

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Økonomisk = physiske

Beskrivelse

over

Schagens Kiøbstæd og Sogn.

Forfattet,

i Folge Kongelig Ordre,

af

Dlaus Olavius,

Kammer = Sekretair, Tolder, og Konsumtions-
Forvalter paa Schagen, samt korresponderende
Medlem af det Kongel. Danske Land-
huusholdings Selskab.

Eventus varios res nova semper habet!

Kiøbenhavn 1787.

Trykt hos Johan Rudolph Thiele.

Zil

Rronprindsen.

Naadigste Kronprinds!

Uden Tvivl er Stræbsomhed og Bind-
skibeligbed det fornemste Drivehiul i Sta-
ternes Velstand og Vedligeholdelse. Naar
Naturen er gunstig, og forenet med Flid,
da kan snart aldrig slaae feil, at den jo
indbringer Rigdom i mindre eller større
Grad, men naar Naturen er alt for gien-
stridig, da maae den menneskelige Stræb-
somhed drage sig i Skiul, og vige Plad-
sen. At Naturen i forrige Tider har væ-
ret gavmild nok paa Schagen, er unæg-
teligt. I disse Tider derimod er denne
Gavmildhed ganske bleven omvendt ved
Sandflugten, og al Flittighed saa at sige
omsonst, ja Borgerne med samtlig Formue
bragte i saa yderlige Omstændigheder, at de
umue-

umuelig ere i Stand til med egne Kræfter at udvikle sig af denne farlige Snare. Naadigste Kronprinds! jeg har i dybeste Underdanighed vovet, at tilegne Deres Kongelige Høihed denne liden Beskrivelse i Tanker om, at være saa lykkelig at kunde formaae Deres Kongelige Høiheds høie Siel til, ogsaa at tage Deel i at frelse en Flok uskyldige Folk og et Stykke Land, som Naturen saa aabnbare truer med Undergang.

København,
den 29de Junii 1787.

U n d e r d a n i g s t
F o r f a t t e r e n .

Forberedelse.

Som alting har sine Aarsager, saaledes og, saa denne liden Beskrivelse over Schagen. Aar 1779, da jeg allernaadigst blev kaldet til at være Fødsel paa dette Sted, kom mig for Øren, at denne Udbygd allerede var underkastet stor Skade ved Sandflugten. Ved min Ankomst forefandt jeg og, i Steden for et blomstrende Canaan, et uhyre Sibirien. Jde, at dette findes i de Danske Lande! Jeg blev derfor strax

VIII

bevæget over dette Syn, hvis Mage jeg aldrig har kiendt, ja ikke engang ved de ildsprudende Bierge. Den Skade, som den underjordiske Jld forarsager, kan for saavidt ansees for et malum temporarium, men Sandflugten virkelig for et Malum perenne, der er og bliver til en tærende Orm i dette Lands Næringer, om den ikke bliver stoppet. Hvor følelig onde Virkninger Sandflugten har paa de Folkes Belfærd, Gods og Formue, som ere Objectum for den, skulde ingen Ubekiendt kunde troe eller tænke, ja det er begrædeligt, at en saa stor Skade er indløben! Ellers da jeg merkede, at disse fatale Omstændigheder endnu vilde forarsage flere og langt større Uleiligheder i Tiden, indgif jeg med en allerunderdanigst Promemoria til Hans Majestæt Kongen, og bad om allernaadigst Tilladelse, at jeg i mine ledige Timer maatte lægge Mærke til disse og andre Ting paa Stedet, for, om muligt i Tiden, at Staten derved kunde veiledes til at afværge Skaden, og gjøre saa at sige disse halv fortabte Landets Børn igjen lykkelige. Andre Hensigter havde jeg ikke med at søge om allernaadigst Tilladelse i slige Tilfælde. Hans Excel-

lence

lence Herr Geheimeraad og nu Stiftbefalingsmand, men da værende Geheime-Kabinets-Sekretair, Herre Ove Hoehg Guldberg forestillede Hans Kongelige Majestæt min allerunderdanigste Promemoria, og naadigst behagede, under 11te August 1781 at meddele Svar og allernaadigste Ordre af følgende Indhold:

”Jeg har saadan Agtelse for Deres Velbyrdigheds Observations-Gave og patriotiske Ridkierhed, at jeg nu tilsidst griber det forste bedste Dieblik, ikke allene for at sige Dem fra Hans Majestæt Kongen det allernaadigste Bifald til den Beskrivelse, De vil giøre over denne Jyllands Pynt, og tillige det Kongelige Lovte, at Deres Arbeide skal baade blive paaskionnet og understøttet, men og for at bede Dem, at gribe Arbeidet strax an, at undersøge, og det nøie, som De pleier; at beskrive, som De og pleier, rigtiggen; og med bedste Estertanke foreslaae de Midler, som Stedet og skarp Prøve lærer Dem.”

Disse allernaadigste Ordre indbefatte alt, hvad nogen Ordre i saa Fald bør indbefatte, men at jeg i alle Dele ikke har fundet udtømmne eller fyldestgiøre dem, bliver at tilskrive min Afmagt. Imidlertid, da Ordrene vare uindskrænkede, og jeg selv havde Lov til at vælge Planen, troede jeg, for desto tydeligere at kunne vise Sandflugtens skadelige Virkninger, det vilde blive raadeligt, at betragte og beskrive Stedets Næringsvæsen i det Hele, hvilket og er skeet, og har jeg, saavidt mueligt, søgt og bestræbet mig for, at følge Sandhed, som Vedkommende neppe skal kunde nægte i sin Tid. At Hans Kongelige Hsighed Kronprindsen og det Kongelige Renteskammer have indseet Nødvendigheden af, at denne Beskrivelse maatte see Dagens Lys, det kan saa meget mindre kaldes i Tvivl, som Begge have fundet naadigst Behag i at styrke Udgangen. Ilde var det ellers, om de rare og stræbsomme Folk, som boe derinde, skulde lide meer under Sandflugten, end som allerede er skeet, ja ilde, at Tabet vil voxte Dag fra Dag paa alle Sider! Lader os kun til Overflod betragte Landet vesten for, saa vil man faae at see, hvad Indgreb Sandflugten

flugten der har gjort i mange Henseender! og kan der da vel taales at tie længer? Er ikke Sandflugten bleven til et skadeligt Vaaben, som svækker Kongens og Landets Fordels, ja svækker alt, hvad den svække kan, der, hvor den har faaet Overhaand? En bevæbnet fiendtlig Armee af 1000 Mand f. Ex. kan synes som ingen Ting for Landets Børn at gaae i Møde, men Sandflugten derimod er af langt anden Beskaffenhed, og uden Tvivl meget farligere, end noget andet extraordinære Tilfælde, da den underminerer Landets Velfærd idelig, og gaaer ligesom hemmelig tilbærks i alt dette. Underledes har jeg ikke fundet tænkt i disse Tilfælde, og vilde jeg meget ønske, at jeg herudinden havde taget feil; thi da behøvede jeg ikke, at anraabe det Kongelige Huus og det Kongelige Rentekammer om allernaadigst og naadigst Bistand paa de Rødlidendes Vegne, hvilket dog herved skeer i alledybeste og dybeste Underdanighed.

Til Slutning har jeg den Tillid til det høifæredede, og i al Sandhed almindelig veltænkende

Danstke

Danske Publikum, at det ikke sælber en alt for streng Dom over de Sprogfeil, som maatte være indløbne i dette lidet Værk, da Skiebnen altid har anvist mig et vaklende Opholdssted og iblandt forskiellige Folkelag som saa at kalde en Udlænding. Imidlertid formodes dette at have en fast Grund, nemlig, at de Fiinheder, og de søde Bendinger, som findes i det Danske Sprog, ere uforlignelige. Kort sagt! dette smukke Sprog synes at være saa høieligt, fremfor mange andre, at en retskaffen Kiender deraf vil kunde bruge det under de allersværeste Forestillinger og Udarbejdelser, i hvad Fag det end maatte være, som en Guldberg, Suhm, Schlotte, Kraft, Sneedorff og flere andre tydelig have lagt for Dagen. Lykkelig den, der kunde træde i saa store Mænds Fodspor! Maatte mig i øvrigt vorde tilladt, at lægge noget til, da skulde det være følgende, nemlig, at mig synes, som den saa saare vigtige Røringsgreen for Staten, som de Danske Saltbåndsfiskerier virkelig især ere, have gaaet Statsmanden og os andre alt for langt af Sigte. Habet, denne saa uudsømmelige Rigdomskilde, troer jeg visselig, kunde tilveiebringe

bringe ligesaa store Fordele, som Landjorden, naar der blev anvendt lige Flid og Omkostninger paa begge Dele. I det mindste er Havet det sande Tilflugtssted, naar Landnæringerne glippe, og rygtes dette da vel, om ikke ellers, da vilde det mægtig hjælpe til at standse de høie Kornpriser. Havet, dette velsignede Bassum, er et Hovedobjekt for Skibe: kunde disse ikke bruges til andet, hvorfor da ikke til Fiskeriernes Drivt, og disse Varers Omsætning i det Smaa og Store? Ingen Ting troer jeg snarere kan sigte til Fattigdom i en Stat, end naar disse kostbare Møbler ligge stille. Handelsmanden taber derved, Søesfolkene ligge i Dvale, ja, alle andre lide Skade, som staae dermed i Sammenhæng. Hans Majestæt Kongen kan give denne Næring det vedbørlige Liv igien, og ingen anden. Hercules erit iste labor! Men betræffende a) Anmeldelsen af de høie Priser i Schagen paa de fleste hjembragte Sorter Vare, da er det ikke noget nyt, men kun en Bekræftelse paa, at Handelen er langt svagere, end den burde. b) Sigte de Tanker S. 209, som angaae en ikke alt for forsigtig Omgangsmåade med de Danske Naturprodukter,

egents

XIV

egentlig til visse Sorter og visse Steder, hvor Handelen har savnet, og endnu savner, det vedbørilige Liv, og ingenlunde til Varenes Behandlingsmaade i Almindelighed; men alt dette lader sig rette efterhaanden, og bør rettes, for at vinde det, der nogensinde muelig vindes kan.

Kapitlernes Indhold.

- I. Kapitel. Om Schagens Kjøbstæds forrige og nærværende Forsatning. " " " S. 1
- II. — Om Bygninger paa Schagen m. v. " " " 22
- III. — Om Egnens Beskaffenhed og Sandflugtens Overgang. " " " 63
- IV. — Om de endnu overblevne Bæxter paa Schagen og udi Schagens Sogn, med nogle tilføiede Anmerkninger. " " " 107
- V. — Om fireføddede Dyr, Orme og Insekter. " " " 122
- IV. — Om Fugle, som sees ved Schagen og i Schagens Sogn. " " " 132
- VII. — Om de Fiskelægter og Fiskearter, som falde omkring Schagen. " " " 148
- VIII. — Om Fiskeredskaberne, og Maaden, at fange Saltvandsfiske paa, omkring Schagen. " " " 172
- IX. — Om Fiskevarenes nærværende Tilvirknings- og Behandlingsmaade paa Schagen. " " " 192
- X. — Om Fuglesangsten. " " " 235
- XI. — Om Schagens Kjøbstæds Handel. " " " 245

XII.

XVI

- XII. Kapitel. Om Vaade og Fartøiernes Bygningsmaade, samt nogle Jagttagelser, Søefarten vedkommende. " " " S. 290
- XIII. — Om Strandings-Tilfælde. " 308
- XIV. — Om den saa kaldede Martørv og anden Ildebrand, Schagens Kibstæds Næringer betræffende. " " " 323
- XV. — Om Subdyrkelsen, Søerne og overtroiske Levninger m. v. " " " 330
- XVI. — Om Forsøg med Jordboeret. " 349
- XVII. — Om besynderlige Ord og Talemaader i denne Egn. " " " 370
- XVIII. — Om Vind og Veirligt, samt deraf flydende Følger, saavidt Schagen især og tilgrændsende Egn angaaer. " " " 383
- XIX. — Om Forslag til Schagens Kibstæds og Sogns Opkomst og Forbedring:er, med anhangiggjort Disputats om Sandflugtens Hæmmelse. " " " " 299

Første Kapitel.

Om

Schagens Kiøbstedes forrige og nærværende Forsatning.

Bed Schagens Kiøbsted forstaaes ikke allene den saa kaldede Vester- og Østerbye, som ligge kort fra hinanden ved den sydlige Side af Schagen, men og tillige den Bye Høien, beliggende ved den nordlige Side, imellem hvilken, og Vesterbye tværs over, omtrent kan regnes en fierevendeel Miil, eller lidet over. Nogle mene, at Schagens Kiøbsted er en af de ældste Kiøbsteder i Danmark, og at Høien først er bygget, dernæst Vester- og siden Østerbye. At Høien først er
A byg-

bygget, slutter man deraf, at denne Bne endnu kaldes gammel Schage, men om derfor Schagen eller Høien er den ældste Kiøbsted, kan ikke med nogen Visshed bestemmes, da ingen flige gamle Brevskaber findes, der kunne sætte Sagen ud af Tvivl, med mindre at de skulde findes i de Kongelige Arkiver. Det er altsaa gaaet her til, som paa saa mange, ja, de fleste Steder, nemlig, at vore brave Forsædre kun lidet have været bekymrede om, at bevare Haandskrivter, som i Tiden dog ere og blive Efterlægten saa høist fornødne. Vel findes anmerket i Holbergs Geographie, dens 5. Deel, S. 413, at Schagen fordem var et Fisserleie, men fik midt i det 14de Aarhundrede Kiøbsteds-Privilegier, ventelig (som Forfatteren udlader sig med) af Dronning Margrethe, som siges at have forliist ved Schagen, og bleven reddet af Schagens Indvaanere, hvilke Kiøbsteds-Rettigheder og skal være fornyede af Kong Erik af Pommern: men da Indbyggerne paa Læssø endnu den Dag, i Dag er, tilegne sig den Ære af Dronningens Indstrandning, og ved Proces søge at beskytte de af hende dem skienkede Privilegier, hvoriblandt, efter Beretning fra en vis Haand, et overordentligt stort Segl: saa beroer det paa Forfatteren, hvorfra hans Indberet:

beretning i saa Fald er tagen; ligesom og, at Kong Christian den Anden Aar 1519 forundte Schagen fri Birk og Birkeret. Men maaskee at Dronningen kan være strandet to gange? Imidlertid er det ellers vel rimeligt, at baade Schagen og Høien have i forrige Tider været langt større, om ikke just meget anseeligere, end de nu ere; thi ved Schagens Bye, der, hvor Havet gaaer over endog med lave Bænde, findes undertiden Spor til gamle Brendsteder og Løvninger af Huse, ligesom og derhos berettes, at Husene i Høien fordum have staaet længere ud imod Havet, end der, hvor Bændene nu kan flyde til Landet; og stadfæstes denne Efterretning fuldkommen ved den daglige Erfarenhed, som viser, at de, der boe nærmest Havsiden, maae nødes til, fast hvert andet eller tredje Aar at flytte deres Baaninger høiere og høiere op, for at undgaae Havets Overlast; saa det er meget at befrygte, at Nordsoen, især i Tidens Længde, vil tilføie denne Odde en ubødelig Skade, om ikke ganske ødelægge den, til hvilke Lauker det fast med høie Bænde daglige Nedbrud ved Krappingen og Raabierge Hvarf, samt længere op og ned efter, giver en god Anledning. Men ved den søndre Side er Havet ikke saa overhaands uroligt; thi

lad være, at Bølgerne med heieste Bænde, som i Efteraaret ved Springtiden, undertiden løbe op til, og noget nær omkring de til Strandkanten næstgrændsende Huse, saa har dog Forsynet i de senere Tider behaget, at lade det blive derved, som og synes saa at burde skee efter Naturens Orden og Havets almindelige Gang. Desuden falder af Fornødenhed, at Husene i Almindelighed maae have været i bedre Tilstand paa Stedet, førend Sandflugten tog Overhaand, end som de nu befindes i, ligesom og Borgernes Formue, for saavidt at Avlingen angaaer i særdeleshed.

For nærværende Tid bestyres Schagen af en Byfoged, som tillige er Bysskriver, og sølgelig i saa Fald eet og alt paa Stedet, i Stedet for at der tilføen vare baade Borgemestere og Raad, som nogle mene at have været Fiskere tillige; hvilken Mening jeg dog ikke ganske kan bifalde: thi jeg har fundet, i en Kommissions-Akt af Dato, Schagen d. 28 April 1703, og holden af Christopher Bartholin til Raas, Justits- og Kancellieraad, samt Landsdommer i Nørre-Jylland, og Regimentskriver Marcus Ulføe, at Borgemester Fæder Hansen var Eier af Ladesgaarden

gaarden Lundholm, beliggende kort fra Kirken, hvoraf Tratten reiste sig, og Bondegaarden Klæe: Kump, med de dertil hørende Eiendomme, hvilke samtlig høistfelig Kong Frederik den Tredie tilskjødde Borgemesteren d. 16. Junii 1667; og altsaa synes denne gode Borgemester ikke at have havt nødig at drage ud med paa Fiskerie; i hvor det end kan have været sat med hans forrige Embedsbrødre. Ovenmeldte Ladegaard skal ellers have været bygget, ligesom en lille Herregaard paa Landet, og med tre Porte paa, hvoraf før nærværende Tid ikke ere at see de allermindeste Røvningsninger. Viceborgemester Merchor tiltraadde Embedet efter Føder Hansen, endskient just ikke som Borgemester, saa dog som Byfoged, efterdi at Borgemester: Tienesten dertil blev forvandlet, og siden aldrig af nogen beklædt paa Stedet. I Kirken hænge ellers endnu endeel Borgemestres og Raadmænds Skilderier, men paa hvad Tid, hver for sig, af de affkildrede have levet, eller om flere, end een, har baaren det værdige Borgemesternavn ad gangen i Schagen, har jeg ikke kundet faaet Kundskab om. Imidlertid er det vist, at ligesom der vare Borgemestere og Raadmænd paa Schagen, saa vare der og Raadmænd i Høien; thi en 95 Aars gammel Mand,

som nylig er død, erindrede sig tydelig, at den første Raadmand i Høien heed Madsen, boede mestendeels saa langt ude, som man nu pleier at sætte Torffeliner (hvilket beviser Landbrudets store Tiltagende i en saa kort Tid), og var en temmelig velhavende Mand; men den sidste, eller en med de sidste Raadmænd sammensteds, navnlig Anders Jensen, levede af Fiskerie, og blev paa hans Reise til Lybeck, tilligemed Skibet. Ellers kan Væseren, uden mindste Anviisning, skionne, hvad Felger det har i Hensigt til den borgerlige Lyfsaligheds Bestyrelse, at Øvrigheden skal være nødt til at gribe til slige Midler. Vnfogenderne Inger og Jakob Picher, begge Viceborgemester Merchors Estermand, maatte prøve denne Skiebne, nemlig snart at fiske, og snart at beklæde Dommersædet: nu at være Fiskernes Øvrighed, og nu deres Kammerat: kort sagt, i Dag affige Blodsdom, og i Morgen søge sin Føde paa Stranden.

Angaaende den latinske Skole i Schagen, da ere nu for Tiden deraf aldeles ingen Lævninger at see, og meget mindre at finde Spor til de Videnskaber, som der tilforn bleve lærte; thi Borgeme, hvoraf de allerfleste ere simple Fiskere, lade sig

fig nu omstunder nøie med, at deres Børn lære Pontoppidans Forklaring ved Præsternes eller Skoleholderens Hielp, uden at brude sig om videre Underviisning i Regning og Skrivning, som dog er en Grundvold til Handel og Wandel især, enkelte saa undtagne; hvilket ikke lidet bidrager til den herskende Mangel paa retskaffen Kundskab om Nærings-Væsenet, og foruømmelig det, der vedkommer Handelen, ikke allene i, men og i Særdeleshed uden for Riget. Til Beviis ellers paa noget af det ommeldte maatte mig behagelig tillades, at anføre, uden dog derved at have i Sigte nogen partikulær Persons Forkleinelse, en rigtig og uforandret Afsskrift af et Brev, skrevet af en af de foruømmeste eller meest betydelige Kiøbmænd paa Schagen til en Herremand paa Landet. Brevet lyder saaledes: "Høieste Belælde Hr. "Ven! Jieg tukker for Deres skriivels (a) i An- "lenneq af dig tevege falkon og følger med dig "tevede (b) Waane (c) efter begerren og peissen (d) "er den allererste (e) 17 Rd. som brev udviser, "og dig fierre stökke er nu til Bage nar for langes. "Jieg tukker for det til sendte Bæed (f) om an
A 4 "gvendes

- (a) Skrivelse (b) tvende (c) Vogne (d) Prisen
(e) allerringeste (f) Bud.

"gændes (g) Bneg, men da Wie bed Hjøve (h)
 "det entet nu for net ver en de tic (i) skulde be
 "Høve noget lenge Hen paa da skal Zieg lade dem
 "Wie de det. Den 5 Masi strande et skip tred
 "mastte Ved Hønen og folket blev 23 Man, og
 "3 blev begge, og skippet var lade spraess saalt og
 "ging i splad (k) D. 6 Masi straede et skipt en
 "clnes (l) Jat (m) Noren for Schagen, og der
 "paa var 4 Man og 1 blev begge 3 blevd, men
 "var balst (n) avrigt hilstes fra os Jeg levet
 "steds N. N." Uden paa: "Til Heste Bekælde
 "N. N." Nok en Udskrivt paa et Brev fra en
 "anden Kiebmand: "Herren Herren Herren
 "J Matt Zalda Bent (o) i Eenholt strøe i
 "Enbech." Endnu en liden Seddel af samme Sort,
 "og rigtig affkreven efter Originalen: "Angewelse
 "til Lulses (p) foryder 8 Skiptt gam tover 25
 "seerrer (q) flesk (r) voeg 3 Skiptt flesk 48 Lam
 "voeg 9 Sktt for tød (s) — 7 Ldr. arse tød (t)
 "— 4 Bol Eg. 7 tus flyede (u) $\frac{1}{2}$ Sktt Hør
 "Blord 4 Litt Hørd — — N. N." Saaledes
 staaer

(g) angaaende (h) behøve (i) nærværende Tid
 (k) Strykker (l) Engelsk (m) Jagt (n) baglastet
 (o) boende (p) Langesund (q) Sider (r) Flekk
 (s) fortoldet eller consumeret (t) Drefisd (u) 7000
 Sklyndre.

staaer det da til fast overalt med Kjøbmandens, ikke at nævne den gemene Mands Skrivemaade i Schagen, ikke just fordi at Folkene jo nok kunde lære, men ventelig fordi at Ungdommen savner den behøvrige og fornødne Underviisning, der siges at komme deraf, at Skolen har saa ringe Indkomster, og Mængden desuden er fattig, ja tiggefærdig, saasnart Fiskeriet mislinger. Ellers veed man endnu paa Stedet at bruste sig af, at den lærde og vel bekiendte Biskop Schavenius fordem har gaaet i Schagens latinske Skole, om ikke født paa Stedet.

I øvrigt berettes, at Fartøierne i forrige Tider vel ikke vare saa mange Schagens Bue tilhørende, som de nu ere, uagtet at der og holdtes Fartøier i Heien, men derhos større, og meer fladbundede, skjønt uden Dæk, indtil for omtrent 40 til 50 Aar siden (nogle sige 30), ligesom og, at Skipperne ikke besad den Færdighed fordem, som nuomstunder, i at afværge de onde Følger, som det usikre Søatterie og farlige Landinger medføre, deels ved en forsigtig Fortøiningsmaade, og deels ved at sætte Fartøierne paa Land betimelig og hastig, samt at betiene sig af Bladstrands, Nase eller Waase, og andre smaa nærgrændsende

Havne, indtil beqvem Leilighed gives at søge Schagens Reed. Men derimod skal man tilforn have gjort langt flere Reiser om Naret paa Lybeck, Rostof, Karlskrona og Stokholm, ja vel og undertiden paa andre Steder i Østersøen, end som for nærværende Tid skeer; hvilket, for saavidt Sverrig især angaaer, synes at forarsages af den der paa Fiskevarene paalagte umaadelige Told, Tid efter anden, og andre trykkende Toldklarings Udgifter, som en liden indehavende Last ingenlunde er god for at kunne stoppe, hvorfor og Indvaanernes Handel paa Schagen med Sverrig saa at sige ganske er gaaet overstyr, ligesom Farten paa Østersøen, hvorhen det desuden vilde falde Stedets Skipperer noget vanskeligt at finde Wei, efterdi de nu ikke ret veed at betjene sig af Sirkelen og Søekarterne, end sige Quadrant, eller andre Høide-Maalings Redskaber, ja maaskee det vilde gaae dem, om de end havde disse maledede Blade inden Borde, som det, efter Fortælling, gif en hollandsk Skipper fra Amsterdam, der var Slagter af Profession, og følgerig ikke havde lært Styrmandskonsten; thi da Styrmanden, af hvilken Kursen og alting dependedere, engang gif af Vagt, for at søge Rolighed, og til al Uphald havde glemt Kartet

paa

paa Kahybordet, hvorpaa et Fartøi under fulde Segl stod afmalet, saa blev den vagthavende Skipper denne store Floite eller Fartøi paa Karret vaer, og raabte paa sin Hollandff med mandig Tone: Skib forud! Roer i Læd! og seglede strax ind paa Stranden. Det var altsaa et for Staten høistvigtigt Ønske, ei allene i Henseende til denne liden Kiøbsted, men og i Henseende til flere baate i Danmark og Norge, naar det kun blev oplydt, at der maatte mere sørges for at aabne og berede Veien for dem, der opofre sig til Seilads og Sømandsskab, end hidindtil er skeet; thi Navigationskolen have de Fraliggende især liden Veilighed til at søge, om end Eonen kunde tillade det. Betræffende ellers Fiskerierne, og Øyens deraf flydende Velstand eller Armod, saavel i forrige Tider, som for den nærværende, da forstaaer det sig selv, at efterdi denne Næringsgreen fast almindelig og allevegne pleier at være saa ustadig, som et Veirløys, saa maae den og undertiden fordom have mislinget, ligesom i Aarene 1780, 81, 82, 83 og 84: thi man veed endnu at fortælle, at for omtrent 30 Aar siden var der saa stor Mangel paa Fiskerie ved Schagen, at Indvaanerne maatte søge sin Næring oppe i Landet, indtil at Guds Velvanselse af Havet derpaa saldt til igien i Overflødighed.

Hvad

Hvad i øvrigt Folkemængden i Schagens Bye og Sogn anbelanger, saavel tilførn, som nu, og det Tab eller Fordeel, som Næringerne derved tilbendes, da haves ingen paalidelige Efterretninger om den Sags rette Beskaffenhed i forrige Tider. Men i Aaret 1781 vare 91 Familier boefatte i Schagens Bye, 28 i Østerbye, og 21 i Høien, foruden 10 Bønderfamilier paa Landet, eller i Schagens Sogn; hvorafrimelig kunde sluttes, at Folkemængden paa dette Sted endda ikke var saa meget ringe; men da Antallet af Mandfolk overhoved bemeldte Aar ikkun beløb sig til 290, og Fruentimmernes til 360, saa synes deraf at følge, at Folkemængden i Schagens Kiøbsted just ikke har, eller kan have at betyde meget stort, og allermindst, naar man tillige betragter, at iblandt det opgivne Antal i alle tre Byer ikkun befandtes 170 Mandspersoner fra 16 til 60 Aar gamle, og 230 Fruentimmer af samme Alder, hvilken Alder, om ikke just i Henseende til Frugtbarheden, især for saavidt Fruentimmer-Kiønnet angaaer, saa dog i Hensigt til Arbeidsforretninger, her ansees nogenlunde for at kunne passere, da Folkene i Almindelighed ere af en stærk Natur og Legemsbygning. Vel er nu, som meldt, Mandfolkernes Antal, i og for sig selv betragtet,

tragtet, heel ubetydeligt, inden det lider nogen Afgang, at forstaae, naar derved skulde drives Fiskerie omkring Schagen, som det burde og kunde drives, og Fiskevarenes Ufsætning derhos vedbørlig befordre; men hvormeget formindskes det ikke ved de aarlige (jeg havde nær sagt, uforholdsmæssige) Udskrivninger, som f. Ex. den Udskrivning i Aaret 1780, da over 20 Mand af en saaliden Flekke, og deriblandt endeel Givte, blev udtagne? Kongens Flaade behøver, og bør have Folk, det er en unægtelig Sandhed; og de komme derfra som oftest tilbage igien muntre og velvede i mange Hensender, saa det kan ansees for en Lykke for det unge Mandskab, at tiene under de kielke Danske Søofficerer; men naar Folkene afgives, og lade sig forhøre paa de lauge Keiser, da blive de gierne enten bortrykkede af ualmindelige Sygdomme, eller og ikke skiotte om (hvilket som oftest skeer) at søge sin Fødestavn igien; og hvem skal da i saa Fald forsørge Kone og Børn hiemme, m. v.? Visselig, den Deel af Publikum, som maaskee aldrig har høstet nogen Fordeel af Handelens Udvidelse, hvorimod Næringerne ligge stille hiemme; og synes mig da i slige Tilfælde, at det ikke allene var høiligen billigt, men og tillige nyttigt for Handelens Befordring,

og

og især for, at det store handlende Kiøbenhavn kunde tilvende sig de smaa Kiebsteders Kierlighed, uden hvilken den hele Omsætning m. v. vel ikke kan bestaae: at ethvert Handelselskab i saa Fald oprettede en Hielpkasse, for at understøtte de paa foransførte Maade forladte Enker og faderløse Børn; men for endnu tydeligere at lægge Folkemængdens Tilstand for Dagen i denne lille Egn, da vil jeg indføre her en kort Fortegnelse over de i Schagens Menighed Kopulerede, Fødde og Døde, fra Aar 1754 til 1781 inclusive.

Aar	Kopulerede		Føddede		Døde			
	Par.	Dr.	Pig.	Mand	Qv.	Dr.	Pig.	
1754	4	12	13	2	5	6	1	
1755	2	11	3	5	5	9	3	
1756	3	9	3	7	3	7	1	
1757	7	8	13	5	4	10	16	
1758	6	18	9	2	9	5	2	
1759	8	9	2	5	5	2	2	
1760	11	15	7	4	3	1	2	
1761	4	7	14	4	10	3	5	
1762	4	11	9	6	15	4	8	
1763	6	14	13	9	10	4	10	
1764	15	10	14	6	9	7	5	
1765	3	7	17	6	'	5	8	
1766	4	6	11	4	3	4	9	
1767	4	14	14	5	5	6	6	
1768	6	13	9	6	7	5	10	
1769	8	11	17	5	6	8	4	
1770(x)	15	16	18	20	22	11	8	
1771	10	10	13	5	4	4	4	
1772	7	13	14	4	5	4	3	
1773	3	1	10	12	6	8	8	
1774	5	16	10	8	9	4	3	
1775	6	13	13	5	15	6	6	
1776	11	15	10	7	7	2	2	
1777	5	17	10	4	8	4	2	
1778	7	10	10	1	3	6	2	
1779	3	23	22	3	5	9	6	
1780(y)	7	15	13	4	2	25	22	
1781	1	11	20	3	7	4	3	
	175	335	331	157	192	173	161	

Ende

(x) Græfferede Blodgang (y) Børnesopper.

Endnu i det Aar 1786 har en Art af Forraadnelseføbet allerede bortrykket i Schagens Menighed 46 Menneſker, og hvoraf nogle meget pludſelig.

Heraf ſees da, at Folkemængden i Schagens Kiøbſted og Sogn juſt ikke er af meget ſtor Berendehed for nærværende Tid, og var det endda vel, om den blev ved det, den nu er; men det er neppe at formode, eſterdi Sandflugten faſt har giort Ende paa den Deel af Næringerne, ſom Jorddyrkningen ſkulde frembringe, hvorom mere paa et andet Sted. At ellers flere Fruentimmer eller Qvinder ere døde i ovenmeldte Aar i Schagens Menighed, end ſom Mandfolk, det ſynes at kunne tie til Beviis paa, at Mandfolkene her juſt ikke drive Havfiſkeriet med ſaa ſtor Iver, ſom paa mange andre Steder, hvor Baadene deſaarsag ſaa tidt omkomme, og hvoraf følger, at de døde Mandfolkes Antal gicrne overſtiger Fruentimmerſignets. Vel ere Fruentimmerne paa denne Udhul i Almindelighed og for ſaavidt Fiſkerinderne angaaer, temmelig ſeie og stærke af Natur; men ikke deſto mindre forekommer mig dog, at deres Helbred meget maae ſvækkes ved det, at de ſaa tidt gaae med bare Been baade Vinter og
Som-

Sommer, hvorimod de holde det for høist fornødent, at binde et Tørklæde for Munden, saavel i den strengeste Kulde, som i den stærkeste Varme, men ere ubekymrede for Resten om den øvrige Deel af Legemet; Mandfolkene derimod tilføies størst Skade ved at slæbe Baadene op og ned i det tunge Sand, uden at lægge Kuller eller Balsker under dem til at lette Arbeidet, som brugeligt er paa andre Steder; og derfor ere der saa mange Mandfolk syge af Brok, Lændevec, og andre slige Sygdomme, som grunde sig i en alt for stor Anspændelse af Kræfter, som f. Ex. ved Forløstelse. Formedelst den megen Fiskepise, som den gemene Mand nyder, indfinder sig ikke sielden Blodgang paa Schagen, uagter at den ikke altid har saa farlige Følger, som den havde i Maret 1770. Lægerne i Alborg og Sæbøe ere alt for langt borte, nemlig den ene 14, og den anden 7 Miil; og hvor formaaet da en Fisker, at lade slige Folk hente, og betale desuden alle de derved forarsagede Omkostninger? Naar Naturen altsaa ikke kan hjælpe sig selv, maae jo de Fattige, som udgiøre Mængden, lide stor Nød, eller omkomme, hvilket synes at burde raades Bod paa jo før jo heller; og som der ingen ordentlige Læger ere i Schagen, saa ere der og langt mindre erfarne

eller overhørte Jordemødre, ja ikke een eneste Jordemoderstoel engang. De Høie og Lave maae derfor i alle tre Byer lade sig betiende af en uersfaaren gammel Kone, som er noget betænkeligt, da sli­gen en Forretning antøret enten tvende Menneskers Undergang eller Frelse paa cengang. Vel har jeg erfaret af de offentlige Tidender, at de allernaadigst beskikkede Landphysici i Aalborg have tilbudet deres Underviisning i Jordemoder-Konsten, hvori de altsaa have faldstgiort deres Pligter, saavel i Hensigt til dem, der boe paa Landet, som i Kiøbstæderne; men at sli­gen priisværdige Anstalter ikke vedbørlig opnaae sit Niemaal, det viser daglig Erfarenhed; og var det at ønske, at sli­gen dog maatte drage Regentens høie Opmerksomhed til sig. Imedens at jeg opholdt mig paa Schagen, som den, der havde i nogle Aar, under brave Læreres Opsigt og Underviisning i Kiøbenhavn, deels lagt mig efter de medicinske Videnskaber, og deels praktiseret noget, hialp jeg saavel en og anden af Borgereskabet, som af de Søesfarende, der var kommen til Skade, og ikke kunde faae anden Hielp, af hderste Kræfter og efter ringe Indsigter, som noksom der er belkiendt. Forhen holdt Mængden sig til Sognepræsten, Herr Lodberg, der havde erhværvet sig god Kundskab om

sli­gen

flige Ting i Aalborg, og var meget beredvillig til at understøtte især Fattige under flige Omstændigheder. Men at der desuagtet indfaldt mange Tilfælde, som ingen af os kunde raade Bod paa, det kan Læseren let slutte. Est quoddam prodire tenus si non datur ultra! Imidlertid var det høilig at ønske, at Præstestanden havde nogen Kundskab ei allene om Fødselshielpen, i Følge vore Love, men endog om Bøgekunsten i Almindelighed, for at kunne paa flige Udkanter og fraliggende Steder, hvor som oftest ingen ordentlige Læger ere ved Haanden, i Nødens Dieblik hielp og redde et saa vigtigt Liv. — Angaaende Egteskabs Fuldbyrkelse, og den deraf flydende Folkeformerelse, da viser Tabellen, at den snarere aftager, end tiltager, saa, dersom det skal gaae saaledes til i en Snees Aar eller flere, som det gif til i Aaret 1781, nemlig at kun eet eneste Par bliver viet om Aaret, hvilket formodentlig er uført i nogen anden Dansk Kiøbsted: saa maae jo Schagen blive blottet for Mennecker, allerhelst da saare saa af udenbys Folk skiotte om at sætte sig ned i Byen, og de Indfødte selv Tid efter anden begynde at forlade den. Endelig sees af Listen Forholdet imellem Antallet af de fødte Dreng og Piger i Schagens Menighed i den Tid, Listen

lyder paa, og at dette næsten stemmer overeens skient i det Smaa, med den Beregning, som er gjort over Londons fødte Dreng og Piger i 101 Aar, hvor Forholdet er som 52 imod 49, eller, som Nieuwentydt regner, 100 imod 99 (2). Men betænk engang! Er Schagen dog ikke at roese, som i Forplantnings-Forholdet saa nær kan komme i Ligning med London, uagtet den store Forskiel, der er paa en ussel Fiske- og mange kræsne Rætter af fede Staldstude m. v.? I øvrigt hvad Indbyggernes Flittighed angaaer, og de Fordelse, som Næringerne deraf skulde høste, da vides ikke, at Mandfolkene af Fisserstanden foretage sig noget synderligt andet, end at bøde og lappe paa deres Fiskeredsfaber al den Tid, de ikke drage ud paa Fiskerie, som undertiden kan vare meget længe, og især om Winterdage; hvilket synes at komme fornemmelig deraf, at der ere saa af Fisserne, som forstaae at gjøre noget andet med deres Hænder, end at slaae op og drive Lovværk, hvilket i Sandhed er stor Skade, og hvoraf følger, at Tiden ofte unyttig anvendes; muelig kunde og Magelighed undertiden have nogen

Deel

(2) See C. Thestrups Danmarks og Norges Krigs-
Armatur, S. 349.

Deel deri, da Fiskere gierne pleie at være tvære at faae til de Legemsøvelser, som ere uden for deres Fag. De gemene Fruentimmer bøde ogsaa meget ofte Flynnergarn, samt spinde den Traad, som dertil udfordres, og hvilket Arbeide de forstaae meget godt. Ellers ere i Byen henved en Snees Bæve- og Spindeloner, som forfærdige grovt uldent og linned Løi, som f. Ex. Læreed, Olmerdug, Bolster og sribet Løi, hvilket sidste seer temmelig godt ud m. v. deels til Salg, og deels til eget Brug.

Andet Kapitel.

Om

Bygninger paa Schagen m. m.

For at Læseren saavel i Henseende til det ene som til det andet skal kunne gjøre sig rigtige Begreber om Schagens Tilstand og nærværende Forsætning, er det at dette Kapitel anvendes til at afmale eller beskrive Huusbygningerne overhoved paa Stedet, og vil jeg da først henvende mig til Fyrtaarnet, som er en offentlig Bygning, og just saadan en, hvorved den Danske Regiering ikke lidet har gjort sig fortient af Søefarten. Vel burde jeg paa dette Sted give et kort Udtog af, og Efterretning om de allernaadigste og priisværdigste Foranstaltninger, som ere giorte til Søefartens Sikkerhed, førend det nu værende Taarn blev bygget; men da de Brevskaber, som dertil henhøre, ikke ere i mine Hænder, maae jeg lade mig nøie med at anføre det, som jeg har hørt derom af en Mand, som tiente ved den ferrige Fyr i

28 Aar, og som bestaaer i Følgende: "Det gamle
"Fyrtaarn stod kort ovenfor Schagens Udhus, og
"ved den sydlige Side af samme, paa en Høi
"eller Bakke, som endnu kaldes Fyrbakke. Denne
"Bakke blev saaledes Tid efter anden undermi-
"neret eller indhulet af Havet, at man i Aaret
"1746 eller 1747 var nødsaget til at lade det
"nedrive og opbygge et andet i dets Sted. Det
"gamle Fyrtaarn bestod af et meget høit og tykt
"Træ, der lignede en Røllestub, og var omgivet
"med endeel Stiver. Ovenpaa Stubben stod en
"stor Jerngaffel, som var til at dreie omkring paa
"Stubben, paa det at Fyrvanden altid kunde
"komme til at hænge paa Vindside. Wippe-
"stangen, saa svær, som et Mastetræ, gik ned i
"Gaffelen, og derpaa hængte Vanden, nemlig
"ved den ene Ende af Wippestangen. I denne
"Vande, som var til at hidse op og ned med en
"Tallie, gik omtrent 6 Skiepper Steenkul paa
"gangen. Fyropvarternes Waaningshuus og
"Kulhuset bleve skæfede til samme Tid, som den
"gamle Wippesyr, hvilken af nogle kaldtes Taarn;
"men førend det skæde, kom Befaling, at begge
"Fyrer skulde prøves (under behørig Opsigt, og
"da medgik i een Nat ved den ny 10 Tønder og
"2 Skiepper, men ved den gamle ikkun 3 Tønder

" og 2 Skiepper Steenkul. I Aaret 1754 blev
 " forfærdiget med megen Bekostning og sendt til
 " Fyren en Lygte fra Kiebenhavn, af Kobber og
 " Jern, ganske cirkelrund, med 60 Glasruder i,
 " samt ligesaa mange Lamper, og ved hver Lampe
 " en stor poleret Messingplade, der tilhobe gave
 " et mægtigt Skin fra sig. Lygten skal have vær
 " ret omtrent 8 Alen i Giennemsnit nedentil, og
 " ovenpaa den en stor forgyldt Kugle, samt ind
 " deelt i 4 Rum, med 2 Røghatte. Denne Lygte,
 " som man havde tænkt at kunne være tienlig til
 " Brug i Stedet for en ordentlig Fyr antændt
 " med Olie, kom aldrig til at brænde paa Scha
 " gen, men blev, efter Ordre, ført til Kiebens
 " havn igien, og det formodentlig af den Aarsag,
 " at man imidlertid har indseet, at Winduerne ud
 " vendig maatte blive tildækkede med Is og Sne
 " om Winterdage, og selgelig det vedbørlige Skin
 " under slige Omstændigheder forsvinde, eller i det
 " mindste fordunkles m. v."

Angaaende det nye Fyrtaarn, da er det byg
 get omtrent 6 a 7 Bøffeskud norden for det Sted,
 hvor Wippesfyren før var, eller den saa kaldte Fyr
 bakke, og omtrent en $\frac{1}{4}$ Mil vesten for Scha
 gens Ris, paa det at Fyren desto lettere og suæ
 rere

rere skulde kunne sees af de Seilende paa begge Sider af Odden, som den og gjør, ja endog 5 til 6 Mile eller meer i klart Veir. I N. V. fra Taarnet, som er mestendeels rundt, opført af Muursteen, og 27 Alen i Heiden, har Hans Majestæt, Kongen, ladet bygge et Huus af 12 Fag til Fyrforvalterens Baaning og Materialiers Forvaring. Denne Bygning er ret smuk, og behængt med røde Teglstene overalt. Kullene hidses op igiennem Taarnet, og lige til Vanden, i en dertil indrettet Kurb; men de, der have Opvartning ved Fyren, og andre, som ville forlyste sig ovenpaa Fyrtaarnet, (hvilket er meget behageligt om Sommerdage, allerhelst i Krigstider, da hele Flaader passere forbi) maae trine op af temmelig steile Trapper, der forvolde Ubevante især en Slags Senerækning eller Stivhed i Laar og Been nogle Dage efter, som dog fremmede Tilreisende neppe have villet troe, men dog, ved at prøve Tingene, erfaret Sandheden, ja endog Søefolk, der ere vante til at klavre op i Bantene; og ligger Marsagen dertil allene i Trappernes Indretning, hvorved Senerne spændes for meget og for tidt ad gangen. Nogle Søfarende paastaae ellers sig at have iagttaget, at en Fyr ikke giver saa klart Skin eller Glands fra sig i ost- og sydt-

lige Vinde, som ellers, hvilket, om saa er, synes at forarsages af Luftkredsens større Disighed med disse, end som hine Vinde; men ellers komme vel sige Forandringer meget an paa Landenes Beliggenhed og Hoide m. v., hvoraf da følger, at forbemeldte Jagttagelser neppe kunne blive til nogen Hovedregel for de Søfarende. Men det er og bliver en nødvendig Sag, at alle og enhver bør lægge noie Merke til Naturens Afveylinger, for tilsidst, om mueligt, at komme til det visse og faste Maal. I forrige Tider gik det ellers saaledes til, efter Beretning, med Schagens saavel som med Anholt's Fyrer, at baade Bygningernes Vedligeholdelse og Kullenes Anskaffelse m. v. blev overdraget for en vis aarlig Summa, enten ved Licitation, eller anden Alford, en eller anden vederhæftig Mand, der tillige skulde have Overopsigt med Fyrbederne, og noie opagte, at den allernaadigste Forordning af 21. Martii 1705 vedbørlig blev efterlevet; men da den forønskte Hensigt i, at forskaffe Søefarten den tilsigtede Sikkerhed ved denne vise Foranstaltning formodentlig ikke blev fuldkommen opnaaet, maaskee fordi at Schagen og Anholt just ikke finder enhvers Bisald i at boe paa, og altsaa neppe deres, som have Evne til at staae i For-

skud

Skud m. v., saa fandt Hans Majestæt Aar 1779 allernaadigst for godt at befale, at Fyrværnet skulde sættes paa en anden Fod. Plakaten af 1. Febr. ovenmeldte Aar, som staar i nøie Sammenhæng med Fyrforordningen af 21. Martii 1705, hvilke begge vise ikke allene kongelig, men derhos en særdeles faderlig Omfarg for alle Rigers Undersaatter og deres Belsærds Fremme, især i Nødens Tid, blev altsaa udfædet, nye Indspektorer ved begge Fyrer antagne med passende Ben, Boliger opsatte, Materialier tilførte, og Overflødighed af Kul afskaffede for kongelig Regning. Nytten af disse vise Foranstaltninger er og, saa soleklar, at jeg ikke behøver videre at melde derom. Men ikke desto mindre vil jeg dog til de Søfarendes Trøst og Glæde, endnu betragte denne vigtige Sag noget nøiere, og da vende mig til Fyrtaarnet igien, der er i Høiden, som før blev meldt, 27 Alen fra Grunden af, og 3 Alen neden for samme i Jorden, men Murens Tykkelse nederst $14\frac{1}{2}$ Tomme, samt dens Omkreds sammesteds, Til- eller Ibhugningerne uindberegne, 12 Alen, hvorimod Murens Tykkelse øverst ikkun er 19 Tommer, samt Taarnets Gienemsnit nederst, Muren iberegnet, 9 Alen $2\frac{1}{2}$ Tomme, og øverst 7 Al. 12 Tommer. Herz
til

til kommer Taarnets indvendige Wiide ved Jorden eller Gulvet, der udgjør 5 Al. 21 Tommer, og dets Wiide øverst indvendig ligesaa 5 Alen $22\frac{1}{2}$ Tomme, men Overfladen, som er bedækket med Sandstene, og tilsidst Bornholmske Gitstene, der gaae 8 Tommer neden for Muren, har en Brede af 8 Al. 13 Tommer. Perspekt-Tegning af Taarnet og hosstaaende Bygninger, tagen ved Greenen, forestilles paa Tab. I. I den første ny Fyrpande, som den nuværende Kongel. Fyr-Inspektør, Herr Saxild, lod forfærdige, i Følge Kammerets Ordre, bleve de løse Skinner giorte af firekantede Jernstænger, omtrent $\frac{3}{4}$ Tomme i Kant, da man til de forrige Fyrpanders løse Skinner bestandig havde betient sig af det bredeste Jern eller Jernstænger, som kunde faaes. Til at opfylde det store Rum, som de brede Jernskinner udgjorde, ansaae man nyttigt at 13 eller 14 af de smale burde anvendes, og følgelig bliver, efter den ny Indretning, langt flere Abninger eller Trækuller paa Fyrpanden, end tilforn, og det jævnt fordeelte overalt, saa at, i hvor lidet end Winden blæser eller skræler, træffer den strax for sig igien en ny Abning paa Fyrpanden, hvoraf da nødvendig følger, og maae følge, at Fyren under nærværende Forfatning blusser langt stærkere,

kere, end imedens hine gamle Vænder vare i Brug, ihvorvel at derhos vgsaa synes at medgaae endeel flere Kul. Man skal og have med Vished iagttaget, at med Nord, N. N. V. og Nordvestlige Vinde fortæres omtrent $\frac{1}{3}$ Deel mere Kul, end med de andre Vinde af lige Styrke; men hvem forstaaer at sammenligne Vindenes forholdsmaessige Styrke og Grader under alle eller de fleste afveklende Omstaendigheder, undtagen maaskee nogle faa Physiци, der ligesom have bemestret sig Naturens Hemmeligheder og tillagt sig praktiske Instrumenter, hvoriblandt min forrige værdige Lærer, Herr Professor Kratzenstein, med al Villighed kan regnes, som om disse Ting undertiden har ladet sig forstaae med nogle theoretiske Grundvolds-Satser, der kunde ved Praxis sætte denne Sag i et fuldkomnere Lys, end hidindtil, hvortil jeg dog ikke har faaet Leilighed. Og da det Kongelige Westindiske, Guineiske Rente- og General-Toldkammer stedse har havt dets Hensigter henvendte til at befordre Søefartens Sikkerhed, især i de senere og oplyste Tider, saa lod det og, i Følge Ordre af 14. Julii 1779, anstille en Preve, hvilken Sort Kul (Skade dog, at de Færøiske ikke blive brugte ved Fyrene, eller i det mindste

pre:

prevede (a)!) enten nemlig de skotske, eller de
neukastelske, baade i den ene og den anden
Hen-

- (a) Naar Danmark havde Skove i Overflodighed, ja om det kun var til fornødent Brug, skulde man ikke undre sig saa meget over, at den Færøiske Steenkulgrube bliver saa at sige betragtet med ligegyldige Vind. Men da Erfarenhed viser det modsatte, saa ere nogle af de Tanker, at denne Koldfindighed er dreven videre, end den burde. Mig forekommer i det mindste meget selsomt, at Byrene ikke blive forsynede med Færøiske Steenkul, allerhelst, da der saa lidet er at fortiene ved Farten, og naar der tillige betragtes, at Produktet sagtens maae være tienlig til dette Brug, hvilket synes at lade sig afsviise, naar man lægger til Grund den berømmelige Herr Professor Kratzenstein (der endelig maae have vundet fidem publicam, fremsfor nogle svagtrænkende Brændeviinsmænd i Kiøbenhavn) hans Betænkninger over de Færøiske Steenkul, som, efter given Tilladelse, herved meddeles den gunstige Læser til patriotisk Estertanke, lydende Ord for andet saaledes:

”Da jeg har været en af de første, som nu i 22 Aar med stor Bequemmelighed og Fordeel har brændt Steenkul i mine Ovne, i Stedet for Brænde, og hver Vinter deraf forbrugt $2\frac{1}{2}$ til 3 Læster: saa ønskede jeg at vide, om de Færøiske
Steen-

Henseende kunde ansees tieligest til Brug ved Fyren, men hvad Udfald den Sag har faaet, er mig

Steenkul kunde nyttes til samme Brug. Herr Genkel leverede mig efter min Begiering omtrent $\frac{1}{2}$ Kubikfod, hvoraf jeg om Morgenens Klokken 8 lod lægge Halvparten i Vindbovnen ubi mit Kammer. Disse kom vel ei aldeles saa hastig i Brand, som de bedste engelske Steenkul, men gave derimod en stærkere og længere vedvarende Varme, end hine. Skinnets deraf var saa hvidt og blendende, at jeg i en Distance af 6 Fod for Vindhullet kunde antænde en Svamp ved en 9 Tommers Messing-Hullspeil, og Kl. $8\frac{1}{2}$ var Kammeret af omtrent 250 Kubikalen behørig varmt. Ilden holdt ved til Kl. 11, og Kl. 2 fandt jeg endnu smaa Gløder i Kisten. Kisten selv udgjorde ikke mere, end to Haandsfulde, og var uden Steenstykker eller Schiefer, som oftest af de engelske blive tilbage. Forholdsmanden af disse Steenkul befaldt min Tiener, som ellers er temmelig ucalogon, saa vel, at han bad, jeg skulde kigge af disse Kul, i Stedet for de engelske, om de vare at beskomme.

Efter udvortes Anseelse komme disse Steenkul overeens med den Sort, som bruges i de Birminghamske og Sheffieldske Fabriker til fint Staalarbeide, som af de andre Sorter Kul fordærves, og hvor:

mig ubevidst, endskjønt jeg synes med god Grund at kunne slutte, at de skotske i saa Fald maae have

hvoraf forrige Staalarbeider Descottes har givet mig en Prøve. Herr Senkel har jeg givet et Stykke der af, for at kunne forevise deres Lighed med de færøiske.

Den største Feil, Steenkul kan have udi Brug til Jern- og andre Metalarbeider, er, naar de ere forsynede med Svovl og arsenikalisk Kiis eller Vitriolsyren, som forvandler Jern og Kobber paa Overfladen igien til Erts, gjør det skjørt, og forvolder en stor Afgang i Metallen. For at vide, om de færøiske vare fri derfor, har jeg distilleret et halvt Pund deraf, og givet Agt paa Lugten, og paa Produktet i Recipienten; men hverken jeg eller Herr Senkel har bemærket ringeste Kiendtegn deraf. Udi Recipienten befandtes ikkun lidet Vand og Jordbeeg (Bitumen). Vandet prøvet med solutione calcis in spiritu salis med Lixivio alcalino &c. gav ei ringeste Kiendtegn af Vitriolsyre's Nærværelse. Ligesaa lidet have vi bemærket nogen svovelagtig Lugt, da et halvt Pund deraf blev kalcineret i en Smeltedigel, som fra Tid til Tid blev taget fra Ilden, for at lugte til. Man kan altsaa om disse færøiske Steenkul fuldkommen være forvissat, at de ere fri for Svovl, Arsenik og Vitriolsyre, og at de uden Fare kan bruges til

de

have vundet Fortrinet, og det ikke allene i Anledning af Toldsædlenes Medhold, men og deraf, at

de fineste Metalarbeider. Men besuagtet maae man ei fordre, at et vist Slags Steenful, skal være ligesaa fordeelagtige til adskilligt andet Brug, hvortil en anden Sort Steenful med meer Fordeel kan anvendes. For Ex. Smedene forlange en hastig stærk Hede, hvorved Kullene maae danne en Skorpe, som bedækker Jernet, saa at Heden ei kan adspredes, alt for at kunde fuldende et stort Dagsarbeide; endskjønt Jernet derved skulde lide stor Afgang, interesserer dette dog mindre, end Svendenes Kost og Løn, som igjen skal vindes ved hastigt Arbeide. At for Resten Vindovns-Steenful kan bruges til Smedearbeide, veed jeg deraf, at nogle Vænder med Tak imodtage Gruset af mine Steenful, for derved at lade smedde deres fornødne Jernvæ.

Omenskjönt Bryggere og Sukker Raffinadeurs ligeledes forlange en hastig Hede til Kogningen, saa tvivler jeg dog ei, at ved nogen Forandring med Risten under Riedlerne og Vane udi Omgangen dermed, disse Steenful jo kunde opfylde alle deres Hensigter, og fornemmelig Riedlerne ved disse blive bedre konserverede, end ved de engelske, Men i Fald hverken Bryggere eller Smedene skulde finde deres Regning ved at bruge de særskilte Steenful, saa ere samme dog tilforladelig nyttige

at høistbemeldte Kollegium siden efter indgik med Hr. Krigskommissair Brown den Alford, at han skulde

at brænde i Vindovne, og bedre dertil end de her brugelige engelske. De færøiske kunde i det mindste spare Landet en Udgiwt, som hidindtil for saadanne er udgaaet. Jeg bruger deraf 3 Læster, hvis Priis haver varieret i de sidste 20 Aar fra 11 til 18 Rdlr. Denne Konsumtion vilde for 1000 Familier udgiøre circa 36000 Rdlr. og blev vist større, naar Familierne i offentlige Blade bleve underrettede om Naaden, at omgaaes med dem, og om Fordelen, som af deres Brug høves, hvorved en stor, for Brænde udgaaende Pengesum for Landet blev sparet. Endnu kunde Konsumtionen af de færøiske Kul forøges ved at forvandle endeel deraf til Coocks og Cinders, ved at uddrive deraf den Jordbeegagtige Damp og Røg i en med ringe Omkostninger dertil indrettet Ovn. Saadanne Kul kan bringes til samme Hensigter, som Trækul, og give en langt større og langvarigere Hede, men hverken Lugt eller Røg fra sig. De samme kan og med stor Bequemmelighed bruges af Guldsmedde, Størtlere og Klokketøbere &c. Til Metallernes Smeltning, og i Bergverkshtytterne selv til de store Smeltninger, og ligeledes ubi Glashtytter; da Sagen allene kommer an paa at blive vant til, behørig at omgaaes med dem. I Engelland sælges disse $\frac{3}{4}$ eller kanske $1\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ dyrere end de raa Kul,

Kulde for Aarene 1781, 82 og 83 anskaffe til
Forbrugelse ved Fyren 40 Læster Kokske og 20

£ 2

Læster

Kul, og da ved Tilberedningen tabes $\frac{3}{4}$, saa give
de $\frac{1}{4}$ Fordeel ubi Salget. (*)

Beliggenheden af de færviſke Steenkul er saa
bequem baade til at vinde og bringe dem til Skibe-
ne, at jeg i ingen Efterretning om Steenkuls-
gruber har fundet et lige saa bequent Sted. De
udfordre ei mere end en forsigtig Udbrækning, som
maa begyndes fra den laveste Side, for at blive
frie for Vand: at lade staae Pissere af Kul til
Dækkets Understøttelse, og brække den i store Styk-
ker, og at indrette en bequem hengende Vei af om-
rent 2 til 3000 Alen fra Brækningsstødet til
Havnen. Saa kan i en med Bremse dertil ind-
rettet Vogn, med eller uden Hest, ligesom Veiens
Inklination er stærk, nedføres hvergang omtrent
3000 \mathcal{L} Steenkul, og styrtes ubi Skibet, saa
at ingen dobbelt Ud- og Indløsning udfordres.
Efter

(*) Af 1 Chaldron Kul blive $\frac{2}{3}$ Chaldron Eindres efter
Operationen. Den første koster 12 sh. Eindres lige-
saa meget paa Stødet 20 sh. Men i Neukastel (sige
Jær) sælges Chaldron om $\frac{1}{2}$ dyrere, Kul vel hedde
om $\frac{2}{3}$ Deel. Da $\frac{2}{3}$ Chaldron a 16 sh. give 1 Chald.
Eindres a 20 sh., saa er Fordeelen, $\frac{1}{3}$ af Steenkul-
Prisen. 1 Chaldron har efter Eisenschmid 36 Buskels,
1 Buskel 2180 $\frac{1}{2}$ engelske Kubiktoemme, men efter
Jær 80 Buskels (Pag. 197.)

Læster Newkastelske Steenkul aarlig. Til Bættelse for Befragterne ere ikke allene de Skibe, som føre

Efter Herr Genkels Beretning skal i Havnen være et Sted, hvor Skibene kan anlægge tet til Stranden ved Siden af en sandagtig Klippe: her udfordres da allene, at udsprengne saameget af den bløde Sandsteen, at Vognen frit kan naae Skibet. For det første kunde man og ved Pramme bringe Kullene til Skibet. Mængden af disse Kul, som ere saa lette at vinde, er saa stor, at de i mange Aarhundrede ei kan forbruges, saalange deres Brug allene for Vindovnene indskrænkes.

Efter Herr Genkels Skionnende er Fløkens Længde omtrent 6000 og Middelbredden 2000 Alne, Høiden af den reene Kul $2\frac{1}{2}$ Alen. Den indeholder altsaa 30,000,000 Kubikalen, eller 240 Millioner Kubikfod, som udgjør 48 Millioner Tønder, $2\frac{2}{3}$ Million Læster Steenkul, forudsat, at Fløken overalt er ligesaa mægtig, som den uden til synes at være, (hvilket bør formodes, siden den sees paa begge Sider af Fjeldet.) Naar hvert Aar for 1000 Huusholdninger deraf indførtes 3000 Læster a 10 Adlr. saa kunde Fløken udholde i 8 Aarhundrede, og indbringe 26 Millioner Adlr. Naar den ansførte Vei til beqvem Transport fra Gruben til Stranden engang var indrettet, saa vilde de svrige Omkostninger derved mestendeels kun bestaae i Løn for Brækningen og Skibsfragten.

Udi

føre Seentul til Fyren, befriet for Vastepenges og Accises Erlæggelse m. v., men og Varene for alle

£ 3

Udgiw=

Udi Kulgruberne ved Newkastel betales for Brækningen af 600 Centner, a 112 £ 5 Earthings eller $2\frac{1}{2}$ β., og en Mand kan der i 6 a 7 Timer vinde 12 til 15000 Et. og fortiener 3 a 4 mg Dfl. I Kulgruberne ved Malmøe betales for Brækningen af 1 Tønde Kul 10 Dre sv. eller 6 β. dansk. (*) formodentlig for den større Besværlighed at arbejde i meget lave Gange. Om man nu regnede ligesaa meget paa Færøe, og atter saa meget for Transporten til Skibet, som var det høieste, saa blev enda $41\frac{1}{2}$ β. Overskud paa hver Tønde til Skibsfragt, Told og Profit, Løsten til 10 Rdlr. her regnet. Ved Newkastel koster 1 Tønde eller 200 £ dansk paa Steedet 12 β. dansk, og i Magazinet $11\frac{1}{2}$ til $14\frac{1}{2}$ β. efter sammes Bonitet. Naar de ere bragte paa Skibet, koster den ordinaire Sort med alle Afgivter 23 β., samme selges her for 64 β. giver 41 β. til Fragt, dansk Told og Profit. Ridsmanden kan altsaa have samme Profit ved de færøiske, som ved de engelske Kul, endskjønt han sælger de første 2 Rdlr. lættre end de sidste, og Engellands Krig med andre Nationer kan ei forhøje Prisen. Efter mit Skjønnende vilde det være bedst, at overlade disse Kuls Brækning og Debit bedst,

(*) Efter nærværende Cours gielder 1 svensk Dre saameget som $\frac{1}{2}$ h. Danske. 0.

Udgivter, Maalepenge undtagne, som Hans
Majestæt dog selv lader udbetale, alt i Følge de
mig

til en eller flere Riismænd, som, nogle af de første
Aar undtagen, maatte give Tiende deraf til
Kongen. Landet selv vilde vinde mange Penge
med Brækningen og Transporten, Indbyggerne
vannes til Arbejde, og derved blive befriede fra
deres Fattigdom.

General-Betragtning over Steenkullet.

Paa alle de Stæder, hvor der høves Steenkul
i England, Skotland, Tydskland, Nederlandene,
Sverrig &c. findes aabnbare Beviser, at de have
deres Oprindelse af Træer, som ere giennemtruk-
ne med Jordbeeg. Er Træet fuldkommen maattet
deraf, uden Tilfats af Slam, saa bliver Træet
Crystalliseret som Tærninger, og faaer en glindsen-
de Anseelse. Denne Sort kaldes Beegkul, smel-
ter sammen ubi Jlden, giver en hastig og stærk
Hede, men fortæres og hastigere, og efterlader
megen Aske; derfor stikker denne Sort sig bedst til
Grovsmedarbejde. Er Træet ei fuldkommen maat-
tet med Jordbeeg, saa falde Kullene mindre glind-
sende, mindre Terningagtige, smelte ei sammen i
Jlden, antændes langsommere, men vedholde
Jlden længere, og efterlade lidet Aske. Af denne
Sort ere vore Farsiske. Deres Generation stcer
paa de Stæder, hvor enten Jordarter holde lidt
Jord:

mig naadigst tillagte Ordres, fra det høie General Føldkammer af 22. Junii 1782, saa at ved

E 4

denne

Jordbeeg, eller hvor Fldken ei ligger dybt nok. Er Jorden over disse Træfldker stærk blandet med Vitriol, Alun, Svovel, Jern, Arsenik ic. saa trænger dette sig tillige med Jordbeget og Slam ind i Træfldken, og forvandler samme til mesten uduelige Kul, som forderve Jern og andre Metaller ubi Jlden, og efterlade megen Aske, og Skiefer. Denne Sort finder man meest i de øverste Lag udi Steenfulgruberne; og er det en besynderlig Exception ved de Færøiske, at slet intet Svovelagtigt i det saa høie Lag bemerkes. Imidlertid kan man anvende forbemeldte Kul til at udsude deraf Vitriol og Alun, som og i Overrig skeer.

For at blive fuldkommen overbeviist om Steenkullenes sande Oprindelse, kan man ikkun betragte de Stykker, hvoraf den ene Side endnu er aabenbar Træ, og den anden Ende terningagtig og glindsende Steenful. Jeg har heraf seet mange Prøver, og selv samme blandt den islandske Surterbrand. Man kan altsaa med Rette sige: Steenful er med Jordbeeg mineraliseret Træ, og selv petrificeret Træ, naar endeel leeragtigt og til Petrification duelig Slam forener sig dermed. men dette hindrer ei at erkiende de ubi denne Tilstand værende
for

denne prisværdige Indretning synes, at være brugt af uuelig Omsorg og Forsigtighed, og var det

for meer eller mindre ægte Steenful end de andre, omendskiønt de kan være meget ulige duelige til at underholde Ilden.

Disse vidløstige over en stor Deel af Europa under Jorden sig strækkende Træstøber hve uden Tvivl deres Oprindelse af de uendelige Skove, som i de ældste Tider bedækkede Jorden, men ved Oversvømmelser af Oceanen og Floder ere omstyrret, med Slam bedækket, og derefter forvandlet deels til Steenful, deels til Agater, Chalcedoner, og Jaspisagtige Steene, ligesom Jordens Vædsker paa de Steder have været beskaffen. Saaledes seer man ved Coburg en med et høit Bierg bedækket underjordisk Skov, hvis Træer ere forvandlede til Agat. I Siberlen findes en Grube, hvorudi et overmaade stort overende staaende Træ som er forvandlet til riighaltig Kobbererz. Ved Brügge og Herzogenbusch findes ligeledes en underjordisk Skov, sældet af en Nordvestlig Oversvømmelse, som nu med 10 a 20 Alen Jord er bedækket, og itkun sort og haard, men ei endnu forvandlet til Steenful. Jeg selv har paa min Fart paa Dwina: Strømmen i det nordlige Rusland, seet mange saadanne endnu usforandrede underjordiske Skove lige frem af den steile afkaarne Strand, sældet efter Strømmens Direction, og bedækket med

det at ønske, at man ved denne Leilighed kunde give ligesaa sikke Efterretninger om Foranstalt-

C 5

ninger:

med en derpaa nedsat De, som mellemlange Jisstykker fra høiere Steder have løsbrevet og medført. At nogle af disse Fldhøer findes over 100 Fod dybt under Jorden, og under Oceanens Overflade selv, er ei vanskeligere at forklare, end det, at i samme Dybde under Jorden selv ved Amsterdams findes Leer, blandet med Søemusslingfaller; hvilket noksom beviser, at paa disse Steder i de ældre Tider haver været Søestranden eller Søegrunden, hvilken derefter, med det af store Floder tilførte Sand og Jord er bleven opfyldt.

Da efter Observationer paa mange Steder Steenkulsfldhøerne ligge i lange Streger under Jorden, stige ned under Havets Bund, og komme hist og her op igien for Dagen, ligesom andre Jordlag, saa er det meget sandsynligt, at den særviste Fldhø er en Continuation af den skotlandske. Ligeledes har jeg Aarsag at formode, at den helsingborgske eller malmøiske Fldhø kommer op her i Sielland i en Egn ved Friderichsund, hvor jeg allerede for 15 Aar har bemærket et Sted, som har al Anseelse derefter. Naar det forlanges, er jeg beredvillig at anvise dette Sted til Herr Senkel i næste Foraar, og at lade samme Sted hist og her med et Jordboer undersøge." Kjøbenhavn den 24. Febr. 1778. R.

Saa

ningerne ved de andre Fyre, paa det at Fremmede kunde see, om der ikke er giort, til dets Beste,

Saa vidt Herr Prof. Kragenstein. Ellers berettes, at Hr. Capitain Floor ved Oplaget paa Thorshavn skal have for nogle Aar siden, ladet disse Kul undersøge i Aire af Coal Undertaker Seartly, som befandt dem bedre, end nogen i hans Egn udbringeligt Kul. En erfaren Mand, som efter at have dermed giort den strangeste Prøve, nemlig ved at sveise et Slags Jern, som ikke lod sig sveise med skotske Kul, tilbød sig strax at vilde betale disse, siden han troede dem udbragte af et nyt Kulbrud i Stedets Egn, hvilket ydermere bekræfter, at de særvisse Kul just ikke maae være af den fletteste Sort, allene Danmark vilde deraf gjøre det rette Brug, og i midlertid beholde de Penge som udgives for engelske Steenkul. Desuden beklage alle veltænkende Patrioter, at Kulgrubene paa Disco og Bornholm ikke anbringes det i saa Fald uodrængende Fæderneland til Nytte, og fornemmelig den paa Bornholm, som fornuftige Bergmænd mene at allene ved Hielp af Jldmaskinen vilde lade sig udarbeide og ellers ikke. Et frivilligt Sammenskud vilde vel saae den bekostet! Den islandske Surterbrand som findes paa mange Steder, og ikke kan være andet end Steenkul i Grunden, vil desuden bane Folk Afgang med Tiden til nye Næringsveie, men disse skulde Vi-

ner

Bedste, alt hvad som! mueligt har været: Og paa det at de Seefarende ikke skulde kunde farefort med ugrundede Klager over Fjrens Forsømmelse, som tidt pleier at skee, enten af den Aarsag, at de ere forvildede i Farvandet, eller og, at de formedelsft tykt Veir ikke kunde see Fjren, saa hastig og tydelig, som udfordres, bliver der paa Taarnet holdt en ordentlig Dag-Journal, over Wind og Veir m. v. og indberettet naar og paa hvad Sted, at Strandinger i Schagens Tolddistrikt indfalde, alt i Felge Ordres af 30. December 1780. Aaret 1782 bleve ellers Udbygningerne ved Taarnet sløfede, hvilket i Tiden synes, at vil geraade det til liden Fordeel.

Fyr Inspecteuren nyder frie Boelig og 300 Rdlr. aarlig af Kongens Kasse, hvorimod han lønner to Karle. En anseelig Tjeneste paa Schagen, især naar der var nogen Agerdyrkning, hvilken

ner paa saa utallige Steder i Island behøve Bergfolkens allerstrængeste Agtpaagivenhed, som maae være sammenknyttet med Konst og Videnskaber, for at Minerne kan blive regelmæssig aabnede, hvor af de fleste ligge oppe i de høie steile Bierge. I øvrigt kan consereres denne Theorie betræffende, Mine og Herr Morhs Jagttagelser udi Island, som offentlig ere bekiendtgjorte.

hvilken Mangel den nye anlagte Have ved Fyren nogenlunde erstatter, og for hvilken Indretning Herr Inspecteur Saxild fortjener at roses (*).

Men nu vender jeg mig da til den anden offentlige Bygning eller Schagens Kirke, som har faaet Navn af St. Laurentii Kirke. Denne Kirke staaer ikke som i de fleste andre Kjøbsteder inde i Byen, men omtrent en halv Fierdingevei uden og Vesten for den, hvilket maae være sæct i Anledning af Høyens Indvaanere og for, at spare dem noget, af deres i anden Fald længre Kirkevei.

Under nærværende Omstændigheder ligger dette Gudshuus noget vel langt affides, besynderlig i Hensigt til det Smuffekien, der ikke vel kunne taale, at blive vaade om Benene. Kirken maae og bør ikke forsesmes, og Schagen formaaer ikke at underholde det fornødne Antal af Kior og Faar, og meget mindre Heste. Hvad er da her ved at gjøre? Dersom man gav det Raad, at Mandfolk og Fruentimmer til Hobe, skulde trække i Stovler om Søndagen, vilde det maaffes belees, uagtet det dog vilde hjælpe got
paa

(*) I Aaret 1785 tog denne anlagte Have en betydelig Skade.

paa Fordermangelen, da man kunde gaae isteden for nu at kjøre til Kirke. Om Vinterdage især er ellers baade for Mandfolk og Fruentimmer Kirkeveien, meget ubehagelig, allerhelst naar Vinden blæser fra S. V. og N. V. da Vand, Sand og Sneer ryger om Ørene, og det med saadan en Eftertryk, at ikke allene Øine, Næse og Mund blive fulde af Sand, og Ureenligheder, men og Huden svier i Ansigtet og næsten skalles af Sandflugten, ligesom naar man opholder sig ved et ildsprudende Bierg midt i dets Kaserie, og disse Ubehageligheder forvolde just de svære Sandmiile eller Meele, hvorom mere paa et andet Sted. De der have Forretninger ude paa andre Læder, som ved Stranden med v. maae sole samme Skiebne, og udfordres der til ikke en ringe Helbred, da den Skarphed og Stredighed som Flyvesandet medfører, gaaer saavidt, at det enda kan bide paa nye Klæder, naar Blæsten er stærk. Til den for nogle Aar siden anlagte nye Kirkevase, ved sal. Provst Lødbergs Foranstaltning, sees nu intet Spor eller Kiendestegn meer, og man lader i saa Fald Verden jevne sig selv, ligesom det gaaer til, med Veien imellem Heyen og Schagen, hvorover den største Indkjørsel fra Landet falder, og som altsaa burde holdes

holdes i god Stand, da saadant ikkun vilde koste en halv Dags Arbeide hvert Foraar; men Kirkevæsen lader sig neppe meer i standsætte til nogen Varighed, formedelst Flyvesandets Overgang. I øvrigt kan ikke nægtes, at jo paa Kirken for-
 dum hverken er spart Flid, Umage eller Penge, enten den er bygget, som nogle mene, for Kongelig Regning i Forstningen, af Skotlændere og Hollændere, der for-
 dum fiske under Kysterne (*), eller og af Indvaanerne selv i Byen; thi baade er Grundmuren meget tyk, Taarnet høit og troestast, og Kirken af en anseelig Størrelse, ligesom og, at den tilforn har været velforsynet overalt med Bløtag, som nu tillige med hele Bygningen begynder at forfalde, og Kirken desuden efter Beretning, geraadet i større Gield, end som den maaskee nogenstunde kan blive i Stand til at betale, og meget mindre, bekoste en Hovedreparation, hvortil den dog heiligen synes at trænge. Imidlertid vil det dog meget hjælpe paa Kirken, som ved den blev giort Aaret 1784, saa vel i Henseende til Tag som Vægge, under Herr Byfoged Ferbløvs Opsigt. At Schagens Bye ellers bliver ødelagt ved Sandflugten inden en kort Tid, naar derpaa ikke kan eller bliver raadet

(*) See Baron L. Solb. Geogr. 5. Deel D. 414.

raadet Bod af Regieringen, det er slutteligt af alle Omstændigheder, men saa længe at der endaa ere nogle Huse tilbage i Byen, og nogle som beboe dem, saa kan jo Kirken ikke undværes, hvorfor det muclig synes at vilde bidrage til dens Bedligholdelse, at eftersom de Søefarende have ikke en ringe Beviisning af Schagens Kirke, paa begge Sider af Udbylken, da den kan sees henved 2 a 3 Miil til Søes, der da forhønde blev tilladt at udsætte et Vælkken paa Bryggen i Helsingør, hvori enhver kunde give efter Behag, til Erindring af den undskydede Fare. Bag ved Døren til Waabenhuset er en ordentlig Skorsteen opmuret, som jeg ikke før er bleven vaer i nogen Kirke, hvad enten saa at den er bleven brugt til Madkogning eller Blyesmeltning under Tækningen eller og begge Dele, imedens at Kirken stoed i Bygning, da den ligger saa langt fra Byen. Dersom altsaa nogen vilde indlogere sig i denne Kirke kunde han magelig der lave sig en Ket Mad. Udvendig er Skorstenen ikke fiendelig, thi Reggangen løber op igiennem Muren, og endes under Tagfluret, hvor Røgen siden kan komme i frie Luft. I di Kirken findes intet merkværdigt, eller noget, som kan give den mindste Oplysning i Oldsagerne, men saavel Op-

skriv

skriver paa Tavler og Piigstene som andet, vid-
 ne snarere om en borgerlig Eenfoldighed, end
 nogen Slags Værdom eller Smag. s. f Ex. 1)
 Denne Gravskrift paa en Piigsten: "I. H. S.
 " Her ligger begravet Erlig og gudfrygtige
 " Pige Maren Michelsdatter, som døde her i
 " Schagen Mar 1625 den 27 Octobr. Gud
 " givse hende en glædelig Opstandelse med alle
 " guds udvalgte paa den Øderste dag P. A. I.
 " D. D. B." De forestaaende Bogstaver I. H. S.
 siges at betyde i Jylland Jesus Herrens Søn.
 I Island har jeg ikke allene fundet disse selv
 samme Bogstaver udhugne i Steen eller Piigstene,
 men og udskaarne paa Roerene af de store Fisker-
 baade, med Krands omkring, ligesaa ziirlig
 udskaarne, og betyde ermeldte Bogstaver der,
 Je=Hove=Søn. Man seer altsaa endog heraf,
 at disse to Nationer fordam have haft Communi-
 cation med hinanden, hvilken nu er ophævet ved
 den langvarige Compagnie=Handel, Island ikke
 til en ringe Glæde. 2) Een anden Gravskrift
 saaledes lydende: "Peter Thomes latinisk
 " Skolemester. It. Elle Nielsd. oc II B.
 "(skal nok betyde to Børn)". At den latiniske
 Skolemester vender anderledes i Kirken end alle
 de andre Døde, synes at være et Hysteron Pro-
 teron,

teron, og kun en ringe Belønning for hans troe
Tjeneste, i hvorvel at derhos findes paa Væg-
gen ophængt en Tavle, med følgende Opffrivt:
"Her nedenfor ligger begravet, hederlig og
"vellerde Peder Thomesen, latinsk Skoleme-
"ster i Schagen fød i Hjøring, som døde 1655
"den 7. Aug. med sin K. Hustru Elle Nielsd.
"fød her i Præstegaarden og døde Mar 16 —
"derog deres K. Børn. Gud give demnem en
"glædelig Opstandelse." 3) Læser man paa en
Liggsteen ikke langt fra Alteret denne Opffrivt:
"Her hviler hæderlig og vellerde Mand H.
"Ch. Petersen Alb. fordum Sognepræst her
"i Schagen 16 Mar, som hensov i Herren den
"16 Oct. 1646 i sit Alder 43 med sin K. Hu-
"strue ærlig og gudfrøgtig Qvinde Anne
"Nielsd. som Herren bortkaldede den 16 og
"ligger her under 3 af deres Børn som ere
"døde i Herren. Cippus memorialis quem in
"obitu pio et placido Beat. Rev. viri prædicti I. N.
"P. pervam I Psius Recordam Relinquere voluit
"F19 Successor Petrus Nicolai MITFLF. P. 1
"Bid. P. qvi c. 3 pie in Domino obiit ANNO 16."
4) Sammesteds læses nok en Gravffrivt af fol-
gende Indhold: "Under denne Steen er ned-
"lagt den der var Jord og kunde blive til
D "Muld

" Muld af Belærværdige og nu sal. Matthias
 " Hemmer, der selv var og lærde andre at
 " være af de levende Stene som opbygges til
 " det Aandelige, 1 P. 2, 5. Han som var
 " den Hellig Aands Tempel og een redelig
 " Lærere udi Guds Tempel. En som af sal.
 " Raadmand Christopher Hemmer og sal.
 " Søster Fos, fød udi Aalborg Ao. 1700 2.
 " April. blev Student og Hører i Aalborg
 " Skole Ao. 1715. Af 4de Lectie Hører Sogne-
 " præst paa Schagen 1721, giwt første gang
 " med nu salig Jomfrue Magdalena Bug-
 " ge, Ao. 1723, ved hende Fader til en Dat-
 " ter," (altsaa er denne Magdalena ikke død, som
 " Jomfrue) " som 8 Aar efter Moderen 21 Aar
 " for Faderen, er indgangen i Evigheden.
 " Giwt anden gang med Jfr. Anna Maria
 " Sorensdatter Ao. 1727. nu hans sørgen-
 " de Enke; blev beskicket til Provst over
 " Hornsherred Ao. 1742, døde 17 Jun. 1753."
 Denne Gravskrift er baade temmelig lang og der-
 hos noget opskruet, hvilket synes at kunne sees
 igiennem Fingre med, efterdi at denne Mand
 har et særdeles godt Estermåle, som svarer til
 Gravskriften, og fornemmelig roses for hans store
 Omsorg i at faae Schagens Kirkes Brøstfal-
 dig:

digheder nogenledes afhiulpne i hans Tid, hvorudi og Bøsefoged Junger skal have været ham behjælpelig; en for det Almindelige uundværlig borgerlig Dyd, i Tide at forebygge de offentlige Bygningers Undergang, der virkelig fortjener Berømmelse, men som dog lader til, hist og her, at være gaaet alt for langt af Sigte, allerhelst da Følgerne for Staten og det Hele blive i saa Fald tilsidst alt for utaalelige, hvorpaa jeg kunde anføre mange levende Exempler, om det gjordes fornødent. I Bestyrelse af publik Gods og Stiftelser har den Tænkemaade ingensteds hienne, nemlig: giv Fred om vore Dage og s. fr. d. 5) Hænger en Tavle midt udi Kirken med latinsk Dvskrift, over afgangne Provst i Schagen, Herr Povel Nicolai, som døde Ao. MDCI, og begrædes af nogle hans Medtjenere og Fruentimmere, der iflædte Sørgedragt staae afmalede øverst paa samme. 6) Var at læse bag paa en gammel og forraadnet dansk Bibel, som laae slængt hen i Sacristiet selsænde: "Ingen skal tænche, at denne Kirchens Bibel er saaledes lacereret under min Tilsiun, men saaledes fandt jeg den for mig, da jeg antoeg Ministerium, og maae være skeed af min salig Formands smaae Børn,

D 2

"som

”som løb her i Huuset, da jeg hidkom selv:
 ”raadige Ao. 1619. Idus Iunii Paulus Hennin-
 ”giades Kyng.” At denne Præstens Apologie
 jo kan være velgrundet, høves ikke imod, og alt
 saa erindres ifkun i Anledning deraf, at havde
 Ungdommens Opdragelse været bedre, end den er,
 da havde ommeldte ei været sket. 7) Staaer
 skrevet iblandt andet med forgyldte Bogstaver
 paa Prædikestolen, Niels Larsen Boremester,
 Niels Thamsen Boremester, og hoesøiet
 Boemerke bagved hvert Navn for sig, som atter
 findes under selsamme Personers Portraiter paa
 Choret, ligesom enhver Raadmand ogsaa der
 har sit Boemerke, efter gammel Skik, ikke
 mindre end Bysfoged Matthias Brandt, som
 man deruden har givet Plads at hænge iblandt
 bemeldte Borgemeistere og Raadmænd. Ao. 1586
 blev Choret bygget, eftersom der findes skrevet,
 men Prædikestolen er skienket til Kirken Ao. 1583,
 og det formodentlig af de to Borgemeistere, hvis
 Navne paa Prædikestolen findes tegnede. Paa
 en af Klokkerne staaer det Aarstal 1579 at læse,
 foruden endeel enkelte Bogstaver, men deraf kan
 dog ikke med nogen Visshed udledes Kirkens san-
 de Ælde, og heller ikke af Høilovlig Jhukom-
 melse Kong Christian den 6tes Navn, som fin-
 des

des afmalet under Hvalvingen over Alteret, hvilket uden Tvivl er meget yngre end Kirken. Fonden har været udhuggen af Graasteen med Fod under, og et pyramidalformig Dæksel over af Træ, som nu mestendeels er forfaldet. Altertavlen er meget stor og ziirlig giort af Bildhugger=Arbejde, som forestiller endeel bibelske Historier eller Sind=Billeder, og deriblandt Christus paa Korset, og Koverne paa begge Sider, som sædvanlig; men disse sidste forestilles paa denne Table korsfæstede med begge Hænder bagover Træet, og hængende løse med Benene, som maaskee og har været en brugelig Korsfæstelsesmaade hos Jøderne fordom, endskiøndt at Lidelses=Historien ikke melder om, at der blev giort nogen Forskiel paa Jesus og Koverne i Korsfæstelsen. Et fortræffeligt smukt Billede, staaende oven over Altertavlen, og som forestiller Marie med Barnet, holdende paa en forgyldt Veltugle, viser desuden Alderdommens Styrke i denne Konst. Lysestagerne af Kobber ere bekostede til Kirken af en af de forrige Præster udi Schagen, ved Navn Povel, og findes underneden af Kanterne af hver Lysestage, for sig, skrevet eller udgraveret: Maledictus hujus Candelabri Sacrilegus, eller: For-

bandet være den Lyb som stieler denne
 Enseftage! hvilken Inscription muelig kunde
 sætte en Skraal i studeerte Lyve, men en ulærd
 Udhaaler i Tyverier vilde neppe bryde sig me-
 get om denne Præstens latiniske Forbandelse,
 og allermindst, naar han fornam, at Stagerne
 vare af Sølv eller anden kostbarere Metal.
 Ellers er jeg ofte bleven vaer, selvsamme la-
 tiniske Inscription i Island, hvilket giver til-
 fiende Tænkemaadens Overeensstemmelse i siige
 Sager, især i de ældre Tider. Hvad In-
 scriptionerne paa Liigstenene ude paa Kirke-
 gaarden anbelanger, da sees deraf: 1) at Niels
 Jensen, Borgemeester i Schagen, døde d. 16.
 Junii 1621. Søren Nielsen Brandi, lige-
 ledes fordum Borgemeester ibid. og maaskee af
 Familie med Byfoged Matthias Brandi,
 1630 den 27. May, og Anders Nielsen 1639,
 hvoraf selger, at der have været flere end som
 to Borgemeestere paa Schagen, som Folk dog
 almindelig mene, og som i Baron L. Holb.
 Geogr. dens 5. Deel Pag. 414 findes ommeldet.
 2) Er endnu at læse paa en Liigsteen paa Kir-
 kegaarden følgende: "Her hviler S. L. Chri-
 sten Løfesen Hogenmand af viid og Hier-
 ne, I Trondhiem blev han fodt i Trond-
 hiem

"hiem blev Student, paa Schagen nød
"han Bnefoged Brød, paa Schagen er
"han død, Aar 1710." I Mangel af anden
smukkere Poesie, faaer man vel at lade deene
passere. 3) Sees af et Par Eiigstene, beligs-
gende paa Kirkegaarden, at to Skippere fra
Aabenraae have sat Livet til ved Schagen, neml.
den ene Jorgen Koluffen, Aa. 1760, og den
anden Frees eller Trees 1763, og ere begge
Stenes Opfskrift saaledes lydende:

Esøarten mig mit Brød, saa rigeligen gav.
Eil sidst den ogsaa blev Aaledning til min Grav.
Dog maatte Bolgerne mig bringe død til Land,
Saa nu mit Legeme, her under hvile kand.
Indtil paa Dommensdag, ved Jesu Krost det skal,
Med Sielen samles og indgaae i Himlens Sal.

Meget smukke Tanker! Og dersom disse Vers
ere giorte paa Schagen pr. Commission fra de
Afdødes Venner i Aabenraae, da er det en
Vere for Bedkommende, og et Beviis paa, at
Poeter ogsaa kunne fødes, ved og imellem de
brusende Have; men estersom at der var 3 Aar
imellem at Skialdren skulde lade sin Muse
høre, da havde det klædt nok saa godt, om han

ikke havde brugt de selv samme Udtryk eller Stro-
pher og Inscription over den sidste, som den
første Skipper, og især hvis Versmageren har
ladet sig betale med Penge; og er dette alt
hvad jeg har kunnet finde en Slags rimelig
Leilighed til at anmerke i, ved, og uden for
Kirken. Men betræffende Schagens Capel, da
berettes det tilforn at have staaet i Østerbøe,
og derfra i forrige Sekulo, at være flyttet til
Vesterbøe, eller det Sted, hvor det nu staaer.
At Kirken er meget ældre, end begge Capeller,
er iman eenig om, men naar hver Bygning
for sig først er opført, vides derfor ikke, end-
skient der formodes, at Capellerne ere tillagte
kort efter Reformationen. Schagens Capel er
et temmelig stort Huus, med Tagsteen paa, og
i øvrigt opbygget af Tømmer, men nu saa-
ledes forfaldet og brestfældigt, at Folk under
Lienesten neppe uden Helbreds Tab kunne være
derinde, og er intet vissere, end at det inden
kort Tid falder ned, da dets Indkomster siges
at være ganske utilstrækkelige til dets Opreis-
ning (b), og det samme gielder om Høiens Ca-
pel,

(b) Ao. 1784 blev der begyndt med at foretage Repara-
tion ved Schagens Capel, i Følge de høie Foresattes
Foranstaltning, som havde Ende 1785, men for
hvis Regning vides ikke.

pel, hvorudi prædikes nogle gange om Aaret, men i øvrigt holdes sammesteds Bøn af Stedets Skoleholder fast hver Søndag Eftermiddag, og fornemmelig om Sommerdage, da Høiens Indvaanere indfinde sig ligesom der var en Præst tilstede.

Den latinske Skole er, som før er nævnt, nedlagt, men den Skole, som nu holdes for Børn, er for saavidt, som Bygningen anbefaler, ikke i saa meget slette Omstændigheder, da den nylig er bleven repareret. Denne Skole er ellers et publik Skolehuus, som af Capellet skal holdes i Stand, men efterdi Capellet, i Følge Sognepræstens Beretning, har faare ringe Indkomster, og kan ei udrede, hvad der behøves til dets høistfordedne Istandsættelse, saa er der lidet eller intet at hjælpe Skolen med. Skoleholderens Løn er alt for ringe og utilstrækkelige til hans Ophold; thi til en Skoleholder i Schagen er det visse henlagte kun 14 Rdlr. aarlig, og det uviste, som han kan have ved at undervise Børnene, af hvilke de, der læse, betale 2 β om Ugen, og af dem, som regne og skrive tillige, hvilke ere saa, 4 β , kan neppe beløbe sig til saa meget, som det forom-

meldte viffe, af Aarsag, at de fleste Forældre
 ere fattige, og nogle fattes Villie til at erlægge
 Skoleløn. De allerfattigste Børn er Skolehol-
 deren forbunden til at undervise for intet.
 Heraf flyder da, at det er vanskeligt, at faae
 en vel grundet og beqvem Person til Lærer i
 Schagens Skole, og om saadant, endskjønt
 fielden, kan erholdes, saa bliver han dog snart
 fied af Livet og qvitterer Tjencsten, fordi han,
 af Mangel paa nødterstig Underholding, maae
 forrette sit Arbeide sulten og sulkende. Den-
 ne jevnlige Afverling ere og Børnene kun lidet
 tjente med. En Mangel, som er beklagelig,
 gid den ikke var fast almindelig i Riget! Sko-
 leholdere i Almindelighed, paa hvis gode Op-
 forsel og grundige Underviisning, næst Præster-
 nes, saa mange Menneskers timelige og evige
 Belsærd beroer, skulde de vel ikke fortjene en
 anstændig Underholding, og de Foresattes sm-
 meste Omsorg, da disse Personer ere udvalgte
 til at danne gode Borgere? Upaatvivlelig? Og
 altsaa var det høiligen at ønske, at denne vig-
 tige Sag som forhen, ikke blot blev relinqueret
 inter pia desideria. Af de offentlige Bygnin-
 ger vil jeg anføre Raadstuen eller Tinghuset,
 som den sidste. Dette Huus staaer omtrent
midte

midt i Besterbye, er bygget af Tømmer, stort nok til sit Brug, og behængt med Tegl paa den ene Side, samt forsynet med Skranter omkring Dommersædet og Rettens Forsamling, item Plankværk udenfor. Paa dette Sted holdes Byeting hver Mandag Kl. 10, og Forhør i Strandings Tilfælde m. v., naar det gjøres fornødent. I hele Schagens Bye findes ellers ingen grundmurede Huse, men 13 opførte af Muur og Bindingsværk; deraf ere de 6 Stuelængder, med Tegl behængte, og et Pakhuus foruden; men alle de øvrige bestaae af Bræder og Straataq, hvilken Bygningsmaade Indbyggere ere saa godt som nødt til at betiene sig af i Mangel af Leer, hvilket ikke er at bekomme nærmere Byen, end 4 a 5 Miil. At denne Leermangel ogsaa er Skade for Vedkommende, i Henseende til desto større Forbrugelse af Tømmervare, indsees lettelig, allerhelst da en liden Vaad fuld af Leer, som ofte kan behøves til at kline Bagerovne med, og saa fremdeles, ikke er at bekomme, ført til Stedet, ringere, end 13 *m* og derover, saa at hvem der boer paa Schagen, maae visselig bekiende, at Næringsvæsenet er temmelig besværligt i de fleste Henseender; ja, dette er ikke den eneste Følge, af
Leere

Leermangelen, men og tillige andre langt meer betydelige: thi i Aaledning af at Leeret falder saa kostbart, og er langt fra Haanden, saa opreises Husene i Byen af Lemmer, der, inden at 5 a 6 Aar have Ende, underkastes Forraads-nelse, især ved Godstykkerne, af Sand og Vand, som fast idelig omgive disse. Med Skorstene af Muur er omtrent $\frac{1}{3}$ Deel af alle 3 Byer forsynet, men hos de øvrige Indvaanere tager Regn sin Udflugt hvor der haves nogen Aabning. Gammelt indgroet Soed især af Løv, endskient det virkelig er et Phlogiston, antændes ellers ikke saa let, som man indbilder sig, eller i det mindste ikke paa Schagen, som lang Erfarenhed har bekræftet. Paa et saadant Sted var og ikke let at bekomme en Brand-major i en Hast, om end Brandanstalterne vare i vedborlig Stand, hvorpaa man vel ikke har nogen Aarsag at tvivle, da Byen svarer aarlig den allernaadigst anordnede Brandkat, og alle Huse ere forsikrede lige indtil Markmandens Hytte.

Bidere anmerkes til Slutning følgende, nemlig, at udi Schagens Sogn blev af en Bonde i Aaret 1782 funden udi en Løvg-
grav

grav, 4 til 5 Alen dyb ned i Jorden, og midt imellem Nørrestrand og Gaarden Klaa-Kumpe, en gammeldags Kaardeklunge, 1 dansk Alen og 2 Tom. lang, og af noget meer end sædvanlig Brede, med temmelig skarp Eg paa begge Sider. Klingen havde en fin Klang, næsten som Sølv, var af Kolor som Kobrig Messing, og lod sig bære sammen lige indtil Endene; men sprang dog tilsidst, og manglede Elasticitet til at kunne række sig det mindste igien tilbage. Finderen havde Formodning om, at Materien i denne nyfundne Klinge skulde være guldhaltig, eller guldbeblandet, hvorfor og han blev af Ukyndige tilbudne for Klingen 10 Rdlr. som han ikke vilde imodtage; men da den lod sig opløse af Skeedvandet hastigere, end almindelig Kobber, saa har man ingen Anrsag at sætte nogen Troe til Bondens Foregivende, men snarere efter al Rimelighed og Metallens Udseende slutte, at Blandingen har været af Messing, noget lidet Sølv, og maaskee derhos en Slags anden haard heel eller Halvmetal, for at give Materien Klang og Styrke. Udsædsværdoms Levningerne vise i øvrigt, at en saadan Blanding har været temmelig almindelig tilforn i Island og Norge, samt paa flere Steder.

der. Ellers var paa Klingen hverken Narstal, Bogstaver, eller andre Kiendetegn til dens Ælde at finde; saa at dersom den meget længe har lagt i Jorden, saa kan dog Materien i den Henseende ansees for at være rar, at den ifkun saare lidet af Røst befandtes angreben. I øvrigt lod til, som at denne Kaarde snarere har været brugt til, at kaste og stikke, end at hugge med. Hæftet var fortæret, og altsaa ikke at finde; men i Jorden hvor Klingen laae, blev Funderen tillige vaer, Levninger af Stolpe og Huustemmer, hvilket giver tilkiende, at der tilforn maae have staaet et Huus eller en Gaard, som ventelig er ødelagt enten i den sorte Pest, eller siden efter ved Sandflugten. Paa Stedet falder Martorv, som er en haard og compact Materie, og er det ventelig den, som ikke lidet har bevaret Kaardeklingen fra at blive forrustet.

Tredte Kapitel.

Om

Egnens Beskaffenhed og Sandflugtens Overgang.

Vel er det blevet ved troeværdige Beretninger stadfæstet, ligesom det og af endeel Kiens detegn og Levninger sikkert kan sluttes, at Jordens Overflade i Schagens Sogn, og fornemmelig omkring Schagens Bye, i fordom Tider har været temmelig godt forsynet og beredt til at kunne modtage og modstaae Vindenes Gevalt og Overlast, men ikke destomindre lærer dog daglig Erfarenhed, at den stærke Jordmon er opslidt og aspillet, ligesom at Skaberens vilde have sat en Slags Prøve paa, hvorvidt det menneskelige Kiens Omfarg gif, for at befordre dets eget Vel, og i at bøde paa Naturens Mangler. Man har Syn for Sagen paa Stedet i Henseende til begge Dele, nemlig: at Sandflugten fast har ødelagt alle Marker, samt

samt de der omkring liggende kostbare Eiendomme, og at Folk har været ligesaa ubekymrede for at forekomme *Ødelæggelsen*, som *Sandflugten* villig til at ødelægge, ja *Indvaanerne* selv deels af *Trang* i de senere *Tider*, og deels af *Mangel* paa vedberlig *Eftertanke* i de forrige, om de farlige *Følger*, mangfoldig befordret *Egnens Undergang*. Unægtelig er ellers *Sandflugten* meget gammel, men at bestemme med nogen *Visshed*, naar, og hvorledes den først begyndte, samt hvor stor *Fremgang* den *Nar* efter andet har gjort, er og bliver altid en *Umuelighed* efter mine *Tanker*. Mange kunde vel falde paa at tænke, at *Sandflugten* havde sin *Oprindelse* af det *Sand*, som *Havet* opfylder, og at det i *Følge* deraf ikke var mueligt at *dæmpe*: men dette forholder sig ingenlunde saaledes! *Ivertimod* er det sandsynligt, at en *Deel* af *Egnen* i *Schagens Soqn* m. v., har for *dum* været begroet med *Kvat* eller *Underkrov*, hvilket slutes af de *Trærødder*, som af og til endnu findes i *Jorden*, og naar denne *Skov* eller *Træer* ere blevne omblæste, eller paa anden *Maade* ødelagte, har *Stormen* ingen *synderlig Modstand* fundet, og selgelig tager fat paa *Jordens Overflade*, løsnet efterhaanden

den den sandige Grund, først ved Havsiden eller de Bakker, der ere ligesom Formuur for Landet, især paa den vestlige og nordlige Side, opmalet Sandet, og derefter ført det længere og længere frem, indtil Sandflugten har taget saaledes overhaand, som i det eftersølgende tydeligere skal vises. Hans Belærv., Herr Jens Lodberg, som for Tiden er Sognepræst paa Stedet, og en sandre Mand, har fortalt mig, at i Aaret 1754, da han først kom til Schagen, havde vel Sandflugten giort nogen Skade paa Byens Marker, men gjorde dog allerstørst Ødelæggelse i den Henseende No. 1775 den almindelige Bededag, da Sandet med en hæftig og forsærdelig Storm af Nordvest trængte ind paa og forbi Kirken, som hidindtil havde været frei, ja ødelagde den Deel af Byens Markjord, som laae der omkring og i Nærværelsen, saa at Præsten i dette og paafølgende Aar mistede et Stykke Agerjord, som han kort tilforn havde givet 400 Rdlr. for, og desuden en Eng, som hans Formand i Embedet havde avlet 40 Læs Høe paa aarlig, og han selv i nogle Aar 16 til 24 Læs, men nu for Tiden slet intet, hvoraf sluttes, at andre, som laae i Fælled med Præsten, i denne Storm tillige maae have taget en ikke ubetydelig Skade. I Henseende til Korn- og

Nvægtigheden har Kirken altsaa tabt en stor Deel af dens Indkomster, hvorunder og Consumtionsvæsenet maae have lidt og lider meget. Ellers har velbemeldte Hs. Belærv. stedse iagttaget, at i de Lider, som de vestlige Vinde herske, da er Sandflugten meest ødelæggende, hvilket har sin fuldkomne Rigtighed, og hvorpaa man havde iblandt andet i Foraaret 1784 nok saa tydelige Prøver, endskjønt de nordøstlige, østlige og sydlige Vinde heller ikke ere frie for at giere Skade i saa Fald, som f. Ex. i Aaret 1785. Indtil det Aar 1717 vare vel, som mig er bleven berettet af en troværdig gammel Kiøbmand, nu død Michel Sørensen, smukke og høie Klitbakker ved den sydlige Side langs med og uden for Byen, der strakte sig lige ud til det Sted, hvor den inderste Revel eller Banke nu ligger, og hvorpaa Havet idelig brøder, ja gaaer langt ovenfor, men da Vandet Zulenat og paafølgende Dag voxte saa høit, at Mandfolk, saavelsom Qvinder og Børn, maatte reddes med Baade, og det endog fra de Huse, som staae kort nedenfor Capellet, eller fra Capelborg, som de der staaende Huse endnu kaldes, saa bleve disse græsrige Klitbakker den gang af Havet sløifede, hvorved og den gamle Fyrbakke noget anseelig skal have aflaget. Samme

Aar,

Har, Dag og Datum løb Havet, om jeg erindrer ret, ind paa de Holsteenske Diger, og forsvoldte der en heel betydelig Skade, men siden den Tid erindrer man sig ikke paa Schagen nær saa høie Bunde ved den sydlige Side, hvorimod Havet paa den nordlige ofte har brudt ind, og det endog i Aarene 1781, 82, 83 og 84, og afskyllet nogle Stykker Vand, som tilforn er meldet. Men, for at komme til Materien igien, da har en Provste-Enke paa Stedet end videre tabt et Agerland og Engbund af 300 Rdlrs. Værdie; Byfogden ligeledes, efter hans eget Eigende, Markjord af henved 1000 Rdlrs. Værdie, og Tolderen, Kjøbmændene, samt de øvrige Indvaanere i Forshold dertil, alt efter deres Formue og Eiendoms Beskaffenhed. Kort sagt, den saa kaldte Maren Ammes Mark og den deilige store Westermarck ere ganske gaaet i Løbet, saa at den allerede skeede Skade (ikke at nævne Følgerne) er beregnet, endskjønt løselig, at beløbe over 3000 Rdlr., det Tab, som Høien har lidt, uindberegnet, og har jeg gjort mig megen Umage for, at erholde vis Kundskab om denne Sag, ihvorvel det ikke er bragt videre, og som levnes til de Kongelige Landsmaalere i sin Tid, eller andre, der ere forsynede

med de fornødne Jødsigter og Landmaalings-
Anstalter.

Men for endnu tydeligere at give Egnens
Befkaffenhed og Tilstand tilkiende, vil jeg hen-
vende mig til Greenen (saaledes kaldes den
yderste Punt eller Odde paa Stedet, som styder
op fra Schagens Rif), og da forekommer der
strax en liden Sandstrækning, som hist og her er
beblandet med Møl eller Smaastene (Glarea) lige-
som Stranden vester efter til Høien af og til.
Derpaa og indtil Fyrtaarnet er Egnen ikke ganske,
men dog noget nær blottet for Græs og Graeris,
ligesom derfra igien til Østerbø, og desuden den
ganske Strækning fra Fyrtaarnet til Høien, at
forstaae ved den nordlige Side, hvor der ifkun
hist og her i Klitbakkerne voxer noget Marthalm,
som dog efterhaanden lægges øde. Bag om Vester-
ø og Østerbø ligger den liden Markjord, som
er tilbage, kaldet Nord- og Østermark, ligesom
et lidet Stykke af Vand og Sand udpidsket Fæl-
led, hvorudi stieres Sandtorv, men ind i Byer-
ne har Sandflugten saaledes trængt sig, at San-
det paa mange Steder er begyndt at gaae op paa
Taget af Husene, hvilket forvolder, at man
neppe kan komme frem med Hest og Vogn eller til
Fods

Fods paa sine Steder i Gaderne, og allermindst, naar det har regnet stærk eller sneet, da Vandet bliver staaende midt imellem de hestlige Sanddhynger; og kommer det af det tunge Sand, som Indvaanerne stedse maae ælte og trække i, at ikke allene de Indfødte i Byen, men og andre, som længe have opholdt sig paa Stedet, blive frogede over Lændene. Aar 1785 og 86 ødelagde Sandet to smukke Haver, med samtlig Plankeværk og Træer, og desuden mange andre mindre, Fisserne tilhørende. I disse Aar samlede altsaa immer meer og meer af Sand i Byen, som forvoldte at Vandet ikke kunde faae vedborlig Aflob til Havet, men gik ind i Husene og sprængte endog nylagte Gulve op m. v. Man holdt ved Nætter og lyse Dage med store Bekostninger at kaste Sand fra Husene, og give Vandet Aflob; men En opus operatum! thi saasnart som Windene røre sig igien, er alting opfyldt, som før. Hvor stor Skade Overdrevet og Østermarken maae have taget i disse to Aar, er let at giette sig til af det Forregaaende. Den saa kaldte Bestermark, hvor om før er meldet, og som tilforn skal have været den frugtbareste, og udgiort en heel Strækning fra Besterbye og lige ind til Kirken, eller noget længere op efter, samt al den deilige Engbund,

Kier og Moser, som siges at have lagt uden og vesten for Kirken, samt imellem Høien og denne, item for den største Deel de Marker, som tilhørte Høiens Bøe, har berørte overdrevne Sandflugt ligeledes ødelagt, saa at Kirkegaard- den, hvilken, ligesom Kirken, fordum har været opreist af Muursteen, endog staaer en høi Fare for at oversvømmes, og er dette saa meget meer sandfærdigt, som Kirkegaarden er halv fuld af Sand, Lugerne eller Ledene mestendeels tilpakkede, og Folk i Følge deraf nødsaget i Ligbegiængelses Tilfælde at tage Eigene ind over Kirkegaard- den, som begynder ogsaa at opfyldes med Vand saaledes, at Eigene neppe kan begraves deri, hvortil kommer at der efterhaanden samles Kvæksand omkring Kirken i en saa stor Overflodighed, at Kudsene vel maae tage sig vare for, ikke at sætte Heste og Vogne, naar de kjøre til Kirke. Imellem Kirken og Vesterbøe var fordum en fersk Søe, Høffsøe kaldet, 100 Favne, efter en gammel Mands Beretning, i Bredden, og omtrent $\frac{1}{2}$ Miil lang, samt uden Lodskud ved den nordlige Side, og i øvrigt fast overalt 5 til 6 Favne dyb. Udi denne Søe, som skal have ernæret en temmelig stor Mængde Skaller og Gieder, ligesom de forommeldte Kier og Siger Karudser,

over-

overmaade fede og velsmagende, var enhver af Byen uden Forskiel tilladt at trække med Garn, som havde Lyst dertil. Men i Aaret 1780, da jeg kom til Schagen, bestod denne store See af tvende smaa runde Huller, adskilte ved et Rif eller liden Odde, ud paa hvilken jeg løb, opbragt af Nysgierrighed, for at maale Vandets Dybde m. v.; men da Grunden vilde synke, fandt jeg intet bedre Raad, end i en Hast at kaste mig overende, og krybe saaledes som jeg kunde til Vandbredden, som lykkedes; men jeg kom der i Sandhed ikke oftere paa den Maade. Kort derefter bleve mig forærede 6 Skaller af dette Vand eller See, som uden Tvivl ere de sidste, som deri ere blevne fangede. Disse Skaller betragtede jeg nøie, og var det en Vnsl at see, hvor Naturen havde gjort sig ligesom Umage for at udpine dem; thi de vare ikke allene udslaaede med store Bylder paa Kroppen, med røde Pletter paa, men og Dinene indtrukne i Hovedet af lutter Sult og Mangel, samt Maven opfyldt med Flyvesand, undragen paa den ene Skalle, der havde faaet noget Siv og Rør til Livs (c). Aaret 1783 og

E 4

84

(c) Der gives mange Exempler paa denne Levemaade i Fiskeriget. Der gives ogsaa Exempel paa, at man æder Brød for Brød m. v. men hvorvidt saadant i sidste Tilfælde sornemmelig kan være overeensstemmende med Na:

84 Kiorte baade jeg og andre med Hest og Bogn over denne Søe, undtagen for saavidt som Fruentimmerne fra Byen i Julii Maaned 1783 endnu fandt en Slags Leilighed til at vaske Klæder i en liden Abning, efter gammel Sædvane: men siden blev alting tildækket. Utter Skade for Byen, at dette Vand er undergaaet! ja, af, hvor bedrøveligt et Sted, som dog falder i mit Lod at beskrive! Skallerne prøvede jeg at luge, men da Benene vare blevne næsten sorte, og Kiødet ildesmagende blev denne Ret udkastet for Hunde. Men foruden det Foregaaende er endnu blevet berettet, at kort fra den vestre Kirkegaardsluge var en klar Vandkilde eller Kildevæld, tienlig til at læge tør Værk, giftiske Smerter og Springrosen m. v. Denne Kilde kaldtes den hellige Kilde, eller den hellige Kiol. St. Hansdags Aften forsamledes Folk paa dette Sted, som sædvanlig paa andre Steder, fra Schagens Bye, deels for at fornøie Sindet, og deels for at søge Lægedom, vaskede sig allevegne, hvor de vare svage, og fastede til Bederlag i Kilden noget, der kunde falde til

Naturens Orden, er en Sag, som overlades til andre at bedømme. Nok, at de Danske Stater have forundringsværdig gode Produkter, allene Publikum vilde erkjende dem for det, de virkelig ere.

til Bunds, som f. Ex. Knapper, Knappenaale, smaa Skillinger og flere flige Ting, som alt siden henimod Kildens Undergang blev opgravet, efter Beretning, af en gammel Kone, ved Navn Johanne Michelsdatter, der døde Aar 1780 Nyltaarsdagen Kl. 7 F. M.; men blev der kastet noget i Kilden, som svømmede ovenpaa Vandet, skal Vaskningen have gjort ulige Virkninger. Videre fortælles i Henseende til ommeldte Hofføe, endskjønt Fortællingen just ikke er bygget paa de staaeligste Fornuftsgrunde, nemlig, at førend Søen var til, stod der en Gaard paa Stedet, beboet af en gammel Mand, der forstod noget meer end hans Fadervor; og da nu denne gamle Bonde engang blev syg, skikkede han Bud efter Præsten. Præsten kom, og sandt for sig en Soe i den Syges Seng, hvorover Præsten blev saa forbausset, at han strax reiste tilbage, og i denne Forvirring glemte hans Alterbog ved Sengen, hvorpaa Medhjælperen maatte gaae tilbage, og da han var kommen nær til Gaarden, kom der en Stol med Bogen igien, hvorpaa Jorden aabnede sig, opslugede Gaarden, og efterlod et stort ferskt Vand, hvorfra siden af og til skal være opdrevet endeel Huustømmer og andre Sager, berørte Gaard tilhørende, som kan staae ved sit Værd; og hvor

findes vel ikke endnu flige overtroiske Levninger og latterlige Fjertællinger, nedstammende fra Alderdommens svage Begreber i visse Tilfælde?

Gaaer man ellers videre frem i at betragte Sandflugten, da have Bindene ikke allene lige ved Søekanten, og tæt ved Siden af dette Vand samt det saa kaldte Damsted, opløstet en meget stor Sandhøi, eller Sandmiile, som det kaldes paa Stedet, (men uden Tvivl rettere Sandmeel, af det nordiske Ord Melur, der og betyder en Sandbakke eller Høi, bestaaende af smaa Stene eller Sand) Kirkemiile kaldet, der til og afstaaer ligesom Bindene faae Bugt med Sandet til, men og desuden mange andre af lige Omverling og Beskaffenhed, som, endskiønt ikke i en uafbrudt Orden strække sig tværs over Landet, og løbe op til de nærmest Schagen beliggende Bøndergaarde, heved $\frac{1}{2}$ Miil i Længden, saa dog mestendeels, hvoraf nedvendig maac følge, at disse Gaarde have taget en betydelig Skade ved de flyvende Sandmiile, og da: 1) Tvende Bøndergaarde, beliggende ved Tranen, en Egn eller liden Landstrækning, som formodentlig har faaet sit Navn af Tranefuglens Forsamling sammesteds i forrige Tider, ligesom Helsingøer af Helsingør, eller

eller de vilde Graagies, som forsamlede sig der, indtil Uroe, Skud og Handel alvorlig tiltoge, eller, som andre mene, Stedets første Beboer Trane, hvis Marker upaatvivlelig have været meget frugtbare, inden at de i Vester og Nord derfra beliggende hæslige Sandmiile oversvømmede Eiendommen, og det saaledes, at paa begge disse Gaarde neppe nu for Tiden skal kunde saaes meer, end $1\frac{1}{2}$ Tønde Bng og 2 til 3 Tdr. Havre. Engbjergningen er og forholdsmeessig dertil. Men i Anledning af at man nævner Tranen, kommer jeg ihu, at erindre noget til min Formand Herr Tolder Guldbergs virkelige Berømmelse, der ikke allene bestaaer i, at han var den første, der saaede Vikker paa Schagen, og lærte Bønderne ved Tranen Omgangsmaaden dermed, af hvilke Vikker jeg igien Aar 1784 købte 2 Skiepper til Udsæd, og avlede derefter 2 store Læs, til megen Fordeel i Henseende til andet Sædekorn eller Sædearter, men og at den Markjord, som ham havde tilhørt, kiendelig endnu bær Prisen, fremfor al anden, hvilket med Rette kan tilskrives Mandens Stræbsomhed og Iudsigte i Agerbruget, som de fleste paa Stedet fattes. Den ene af de sidste smaa nys benævnte Gaarde skal ellers af ny for kort siden være opbygget, men den anden forflyttet

flyttet andensteds fra, kaldet Bekken eller Karredsbek. Bandsbek, en liden Kende, adskilte fordom, efter Beretning, Schagens Byes og Sogns Jordeiendomme, men nu ere disse sidste ved Grændserne ogsaa ganske tildækkede af Sand, ligesom de første, og har jeg eengang, for at kunne komme hjem til Schagen i indfaldende Vand ovenfra og formedelst Dvælsand, været nødsaget til at gaae fra Hest og Vogn, og endda, da Sandmiilen ikke kunde bære et Menneske, som ofte skeer, havde jeg noget nær sat Livet til, uagtet jeg prøvede for mig hvert Dieblig med Kieppen, ilede og gik nok saa let, for at komme ud af denne Fare, men Vognen førte en anden Wei, og kom til Schagen Dagen efter. Med lave Bunde er der ingen Fare ved den sydlige Strand, men vissefelig, naar man fører med meget høie Bunde imellem Tranen og Schagen, med mindre at Frostveir indfalder paa den Tid, og at Miilene kan bære baade Hest og Vogn. Jo nærmere Havet, jo sikkrere Wei, men de Heste, som ikke ere vant til at høre Havets Brusen, maae passes nøie. 2) Karred, eller store Karred, beliggende ligeledes ved Tranen og kort fra de forrige Gaarde, har fire gange, efter Beretning, været flyttet, fordi at Karredsmiilene immer meer

meer

meer tiltage og have trængt sig ind i Landet, ja
sdelagt endog de sidst optagne Marker saaledes,
at Beboeren paa Stedet til Nød kan anvende 2
til 3 Skiepper Bøg og 3 a 4 Skiepper Havre til
Udsæd. Uden Tvivl er det denne Gaard, som i
Holbergs Geographie dens 5te Decl P. 412 kal-
des Karild, men dens rette Navn er Karred.
3) Lille Karred har sit Navn af den forrige
Gaard, og siges derfra at være bleven forflyttet
til det Sted, hvor den nu staaer, for omtrent
29 til 30 Aar siden, men atter igien ligesaa ilde
tilflyet, som Naboegaarden, store Karred, og
hvoraf følger, at dens Fordele i Henseende til
Jordavl og Engdyrkning fuldkommen dermed kan
sættes i Ligning. I Anledning af Lyngarterne,
og fornemmelig Faarelynget eller Erica rubra,
hvoraf endnu vorte noget hist og her i denne Egn,
giorde Bønderne paa Stedet den Anmerkning,
at naar berørte Lyng begyndte først at slyde Blom-
ster ved Toppen, da skulde derpaa følge tidlig
Vinter, og sildig i modsatte Tilfælde. Dette
Lyng bruges ellers baade til at farve Gulst og
Grønt med iblandt Bøndestanden, og seer det
dermed farvede Løi ud baade hæderligt og pas-
sende, hvorhos og Køløren er visselig bestandig,
som er alt, hvad der kan ønskes. Til Mættelse
bruge

bruge Bønderne ikke engang sure Sager, saavidt jeg veed. 4) Christen Madsens Huus ved Becken er en nylig opbygget Bondegaard af den samme Mand, der før boede ved Karredsbeck eller Becken, og der forlod et af de fast ødelagte Steder, endskjønt det dog endnu er beboet, for saavidt. Men ellers berettes, at der kan saaes nu for Tiden omtrent 1 Tønde Bøg og 1 til 2 Tdr. Havre. 1785 — 86 gjorde Sandflugten her ogsaa stor Skade. Paa alle disse Gaarde har jeg ellers seet Grønkaal at vore til en vist ikke ringe Høide, endskjønt derhos af grove Sorter, som deels forarsages af Frøet, samt Omgangsmaa den, og deels Jordarternes Besskaffenhed, paa bondeviis behandlede; hvilket alt bør af Jorddrotterne og andre Kyndige forbedres, til Fædrelandets sande Nytte, da Bondestanden ikke endnu har faaet tydelige Begreber om slige Ting, ja ventelig vilde og flere Kiøkkenurter paa slige Steder faae ønskelig Fremgang, besynderlig i vaade Aaringer, naar ikkun Bonden forstod at pleie Vexterne vedbørlig; og saaledes, som nu er meldt, har det sig i Henseende til Kiøkkenurters Avling noget nær i al den Egn, som ligger østen, norden og vesten for Klitten.

Da jeg i Aarene 1781, 82 og 83, som ellers, besøgte Naboe-Landmanden af og til t Anledning af Embedsforretninger ved Stranden især, saa merkede jeg, at Hestene i denne Egn undertiden vare befængte med Sygdomme, og deriblandt en, som kaldtes Kuller, forarsaget, efter Angivende, af det stærke Skin, som Solen gav fra sig i Vandet, eller rettere sagt, det hurtig rindende Vand, og deraf følgende Reflexioner, imedens at Hestene enten drak eller gif deres over, hvoraf Hestene mistede Synet og bleve afsindige. De flyvende og flammende Nordlys giøre hos Menneskene undertiden selvsamme Virkninger, naar ikkun en vil stirre paa dem meget stadigt og længe, hvilket den optiske Lærdom noksom stadfæster, og selgelig kan Vandets Sol-Reflexioner ogsaa virke saadant hos Dyrene, eller i deres Die-Synspunkt, som bliver irriteret ved saa hastig spillende Omvevlinger. Men Midler imod denne Sygdom findes ventelig i Hestelægerens Apotheker, som var at ønske maatte blive aabnede for Publikum, da denne Videnskab er overmaade nødvendig for Fædrelandet, men er ingenlunde udvidet som den burde, og allermindst iblandt Bondestanden.

5) Have tilforn ved de vestllige Grændser af Sognet staaet tvende Gaarde, efter de paa Stedet indfødte Bønders Beretning, begge kaldte Lundholmer, eller den store og lille Lundholm, hvilke i Holbergs Geographie, dens 5te Deel P. 412 kaldes Øster- og Vester-Lindhalm, men her med Rette begge beholde det Navn Lundholm, og er det derfor at nogle i Sognet have faaet deres Tilnavne af Lundholm, fordi at enten de eller deres Paarørende ere fødte paa en af disse Gaarde. Den store Lundholm blev, efter at Sandflugten, som berettes, i nogen Tid havde været den alt for ugunstig, sløiset, og gjort til Tølder- eller Ladegaard ved den vestlige Side af Schagens Kirke, og beholdt dog det Navn Lundholm. Men den lille Lundholm stod derefter nogen Tid paa sit Sted, men maatte prøve samme Skiebne, og flyttes et godt Stykke Wei mod Østen, hvor Markerne for saavidt ere i Behold, at deri skal kunde saaes 2 til 3 Tønder Bvg, 4 til 5 Skiepper Rug og 3 til 4 Tønder Havre. Der, hvor denne Gaard stod, sees opkastet en temmelig stor Sandmiile. 6) Hulsig, berettes, to gange efter hinanden at have været forflyttet $\frac{1}{4}$ Miil til Østen, og Gaardens Marker i næstafvigte 60 Aar at have taget Tid efter

anden

anden betydelig Skade, men dog skal Beboerne endnu, i Følge deres eget Foregivende, kunde saae paa Stedet 1 til 2 Tønder Bng, henved 1 Tønde Rug, og 2 til 3 Tønder Havre. 7) Hei- selholt, formodentlig saaledes kaldet i Anledning af de der omkring fordum vorende Hesseltræer. Denne Gaard staaer, efter Beretning, paa samme Sted, som den først er bleven bygget, formeldst at Sandflugten for den største Deel hidindtil har skaanet det der tilhørende Agerland, endskiont at Engbunden dog derhos har lidt nogen Skade. Sandmiilene nærme sig ogsaa til dette Sted Nar efter andet, hvorfor Beboerne ere udsatte for Frygt og Fare at tabe ligesaa meget som deres Naboer. 8) Klæae-Kumpe, Klærup, eller, som Gaarden nu kaldes, Kumpen, er fast det eeneste Sted eller beboelig Gaard i Schagens Sogn tilbage, fordi at Sandflugten der hverken har gjort synderlig Skade paa Ager eller Eng, men vel ødelagt Dørdrevet paa den vestlige Side af Gaarden, og der opløstet nogle fåle Sandmiile, som ere noksom besyngtelige i Fremtiden.

Om Høiens Markjord, der seer ud til allehaande, med gamle forfaldne Diger, tæt paa

hinanden og i Krinkelkroge opsatte, samt med Sand omgivne, naaget at den endnu føres til nogen Nytte, ja kunde mangfoldig bedre anvendes, naar der ikkun blev holdt nogen retsKaffen Algerbrugs Orden paa Stedet, er meldet kortelig tilførn. Kort sagt, den saaledes fast ødelagte Landstrækning kan ansees for at udgiøre omtrent $1\frac{1}{2}$ danske Mile i Længden fra Rifet af til Klææ-Kumpe, hvor Schagens Sogn støder an paa Raabierge-Sogn, og $\frac{1}{2}$ Miil i Bredden, alt ligesom Landet til- og aftager henimod Greenen.

Det hele Raabierge-Sogn, som kan ansættes omtrent for 2 Mile i Længden, er fast ødelagt, endskjønt ikke saa yderlig som Schagens Bne eller Schagens Sogn. Præstegaarden Raabierge ligger mestendeels under Sand, og har tabt fast al den Markjord, som den tilhørte, men af Engbunden er endnu noget tilbage, og saaledes er næsten generaliter tilgaaet med denne betydelige og smukke Landstrækning. Halbøl, en stor Landsbne, og den deromkring liggende Egn m. v., skal kunde bevidne, at jeg beretter Sandhed. Men at beregne den Skade, som er skeet i Raabierge-Sogn, overgaaer langt min Evne. Imidlertid synes det neppe mueligt for en redeligfindet

Danst

Danſk Borger, at betragte ſlige Ting med ligesgyldige Øine, og var det vel, om Sandflugten ikke havde grebet videre om ſig, end ſom allerede er meldet, men den har, deſtoværre, angrebet tilſige ſaavel Nørre Elkiærſ Herregaards Eiendomme og forvoldt der ſtor Skade, ſom den modſatte Side af Landet, der grændſer til de der beliggende ſtore Herregaarde, nemlig Ellinggaard og Leerbeck. Saa haſtig tager Sandflugten Overhaand, at der Dag efter Dag kan ſees mærkelig Forandring. Aaret 1784 publicerede Herr Forvalter Bartholin Schmidt et Dokument, vedkommende Klittens Bevarelſe paa Elkiærſ Gods, ſom jeg troer at har haft gode Virkninger, eller i det mindſte ſat Skrak i Vedkommende ſaaledes, at de ikke har vovet at angribe Graariis eller Marholm, ſom tilſorn. Nøden er og heller ikke ſaa ſtor der, ſom paa andre Steder. Hr. Byfoged Ferſlew har ligeledes ſiden rørt noget ved denne Sag, og indhentet vedkommende Lodſeieres Betænkninger, ſom i ſin Tid kan medføre Nytte. Dokumentet har jeg læſt med Ogtſomhed. Men Skaden er langt ſtørre, end at den kan læges ved de derudi giorte Forſlag. Den ene Erklæring ſom Sekundant er meget god.

Vel er sandt, at udi Schagens Sogn, og fornemmelig Schagens Bye, ligejom i Høien m. v. har Folk virkelig en haard Nød at knække, i Henseende til Foeder- og Ildbrands-Mangel, saa de ligesom nodes til, om saa skeer, at giøre Bold saavel paa Marholm, som Graariis, og andre sandstillende Bærter. Men imidlertid befordres jo Sandflugten derved, hvis meget af saadant slaaes ikke allene med Beer, men og paa anden Maade اسپilles, og allerhelst ifald dette skulde skee, uden at man bekymrer sig om Aarets Tider, eller om enten Urterne have baaret Frøe, eller ikke, inden at de afhugges. Den Danske Lovs 6. Bogs 17. Cap. 29. Art. forbyder vel, ganske og aldeles at øve slige Gierninger; men det er vanskeligt at faae saadant forebygget, allerhelst i en videløstig Egn, i aabne Byer, paa Landet og ved Nattetider; ja, Loven synes og at have sat saa høi Straf for denne Misgierning, at en medlidende Dømmer i det mindste kunde have Marsag til at giøre sig Samvittigheds Betænkning over, at berøve et Meenneske al dets rimelige Belsfærd, for et Knippe Marholms Skuld, og dette, troer jeg, er den fornemste Marsag til, at Exclusionerne udsættes, og at man allene ved mundtlige og skriftlige Trudseler, som ofte er skeet

baade

baade paa Kirke- og Tingstevner, søger at raade Bod paa dette Onde (d); men foruden alt dette indsees derhos tydelig, at saavel Faar, som Stude, Kser og Heste, der tillades at gaae løse i Klitten baade Sommer og Winter, jo ere virksomme Midler til at befordre de sandstillende Urters Undergang. Ellers er det noksom bekiendt, at fast ingen Urt er saa villig til at forplante sig, som Marhalm, eller den saa kaldte Sandhavre, og derfor var det at ønske, om det blev tilladt, i Nødtilfælde at slaae disse Værter, dette da maatte skee omtrent først i Oktober Maaned, eller ved den Tid, at Havren bliver moden, der skulde tærskes og saacs ud igien. Hvad ellers Lovgiveren botanice forstaaer ved Klittetag, der distingsveres fra Klit i Lovbogen, har jeg spurgt mange Jurister om, men forgieves. I øvrigt falder af Fornødenhed, at den liden Agerdyrkning, som drives paa disse sandagtige Steder, virkelig maae føre store Besværligheder med sig, og det ikke als-

- (d) At strenge Love ikke altid opfylde Regenternes gode Hensigter, derpaa have i Historien Exemppler i Overflodighed. Draco, de Atheniensers første Lovgiver, udgav excessiv haarde Love; men da de vare Menneskeligheden for nær, undsaae enhver sig for at opferde dem.

lene i Henseende til Giødningens Udførsel, der udmatter Beesterne i det tunge Sand, men og fornemmelig Dpfyldingen, som gaaer for sig baade For- og Efteraar, saaledes at alle de Huler, som Binden har opmalet under Agerens Hvile m. v., igien maae opfyldes, inden Ploven kan komme i Jorden, hvorhos ydermere anmerkes, at et lidet Læs af sandblandet Giødning bliver betalt med 4 til 5 Skilling paa Stedet, og endda ikke at bekomme, da deraf kun er liden Forraad. Hans Erelence Herr Geheimeraad og fordum Stiftsbefalingsmand over Aalborg Stift von der Osten, men nu Justitiarius i Høieste Ret, faldt i Forundring, efter Beretning, da han besaae Schagen, og blev rørt, i Folge hans iegode Hiertelav og Tænkemaade, over Sandflugtens Ødelæggelse, havde og i Sinde at raade Bod derpaa, men dette gode Forsæt kom ikke videre, saavidt mig er bekiendt.

Af Rugfæd betiener man sig ikke paa Schagen, men kun af Byg- og Havrefæd, som formodentlig kommer af den overblevne Agerbunds Fugtighed, og er dette atter Skade for Markjorden, for saavidt Sandflugten angaaer, da Byg og fornemmelig Havre løsner Jorden, og derved
bane

bene Bindene Afgang til Agrene, hvorimod Rugsæden binder Grønsværen sammen, og selvfølgelig havde kunnet være i Stand til at afværge mange Uleiligheder, om Rugen end ikke var bleven saaet uden paa de høie Steder, som dog ikke ere ret mange; man bryder sig og kun lidet om, at gjøre sig rigtige Begreber om flige Ting; men at Jorden derhos noksom er beqvem til at frembringe Rug, som de forommeldte Sædearter, kan tydelig sees deraf, at jeg i min Have, som nu er sde- lagt, No. 1783. til Prøve saaede $\frac{1}{2}$ Ed. Winterrug, som gav igien 1 Ed. og 2 Skpr., uagtet at Jorden hverken var giedet eller behørig behandlet, hvortil og kom den stærke Tørke, som indfaldt i denne Sommer. Denne Rug var ellers meget fast i Kiernen, men fyldte ikke saa meget i Skieppen, som man havde ventet. Aaret efter, som medførte megen Fugtighed, frembragte dette lidet indcirklede Stykke Jord, og vel giedet, Byg i Forhold til Udsæden overflødig. De plantede Pile gave og mægtige Skud i dette Aar, men bleve dog paa den nordvestlige Side sorte paa Bladene, og ligesom antændte af Koldfy, saa at min Taalmodighed, naar dette gik for sig, noget nær havde taget Ende. Ellers ere Agerdyknings- Nedsfaberne og Agerdykningsmaaden

paa Schagen og i Schagens Sogn samtlig at beklage, hvorfor og Agermanden ikke kan giøre sin Beregning i Almindelighed paa meer, end det 3die og 4de Korn, og det endog i vaade Sommer, hvoraf følger, at den Avling, som Indvaanerne i Byen bestieftige sig med, ingenlunde er tilstrækkelig til at underholde det fornødne Antal af Creature, og meget mindre ernære Borgerstanden, som Landmanden mesterlig veed at betiene sig af, allerhelst naar Farten er ophørt, og det henimod Foraaret ret for Alvor begynder at knibe. Det forstaaer sig, som Erfarenhed bekræfter, at det Græs eller Høe, som meies og avles paa sandagtige Steder, er noget nær dobbelt saa godt og kraftigt som andet Høe, saavel i Henseende til Melk som Fedme, selgelig og paa Schagen. De saa Kiøbmænd i Byen, som have noget at sælge af Kornvare eller andre Ting, lade sig ganske vel betale, som f. Ex. i November Maaned No. 1784 i Lønde Erter med 10 Slettedaler, og hvorom meer udførlig paa et andet Sted. Det var altsaa at ønske i Henseende til de Fattige, at slige utaalelige Priser paa en Slags Maade kunde blive forebyggede. Til at antage nye Forandringer ere Indbyggernes paa Stedet ikke meget villige; thi da Hestenes Under-

derholding paa Stedet er saa meget kostbar, at man ikke er i Stand til at holde et Par Beester der, i nogenledes forsvarlig Stand (hvilket jeg prøvede Aar 1783 — 84) under 62 Rdlr. med Føeder allene, saa kunde paa Schagen behøves de letteste Plove, for at spare Heste, og tilbød jeg mig nogle gange at anskaffe deraf Modeller hos det Kongl. Danske Landhuusholdings-Selskab, som af patriotisk Iver meget har bestræbet sig for denne vigtige Sag, men ingen syntes, at dette Forslag var af nogen Vigtighed. I lige Maade vilde jeg have undervist Fiskerne i, at udvælge det rette Agn eller Madding for hver Sort Fisk deromkring efter dens Natur, grundet paa Erfarenhed, samt at slaae deres Lincer paa en meer forsvarlig Maade, end hidindtil, item at forsøge dem med behørigt Bøier efter Strømmenes Gang, Veirliget o. s. f., for at kunne fiske i det Store, og uden Hazard for Redskaberne, men i alt dette kom jeg ingen Vei.

Betræffende Trær og Kiøkkenvæxter, da er det vist, at de grønne grove Pile og Hyl kunde vore fast allevegne, hvor de blive satte i Ege paa Schagen, formedelst den Overflødighed af Vand, som Grunden er opfyldt med under Jord- eller

Sandskorpen, men de hvide Hasselpile kan ikke staae sig, som maae have sine Aarsager, men som jeg ikke forstaaer mig paa. De grønne Pile- og Hylletræer vore paa sine Steder i Haverne, men naar de begynde at blive noget vel høie, pidsker den nordvestlige Vind dem især saaledes, at Toppen bliver til Kugler, eller Skajer, som det kaldes paa Stedet, hvorved Træerne formindskes og forsvinde efterhaanden, især da saa, ja fast ingen bryder sig om at plante igien. Tilforn have ligesledes været paa Schagen Æble- og Pæretræer, men de fleste ere uddøde, og de saa, som endnu leve, nærme sig ganske sin Undergang, uden at man bær mindste Omforg for at elske nogen op igien, hvoraf sluttet med Rimelighed, at naar alt kommer til Stykket, skulde Esterkommerne denne Tidsalder vel ikke ret meget i saa Fald. Med Gronkaals-Plantningen gaaer det fornemmelig i terre Aar temmelig vanskelig til paa Schagen, og det samme gjelder om alle andre Kiøkkenurter, som f. Ex. Gulerødder, Spinat, Pastinacker, Peterfille og d. l.; thi da Grunden ikke bestaaer af andet, end lutter Sand, saa brænder deels den samme, uagtet at derpaa kommer nogen Gødning, Frøet og Urterne, og deels roder den stærke Blæst Jorden op omkring de spæde

spæde Planter, i hvor stærk en Skyning de end maatte have, hvoraf Følgerne blive, at inden man seer sig omkring, er den hele Foranstaltning kuldkaftet, og er dette, blandt andre Besværligheder, ikke en ringe Skade for Bedkommende, allerhelst da Mængden er stræbsom nok, og villig til at beslitte sig paa flige Sager, dersom den ikkun kunde høste nogle Frugter deraf. Waade og stille Sommere, som den A. 1784, frembringe bedre Kiøkkenurter, end som de tørre og blæstrige, hvoraf det og kom, at et Bondelæs Grenkaal, som een magelig kunde bære paa sin Rng, og galdt 4 Mark A. 1783, paafølgende Aar blev kiøbt for 2 Mk. 8 Sk. Om Ildbranden gielder det samme, thi man har ikke et Læs, som Bønderne levere, bestaaende af henved 80 Sitr., med samtlig Opvartning, under 2 Mark danske; og kostede Ildbranden mig til en liden og sparsommelig Huusholding Aar 1784 rene 28 Rd. 10 Sk. Men som dette forholdet sig rigtigt, saa forarsages og Indbyggerne, ved at kaste Sand fra Husene, ikke en ringe Beløstning, og kan jeg regne for min Part, at dette Arbeide aarlig, for at holde Toldboden og Konsumtions-Kontoiret, som Folk daglig besøger, nogenledes ryddeligt, 4 til 5 Rdlr., foruden

et stort Plankværk, som der omkring maatte sættes, for at holde Sandet fra sig; men hvor eller naar slige Udgiøtter erstattes igien, vil komme paa Prøver an, saavel i Henseende til den ene som den anden.

Vel er da nu, som jeg sandfærdig og udfærlig har mældet, Schagen underkastet en saa meget umild Skiebne; men blev der endda holdt vedbørlig Hævd over det lidet af Markjorden især, som er tilbage, da kunde Byen endnu nogen Tid nyde Godt deraf. Men at dette ikke skeer, kan bevises iblandt andet af Følgende, nemlig. Jeg købte No. 1783 en Gaard paa Schagen med tilhørende Jord, som havde været skidesløs behandlet, men begyndte noget at komme sig igien. Udi den saa kaldte Vestermark, som vel var edeslagt, for saavidt som Ploielandet betræffer, men dog fandtes deriblandt nogle mig og Præsten Herr Lødberg tilhørende Baarer, som Aar 1783 gave mig 7 gode Læs Høe, og ham 10 Læs, beregnede efter den almindelige Indkøbspris paa Stedet til 2 Rdlr. pr. Læs. Nogle andre eiede ogsaa Baarer i denne og Maren Ammes Mark, endskiont ikke af saa megen Betydning. Men nu var det om at gjøre, at faae
denne

denne siden Plet bevaret fra Gies og andre Kreatures Overgang. Der blev altsaa en Marksmænd antaget med fælleds Samtykke; men de, der syntes at have mindre Deel i Marken, end andre, skeedede ud 3 gange, og vilde ikke tage Deel i at holde denne fornødne Vægter, tværtimod ofte igientagne Advarseler, hvorpaa hele Byen indsatte saavel Gies, som andre Creature paa ermeldte Baarer, i Følge hvoraf ovenanførte Eiendom blev ganske til Priis, uden at man kunde, undtagen maaskee ved Proces, faae den allermindste Erstatning. Et ringe, men dog tydeligt Beviis, paa de Uleiligheder og den store Skade, som Fælledsfabet føder af sig! Med Digernes Opreisning omkring den overblevne eller rettere sagt, ny optagne Østermark gaaer det ligesaa uordentlig til; thi nu staaer det ene Led aabent, nu det andet lukket, nu et Stykke Dige istandsat, men et andet derimod ganske nedfaldet, og det midt i Høstens Tid, hvorfor baade Heste, Faar, Køer og Gies som oftest upaaanket kan gaae derover, saa at en større Uorden og Elisdesløshed ved nogen Avling eller Agerbrug har jeg aldrig seet, end som paa Schagen, hvor Folk dog meest trænger til at holde en streng og vedbørlig Orden i saa Fald. Iøvrigt har jeg efterseet

sect Schagens Brannebrev, eller Byens Bedtægter, for at erfare, om denne Esterladenhed deraf skulde reise sig, eller ikke: og lyder det saaledes Ord for andet, saavidt det kunde læses, som følger:

No. 20.

(Sifre udskæren i Træ.) Fire og Five Skilling.

I Jesu Navn

hafue wi underschrefne Som hafuer indhegnede Jord i Schau Mark og Fælle, Samt Endeel andet som kand komme Menigheden til Nytte. Hvor om Esterksrefne Pungter om samme jords Hegning og Tilsyn med hver andre indgaaet og uRyggeligen saaledes skal holde som følger

1.

Skal hver verre tiltænkt at bruge deres

— — — — —
 at holde Regtig Lucke, samt at betale Marchmandens Lon, Saafremt Egermanden ickhe vil have Jorden forlist til Kirckens Nytte.

2. Maa

2.

Maa Ingen Enten Selge eller bortleje sin Jord til nogen uden Byes Mand.

3.

Skal Enhver verre tiltangt sit Dige i Rette tid at lucke Inden Bolsborgdag, Eller for Hans efterladenhed pantes første gang for 1 Mark, anden gang dobbelt, tredie gang haffe forbrødt sit Jord til Kiercken.

4.

Skal vi verre samdregtig, om en Markmand at lonne, og huilchen de fjerste og beste gifuer deres Vorum paa, den Skulde andre nøyes med.

5.

Hvo som vegrer sig ved at gifue Markmand sin Lon, da pantes for 8 Skill.

6.

Der i mod Skal markmanden verre pligtig til, ald den Skade, som vedkommende kunde hendes for hans Forsømmelse, paa noget Korn eller Græs, efter Dannemands sigelse, at betale.

7. Skal

7.

Skal — — — — —
 Husket vedligge paa det beleiligste i Mar-
 schen hvor mest Skade tilfoies af Creatur,
 samt udholde Læder, Saa hver kan kom-
 me beqvem til sit jord, og iche at fiore
 ofuer Nogen deres Mark. Hvo som der-
 imod fortredeligen gior, at lide Efter mænds
 sigelse.

8.

Maa ingen slaa noget Cræatur løf ind
 i Marken om Høsten, før end den sidste
 Mand faar sin tierfue der ud af. Naar
 han forholder sig efter Loven. Gior nogen
 der i mod, og Skade derover fønes, da
 gielder Skade efter uwillige Mænd; sigelse.

9.

Skal Eenhver verre tiltengt, enten self
 at følge med at pante eller en døjgtig Per-
 son der til, hvis iche, da at udlægge saa
 meget, som den sagfaldne blef pantet for.

10.

Huis pantepenge Saaledes opberges,
 skal granfogdene opberge til Lederne Marc-
 hus og andet Marken til notte udgifves.

11.

Skal en huer verre tiltengt, at lade kaste Groffter for sin Jord, at Vandet kand hafue sit Lob i giennem Marken. Hvo som vegrer sig heri pantes for 1 Mark.

12.

Nock vedtages samtligen, her vester i Schagen, som haver kior, at holde Een Hyrde og gifue hannem af huer koe Sommeren over til mortensdag 6 Skill. og af en Koe Een dags kost, som sædvanlig været hafuer, saa frembt de icke vil pantes for 1 Mark, og derfor uden at holde som nefnet.

13.

I lige maade en Faarehyrde at verre sandregtigen og her vester i Schagen at betale som — — — af et Faar og Gied 2 Sk. (altsaa ere der bleuene holdte Gieder paa Schagen i forrige Tider) Og af huer to Faar og videre, Entten de hafue Lam eller icke, skal de holde Hyrden en Dag, og huem her udi findes motvillig, skal pantes for 1 Mark, der for uden at holde deris Regtighed.

14.

Der i mod hafver fornefnte Hyrdenn at være pligtig, at skaffe Eenhver sit for Cræatur, hiem til Huuse om Aftenen, og skulde Kior, Faar, Lam, Gieder eller Kied omkomme for Hyrdernis Forsømmelse, da at betale Efter mænds sigelse.

15.

Dg ingen at lade faar ud om morgenen for end Faarehyrden minder dennem ved Raaben eller tuden, saa frembt de icke vil pantses for 8 Skill. hver gang saa skeer. Hender sliq deres Faar, Lam, Gieder noget Skade. Der om skal de hafue Skade for hiemgieltd. men er det Hyrdens Skyld, skal han betale, saa en Hver for Hyrdens Forsømmelse Skal blive Skadefløß. Eller skal betales af hver Faar eller Gied som tagis i Kornet, eller i Marken 1 Skill. Huilcke Hyrden eller hvem skyldig er hafuer at betale, 3 ligemaade af een Kou 4 Skill.

16.

Ingen maa tyrt Sin Hester eller og paa andens Alger i mens Hegnen staar vden

uden deres Bille, som græbet til hører, og slipper nogen Cræatur af tyrt, og gjør nogen mand Skade paa Korn da at betalle Skaden efter mendz sigelse.

17.

Ingen tillades, at tage noget legt Fæ i hvad slags det verre maa Her paa grebzet om Summeren, saa frembt de icke ville straffes efter Forbudz vinde vdstæd af Scha-gens Byting den 15de Julii 1698.

18.

Eenhver som har gieß, skal værre forpligtet, at holde altid Stechet paa Bingerne, at de icke slonge ofuer Diger, og gjør nogen Skade paa Korn, Hvem her i mod findes forsonnelig, og nogen der ofuer Skade til føyes, Skal de gießen Eyer betalle Skaden første gang, anden gang at miste gießene.

19.

Det var fornemmelig, at ønske her i denne Menighed, og endelig end nu vedtages, at ingen løse Svin eller Hunde skal holdes Folket til Skade paa deres Fisk og Reedskab, samt paa Grønning om voret

Som fra Arilds tid hafer veret forbuden,
Efter mange foregaaende Forbudz vinder,
hvem her i mod bryder, skal lide som sam-
me Forbudz vinder ommelder.

20.

Ingen efter denne Dag maa indkaste
noget udi Fællid uden Øfrighedens og me-
nige mandz tilladelse.

21.

Dg skal ingen i Schagens Fælle i hvem
verre maa tillat, at slaa græs i Fælle for
St. Hansdag, saa frembt de icke vil hafve
forlist grebet de med kan findes og der for
uden pantes for 2 Mark.

22.

Dg skal med Byens tyr forholdes, som
af Arilds tid verret hafver, at Byens kie-
meler forsørger den lovlig og forsiumligt
med Føde af dens indkomst nemlig af hver
Koe i Schagen og Høyen 8 Skill.

23.

Til disse forskrefne Pungter at holde,
skal udvælges en mand at verre grandsoget,
hvilken — og skal holde osver alle forbe-
meldte

meldte Poster, at de i alle sine Pungter blifve Efterlevet, og siden naar Aaret er omkring, Een anden Grandfoget, at Con-
sarterne (i sieden for at tilsette) til det er om-
kring gaaet, saa at begynde paa først til
faldenne. Hvilcke Grandfogden, en efter
anden skal hafue tilsiun, at ald thing hol-
des efter Forskriftens Pungter, og naar
han lader tilsiige, at møde til Grandstev-
ning. Eller i andre tilfældige maader,
skal en hver verre lydige udi egen Person
at møde, eller hafue viffe bud, eller og saa
lovlig undskyldning, saa frembt, han icke
vil pantes for 8 Skill. hver gang hand i
saa maade findes vlydige. At saa u-ryg-
gelig, holdes skal, hafue vi ladet Byen
Segel vndertrycke og derhosß vores Heen-
der underskrifvet og Pingere.

Aktum Schagen d. 16. Augusti Anno 1700.

(L. S.)

Seder

Zansen

Søyer.

S. Michel

Pedersen.

Povel Zansen, m. fl. Lodseiere.

Disse Byens Vedtægter ere aarlig blevne oplæste ved Schagens Byting, som Paategningerne udvise, indtil Aar 1747, hvoraf synes følge, at Vedkommende samtlig have gjort sig Umage for, at haandhæve i det mindste nogle, om ikke alle Artikler, som der findes til fælleds Nytte anordnede. Dersom man havde en god Samling især af Kiøbstedernes Grannebreve, da vilde det ikke allene forneie dem, som beskæftige sig med Oldsager, men og Lovkyndige tillige. For Bestyrelsen af Næringsvæsenet vare de vel heller ikke unyttige; thi de indeholde undertiden de Klogskabs-Regler i Huusholdningen, som man mindst skulde vente at finde hos de gamle, og som de yngre have forsømt at give Agt paa. Ved Schagens Grannebrev anmerkes ellers: 1) At det visselig sigter til Schagens Næringers Vedligeholdelse, og er derhos ikke lovstridigt i nogen Maade, men temmelig vaersom sammensat, og vel skrevet, efter de Tidens Skrives og Tænkesmaade. Udkastet tilegnes salig Feder Hansen Høyer. 2) Om Luckernes og Gierdernes Vedligeholdelse nu for Tiden, er meldet tilforn, og hvad følger det har, naar en Bye ikke vil leve efter gode Vedtægter. 3) Den 2den Artikel bliver holdt. 4) Hvorfor og paa hvad Grund

Musk

Mulktterne i Følge Grannebrevet dets 3die §. just skal tilfalde Kirken, vides ikke. 5) At holde og betale Markmanden, blive Bedkommende nu ikke som tilforn alle Tider eenige, hvilket erfares af foregaaende Exempel, og heller ikke om Udpantningerne m. v., ja, langt mindre om Markhusets Bedligeholdelse §. 7. 6) Ordet Kiefne §. 8. skal ventelig betynde en Kierre. 7) §. 10. veed jeg ikke, om bliver efterlevet, da det kaldes Ubarmhertighed, at udpante nogen, om der end aldrig var skeet saa stor Skade paa Marken. 8) §. 11. See Anmerkningerne ved §. 18. 9) §. 12. holdes; men om §. 13. eller 14. veed jeg ikke nogen Bessed. Imidlertid holdes for nærværende Tid ingen Gieder paa Schagen, der ventelig tilforn maae have levet meest af Graariss, og selgelig befordret Sandflugten, efterdi den Svenske Landmands Raad, i at bevare sig for den Skade, som disse ellers nyttige Dyr medføre, visselig ikke kan være blevne fulgte paa Stedet. 10) §. 15. følges endnu for det meste; men der er desto værre kun lidet derved at giøre for nærværende Tid, da de fleste Faar ere uddøde. 11) §. 16. følges sielden, og derfor er Markmanden ofte i Forlegenhed; ja, dette Misbrug gaaer saavidt, at alle de Bønder fra Landet, som enten fiøre med

Sandtord, eller mede i Strandings Tilfælde, tøire deres Bøster, hvor de selv finde for godt, og uden Betaling, paa det overmaade ringe Overdrev, som Byen endnu har tilbage. 12) Tages nuomstunder af dem, som boe i Byen, ind paa Byens Marker uden Forskiel baade Leie = Kær og Heste, upaaanket af alle. Den 17. §. maae altsaa sigte til udenbyes Folk, der ville sætte sine Hoveder for Betaling ind paa Byens Græsning, og, om saa er, da bliver Grannebrevet efterlevet, men ellers ikke. 13) Den 18. §. er aldeles gaaet af Maade, ihvorvel enhver Landmand jo meget vel veed, at fast intet Kreatur er Ager og Eng saa skadeligt, som selvraadige Gies, og er det i den Anledning at sal. Tolder Sennp, da han bestiente Gransfoged = Embedet paa Stedet i nogen Tid, ikke allene med Jver bestræbde sig for, at faae Kirkevasen vedligeholdt, som sees af hans Skrivelse til vedkommende Lodseiere af Dato 13. April 1759, item at holde Wandstederne i forsvarlig Stand, hvilket Skrivelserne af 25. Maji og 31. Augusti 1763 tydelig udvise, samt at holde Marken fri for Wandhuller m. v., men og at forebygge Giesfenes hyppige Overgang og deraf stydende Skade, hvilket er forestillet samtlige Lodseiere ved en Skrivelse af 3. August 1769.

1769. Mueligt har denne Mands gode Forsæt faaet Fremgang, hvilket dog ikke ganske lader til af nogle Bedkommendes Paategninger, og saaledes staaer man da undertiden selv i sit eget Lys. 14) Den 19. §., for saavidt de løse Sviin angaaer, iagttages endnu meget noise, men i Henseende til Hunde ikke. Ellers melder den 17. §. ligesom denne om, at Bedkommende skal straffes efter Forbud; Binder af 15. Julii 1698, som slutes, at være en gammel Bys-Redtægt eller Lov, men som jeg ikke har kundet faaet i Hænder, og som dog formodes at være kurios. 15) Den 20. §. synes at være af megen Vigtighed, allerhelst der, hvor Fælleden er saa ringe, som paa Schagen, og hvoraf, foruden Eodseierne i Marken, mange Fattige i Bysen skulde betiene sig. At det er meget udviist af Fælled, viser det Foresgaaende, og at slikt er skeet med Magistratens Minde, tvivles ikke paa; men efter hvilke Regler man i saa Fald har handlet under Uddeelingen er mig ubekendt, da Grannelovene intet melde derom. 16) Eftersom der intet mere er at slaae i Fælleden, ophæves den 21. §. af sig selv. 17) §. 22. efterleves endnu. Med Markmanden er ellers indgaaet Forening under 1. Maji 1754, bestaaende af 7 Poster, og hvis 1ste Post inde-

holder: at ham af samtlige Eodseiere tilstaaes 24 Rdlr. hver Sommer, imod visse Forbindeligheder, som synes at være meer end tilstrækkeligt for hans havte Uleilighed; og er dette alt, hvad jeg har kundet finde Leilighed til at anmerke, Schagens Egn, Sandflugten og saa videre betræffende. Forslag til Hjælpemidlerne vil findes under et andet Kapitel, endskiønt dette er meget svært at gaae i Møde.

Fjerde Kapitel.

Om

de endnu

overblevne Værter paa Schagen

og ubi Schagens Sogn,

med nogle tilføiede Anmerkninger.

I Følge overeensstemmende Beretninger af troværdige Folk, som ere komne til en meget høi Alder, skal Schagen, ligesom Schagens Sogn, men dog især den Egn, som laae i Vester fra Schagens Bye, af Naturen rigelig have været forsynet ikke allene med angennemme og nyttige Urter, som tiene til det menneskelige Kiøns og Dyrenes Op- hold, men og en talrig Mængde af dem, som egentlig henhøre til Lægekunsten, hvilket og vel er rimeligt, endog i Følge Egnens sandagtige, skjønt ligesuldt kraftige og frugtbare Egenstaber, da den endnu, forpidstet og ugiødet, er i Stand til at overgaae Landmandens giødede Agerland, ifflun

ikkun at der vil falde vel Regn om Sommeren; men siden at Fyhvesandet bemestrede sig Schagens og Schagens Sogns Eiendomme, har den godgierende Natur mistet fast al sin Styrke. Det er ellers bekiendt, at i ethvert dyrket Land og Landskab bestaae Bærterne enten af vilde eller tamme, saaledes ogsaa paa Schagen. Om de sidste er blevet kortelig tilforn; men paa de første, som jeg har seet, og som indtil denne Tid heltemæssig have udstaaet Sandflugtens kummerlige Beleiring, overleveres Læseren her ved en kort Fortegnelse, med hosfoiede Anmerkninger, endskjønt ikke i en systematisk eller alphabetisk Orden, som ventelig kommer ud paa et, da dette Register er let at overse, og da

1) *Achillæa Millifolium*. Stikker hist og her frem, men er næsten qvalt. 2) *Achillæa Pcharmica* Begge disse Urter holdes for, at være i lige Grad et godt Brystmiddel, endskjønt den første ret betragtet dog meget, om ikke ganske overgaaer den sidste. Ventelig have Bladene især givet Anledning til denne sælleds Beremmelse. 3) *Myrica Gale*, eller saa kaldet Pors, vører temmelig hyppig øverst i Schagens Soan, og er en af de Urter, der ere nyttige til at hæmme Sandflug-

flugten, foruden dens andre forhen bekiendte
Egenskaber. 4) Polygonum amphibium, eller
Viileurten, er en utrolig stærk Urt til at imod-
staae Sandflugten paa de fugtige Steder, og som
ikke vil lade sig tvinge, enten saa at den af og til
bliver overvældet med Sand, afbidt af Creature,
eller og underkastet en anden haardere Medfart,
men No. 1785 og 86 maatte den dog give efter.
5) Chrysanthemum Segetum, eller paa Jydsk:
Troidkierling (Brandenborrer), har og ind-
sneget sig i Schagens Sogn, endskjønt ikke til uo-
gen Hinder, thi disse Borrer kan ikke vel trives
sammesteds, efter Beretning, ihvorvel det heller
var at ønske af to onde Ting, at den hele sandbe-
skadigede Egn var besat med Brændeneller,
Troidkierlinger, Agerkaal, Tidøler, Torne
og andet deslige Ukrud, end blotet og aspillet,
som den er. Men høiere oppe i Benschffel, hvor
Jorden er frugtbar, har Agerkaal og fornemme-
lig Troidkierlingerne allerede forplantet sig saa
vidt, at hele Foerstrækninger ere ganske gule, og
det jo meer, jo længer man kommer op i Landet,
saa at Udryddelsen af dette høist skadelige Ukrud
fortienet visselig jo før jo heller de høie Foresattes
noie Agtpaagivenhed, og har jeg med en ikke
ringe Fornøielse nogle gange, i de sex Dage, som
jeg

som jeg tog op med Jordboeret, fulgt med den brave og agtpaagivende Landmand, Hr. Ritm. Bolvig, Herre til Bøgstød, i hans Marker og fornummet, at ikke allene han selv bestandig lagde Bind paa, at ødelægge og oplukke Brandenborgerne, som dødelige Fiender for Agerbruget, men og Karle, Piger og Dreunge, i Følge hans Foranstaltning, Tid efter anden, da hele Samlingen blev brændt til Aske, for at Nøddingen ikke dermed skulde blive igien beblandet. Ved dette Middel ere Bøgstøds Marker nogenledes blevne rensede fra dette fordærvelige Ukrud; men i Ellinge Sogn og paa andre Steder findes slige Ting i alt for stor Overflødighed. 6) *Lythrum Salicaria*. Denne Urt kalde Bønderne Rumpen, og benævne den uden Tvivl efter den Dannelse, som Skaberen har givet den, da den virkelig ligner en Røver rumpe, og har den formodentlig ligeledes i Salsland erhødet sit Navn deraf. Som en Vandplante er Røverumpen haard af Natur, men ikke desto mindre har Sandflugten ogsaa indviklet den iblandt andre Urters Undergang, saa at den nu ifkun lader sig see ved Siden af Haver og Gierder, i Stedet for at den pleier at vore paa sumpe Steder ved Kier og i Moser. Aaret 1785 — 86 saae jeg den ikke. 7) *Statice armeria* vorte i Mængde

i Mængde No. 1780 ved Udkanterne af Fælleden, men er siden forsvunden efterhaanden, og er den dog en af de Urter, som kan taale meget Dødt. 8) Scabiosa Succisa. 9) Echium vulgare. 10) Myosotis Scorpioides. 11) Gentiana Centaureum. 12) Hieracium pilosella. 13) Stellaria graminea. 14) Trifolium pratense. 15) Rhinanthus crista galli (Stradeforn). 16) Vicia Cracca. 17) Veronica spicata. 18) Viola tricolora. 19) Polygonum bistorta, som paa fugtige Steder har imodsat sig Sandflugten, men er nu gaact ud. 20) Artemisia absinthium har været hyppig tilforn i Haverne, men nu ikkun paa nogle faa Steder. 21) Cotula fætida. 22) Polygonum aviculare. 23) Sonchus Oleraceus, paa Jydsk kaldet Svineurt. Med den underholder jeg to af de smaa amerikanske Sviin en heel Sommer, som jeg førte med mig til Schagen. 24) Synapis arvensis. 25) Campanula rotundi Folia. 26) Artemisia vulgaris. 27) Scabiosa arvensis. 28) Gentiana Pneumonanthe. 29) Hyoschymus niger, bruges paa Stedet til at gnie Lænderne med, for Landpine, og siges at gjøre god Virkning, som Urtens giftige Kraft ventelig forvolder. 30) Matricaria Chamomilla. 31) Galium verum. 32) Hieracium paniculatum. 33) Galium aparine. 34)

34) Comarum palustre. 35) Sedum telephium. paa Indsk kaldet Villedyer. 36) Euphrasia officinalis 37) Cotus Corniculata, kaldes paa Indsk Rokkeurt, det er Haneurt paa Dansk, formeddelt de Binger og den Kam, som Blomsterne forestille. 38) Chenopodium viride. 39) Rubus fruticosus, eller Brambær, have fordom voret og vorte paa Kirkegaarden der, hvor Sandet ikke havde lagt sig over, indtil 1785. 40) Erica rubra. Om dens Nytte iblandt Bondestanden er ordentlig meldet tilforn, saavelsom noget meer udsørlig i den af mig udgivne Litunar eller Farvebog for Island 1786. 41) Alchimilla Vulgaris. 42) Alfine Media. 43) Anchusa officinalis. 44) Anthemis Cotula. 45) Carduus Crispus. 46) Carum Carvi. 47) Centaurea Cyanus. 48) Chenopodium bonus Henrichus, paa Stedet kaldet Handrick. 49) Cicuta virosa, er temmelig rar, ligesom flere Flores umbellatis eller Nableblomster. 50) Equisetum Hyemale. En stærk Urt, men som ligesuldt begynder at gaae ud efterhaanden. 51) Draba verna. 52) Eriophorum Polystachium. 53) Geum rivale. 54) Scirpus Lacustris, paa Indsk Sivi. Denne Urt tørres af fattige Folk og bruges til Væger at brænde i Tranlamper; dog aftages eller aspilles den yderste

nderste Hinde, førend dette skeer. Man paa-
 staaer, at i fuld Maane er tienligst, at samle Ur-
 ten til dette Brug, da Marven til den Tid skal
 være størst, og Lamperne i saa Fald brænde bedre
 end ellers, med bererte Væge i. Under det Navn
 Sibi eller Sivi indbefatter den gemene Mand
 saavel Scirpi som Carices, i Mangel af notiones
 distinctæ. Sef er ellers et gammelt godt Ord,
 som er blevet forandret til Sibi og Sivi, men
 har havt den selvsamme Bemærkelse. 55) Inu-
 la Helenium. 56) Lemma, eller Mandemad,
 er vel rar at træffe i Schagens Sogn, men dog
 har jeg ved Udkanterne af den allerede tilstoppede
 Hofføe, og ligeledes ved Bredden af de saa kal-
 dede Brøevande, funden nogle Levninger. Ellers
 skal Urten kunde lade sig forplante fra et Vand
 eller Kier til et andet, blot ved at kaste Frøet i
 Vandet, og er det en stor Fordeel for de Steder,
 hvor denne Mandemad fattes. 57) Leontodon
 Taraxacon. 58) Medicago falcata. 59) Men-
 tha, eller den samme Krusamylt, som paa Ste-
 det kaldes Pøsejer. 60) Orchis bifolia, paa
 Jydsk Nøsburt. 61) Paris quadrifolia. 62) Par-
 nassia palustris. 63) Plantago angustifolia.
 64) — Maritima og 65) — Latifolia, hvilken sidste
 er fast det eneste Trækplaster, foruden Grønkaals-

blade, som fattige Folk veed at betiene sig af paa Schagen i paakommende Tilfælde. Undertiden bruges og Urten som et udvortes resolvens, kogt i Eddike, endskient Virkningen ikke altid svarer til Hensigten. 66) *Potentilla anserina*. Denne deilige Art, i hvor krybende den end er, imodstaaer Sandflugten som en Kiempe og lader sig ikke gaae paa, sereud fast alle andre jevnstides voxende Urter ere nundergaaet, hvilket tillige gielder om 67) eller *Potentilla reptans*, der kryber frem og snoer sig ind imellem de omkringstaaende fine Græsarter. Man maae altsaa ikke tænke, at de store Bærter allene kan afgjøre Sagen. Der findes vel smaa, som ere nok saa nyttige. 68) *Pyrus Communis*, voxer kun paa eet Sted i Schagen, som gav Anledning til den Anmerkning, nemlig, at midt i September Maaned Aar 1782 vare paa disse saa Træer alle Bærterne sprukne paa tværs og langs, og havde store Ridsler i sig, som gave Frugten slet Anseelse, og gjorde den derhos fast uspiselig, efterdi at Insekterne havde dertil saa fri en Udgang. Paa dette Sted skal man aldrig sør være bleven denne Sygdom vaer, og heller ikke, at saa mange Spindelvæve have lagt sig omkring Træernes Fruktifikation, som dette Aar. Aar 1781 var Sommeren usædvanlig tør, og

1782 ligesaa usædvanlig vaad, hvilken Omværling ventelig har havt nogle forborgne Felger i Ledtog med sig. Inden i vare og dette Aar baade Æbler og Pærer angrebne af Insekter. 69) *Quercus robur*. Vel er sandt, at for nærværende Tid hverken omkring Schagen eller udi Schagens Sogn findes levende Ege træer, men kun Stumper i Jorden, som berettes, hist og her, naar Torvgrave opkastes; men ikke desto mindre vil jeg kortelig erindre, at det lader til som den nordligste Deel af Inland er særdeles vel skicket til at frembringe Ege træer, naar de ikkun havde Fred til at vore, og derhos al anden fornøden Pleie. Proprietær: eller Herregaarden Bangshoe og flere Steder give herpaa et tydeligt Beviis. Men hvem kan vel forvente en frugtbringende Træplantning, saa længe Herremænd og Bønder ligge i Fællede med hinanden, ja saa længe at endog Herregaardene selv savne Grøfter og Diger, hvilket fast er en epidemisk Sygdom i Horns Herred, efter Beretning, om ikke i en stor Deel af Benschiffel? Al, gid man dog engang for Alvor vilde betænke sig, og see det skadelige Fælledsskab ophævet, hvortil jeg ikke har fundet mindste Spor i denne eller omkringliggende Egn! Og indseer da vel ikke enhver fornuftig

Landmand, at Folk ligesom med frit Forsæt taber store Fordele, og staaer sit eget Lys i Veien? Ikke fordi at der mangler indsigtsfulde og kielke Landmænd i Hornshered, men fordi at Indretningen er ny, og man saa uedig vil til at forandre de gamle Skikke, eller at lægge Haand paa Arbeidet, der ved første Diekast synes at være alt for tungt og modbydeligt; hvortil kommer, at Godserne ere indviklede i hinanden og bestaae af alt for mange Lodseiere, ikke at nævne flere betydelige Hindringer. 70) *Ranunculus Scelerarus*. 71) *Ranunculus acris*, hvis *vesicator* riske Nytte ikke er bekiendt paa Stedet, og som dog kan anvendes med Forsigtighed som Spausskefluer. 72) *Raphanus Raphanistrum*. 73) *Ribes non Crispa*. 74) *Rumex acetosella* holder sig meget kiel, men er næsten afgiort overalt. 75) — *Laphata*. 76) — *Asetosa*, har voret paa Kirkegaarden tilforn i Mængde, og bleven brugt til opstuet Langfaal. 77) *Crispus*. 78) *Semper vivum tectorum*. 79) *Spergula arvensis*. 80) *Thlaspi arvensis*. 81) *Bursa Pastoris*. 82) *Vaccinium Myrthyllus*. 83) *Veronica anagallis*. 84) *Ulva Latissima*. 85) *Urtica ardens* vorer hist og her i Haverne. 86) *Nymphæa lutea*, paa Indsk Afkoneblade. Denne Urt vorer bag om Duen
udi

ndi de saa kaldte Broevande, har en stram Lugt, og berettes, at giøre Folk rasende, om de enten spise noget deraf, eller lugte længe og stærk til Bladene. 87) *Arundo Phragmites*, en Urt, som et vel dyrket Agerland kun lidet kan være stent med, men er derimod heel nyttig til at hæmme Sandflugtens Udelæggelse, om den maatte være i Roe for Blæst og Sand. 88) *Eqvisetum fluvatile*. 89) *Zostera maritima*, hvoraf undertiden falder ikke en liden Mængde langs med den sydlige Strandkant af Landet, og som almindelig kaldes Marhalm paa Stedet. Denne Marhalm eller Søehalm maae ikke forunderes med den Marhalm, som voxer paa Landjorden. Om Strandsiv har jeg aldrig hørt tale paa Schagen, men at Bønderne kalde denne *Zostera* saaledes, har stor Rimelighed. Ellers kan med denne Urt farves temmelig smukt celadon Grønt, og ligesaa Gult, naar visse Regler iagttages. 90) *Senecio Jacobæa*. 91) *Arundo arenaria*. Denne vigtige Urt, som leber langs med Jordens Overflade, har jeg fundet mellem Kirken og Byen af 11 Alens Længde. Ligeledes voxer den ikke allene hyppig paa Klitbakterne, men og paa fugtige Steder, naar den kan have Roe. 92) *Elimus arenarius*, der (ligesom *Arundo arenaria*) af nogle

kaldes *Marhalm*, men af andre *Klit*, og uden Tvivl er den *Urt*, eller og *Arundo Arenaria*, som i Lovens 6te Bogs 17de Kap. 29de Artikel kaldes *Klit* eller *Klittetag*. *Elimus Arenarius* betegnes gemeenlig af Bønderne ved det Navn *Klit*, og derfra tænker jeg at Lovens Benævnelse nedstammer, for saavidt Navnet *Klit* angaaer. Men da der gøres Forskiel paa *Klit* og *Klittetag* i Lovens Forskrift, saa formenes, at *Arundo arenaria* i Følge det Ord *Tag*, eller *Urtens væsentlige Egenskaber*, og tildækkende eller tagmæssige Virkninger, fremfor nogen *Elimus*, at *Arundo Arenaria* forstaaes ved *Klittetag*, og *Elimus Arenarius* ved *Klit*, hvilket fremsættes til noiere *Eftertanke*. Imidlertid er vist, 1) at *Elimus* forplanter sig meget lettere, end *Arundo*, men kan derimod ingenlunde saa godt imodstaae nogen *Overlast*, som den, og allermindst naar en *Elimus* ligger i *Dræ*, da den strax begynder at blive *mat*, hvis der i en *Hast* paakommer stærk *Storm*, eller *Slagregn*, men om mild *Regn* eller lidt *Blæst* tierer *Elimus* sig ikke ret meget, hvilket er blevet nøie og ofte iagttaget. 2) Naar *Elimus* f. Ex. findes 100 gange i *Eggen*, da findes *Arundo* kun 9 til 10 gange. 3) *Arundo* staaer *saare* og *lange* *Rødder*. Intet kan fuld-

kom

Kommen besordre dens Undergang, undtagen en overdreven haard Medfart, eller og at Sandet sfiuler Planten paa $\frac{1}{4}$ Alen nær, da den dog vil frem, hvis der gives nogen Lindring, og har jeg med Forundring set og erfaret, hvor længe det kan vare, inden denne Urts Rodder gaae i Forraadnelse. 93) *Salix arenaria*, hviid Riis, og paa Indst Graariis, er en liden Pileart, som synes skabt til at dæmpe og imodstaae Sandflugten, ligesom de tvende forommeldte Græsarter, nemlig *Elimus* og *Arundo*, hvis betydelige Rodder, som disse slaae fra sig i Jorden, formodentlig af Lovgiveren kaldes Slii. De saa kaldte Klittorne vore ikke, saavidt mig er bekendt, paa Schagen, eller i Schagens Sogn, og heller ikke af nogen Betydning i Raabierge-Sogn, men derimod, efter Beretning, paa Elfiærs-Oddens og Kiersgaards Godser, samt langs op efter med Vesterhavet, i Overflødighed. Klittornenes systematiske Navn, som frembringe røde Bær, har jeg ikke lagt Merke til; men at disse henhøre til de kraftigste sandstillende Midler, derpaa kan have de tydeligste Beviser. 94) *Festuca ovina*, eller Faaregræs, vorer meget hyppig paa Landet, men er ødelagt omkring Schagen

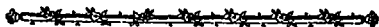

gen, ligesom de fleste af de andre Græsarter. 85) *Fucus aculeatus*. 96) *Vesiculosus*. 97) — *Nodosus*, hvorved anmerkes, at saavel af disse, som alle andre Tang-Arter ikkun falder en ringe Mængde ved den nordlige Strandkant, ihvorvel man helst skulde formode, at Søen der opstillede saavel bekiendte som ubekiendte Havvæxter. 98) *Lichen Parietinus*, voxer paa gamle Plankeværker. 99) *Phalaris phleoides*. 100) *Phleum pratense*. 101) *Poa aquatica*. 102) *Sambucus nigra*, er gaaet ud paa nogle faa Træer nær. 103) *Sphagnum palustre*. 104) *Trollius Europæus*, og endelig 105) *Malva sylvatica*, som jeg fandt ved Siden af en Høve 1780, men siden ikke nogensteds paa Schagen. Om *Rhinantus Christa Galli*, eller Skraden, er meldet tilforn, og holder jeg denne Fortegnelse for kraftig nok til at bevise Egnens Frugtbarhed i forrige Tider, uden at opregne flere Græsarter, som visselig vore paa Stedet, men som quæles Dag fra Dag, ligesom alle andre Væxter. Af *Cnicus spinosissimus* traf jeg nogle Exemplarer 1782 imellem Høien og Fyrtaarnet ved Siden af Klitbakterne, og satte nogle

nogle af dem udi en Have, men disse døde der, og hine er jeg ikke bleven vaer nogensteds siden. Carduus Crispus, som vorte midt inde i Byen i Læe, har ogsaa sagt Schagen Farvel; men Urtica ardens er endnu ikke ganske undergaaet.

Femte Kapitel.

Om

firesfødde Dyr, Orme og Insekter.

Af firesfødde Dyr falde paa Schagen og udi Schagens Sogn: 1) Heste, og disse kun smaa, af Bært i Almindelighed, eftersom de store ere for kostbare at underholde, og snart mindre tienslige til at trække med i det tunge Sand, end som de smaa. De Fattige laane derfor tidt paa Landet udelevede Heste, for at betiene sig af Sommeren over, og skyde dem siden ihjel, naar det falder imod Vinteren. 2) Køer, af almindelig Sterrelse; men det følger af Fornødenhed, at Dvægets Underholding ogsaa paa Schagen er meget kostbar, hvorfor og Folk for en stor Deel maae betiene sig af Leie-Køer om Sommeren, som almindelig koste pr. Stk. 3 til 4 Rdlr. i omtrent 3 Maaneder. 1785 — 86 vare Leie Køer rare at bekomme, endog for ovenansførte Betaling. Frygt for, at Køerne skulde lide Mangel,

eller

eller og døe af den idelige Sandæden forarsagede denne Frygt, og Frygten var velgrundet. De, der ellers holde over 2 Køer i Byen, og dog eie Markjord, maae baade tigge og betale, for at faae dem foerede Vinteren over paa Landet. Et piinagtigt Betlerie! 3) Faar af hjemmesød usel Race. Vel er der kun en liden Mængde af disse Dyr tilbage i Schagens Bye, som Schagens Sogn, men ikke desto mindre forvolde de dog Egnen eller Klitten en betydelig Skade i Anledning af at de deels opæde Klitten, ligesom Køerne, ja ere endog skadeligere for den, end som noget Dvæg kan være, og deels at fast hver en fattig Fiskermand, som holder 1 til 2 Faar, dreven af den alleryderste Ned og Trang, samler de Bærter, der kan faaes, til Føde for dem om Vinteren, og kommer deriblandt Njøber, eller Flyndrefinne, Flyndreskind og andre slige Ting, som Faarene æde med Begierlighed paa Stedet. De, der enten have forestaaet eller givet sig Stunder til at betragte en fattig Huusholding, kan uden Tvivl giøre sig de allerrigtigste Begreber om, hvor tungt det maae være at mangle Uld, om ikke andet, i Huset, og hvor lidet der kommer ud af at dele s. Ex. 1 eller 2 Lod i 5, 6, 7 eller flere Parter. Men alt dette Onde iblandt andet har

Sandflugten paaført Schagens Indvaanere, og ere de nøgne Familier især høiligen at beklage. Ellers er Ulden paa Schagens Faar nok saa fin som den, der falder paa Landet iblandt Bondesstanden, hvilket tilskrives Sommergræsningen, men derimod er den fuld af Sand og lutter Urens- lighet. Et Lam pleier gemeenslig i Schagens Sogn at give 1 Mark Uld om Aaret, og et Faar, som klippes første gang i Majmaaned, og ved Mortensdags-Tider den anden gang, 3 Marker i alt: men da Qvæg- og Faareavlingen baade er og vil fremdeles blive af saare ringe Betydning, saa har jeg holdt unødvendigt, at gjøre derover flere Anmerkninger. Men betræffende denne vigtige Sag, for saavidt som Landmanden angaaer, da skal den ved en anden Leilighed komme i næiere Betragtning; og altsaa erindres ikkun til Slutning dette, nemlig, at de Sygdomme, som Faarene i Schagen og Schagens Sogn tilfalde, endsskønt ikke meget ofte, og meget mindre i en høj Grad, angives at være Kopper og saa kaldet Svælg eller Udslæt, med mat Sved især over Boverne, hvoraf hele Kroppen tilsidst, dersom Sygdommen ikke i Tide læges, bliver anfægtet. Bæderne springe i det første Aar, og tillades fielden siden denne vigtige Forretning. Ellers har

har en vis velstænkende og fornuftig Landmand i
Wenshyssel meddeelt mig Efterretning om de Mid-
ler, som han har brugt til at læge baade Skab
og Svælg med paa hans egne Faar, og som han
har erfaret fornemmelig dermed at være befængte
om Vinteren, naar Sommeren i Forveien har
været overvordentlig vaad eller fugtig. Midlerne
ere følgende: "Først gøres en skarp Ludd af Bø-
"geasse, som vel maae affies, og saa meget deraf
"tillaves, som enhver har mange syge Faar til.
"Udi denne Ludd slaaes Winterrugmeel, og koges
"siden til en tynd Meelpap, hvorpaa, naar den
"er færdig, og saaledes affislet, at En magelig
"kan holde sin Haand derudi, blandes Pappen
"med noget Madfir, og dernæst en Pot af den
"bedste Tiere, som kan faaes, da Luden og Tie-
"ren m. v. udgør i alt 4 Kander. Siden omrøs-
"res alt dette meget vel, og smøres koldt paa
"Faarene, hvor de ere skabbede; men inden dette
"skeer, klippes Ulden af, og især omkring de saa-
"rede Steder, for at Salven desto lettere kan
"trække ind i Kroppen, ligesom og desuden er be-
fundet nyttigt, at det syge Faar faaer saa meget
"som for 1 Skilling Brændeviin, sørend det bli-
"ver smurt." I øvrigt skal Middelet være pro-
bat, saavel for Dvæg og Beester, under oven-
meldte

meldte Omstændigheder, som for Faar: og da disse Midler have tørrende, lægende og derhos trækkende Kræfter, samt koste lidet og ere let at bekomme, saa synes raadeligt, at de og blive prøvede af fornuftige Folk i Island, for, om mueligt, derved at standse den der opkomne farlige Faaresygdom, om den ikke allerede er forbi.

4) Sviin, hvoraf nogle faa holdes paa Schagen, men maae ikke gaae løse i Følge Bøens Bedrøgters Forskrift, for at de ikke skal kunde gjøre Skade paa de i Hiellene hængende Fiskevare. Om den Skade, som uringede Sviin kan tilføie Mark og Eng, tales ikke; thi det hedder Navit. de ventis &c. og hvem er i Stand til at beskriver de Mangler, som herske i den praktiske Oekonomie, som alle burde rettes, om det engang vilde lykkes, efter den gode Theorie, som er udtaukt og Indført i Riget?

5) Ratte, i temmelig Overflodighed, hvorved anmerkes, at deriblandt ere faa, som forrette det, de bær, som kan tilskrives det, at disse Dyr mangle fornøden Undersholding af Melk og Kiød, der gjer dem modige, og ikke Fiskevare.

6) Muis, hvoraf findes nok allevegne, og som Indvaanerne ere snilde til at fange ved forskiellige Slags Midler og smaa Raafiner, hvoraf nogle ere kurose nok, og vidne

ont,

om, at Drengbørnene især ikke ere uskikkede til at bære et mekanisk Hoved, naar der ikkun vare Anledninger til at lære noget i saa Fald. At tage Tegninger af disse, tillod Tiden mig ikke. 7) Igler, hvoraf saa, som vel er, indfinde sig paa Schagen. 8) Røtter, have indsueget sig i Heien med strandede Skibe for nogle Aar siden, og gjort der betydelig Skade, men i Schagen og Østerbøye fornemmes ikke meget til dem endnu. 9) Harer, antæffes ofte udi Schagens Sogn, og kaldes der Klitharer, som vel ere af samme Slægt og Art, som Landsbyharerne, men derhos større af Væxt, og langt meer vilde af Natur, end disse, hvoraf følger, at en Jæger skal have al sin Konst nødvendig, inden at et saadant Wildt kan fældes. Paa Schagen ere Harer meget rare at see, ja de besøge ikke engang der Kaalhaverne om Vinteren, eller i det mindste megetielden, som dog er disse Dyr saa godt som en medfødt Lyst i Nødens Tid, og naar det for Alvor begynder at snee og fryse. At *Elimus Arenarius* og *Arundo Arenaria* maae være en behagelig Spise for disse Dyr, indseer en Naturkyndig ved det første Diekast, og altsaa følger deraf, at Wildtet bliver meer flygtigt, end som ellers, ja udi Klitbakterne finde desuden disse smaa Dyr bedre Lye, end sæd-

vant

vaulig paa aabne Marker. Hs. Excell. Hr. Geheimeraad von der Osten skal engang have talt om og flere andre, at ville anstille en Klitharejagt i Raabierge og Schagens Sogne, men Sagen kom, efter Beretning, ikke videre den gang.

10) Hunde. Udi Schagen og Schagens Sogn findes vel mange Hunde, men at disse ikke have noget Fortrin for andre gemene Landsbvhunde, er noksom bekiendt, undtagen for saavidt de indstrandede Hundearter anbelanger, der ikke ret vel finde sig i at leve af Fiskevare allene, og selgelig ikke ere meget villige til den ordentlige Forplantning m. v. Spanske Hunde ere kielne af Natur, og dse gemeenlig af Saar og Bylder i den strenge Klima; men Puddelhunde, som ere vante til Ondt, holde meget bedre ud. Hvad ellers Orme og Insekter anbelanger, da maae jeg deels tilstaae, at Tiden ikke tillod mig at giøre synderlige Undersogelser i saa Fald, og deels, at jeg ikke er saa beløben i Insektologien, at jeg kunde kiende med fuldkommen Visshed ethvert forekommende Insekt, Orm eller Moluscon. Imidlertid lagde jeg dog Merke til dem, som jeg kiendte systematice, og da ere følgende: 1) *Scarabeus Stercorarius* og *Auratus*, hvoraf falder temmelig Mængde. 2) *Scarabeus Melolonth*, som er rar paa Schagen

i An-

i Anledning af at der falder saa meget saa Frugttræer. 3) *Carabus hortensis*. 4) *Cassida viridis*. 5) *Dermestes moluscus*. 6) *Chrysomela fastuosa*, og — *Staphylea*. 7) *Curculio argentatus*, *nebulosus* og *Scrofulariae*. 8) *Silpha littoralis*. 9) *Staphilinus polita*. 10) *Gryllus bipunctatus*. 11) *Cimex lectuarius*. 12) *Forficula auricularia*. 13) *Papilio urticae* — *argus* — *rapæ* — *brassicæ* — *napi* — og *pamphilus*. 14) *Phalæna Salicis*. 15) *Libellula grandis* og — *Virgo*. 16) *Tenthredo livida*. 17) *Sphex vaga*. 18) *Vespa rufa* og — *Vulgaris*. 19) *Apis mellifera*, har kun lidet at leve af, og desaaarsag maattet sÿke Egnen, og saaledes gaaer det til med mange andre Insekter; thi Aar 1785 og 86 saae jeg meget saa af de, som her findes antegnede. 20) *Formica rubra*. 21) *Musca Cadaverina* — *Domestica* — *Grossa* — og *Stercoraria*. 22) *Hippobosca equina*. 23) *Acarus reduvius*, siges at være nok saa almindelig paa Landet, samt ude ved Havnsiden. 24) *Aranæa Domestica* og — *redemira*. 25) *Cancer pulex*, gier stor Skade paa Fiskegarnene her, som paa andre Steder, ligesom Fiskefluen paa Fiskevarene, allerhelst om Sommerdage, naar stærk Varme indfalder. 26) *Medusa aurita*, falder undertiden i saadan

en Mængde, og flere Meduser iblandt, at Folk neppe er i Stand til at trække Garucne op af Havet, for den Trykken og Tyngde, som disse Mollusca forarsage, og da jeg har fornummet, at disse levende og for Naturalisten meget behagelige Skabninger, endskjønt for alle Fiskere ligesaa fortredelige, have en giftig og brændende Kraft ved sig, saa henstilles de dermed gjørende Prøver og Forsøg til de Herrer Chemici og Pharmaceutici nøiere Undersøgelse i Tiden, allerhøjest da det er upaatvivleligt, at disse Dyr ere ligesaavel skabte til Menneskenes Nytte og Skaberens uendelige Gode, som alle andre, naagter at Brugen endnu ikke deraf er bleven bekiendt, saavidt vides. Endeel Meduser satte jeg i Brændeviin, og vilde have ført dem med til Kjøbenhavn, men disse bleve opløste inden en kort Tid deri, og mit gode Haab om at frembringe noget Nyt, derved bedræget, ligesom min Tidsigts Mangel revet i at forstaae Omgangsmaaden med saa fine Legemer. Spiritus vini var ikke ved Haanden. Udi den nu tilstoppede Høffee fandtes No. 1780 *Mya truncata* i Mængde, men siden ikke. Den brave naturkyndige Mand Herr Pastor Chemnitz skal have ladet den og andre smaa ham tilsendte Sager affikke. *Medusa aurita* kaldes paa Tydsk Marsquasp,

sqvalp, som synes temmelig vel passende efter Omstændighederne, men somme Fiskere finde for godt at kalde det Marsvinnlever, hvilket Navn giver tilkiende et alt for dunkelt Begreb om de paa andre Steder saa velbekiendte Marsvinn. 27) Asterias-Radiis, 13. som skal findes aftegnet efter Hr. Professor Brünniches Udfigende, men hvor, fandt denne Naturlærer ikke Leilighed til at sige. Formodentlig er den Linn. Asterias papposa, Syst. Nat. 1098. 28) Echinus esculentus og — Spatagus. De forgnldte Havtuser er jeg ligeledes nogle gange bleven vaer. I øvrigt falde om Foraaret og om Sommeren tidt Hummere og Kraber omkring Schagen, ligesom og Fiskerne til den første Tid ofte tral Østers op i deres Varn, som falde temmelig dyre; og er dette alt, hvad jeg har funden Leilighed til at erindre denne Sag vedkommende.

Siette Kapitel.

Om

Fugle,

som sees ved Schagen og i Schagens Sogn.

Paa Schagen og udi Schagens Sogn indfinde sig endeel saavel af Land-, som Søefugle, hvilke første dog meget skal have aflaget, siden Sandflugten ødelagde Markerne, og sølgelig betog Fuglene, ligesom Dyrene, deres Underholdning. Med N. V., N. O. og nordlige Vinde bliver man deels om Efterhøsten og deels om Foraaet de fleste Landsfugle vaer, ja undertiden og om Vinteren, da de, fordrevne af Stormvinde, ikke allene opholde sig i Byerne, men og fornemmelig ved og omkring Fjren, hvilket er det sidste Sted, naar de komme fra Vesten, som de kan have paa denne Odde eller Udhuul til at krybe i Skiul under. De Fugle, som jeg har seet og faaet fat paa, ere følgende: 1) Guulspurren, *Emberiza Flava*, en bekiendt Fugl paa mange,

om

om ikke de fleste Steder i Danmark og Norge.

2) Erle paa Indst, *Motacilla pectore nigro*. Bønderne i Island kalde denne nydelige Fugl *Marietla*, men de meer Oplyste *Marietla*, hvilket og synes rettere. Ligesaavel her, som der, er Erten Sommerens visse Forbud, og i Følge deraf ødelægges denne Fugl der ikke, men ofte her paa Stedet.

3) Fuglekonge, *Regulus cristatus*, er bekjendt for at være en af de mindste Slags Fugle, og som skal have faaet sit Navn deraf, at den engang gjorde Ræddemaal med Ornen om, hvilken af dem der kunde flyve høiest, og da Ornen havde gjort sit Bedste, for at vinde Seier, satte Fuglekongen sig ovenpaa Ryggen af den, sigende: See! om jeg nu ikke med Rette kan tilkomme at kaldes Fuglekonge! hvoraf følger, at Ornen just ikke spandt Silke ved dette Ræddemaal.

4) Katugle eller Natugle, *Strix capite lævi corpore fusco, remigibus albis, maculis quinque Ordinum S. noctua minor Fn. Sv. S. 53*. Den findes aftegnet hos Jonston i hans *Hist. Natural. de avibus Tab. XIX.* og beskrevet af Herr Strøm i hans *Søndmørs Beskrivelse I. Part IV. Cap. S. 239*. Formedelst dens smukke og regelmæssige Skattering er den en iblandt de skønneste af Uglestægten, og temmelig

rar at træffe paa Schagens Udhul. Dreklappene, som fuldkommen ere 6 Tommer i Længden, og heel kunstlig sammensatte, danne en ophøiet Rand i Form af en Halvcirkel, der ikke gjør lidet til denne Katugle=Sorts vakre og ligesom heroiske Udseende, især naar den gule Ring, som omgiver Dinene, tillige fremstiller sig imod Dagen. Saa behageligt som det er, at betragte alt, hvad Gud har skabt, saa yndigt er det og, at see Skaberens Wiisdom fremstikke endog under en Skabning af Natugler, som mange saa ringe agte. 5) Graasvale, bygger sin Rede 2 til 3 Alen langt inde i Klitbakkerne, og kaldes derfor af nogle Jordsvale. 6) Sevikkæld, *Hæmatopus Ostralegus*, sees undertiden om Sommeren ved Strandkanten. 7) Biog eller Kukkert, *Cuculus Canorus*. Efter Folkets Beretning paa Stedet, er denne Fugl usformuende selv at udklække sine Unger, hvorfor den skal være nødt til at komme Eggene i andre Fugles Rede, som f. Ex. Erlers, Gullspurrers og Svalers m. v., men opholder sig dog selv jevnlig i Nærværelsen, indtil at Ungerne ere flyvesærdige, da den drager bort med dem (c). 8) Gladspette eller Træpikker,

(c) See videre herom Sødmørs Beskrivelse 1. P. 4. Cap. §. 129.

ker, saaledes kaldet i Sælland, fordi den springer op paa Kar og andet Boeskab, for at pikke i og gnie Nebet paa, er ellers en bekiendt liden Fugl, med purpurfarvet rødt Skjold oven paa Hovedet, og rødladen under Kumpen eller Stierten, samt plettet paa Vingerne, og i øvrigt sort overalt. 9) Stubskade, er omtrent af Størrelse som en Stublerke, skjønt noget tykkere over Vingerne, og med en bredere Stiert, der kan bevæge sig skraaet opad, ligesom paa de almindelige Klæder. Stubskaden har sorte Flekker foran paa Vingerne, og en sort Strimmel, som løber omkring ved Næbbet og bag om ved begge Vinene, men er askegraa paa Ryggen. Fuglens Styrke synes langt at overgaae dens Størrelse, og er det med stor List at den kaster sine Modstandere under Fødder, hugger dem siden med Næbbet bag i Nakken, og suger Blodet ud. Saaledes har jeg seet denne Stubskade angribe en Høne og nogle Selsorter. Udi Sælland er denne Fugl bekiendt under selv samme Navn, og der meer almindelig, end som i Schagens Egn. 10) Selsort, eller, som andre kalde den, Selsort, *Turdus arer rostro palpebrique fulvis*. Denne Fugleslægt indfinder sig fornemmelig i Marti og April Maaneder med vestlige Vinde fløkkeviis ude paa

Schagen, og bliver der ofte fanget af Smaadrenge, som langs med Jorden sætte fine Snarer for dem af Hestehaar. Om Efteraaret kaldes Fuglen paa Stedet Kramsfugl. 11) Talletrost, *Turdus alis subius ferruginæis, Linea supra oculos, albicante*, Fn. Sv. S. 189, kaldes paa Jydsk Drossel, og ankommer til samme Tid, som Solforterne, skjønt ikke i en saa betydelig Mængde, som disse. 12) *Jynx Torquilla*, Fn. Sv. 97, en liden Landsfugl af Størrelse, som en Stær, hvilken er mørkerødbraun paa Vingerne med smaa hvidladne Spetter, men ovenpaa Ryggen lysgraa, og under Bugen hvidsmaaplettet. Stiersten, som er noget meer mørkegraa end Ryggen, er afdeelt paa tværs ved trende sorte Striber, ligesom der og gaaer en fortladen Strimmel ned fra Nakken af og indtil midt paa Ryggen. Naar man holder Haanden agterlig over Kroppen paa denne Fugl, da reise Fiedrene sig i Beiret, og forestille en Krone eller Krands omkring Hovedet, hvilket Fuglen med det samme dreier rundt omkring, og stiller det ud og ind, ligesom en Slange, hvorfor den og af nogle kaldes Snøefugl. De Danske kalde den Bendehals. Tungen er forsynet med en halv Tomme lang og skarp hornagtig Spids, hvormed Folk mene, at den kan

kan stikke ligesom en Slange, og ere selgelig bange for den. Denne Fugl lader sig ellers sielden see, og lever ikke over et Par Dage, endstønt den sættes i Buur, og nyder god Forflegning. Vel findes denne Fugl afdregnet i Fn. Sv. N. 97, men da jeg har havt Leilighed til at see den baade levende og død, saa har jeg holdt fornødent, a) at lade den affikke død i naturlig Størrelse, og b) vise en af dens Bevægelser i Kobber, inden at den døde. Ingen Fugl troer jeg ellers kan skabe sig saaledes til, som denne; thi skulde jeg forestille alle dens Vendinger i Kobber, vilde de overgaae 30 Forandringer. Hvor Halsen bliver lang og smal, naar Fuglen strækker sig, er fast utroeligt; kort sagt, denne Fugl synes at være et Mesterstykke fra Skaberens Haand, som burde, efter mine ringe Tanker, give de yndige Elskere af Naturen Anledning til at udstyre en Anatomie over Fugle- og Fiskeriget, som savnes, og hvoraf dog mange Lærdomme vilde flyde, sigtende til det menneskelige Kløns Fuldkommenhed. Begge Tegninger forestilles paa Tab. II. Fig. 1. 2. Men i Anledning af at Stierten er sammenfoldet, sees de sorte Striber ikke tydelig i Tegningen, og heller ikke den sorte Streg paa Nakken og ned af Ryggen. Den

svenske Tegning synes mig i øvrigt, at være meget unaturlig. 13) Skovdue paa Jydsk, Dansk Ringeldue, og Svensk Ringdufa, *Columba palambus*, Fn. Sv. §. 208, er en fortræffelig smuk Fugl, som meget sjelden indfinder sig paa Schagen, men holder sig derimod til de Egne, som ere omgivne med Skov, eller høiere oppe i Benschffel, ihvorvel at den der ret nu ogsaa i flige Henseender maae beløve sig paa at synge paa det sidste Vers. 14) Lærke, *Alauda arvensis*, Fn. Svecic. §. 209, hvorved mig falder ind at anmerke, at ihvorvel Egnen paa Stedet, er saare maver og ufrugtbar, saa kan dog denne sødte Sanger ikke holde sig fra, at sande med Poeten: *Ecce suum tirile tirile, suum tirile tractat*. Men denne Musik er nu og snart forbi. 15) *Alauda arborea Capite vitta alba annulari cinctā* ib. §. 211. 16) Algerhøns, en meget bekiendt Fugleslægt, som kan blive tam, naar den længe har været i Huus, og æder da iblandt andet Sukker, og andet meer, som er sødt, men lever dog ikke ret længe. Om Sommeren, saasnart Solen staaer op, begynde Algerhønsene at gale, men deres Stemme er særdeles ubehagelig. 17) Vender. a) Tamme ere af den Art som almindelig, og underholdes paa Landet, som sædvanlig, men paa Schag

Schagen er det kun til liden Nytte, at tillægge nogen Mængde af disse Fiederdyr, efterdi at naar de faae Lov til at gaae paa Gaderne eller ved Stranden, da jage de i sig ikke allene de raa Tangarter, men og Indbolde, Lever af Fiske og Fiskehoveder, samt andet sligt Kram, hvoraf Kiødet bekommer en høist væmmelig Affmag, hvilket tillige gielder og under samme Omstændigheder om Hens og Gies, og selvfølgelig er denne vigtige Huusholdingsgreen saa godt som betaget de Folk paa Stedet, som ikke ere af lige Smag med Fisserne, dem dog ulastede, da Kornavlusgen feiler, og Folk ikke kan finde deres Regning ved at underholde disse Dyr for tilkøbte Kornvare. Aaret 1783 — 84 e. s. fr. fik jeg meget god Leilighed til at betragte den Trang og Uleiligheder, som Sandflugten forvoldt de tamme Fiederdyr paa Schagen. Med stor Forundring saae jeg dem leve, og med stor Forundring saae jeg dem ogsaa døe. Døden har Aarsager, som ere grundede i og paa Naturen, og Livet ligesaa. Da Sandflugten kom saa nær Byen, at disse Dyr ikke kunde faae den mindste Bederqvælgelse af grønne Sager, faldt de saa at sige for Fode. I hvor meget eller mange Kornvare man udøste, især til de kalkunffe Høns, saa kunde det dog ikke
for:

forflaae hverken Sommer eller Vinter, men tværtimod bleve de paa de fleste Steder efterhaanden meer og meer aspillede. Venene bleve og tilsidst udslagne med Bylder, især under Kløerne. Fiedrene reiste sig paa Ryggen af Kalkunerne, jo meer, jo mavrere de bleve, og endelig slæbde de Halen efter sig og dede. At forskaffe Vand paa Stedet for Kreaturer, der var ubeblandet med Sand, var næsten alle Huusholdinger forvoret; og da den ene Aarsag nedvendig geleider den anden paa dette Sted til Uheld, saa blive Felgerne deraf alt for systematisk rigtige, med mindre at disse skulde sigte til det Gode. De smaa Høns maae finde sig i samme Skiebne. Paa et Sted, hvor der er behørig Jorddyrking og Græsgang, som er Grundvolden til alle andre Næringers Fremvært, og ikke Vice Versa, kan en god Huusholder snart giøre en Balanceregning, men paa Schagen ikke. b) Havænder lade sig undertiden see ved Strandkanten, og fanges af og til i de udsatte Fiskergarn, men smage meget tranede, med mindre at de blive affogte med Høe. No. 1784 frøs mange af disse ihjel ved Schagen, og deriblandt endeel Svaner, som ere sieldne at see paa dette Sted. c) Bildænder, ere Trækfugle, som flyve forbi i store Flokke, og især om Efter-

Efteraaret, men have intet blivende Sted paa Schagen, og allermindst efter den Tid at Moser og Kier af Sandflugten bleve tilstoppede. No. 1785 døde en utrolig Mængde Bildænder ved Tranen, men af hvad for naturlige Aarsager, er ikke let at giette sig til, da dette store Dødsfald gif for sig i een Nat, og alle Fuglene vare smekfede, og intet Kiendetegn at see hverken indvortes eller udvortes, at de havde skeet nogen Overlast. Ved Hiertet af de To, som jeg skar op, fandtes to usædvanlig mærkeblaa Strimler. Dagen tilforn var Luften meget disig, stinkende og suul. 18) Kyle, maaskee saaledes fordm kaldet i Unledning af det Ord, at rulla, det er, synge eller qvæde sagte, efterdi at Fuglen piber eller qvækker idelig. Uden Tvivl er denne liden Strandfugl den samme, som Herr Ström kalder Fjærepist i hans Søndm. Beskr. 1. P. 4. C. S. 225, og Herr Pontoppidans Fjæremuus og Fjærkurv. Fuglen opholder sig ellers fast alle Tider ved den nordlige Side af Landet, og er flittig nok, baade Sommer og Winter, at søge sin Føde af et og andet, som Havet opskjeller. Bønderne kalde Fuglen Hvillingefoged, og det formodentlig af den Aarsag, at den ligesom holder Vagt paa Stranden over Hvidlinger og andre smaa Fiske, som

som af og til søge Strandkanten, men ellers indrenter dette Fogderie denne Fugl vel ikke ret meget om Aaret, naar Føden ikkun undtages. Af nogle kaldes den Krysfugl. Dersom man vilde tage Exempel af denne Fugl, at være flittig i at indsamle de tilbudne Naturgaver, troer jeg, at det velsignede Danske Rige aldrig kunde savne noget. I mine Tanker har intet Rige saa konstante Naturprodukter, som det Danske, men Anvendelsen vil Tiden vise. 19) Hensloe, paa Indsk Henslong, Charadrius Fluvialis, Fn. Sv. S. 190, kommer om Foraaret ned til Schagen, og lader sig undertiden der høre med dens sædvanlige Stemme Hvitthvit, men har ligesaa liden Lyst, som andre Skabninger, at forblive længe i denne Udøken, endskiønt jeg derhos har fornummet, at imod den Tid, som Henslongen pleier at tage Afsked, som er ved St. Hansdags Tider, i Anledning af at Jorden bliver da for tør i Forhold til denne Fugls Natur, da hører man nogle Frøer udi Broekone = Vandene at istemme sin Sang med Henslongen; og var jeg engang nysgierrig for at faae en af disse Frøer fangede, hvilket ogsaa gik an, og tog jeg da Frøen, som var spettet overalt, og blev kaldet Putte paa Stedet, satte den i et Glas fuldt af Vand, saa stort,

stort, som et af de største Ølglas. Derudi lagde jeg en Pind af Fyr, for at lade Dyret hvile paa, imedens det trak sin Aande i dette snevre Rum. Frøen fulgte og Naturen troefast, og kravlede immer op paa Pinden, ja stjal sig ogsaa mange gange ud af Glasset, naar Vandet derudi var for meget, og krob i Skjul bag ved Gardisnerne og under Stolene m. v., men jeg fik den dog mange gange fangen igien. Ellers tænkte jeg med mig selv, at det vel var mueligt at Dyret kunde leve af Vand allene, som Vanddyr, i Almindelighed i 24 Timer, eller længere, hvorfor det og ikke fik nogen anden Kost i ovenmeldte Tid, og da Frøen havde ernæret sig saa længe som meldt, lod jeg den nyde den samme Forflegning endnu i 24 Timer, hvorved ingen ubehagelig Forandring var at merke, men immer havde Frøen Pinden imellem Benene, og saasnart Vandet begyndte at blive sølket eller ureent, skød Dyret fra sig en Hoben Ureenligheder, hvorpaa jeg omverlede Vandet hver Morgen, og levede da Frøen under denne simple Diæt i 6 Maaneder og 5 Dage, ja havde ventelig levet længer, dersom den ikke i min Fraværelse i nogle Dage var bleven forsømt med den sædvanlige Omverling af fersk Vand. Hovedsagen var ellers saa følelig, at

at naar En rørte ved den med en Silketraad eller andet deslige, da dukkede Dyret strax under Vandet, men blev der rørt ved Frøen, endog med en Pennesieder, paa andre Steder, derom brød den sig ikke synderlig. Tilslidst begyndte Frøen at synge i Glasset, og blev jeg derfor især bedrøvet over dens usformodentlige og hastige Død. Rattene havde megen Lyst til at ødelægge dette Dyr, men det blev immer afsværget, og vilde de ikke æde Frøen engang, da den var død. Denne Observation viser ellers, hvor store Næringskræfter Almagten har nedlagt i Vandene.

20) *Alca Arctica*, en Fugl, hvoraf falder stor Mængde i de biergefulde Lande i Norden, men hvoraf jeg ikke har seet flere paa Schagen, end som een eneste, inddreven ved Strandkanten Mar 1784, og som formodentlig er død af Sult, ligesom Svanerne.

21) Krager, en almindelig og velbekendt Fugleslægt. Deraf falder større Mængde oppe i Landet, end paa Schagen, ligesom og af Ravn, der sielden besøge dette sidste Sted, og allermindst i nogen Mængde. Vel er det ogsaa meget nyttigt i Henseende til Fiskevirkningen, at sige Røvfugle blive borte, men derfor skeer det dog visselig ikke paa andre Steder, hvor Fiske falder, men snarere, at alle Røvfugle

fugle holde sig dertil, og ere neppe at forjage. Naager og Ravnne pleie at giere den flakte Torff og andre Fiskevare Skade i de nordiske Fiskevær, men paa Schagen megetielden, og synes dette at komme deraf, at Naagerne især finde rigelig Underholding under de afværende Stremme og Binde ved Rifet, og hvor, især naar det er ondt Veir, en heel Forsamling gierne pleier at indfinde sig. Ellers lader det til, at saavel Ravnne som Krager og andre Landfugle ere blevne forskrækkede ved Sandflugten, og at de ikke kan leve af Havets Fremavl allene, men behøve tillige Understøttelse af Græs, Orme og andre flige Ting, som Landjorden frembringer, og hvortil jeg har lagt nye Merke, men forglemt at iagttage, enten det er *Lumbricus terrestris*, eller en andet Insekt, som Ravnne og Krager saa hyppig om Efterhøsten opgrave med Næbbet i den fede Mødjord, besynderlig naar stærk Regn har udblødt Jorden i 3 til 4 Dage, og ellersielden.

22) *Tringa lobata*, Fn. Sv. §. 117. 23) KONGSsmed, er en Fugl omtrent af Størrelse som Hønsongen, med lange rede Been, hviidspettet Stiirt, mørkerødt Næb, og hviid under Buagen. Saavidt jeg skønner, kan denne Fugl henføres til *Tringa Interpres*, Fn. Sv. §. 178. 24) Læ-

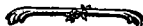
ner paa Indſk, *Sterna Hirundo*. Vel falder denne Fugleſlægt ikke i nogen betydelig Mængde paa Schagen, men nogle faa lægge dog deres Æg ud i Klitbakkerne, ſom, naar Solen ſtikker stærk an, og Sandet bliver varmt, antage en brun Farve paa den underſte Side af Skallen.

25) *Upupa Kothan*. Widhopff *Jonstonii* eller *Upupa Epops*, ſom findes aſteguet i Herr Statii Müllers Naturſyſtem, 2ter Theil, Tab. VIII. Fig. 6, er ellers ikkun eengang ſeet af mig, ſkude paa Schagen, i Foraaret 1784, da den ſtronge Vinter havde Ende, og var Fuglens Navn der ganſke ubekjendt.

26) *Larus albus*. 27) *Larus maximus*. Og endelig 28) *Anas Moliffima*, ſees af og til ved Schagen, men har der ikke noget bli- vende Sted, da Naturen tilfiger Fuglen, at op- holde ſig paa Øer og Holme. Ellers er det en unægtelig Sandhed, at ingen Fugl kan give ſaa betydelige Fordele til Huusholdingens Underſtø- telse, ſom Ederfuglen, og er det i den Anled- ning at Herr Ammand Oluf Stephensen har i det Iſlandſke Litteratur-Selskabs Skriv- ters 4de Hæfte S. 208 — 233 udgivet en kort Afhandling om den deraf flydende Nytte for det Almindelige, ſom det Kongelige Rentekammer ſiden har beſørget overſat paa Danſk og ladet ud- dele

dele i Færøe, men da denne Afhandling, uagtet den er meget vel skreven, som det første Udkast, saa kunde den dog mangfoldig forbedres, og under et nyt Dplag blive Norge og Jylland til en besynderlig Nytte, hvortil jeg ønskede, som den, der har haft Leilighed til at betragte denne Fugls physiske Omstændigheder, fremfor mange andre, at kunde hidrage noget!

Endende Kapitel.

Om

de Fiskeflægter og Fiskearter, som falde omkring Schagen.

Saa nypperligt, behageligt og høist fordeelagtigt, som det er og kunde blive for det menneskelige Kion, dersom Skaberens alvise Huusholdning i Havet, og de derudi indelukte Dyrs Natur m. v. maatte blive kundbar fra Grunden af, saa langt staaer man endnu i mange Dele dermed tilbage, da nogle, som have Lyst, Evne og Forstand til at betragte Afgrundens forekommende Særshn, ofte fattes vedberlig Veilighed, og andre derimod have hverken Lyst eller Forstand, skiont derhos utallige Veiligheder, som f. Ex. Fiskere og andre Søesfarende, der idelig vandre paa Havet, til at betragte denne vigtige Sag med den Agtsomhed, som udfordres. Det synes ellers at være enhver's Pligt, at opdage og giere kundbart for Efterflægten alt, hvad der henhører til

til Fiskeriernes Forbedring, for at Staten skal kunde høste vedberlig Fordeel af Havets uopafselige Rigsdoms Kilder, hvoraf findes nok i begge Kongeriger, og vil jeg da i Anledning deraf give en Fortegnelse over de Fiskeflæxter og Arter, som falde ved og omkring Schagen og mig ere forekomne, som da ere følgende: 1) *Trigla capite aculeato appendicibus utrinque tribus ad pinnas, pectorales*, Arted. Gen. 33. Spec. 1. Denne lidet over en halv Alen lang og ligesom med smaa Stierner betegnede smukke Fisk er paa Schagen bekendt under det Navn Knurr, men i Søndmør kaldes den Riost eller Knurhane (f), for medelst den Knurren eller Lyd, som Fisken saavel her som der giver fra sig, efter at den nylig er bleven fanget. Uden Tvivl ere der ellers saa Fiske, som have koldt Blod, der betegne Dødens Angest og Nærværelse ved Hylen eller Knurren, og jeg kiender kort sagt ingen, der bære sig saaledes til, foruden denne, undtagen Kolkrabben eller det *Moluscum, Sæpia loligo*, hvis ynkelige Hylen fuldkommen kan høres en halv Fierdingvei, naar det bliver jaget paa Land af Graasæi eller andre ligesaa farlige Esterstræbere.

R 3

øvrigt

(f) See Strøms Søndmørs Beskrivelse, 1. P.
S. 302.

ovrigt er at merke, a) at Straalenes Antal, saavel i Bryst som Bugfinnerne, komme ikke altid overeens i alle Enkelter. b) Fanges ermeldte Fisk ved den østlige Side af Schagen med Baad iblandt de smaa Glyndrearter, skönt fielden flere end 80 til 100 Stykker ad gangen, hvoraf følger, at den ikkun tilfører Huusholdingen ringe Fordeel, er og derhos mestendeels saa haard og sei i Kødets, som Makreel eller andre slige Fiske, enten saa den sættes kogt eller steegt paa Bordet, hvilket er at undre over, da den lever meest ved lækker Føde, som Anchoiser og smaa Sandskruber m. v., der idelig findes i dens Mave. 2) *Dra-co marinus* Major, paa Jydsk kaldet Fiesing. Findes beskrevet og aftegnet i Jonston. Histor. Natural. de Pisc. Pag. 60. Tab. XXI. 2. Denne smukke og ligesom overalt guldspettede Fisk er noget større, end den næst foregaaende Knurr, og fanges ligesom den med Baad til forskjellige Aarets Tider, endskönt ikke i nogen betydelig Mængde. Fisserne foregive ellers, at naar nogen bliver stukken af Fiesingens hvasse Ryg- eller Giellepigge, deraf da foraarsages saa stor Hævelse og andre Uleiligheder, som om nogen blev stukken af et giftigt Dyr eller Slange, hvorfor de og enten strax spiere Piggene af, eller og stille

Fisken

Fisken ihjel med en Kniv, saasnart den er kommet op af Vandet. Vist nok er det og, at Fiesingens Stik forvolder baade Pine og Hævelse, men dette kan læges allene ved at vaske Saaret nogle gange med Dansk Kornbrændeviin, som jeg ofte har forsøgt. Ellers er Riisdet af Fiesingen finere og meer behageligt af Smag baade steegt og kogt, end som af Knurrhanen. 3) *Accipenser Corpore tuberculis spinosis aspero*, Arted. Gen. 43. Spec. 1., paa Norss Haae-Storie (g), og paa Indss Styrif. Denne Fisk fanges undertiden ved Schagen udi Flyndrevaadene, og er 4 til 5 Alen lang, med en Hoben Beenplader paa Ryggen og paa Siderne, der løbe vekselsviis langs efter Kroppen, blive jo større, jo nærmere Hovedet, og forestille ligesom en Slags jirlig Udskjning. En smuk Tegning af denne Fisk findes i Jonston, Hist. de Pisc. XXIII. 8., som tydelig viser, at den henhører til Haaeslægten, ihvorvel at Munden, som just ikke forestilles paa Kobberet saa godt, som den burde, derhos er ubevæbnet og tragtformig. Huden og Beenpladerne ansees nyttige til Haandværks Brug, og ligesaa Bryfket af alle de store Haae-Arter, da intet bør spil-

des, som kan tiene til Fordeel i Hunsholdingen. Hvad ellers Anvendelsen af Riedet anbelanger, da har jeg ikke fornummet, at det paa Stedet giver nogen Drøielse i Hunsholdingen, uagtet at det paa andre Steder anprises og holdes for at kunne nærme sig, vel tillavet til endeel af de paa Bildbanen sældede Dyr, og de deraf ved Konsten tiberedte Kongelige Rætter. 3) Haa, Haae, eller Haaefarl, *Squalus Carcharias*, Linn. Er den i Norden saa bekiendte og fordeelagtige Havfisk. Da jeg kom til Schagen, tvivlede jeg meget paa, at denne saa høist betydelige Fisk for Handelen nogensinde vilde eller havde hittet paa, at forlade sin egen og rette Fødestavn i Norden, for at gjøre Udvandringer lige indtil Gabet af Rategattet, og hvorfor da ikke rimeligviis at slutte, løbe det hele Sund igiennem, ja gjøre en liden Extratour ind i Belterne i Følge med Marsviin, Helleflyndre, Lorsk, Langer, Sælhundede og andre Fiskearter, hvormed denne Haaeart er intim Kammerat, indtil at Graadigheden bliver stillet, og nogle 100 ad gangen af forskiellige Sorter klippede toers over, som de vare adskilte med en Sav? Men Erfarenhed gav siden tilkiende, at dette Tvivlsmaal var ganske ugrundet; thi i November Maaned 1782 stødte en Haae ved Schagens Bye paa Grund,

Grund, 5 Alen lang, og derefter forholdsmaessig tyk, hvorover da Fisken gjorde et stort Oprør i Vandet ved Straanden, Fiskerne bleve bange, men lab ikke desto mindre til, saarede og dræbte Fisken, og udtog rigelig $\frac{1}{4}$ Tønde Lever af dens Bug, som de delede imellem sig, og syntes, at dette var et meget godt Bytte; men Kroppen tilforhandlede jeg mig for nogle faa Drillepenge. Denne Sqvalus var ellers en af de mindste, hørende til Carcharias Arten; thi der falde, og det ikke sielden, de Haaer, som frembringe fra 1 til 2 Tønder Lever, og disse, ligesom de falde, mindre eller større, gaae 5 til 6 Islandere i Møde, dræbe, binde fast til Baadene, og slæbe i Land 12, 16 til 24 Stykker ad gangen, 3 til 4 Miil, men sielden flere: og da, som med Visshed er berettet, at denne Fiskeart nærmer sig til de jydskke Kyster, og sølgelig passerer det Søndensfielddskke Norge forbi, ikke at nævne det nordensfielddskke, eller især Trondhiems Stift, hvor Fisken er saare vel bekiendt, og tilveiebringer der mange Fordele, saa var høiligen at ønske, at man ved Hielp af behørige Redskaber (og hvorom jeg, som opdraget ved og øvet i Haaefangsten, kan give al forneden Efterretning) vilde bestræbe sig for at lægge Wind paa denne Haaefangst, meer end

som hidindtil er skeet, da allene Leveren af en fuldvoksen Haae, smeltet og affat i Danmark, sikkert kan ansættes for at tilveiebringe under nærs værende Tranpriser Fordeel af 14 til 16 Rdlr. i det mindste, og i Krigstider næsten dobbelt, hvoraf kan sluttet Resten, men dog derhos iagttages, at Transmeltningen udfordrer Forsigtighed, dersom man vil erholde af en Tønde Haalever meer end som $\frac{1}{2}$ Tønde klar og reen Tran. Gruus eller Bundsald beregnes ikke til Indtægt, da alle Handelsvare, for ikke at svække den offentlige Kredit, bør være usorfalskede i alle Dele, og svare for sig selv, i hvor de end maatte føres hen.

4) Squalus Spinax, en almindelig Haae-Art, som hænges op i Hiellene paa Stedet, og undertiden saaledes speget spises af Indvaanerne, undertiden koges tør, og undertiden føres til Markederne i Jylland. Ved Schagen jage Haierne Fiske bort, som paa andre Steder, naar disse ankomme i Månade. Leveren anvendes vel. 5) Den paa Stedet saa kaldte engelske Haae er temmelig rar. Deraf faldt mig eengang i Hænder ved Bunkestranden et Exemplar, men dette var saa beskadiget, at jeg ikke med Visshed systematice kunde kiende Arten. 6) Hætorst, fanges undertiden med Baad iblandt Flyndre paa begge Sider af Greenen,

nen, men bliver ikke anvendt til Spise, eller noget Slags Huusbrug, saa nær som Leveren, hvoraf koges Tran, efterdi at den i saa Fald er nok saa tienlig der til, som Torffelever. Ellers kunde Kroppen vel og anvendes til Føde, da Fiske eller Riødet af Havtorffen smager langt meer behagelig, end det af Haaerne, men at dette ikke skeer, forvolder formodentlig Fiskens grimme Udseende, der forskrækker Fisserne, og især det store Hoved og Svælg, som Fiske er forsynet med, og hvorigiennem ikke allene kan gaae smaa Torff, samt andre mindre Fiskearter, men og desuden hele Langer ad gangen, som jeg har funden i dens Mave. 7) Den paa Jydsk saa kaldte Løi, fanges ved St. Hansdags Tider, endskjønt ikke i nogen Mængde, og ligner meget Graaseien, men er smallere, har større Skal, og er ligesom
overs

- (h) No. 1775 fandt jeg paa den saa kaldte Eyrahlid udi Schutekfiorden i Island et Hoved opdrevet af denne Fisk, og var den Indbyggerne der ganske ubekjendt, hvorfor og Navnet blev betegnet ved Siostriml, det er, Monstrum Marinum, men hvoraf dog kan bevises, at denne Fisk opholder sig saa nær ved Cap de Nord, uagtet den af Forglemmelse er udeladt af Mine Reiser igiennem Island.

oversmurt med Kul i Munden, samt forsynet med
 hvasse Tænder. Fisken er en Alen lang, med en
 trind og spids Snabel, end som almindelig
 Graasei. Denne Fisk kaldes i Norge Lyr, og
 af Linnæus *Gadus Pollachius* i hans System. *Nar.*
Edit. 10. p. 254. 8) Steensuer, saaledes kal-
 det af Fiskerne paa Stedet. Denne Fisk, som
 meget ligner Alen, er af 2 Qvarters Længde
 og omtrent 1 Tommes Tykkelse, men bleghvid af
 Farve, og glindsende paa Huden. Fisken er
 ganske glat og har hverken Bug-, Bryst- eller
 Rygsfinne, men Halen er dannet som et lidet
 Sværd, noget afbut. Snabelen er adskilt i tre
 triangelformige Dele, med en Hinde imellem,
 hvoraf den mellemste er den korteste. Derunder
 sidder Munden, med et lidet gullagtigt Horn
 eller Brod i, saa skarp som en Skenaal, der er
 hæftet ved det underste Kieebeen, og løber med
 Basen ned til Svælget, hvorfor og Brodden er
 baade til at skyde ind og ud, ligesom Fisken og i
 en Hast behændig kan trække Munden sammen,
 og aabne den igien, ihvorvel ikke uden Bragen,
 som endog kan heres noget fra, og hvilket de fine,
 men derhos gnistrende Tænder forvolde. At dette
 Dyr foruroliger meget andre Fiske i Havet, er
 ikke at tvivle paa; thi naar det hænder sig, at
 Torste:

Torskebalkene staae saa længe, formedelst indsaldende Uveir, eller af andre Marsager, at Fiskeen deer paa Krogene, er den ikke allene opædt af Steensugere, men Steensuerne findes og ofte efter Fiskernes Beretning, at være krøbet igiennem Ganen ned i Langens og Torskens Mave, ja undertiden Hellefyndrenes tillige, ihvorvel at disse sidste stærkt nok ere bevæbnede, hvor de da sue sig ind, og tilsidst æde sig ud igjen igiennem Bugen. Jeg vil ikke kalde i Tvivl, at jo denne Fisk er den selvsamme, som Herr Strøm giver Navn af Hviidaal (i), og som Herr Ralm kalder Siugare eller Indschurvier (k), hvilket Navn ganske stemmer overeens med Fiskens naturlige Tilbøieligheder, og deraf flydende Udøvelser i Hensigt til at giøre andre Fiske Skade, men om det Navn Neunaugen og altsaa Petromyzon Corpore annulato. Arted. Ichliolog. Gen. 42. Sp. 3. just passer sig paa denne Fisk, det overlades de Naturkyndige til nøiere Dømmene. En akkurat Tegning af berørte Fisk forestilles ellers paa Tab. III. Fig. 3. 4. Herr Strøm har ikke faaet

(i) Strøms Sandm. Beskr. 1 V. 5. Cap.

(k) Ralms Reise nach dem nordlichen Amerika,
S. 145.

faaet Veilighed til at see den, og mig er ubekendt, enten Fisken for er aftegnet, eller ikke. I det mindste findes den hverken i Willugbeii eller Jonstonii Hist. Natural. de Piscibus affstukken; men maaskee i Herr Pontoppidans Naturhistorie, som jeg ikke har ved Haanden, eller og i de Throndhiemske Selskabs Skriver; men uagtet at et saa skadeligt Dyr, som Steensueren er, er aftegnet i de store Bærker, saa bør den dog findes i de smaa, som læses af Almuen, og det samme gielder om Marfioen, imod hvis fordævelige Virkninger Middelstanden snarere vil kunde udfinde Midler, end Adelsstanden, som er beskæftiget med langt vigtigere Ting. 9) Regenogen eller Neunaugen, en Fisk, som er saare rar at træffe paa Schagen, og som Folk ikke engang der vidste at give noget særskilt Navn. Det Exemplar, som jeg ved Veilighed fik fat paa, var drevet op til Stranden med sydlige Vinde, 16 Tommer i Længden, og $2\frac{1}{2}$ i Tykkelsen midt over Bugen: altsaa omtrent af samme Størrelse, og i øvrigt af lige Besskaffenhed med det, hvorom Herr Strøm har berettet i hans Sendm. Beskr. 1. V. 5. Cap. S. 297. og følgelig upaatvilelig Arted. G. 42. Spec. 1. men naar man vil ligne denne Fisk med ovenansførte Steensuer, saa er der

derpaa nok saa kiendelig Forſkiel; thi paa Steens-
ſueren findes a) ingen Spiracula bag ved Hovedet
eller oven paa Hovedet imellem Dinene, ſom paa
mit Exemplar alle otte vare at ſee, og Diet det
niende, hvorfor og Fiſken har ſaaet Navn af
Neunaugen, hvilket har givet mig Anledning
til at giere den naturkyndige Læſer opmerkſom
over Herr Kalm's Petromyzons Beſtemmelse,
der eſter hans Tanker ſkulde paſſe ſig paa Hviid-
aalen, eller Steenſueren, uagtet at den ingen
Ringe har paa Ryggen, hvilket Artedus dog har
tillagt denne Fiſkeſlægt. b) Har Steenſueren
ingen Finne, undtagen paa Halen. Farven paa
mit Exemplar af Neunaugen var ellers grøn-
agtig og ſaldt hverken i den blaa Color, eller var
indſprengt med nogen Slags ſorte Pletter. I
øvrigt er Regenogen en temmelig vel bekiendt
Fiſk ſaavel i Sælland, hvor den ſiges at falde
i ferſt Vand, endſkiønt langt mindre af Skab-
ning, end ſom baade Hr. Ström's og mit Exem-
plar, ſom og i Liimfjorden, hvor Folk ſiges at
giere meget af at lade den indſulte ſteegt med Ed-
dike og Laurbærblade = Saft m. v., for dermed at
giere Foræringer paa andre Steder. Men Spi-
racula ſkal ſidde paa dem, der falde i ferſt Vand,
foran ved Dinene, og ikke bag til ved dem i Rod,
ſom

som ellers, hvoraf synes følge, at disse formodentlig maac være af en anden Art, end som hine, eller i det mindste en Variation. 10) Driver undertiden op, naar Kiimfrost eller svær Brænding indfalder, den paa Dansk saa kaldede Blæksprute, som paa Schagen er bekjendt under det Navn af Taderstjæ, men dette moluscum anvendes der ikke til andet, end til Aagn for andre Fiske, og til at lægges for Rotter, som siges at være derefter meget begierlige, og dee, naar de tage for meget til sig deraf. Jeg kunde gjøre Anmerkninger over den Skade, som Kiimfrost forarsager i adskillige Tilfælde de Dyr, som drage sin Aand paa Landet, men jeg kan og derhos som et siensynligt Vidne bekræfte, at Kiimfrost endog bider paa de Fiske, som svømme i Havet. Skade, at jeg forsemte at skjære Blækspruten op! 11) Chimaera monstrosa, Linn System. Nat. Edit. 10. p. 236, eller den bekjendte norske Søerotte, kaldes paa Tydsk Havmuus, og forrumles tidt saaledes i Brændingen, ligesom og forvildes i tykt og taaget Veir paa begge Sider af Schagen, at den sætter sig paa Land, men bider sielden paa Kroge, eller fanges paa en ordentlig Maade, som andre Fiske paa Stedet. I forrige Tider skal man deels have ført Havmusen speget

speget til Markederne, og deels kogt og spiiſt den hjemme, naar deraf faldt nogen anſeelig Forraad, men nuomſtunder anvendes kun Leveren til Nytte, men Kroppen kaſtes bort, hvilket ſynes nok ſaa ſikkert, eſterdi at al Slags Haaekød, og iſær ferſk, er alt for faſt og rørig Spiſe, og ſølgelig let kan forvolde ſvære Sygdomme, ja vel og en pludſelig Død, ſom jeg nogle gange har været Tilſkuer af i Island og paa flere Steder. Det ferſke Kød af Squalus Carcharias, og meget mindre dens Æg, bør alſaa aldrig af noget Menneſke anvendes til Føde, med mindre at Digſtioneſten forſt behørig er foregaaet fra Luſtens Side, og Æggene inpreguerte med et stærk Acidum, da Erfarenhed har lært, at denne Spiſe ingen ſlette Følger har i en velſordeiende Mave. Det poliſtiſke Acidum, ſom beſtaaer i at være ſlittig og arbeidsom, opløſer i øvrigt al Mad. Iſald jeg erindrer ret, findes Havmuſen aſtegned og aſtukt i Kobber udi det Trondhiemſke ſeſkabs ſkrivter. I øvrigt foregives, at den Tran, ſom ſmeltes af Havmuſeslever udi et nyt Lunkar, ſkal være et ſikkert Middel til at læge Froſtbylder og ligesaa nye Saar, ſom vel er rimeligt, da Trauen af Squalus Spinax og andre ſmaa Haaes Arter, ſmeltet af ſig ſelv udi et tillukt Kar, gier

selvsamme Virkninger. I Tilfælde af, at op-
 løse Hævelser, har jeg befundet Havmuustranen
 langt meer virksom, end som Unguentum de Hy-
 ochsyamo, eller Emplastrum de Meliloto m. v.,
 ja det, som synes ydermere værdigt at lægge
 Merke til. Jeg forsøgte med adskillige Midler,
 bestilte fra Apotheket i Aalborg, at læge en kram-
 pesyg Person, der hverken havde Noe Nat eller
 Dag, endskjønt aldeles forgieves. Jeg tog der-
 for, blot for at giere Forsøg, en Slump af Hav-
 muustranen, varmede den, og lod de krampag-
 tige Dele gnide dermed. Kluden bestod af blaat
 Røg eller Filt. Tre gange hver Dag i 7 Dage
 blev dette Middel brugt, og Krampen forlod Pa-
 tienten. I sig selv er ellers dette Middel just
 ikke behageligt, da Olien er stinkende; men hvad
 maae og vil vel et Meenneske ikke fordrage, for
 at undgaae Smerter, og igien erholde den for-
 lorne Sundhed? Dersom de heie Herrer Na-
 turkundige, der ere satte til at bevare det menne-
 skelige Rion i ra Undergang, vilde aabenbare,
 hvor stor Vægekraft der er nedlagt i Havet til
 Landdyrenes Frelse, da vilde Efterslægten være
 dem meget forbunden; men ingen Theorie er
 mindre udviklet, end denne; thi Applikationen
 af Olla Sepiæ s. Cr. og Ocul. Cancr. synes ingen-
 lunde

lunde at gjøre Sagen klar, men snarere bevise, at Almagten endog i saa Fald maae have sig meget forborget. 12) Den paa Stedet saa kaldede Haguur, er en dunkel redfarvet Havvandsfisk, af Størrelse omtrent som en Karpe, med grov Skiel paa Kroppen og Skieg paa Hagen. Denne Fisk falder sielden omkring Schagens Kyst, og det Exemplar, som jeg fik at see deraf een eneste gang, var saaledes beskadiget, at jeg derved ikke kunde vejlede mig med nogen Visshed til at kiende det systematiske Navn, uagter jeg formoder, at denne røde Fisk maae henhøre til Havkarpe-Slægten. 13) *Tenca marina*, Villugbeii Hist. Natur. de Piscibus, p. 251, er en Fisk, som ingen mindes at være seet paa Schagen, og som almindelig pleier at opholde sig i ferske Vand, men er der fanget i salt Vand, og mig af Fiskerne foreviist. 14) *Cyclopterus Lumpus*, fanges i en ikke ringe Mængde i Marti og April Maaneder fornemmelig. Deraf laves en læcker Suppe; og tage Fiskerne gemeentlig for Stykket 6 til 7 Skilling. 15) *Muræna Conger*, eller Havaal, fanges om Efterhøsten fornemmelig, og er af meget behagelig Smag. Fisken spises baade fersk og saltet, men er meget dyr i Forhold til den Aal, som saldes paa andre Steder, da en Snees neppe kan

løses for mindre end 30 Sk. til 2 Mark Danske, og reiser denne Aalens Kostbarhed, saavel som andre Bares overdrevene Priser, sig for den største Deel af det, at Kjøbmændene reise op i Landet og overbyde hinanden, ligesom ved Stranden, hvilket ikke lidet skader alle andre Stænder i Byen. Ellers holder den gemene Mand Aalesfangsten gedulgt, saavidt mueligt, formenende, at hvis dette ikke skeer, Fangsten da vanlykkes meer end som ellers. Ved Aalbet og Bunken fanges flere Aal, end som ved Schagen, at forstaae om Efterhesten som meldt, og udi Næ, samt med indfaldende sydvestlige Strømme og Bænde, da Aalen søger Landet; men nordlige Bænde give sielden Aal. 16) Anarichas Lupus, paa Stedet kaldet Havkat, falder ikke i nogen Mængde, og allermindst ved den sydlige Side. 17) Gadus Aeglefinus, har, som paa et andet Sted er meldt, i lang Tid næsten forladt Kysten, men var i forrige Tider meget talrig. 18) Gadus Morhua, fanges fornemmelig ved Høien, men dog tillige ved den sydlige Side paa sine Tider. Den Cableau, som fanges ved Høien, er den fedeste, og smager delikat. 19) Gadus minimus, er en almindelig Torskart, som fanges baade med Waad og paa Bakker. 20) Gadus

Vir-

Virens, eller Sei, hvorom siden meer udfærlig.
21) *Gadus Merlangus*. Vel fanges ikke meget
tidt Hvidlinger paa Schagen, men naar det ind-
træffer, ere de gemeenlig af usædvanlig Størrelse,
og smage meget behagelig. 22) *Gadus Molva*.
Af denne Fiskeart, eller Langer, fanges under-
tiden ikke en ringe Mængde ved Høien, og falde
deriblandt nogle meget store, og ligesaa nogle
meget smaa, hvilke sidst i Island kaldes Keiler.
Men de, som fanges ved den sydlige Side, falde
meer mavre, end hine. 23) *Blennius Evropsus*.
Denne Fisk er mig ikkun forekommet 3 a 4 gange
paa Schagen. Den betyder og intet, for saa
vidt Handelen aubelanger, men er behagelig til
Spise. Navnet, som Fisserne gave den, er
gaaet mig af glemme. 24) *Pleuronectes Hyp-*
poglossus, falder undertiden ved Høien, men de
Hellefhyndre, som der fanges, ere vel temmelig
store, men derhos gemeenlig mavre og slattede i
Kjødet, og koster dog Stykket almindelig 3, 4,
til 5 Mark. Leeret og muddret Grund frembrin-
ger de fedeste Hellefhyndre, og hvor den fattes,
kommer denne Fhyndreart aldrig til nogen Fuld-
kommenhed, men naar Fisken opholder sig der
alt for længe, bliver den fuld af Utsi og Vulsder,
og er da virkelig meget usund og væmmelig at

spise, da Safterne i Blodet derefter blive alt for corrupt, og er denne Fisk, usorgtig brugt, visse-
 felig iblandt andet en Hovedaarsag til den i de
 nordlige Lande farlig grasserende spedalske Sngs-
 dom, der uden Tvivl er ulægelig, naar den først
 har fæstet alt for dybe Rødder. 25) — Platessa,
 Rødspetter, er en fordeelagtig Fisk paa Scha-
 gen, og ligesaa 26) — Solea, eller Tunger, hvor-
 af falde nogle af fuldkommen $\frac{1}{2}$ Alens Længde.
 27) — Paller. Af denne Fjndreart, eller
 Skrubber, falder omtrent ligesaa stor Mængde
 omkring Schagen, som af Rødspetter. 28) —
 Rhombus, eller de saa kaldte Sletter, ere lige-
 saa talrige, som Skrubber og Rødspetter,
 men derhos federe og meer delikat til Spise.
 29) — Flesus, Skrubber, saaledes kaldte paa
 Stedet, og hvoraf falde nogle saa store, at jeg
 neppe har seet Mage dertil. 30) Scomber Scom-
 brus. Af Makreel falder en temmelig Mængde
 ved Schagen, og har jeg ofte seet dem spille i
 Vandet ved og kort efter Solens Nedgang, da de
 skinne jo meer jo mørkere Natten bliver, og phos-
 phorifere Havet allevegne, hvor de fare frem,
 hvilket kan give Fiskerne Anledning til, ogsaa om
 Nattetider med Fordeel at lure paa denne Fangst.
 At dørge Makreel om Dagen, er bekiendt nok.

31) Salmo Salar, Lax og Laxorreder, fanges undertiden med Baad om Foraaret ved Schagen, endstjønt ikke i nogen Mængde. Schagens Lax er meget fed, og smager visselig af Skillingen, naar den skal købes. Den største Lax, som jeg blev vaer paa Schagen, veiede 42 Pund med Hoved og Hale op af Vandet. Hovedet pleie Fiskerfolk at kaste ud paa Gaden, som jeg ofte har seet, men andre betiene sig deraf som sædvanlig

32) Elox Bellone, eller Hornfisk, fanges vel paa sine Læder, men ikke i den Mængde, som Fiskens Antal paa Stedet tilholder.

33) Clupea Haringus, eller den almindelige Sild, hvorm siden meer udførlig, og erindres dog her, for ikke at forgiette det, der med Sandhed kan berettes, og angaaer Byens Hovednæringer, nemlig, at Ao. 1785 i Junii Maaned s. Ex. løb Silden saa hyppig til, at den ene Arm af Baadet neppe kunde komme ud i Havet, før end Silden læsseviis blev trukken i Land; men Fiskerne lod den deels ligge ved Stranden og raadne, og deels kastede den udi Havet igien, tilligemed endeel smaa Flyndre, der ikke bleve agtede for noget, ja man skædede Sildestimene alt hvad mueligt var, hvilket Misbrug, ogsaa at kalde Foragt mod Gud og hans tilstyrende Betsignelser, af alle Kræfter bør

forebygges, og Ufornuft og vrangne Fordomme aldeles udslættes. Betænk engang, hvor anseelig Skade Landet ikke lider ved slige ubetænksomme Anstalter! 34) Clupea Sprattus, Linn. System. Nat. Edit 10. p. 318. Af denne Sildesart blev fanget i Aaret 1783 to Stykker med Waad, og før eller siden er jeg ikke bleven nogen vaer paa Stedet. Af de saa kaldede Pisces Branchiostegi er mig aldeles ingen forekommet ved eller omkring Schaaen. 35) Raja Pastinaca. Rokker, eller Brokker, som de kaldes paa Stedet. Deraf falde de største ved Høien, og give en drøi Føde, samt Tran til Lysning. 36) — Fullonica, en liden Rokkeart, som er noksom bekiendt. 37) — Clavara, ligeledes. Af begge disse falder paa sine Tider en temmelig Mængde paa Stedet. Men hvad der angaaer Ferskvandsfiskene, da er saavel Elox Lucius (Giedder), som Cyprinus Carpio (Karper), og — Carallas, eller Karusser, uddøde, der i forrige Tider skal have opholdt sig i Mængde norden og vesten for Ladegaarden Federblund, som nu er ødelagt, og hvorom tilforu er meldt under Navn af Lundsholm, saavelsom vesten for Kirken udi Torve-moser og andre stille Vandsteder. 38) Phoca Leonina. Man skulde vel tænke, at Sælhundene

dene opholdt sig ved denne Udhul, som gemeenslig skeer paa andre Steder, men det er dog meget rart, og kommer dette deraf, at de hverken kan have Roe for Fisserne eller Brændingen. Paa Holmene derimod forknuses de ved Skud, i Stedet for at de burde fanges med Garn; og endelig 39) Delphinus Phocæna, hvorom skal blive meldet meer udførlig paa sit Sted. Imidlertid erindres, at Isen klemte 3 af disse Dyr paa Land i Januarii Maaned 1785, som Fisserne huggede efter med Hager, og fik dræbte, ja havde vel fanget flere, naar de havde givet sig Stunder. Ved samme Tid stødte an en stor Hvalfisk, men slog Isen i Stykker og gik sin Rei igien. Rentelig er og Delphinus Orca undertiden i Følge med de andre, men den har jeg dog ikke seet. I øvrigt falde ved Schagen baade Hummere og Kraber af sædvanlige Sorter, ved den Tid at Barmen ret for Alvor tilstager, og endda ud paa Esterhøsten. Engang saae jeg med Fornøielse paa, at en Fisker satte en af disse levende Hummere ned paa Hovedet, 8 Timer efterat den var fanget, og da faldt den i Søvn eller Afsnagt, og laae ligesom steendød i 9 Minuter, da den siden selv reiste sig op igien. Derefter blev den

mellemste Deel af Halen affkaaret, og havde de største Kloer da ingen Kræfter meer, men endskjønt at Sideskibe allene bleve affappede, beholdt dog de store deres Styrke, hvorimod de mindre Kloer tabte den. Videre synes, at de saa velbekjendte og af det menneskelige Kion saa meget begierlige Østers burde komme paa dette Sted i en Slags Betragtning. Af alle de Østersbanke, der falde i Rigerne, synes ingen at være saa fordeeltige, som de, der ligge uden for Schagen, og strække sig fra Gladstrand, helt forbi Rifet, og ingen Østers saa velsmagende, som de, der falde paa berørte Strøg, hvilket og uden Tvivl vil finde alle deres Bisald, der have smagt Schagens Østers, skrabte i den rette Tid, og derpaa vel behandlede. Men at Schagens Indvaanere, som Bankerne dog ligge nærmest, ikke betiene sig af denne Fangst, kommer af Mangel paa Lust, bequemme Baade og Redskaber, som Indbyggere i Halsbek ere forsynede med, og som have drevet denne Fangst længe med Fordeel. Paa den store Banke er 9 til 10 Favne dybt Vand, men 5 til 6 paa den mindre, som man nylig er bleven vaer. Denne Banke ligger nær ved Landet, og strækker sig, efter Fiskernes Beretning,

ning, fra den saa kaldede Kirkemise Øster
ester forbi Rifet, og er det derpaa især at Fi-
fkerne undertiden, naar Veirliget er roligt,
sætte deres Fiskergarn, hvorudi nu og da ind-
vikles 1, 2 til 3 Sneve Østers ad gangen,
men af at skrabe denne Banke betiener sig in-
gen paa Schagen, eller maae for nærværende
Tid, hvorimod Halbekkerne, naar de ere ude,
tidt sætte ind paa den østlige Ende, og ere de
Østers, som der fanges, kiendelig større og
bedre, end hine, der falde paa den store Banke.
Til at fange Østers paa denne Bugt udfor-
dres stærk Blæst af N. V. eller N. O. Gaster-
ostæus aculeatus, som er af usædvanlig Stør-
relse, endskjønt ingen nye Species, findes afstul-
ken paa Tab. III. Fig. 2, ligesom en liden
Blennius sammesteds Fig. 1, som maaskee før
er aftegnet, men mig ubekendt.

Ottende Kapitel.

Om

Fiskeredskaberne,

og Raaden,

at fange Saltvandsfiske paa,

omkring Schagen.

Da Fiskerierne for en stor Deel beroe paa dueslige og med Forsigtighed indrettede Fiskeredskaber, alt efter Fiskens forskjellige Natur og Stædernes Beskaffenhed m. v., saa vil jeg paa det næieste beskrive dem, der bruges paa Schagen, for at Læseren desto tydeligere kan overbevises om, hvori deres væsentlige Mangler og Fordele bestaae. Angaaende da a) De saa kaldede Flyndregarn, som fast enhver, der sejer Havet, er Eier af, saa ere de gemeenlig i Længden 60 Favne og 2 Alen mindre end 2 Tommer brede. Naar Bredden altsaa bestaaer af 9 Masser, bliver hver Masse 5 Tommer lang, de 2 saa kaldte

Om-

Omgarnsmasker vindberregnede, hvilke kaldes
Buis; men Resten gaaer til ved Kunderne.
Man skulde vel tænke, at dette Maskernes For-
hold til Flyndrenes Størrelse ikke var saa neie
afpasset, men derpaa kan vel ikke være noget at
udsætte, efterdi Erfarenhed har lært Bedkom-
mende, herudinden udtrykkelig at gaae Middels-
veien, og har jeg ofte selv i den Anledning taget
Maal af alle Slags Flyndresorter, som falde paa
Stedet, og lagt Maskerne ved, men ikke kundet
finde andre bedre passende paa dette Sted, end
som de, Fiskerne selv have indrettet; thi naar
Maskerne ere for store, løbe de smaa Flyndres-
arter der igiennem, og ere de mindre, kan de ikke
til gavn omspænde Torsten eller andre ligesaa
store, ja meget større Fiskeslægter. Naar godt
Fiskerie indfalder, bestaaer hele Besætningen af
21 deslige Garn, hvoraf hver paa Baaden til-
hører 4, og Baaden 1, som føres frit. Fange-
sten deles i 6 Lodder, og deraf bekommer den,
der tilhører Baaden og det ene Garn, 1 Lod,
efter Fiskernes Angivende. Garnene bindes af
fin spunden og utvunden Traad. Den tykkere
Line, som omgiver Garnet paa begge Kanter,
kaldes Tæller, men den smektere Omgarn,
hvoraf Omgarnsmaskerne have faaet Navn.
Hver

Hver Floe eller Flotholt er 2 Tommer lang, og Tykkelsen omtrent $1\frac{1}{2}$ Tomme, samt imellem hver Floe et Mellemrum af 1 Alen. Paa de nye Flyndregarn er Massen $\frac{1}{4}$ Tomme større, end paa de gamle, som befindes nok saa godt passende, just for at træffe Middelveien. Flyndregarnene sættes ud fra Kyndelmisse til Pindsedag, og dernæst igjen fra St. Olafsdag eller Olsdag til sidst i September Maaned. Nogle lade Garnene staae i Havet i 12 Timer, inden de trækkes op, men andre ikkun 2 til 3 Timer, som synes at være i sidste Tilfælde alt for kort en Liggerid. For Saltvandsforeller f. Ex. bør i det mindste Liggeriden bestemmes til 6 Timer; thi disse maae have Tid, ligesom de fleste af de smaa Fiskearter. Hine store Fiske udfordre en anden Omgangsmaade. Garnstenene maae Fiskerne opsamle ved Heien, da deraf ikke findes nogen ved den sydlige Side, og er da almindelig imellem hver Steen paa Garnene, naar disse blive satte paa Tullen, et Mellemrum af 3 Alens Længde. Garnvinden, eller det Redskab, hvorpaa Garnet trækkes ved Floesiden, og hvoraaf det løber ud i Havet, naar det bliver sat, er klostet i den ene Ende, og kaldes Kloen. Kloen gøres enten af Gran, Enebærtræ eller Heisel, men Heisel, som meest varigt og

og glat Træ, ansees paa Stedet for det bedste, hvilket og bør bifaldes. Det var meget at ønske, at denne behændige Naade til at udsætte især Fosrellegarn i Island paa, maatte blive bekiendt der, til en almindelig Nytte. Et lidet Haandgreb i flige Tilfælde kan spare Folk Arbeide og mange Pengeudgiwter i det Hele! Iligemaade til Løstelse for Fiskerne paa andre Steder, var det at ønske, at Islændernes snilde og hurtige Naade, at trække Liner op paa, endog i vældig stærk Storm og Strøm, maatte worde kundbar! Et lidet Hiul gjør den Sag klar. Ved den sydlige Side sættes Garnene, efter Beretning i lavest Vand af 9 Alens Dybde, omtrent $\frac{1}{2}$ Miil fra Landet, og dybest 11 Favne, eller henved $\frac{1}{3}$ Miil uden for Rysten; men ved den nordlige Side paa 20 til 24 Favne dybt Vand. Foruden smaa Fshudre, fanges og Lortf, smaa Hellefshudre eller Raadmænd, og Koller m. v. udi disse Garn, men Kollerne gjøre dem Skade alle overhoved, ligesaavel som andre piggede Fiske. Man gjør sin Regning paa, at en Karl og en Pige kan faae et saadant Garn gjort særdigt i en Tid af otte Dage, og at Beføstningen derpaa i alt beløber sig til omtrent 4 Rdlr. b) Dybsvaad. Det er i Almindelighed 60 Favne langt Fiske:

Fiskeredsskab, og i Bredden ved begge Ender 4 Allen, men i Midten 8. Ved Udkanterne ere Masserne 1 Tomme i firkant, men i Midten af Baadet, samt i og omkring Kalven, mindre. Dette Baad kaldes Dybsvaad, fordi det sættes omtrent 200 Favne ud fra Landet, og altsaa udfordres rigelig 400 Favne Tov eller Liner til at trække ethvert Baad med, som maae være temmelig stærke, besynderlig, naar en Mængde af Mødduser eller andre Ting indvilles deri, og Havet er meget oprørt. Floene, eller Korkene, som de kaldes paa Stedet, fordi de gøres af Korketræ, ere gemeenlig firkantede og lidet over en Evertaand i Længde og Brede. Disse Korker sidde ikke allevegne lige tæt paa Tællen; thi til begge Ender af Baadet kan være henved en Favn imellem hver Kork, men derimod i Midten ikkun $\frac{1}{2}$ Allen. Til at sænke Dybsvaadet ned bruges ikke Stene, som paa Flyndregarne, men Blyeringe, der trækkes paa Omgarnet, og sidde omtrent $\frac{1}{2}$ Allen viidt fra hinanden. Ved begge Ender af Baadet ere ogsaa Træktovene forsynede med en halv Snees eller flere slige smaa Blyeringe, for at Baadhalsen ikke alt for tidlig skal, naar den støder paa Grund, kunde lettes i Veiret, hvilket er en meget god og nyttig Invention, der

af

af andre Fiskere bør følges; thi falder ikke Baadet eller Garnet foran tæt til Grunden, kan Fiskene see en Abning, og altsaa faae Leilighed derved at undvige. Man vilde behage at give Nat paa, at Fiske i Usmindelighed ere overmaade klarsende i Vandet, og deraf kommer det, at de af Tvang løbe ind i Kalvens Abning, men fornemme de, at enten Garn eller Baad lettes ved Kanterne fra Grunden, og der bliver et større Skin, end i Abningen af Kalven, ja sandelig, de finde nok Udgangen! Ved at trække Baad og Garn udfordres altsaa Stadighed og Agtpaagivenhed, men ikke Hidsighed tillige; thi jo hidsigere Folk blive, jo snarere letter Garnet sig fra Grunden, og jo mindre udkommer til Bytte, hvilket jeg ofte har erfaret. Schagens Fiskere tilkommer altsaa virkelig Roes for deres Snildhed i at trække Baad, der gaaer ligesom efter Tempo og Moder, men Garn har jeg ikke seet dem trække, og selvsagt hverken kan rose eller laste dem i saa Fald. Dybsbaad bindes ellers af god heglet, spunden og tvunden Hamp, og indløses ikke ringere end med 20 til 24 Rdlr., Bindelønnene iberegne, som falde temmelig kostbare, da der ikkun ere meget, ja alt for saa paa Stedet, som forstaae sig paa dette høistnødvendige Arbeide. Paa Dybs-

vaadet bruges intet Dmgarn, men Tællen maae være saa stærk, at den allene kan gjøre Sagen klar. Hver Vaad, som tager ud paa Dybsvaad Strand, skal være bemanded med 4 Karle og 4 Qvinder eller Medhjælperinder. Fra 1. Maji til St. Hansdag, men sielden længer, gaaer Fangsten for sig med Dybsvaadet, og det saavel ved Udpynten, som begge Sider af Landet op efter. Til at trække med Dybsvaad udfordres stille Veir, og har man iagttaget, at naar der har blæst en Storm af V., W. N. W., N. W. og N. item N. O., har Fangsten bedst gelinget. Den Anmerkning er og rigtig, at naar der indstrande Skibe med Kornvare, hvoraf Havet bliver meget til Bytte, da paafølger useilbarlig godt Fiske, som for Ex. 1785, efterat Skibet Geheimeraad Steman, med den store indehavende Kornladning, blev slaet i Stykker: og har jeg i den Henseende ikke alene aabnet Fjyndre, og derudi befundet Rug og Hvede, men og i Lortsk, Langer og andre Fiskearter under lige Vilkaar, hvorfor det synes, som alle Saltvandsfiske ere begierlige efter disse Landprodukter, ligesom Gieder og andre Fiske, som opholde sig i ferske Bænde. Den Mandsperson af Mandskabet, som ikke har Part
i Baa-

i Baadet, maae lægge fra sig $\frac{1}{2}$ Hovedlod, og skal den leie en Medhjælperinde, tilkommer hende en Qvindelod eller $\frac{1}{3}$, efter Fissernes egen Beretning, hvilket synes at være noget vel lidet, da Fruentimmerne med deres bare Fødder gaae dette uoisommelige Arbeide i Møde fuldkommen saa kiel, som Mandfolkene med deres tatte Baadstøvler paa, der gaae mestendeels op til Høfterne, og undertiden ere klædte inden i med Halm, for at beholde Varmen. Naar der fanges med Baad, som er forskielig fra Dybsbaad, 10 til 1100 Flyndre m. v. med een Dræt, kaldes det godt Fiskeerie, og da er det just i Særdeleshed at Fiskerne tage ud og kappes om med hinanden at være paa Stedet i det seneste Kl. 5 Formiddag, endog i den stærkeste Kuld, og komme sielden hjem før end Kl. 8 til 9 Slet Eftermiddag, og denne Strabads udstaae Fruentimmerne tilligemed Mandfolkene. Men naar der vanker lidet, drives Tiden unyttig hen paa Gaden, uden Forsøg, da dog Fiskeeriet udfordre disse jevnlig, enten saa man vinder eller taber, da Fiskefestimene ere saa overmaade ustadige, som for Ex. ved Schagen 1785 i Martii Maaned, da baade den vestlige og sydlige Flyndressøi allene ved

en Omverling af S. D. Wind forlod Stedet, for at avancere videre sender ud, spillende siensynlig oven i Vandet. Fangsten deles ellers i ligesaa mange Hovedlodder, som Mandspersonerne ere, og hvis Baaden er leiet, bekommer den ligesaa meget, som en af Fiskerne. Det forstaaer sig, at som Fiskernes Næring er underkastet en ustadig Skiebne i Almindelighed, saa gaaer det ogsaa til med dette Dybsvaad: Fiskerie i Særdeleshed; thi undertiden kan et Selskab paa een Nat om Foraaret trække 16 til 20 Tønder Sild paa Land, foruden andre Fiskeforter, som f. Ex. i Maji Maaaned 1783, og undertiden langt mindre. Men hvortil kan det nytte, at fange Sild paa Schagen, hvor den ansees utientlig til Nedsaltning, og selgelig bliver bedærvet? Ja, har man ikke Garnene fulde hver gang af de Fiskeforter, man søger efter, henstaae mange Dage, om ikke Uger, inden nogen faaer i Sinde at prøve paa ny igien. I Strandings-Tilfælde derimod savnes ikke Tilløb af Folk, og det undertiden meget unødvendigt, hvilket forvolder, at Fiskerierne ofte maae lide derunder. I øvrigt bruges saavel til at trække Dybs- som Flyndre-Baad med et lidet, men dog derhos et nyttigt Redskab,

skab, kaldet Dragbaand, bestaaende af et indhullet og omtrent en Alen langt Træ, hvilket saavel Fiskere som Fiskerinderinder spænde omkring Krydset, og trække saaledes Baadet baglængs op, ved Hielp af et smækkert Tov, Stagtoiv kaldet, som er hæftet til begge Ender af Dragbaandet og kan flyttes med, og fastes paa Baadet eller Garnet ved Vandbredden, ligesom Redskabet trækkes i Vand til. c) Hestevod, er et Fiskeredskab af 23 til 25 Alens Længde, og 2 til 3 Fods Brede. Ved, i og omkring Kalven er hver Masse en Tomme viid eller bred i firkant, men 4 Tommer i firkant ud imod Enderne eller Armene. For at hæve Baadet i Veiret, under Trækningen, paa det Sted, som Kalven sidder, ere Floene tættere der paa hinanden anlagte, end paa de andre Steder af Baadet og Blyringene ligeledes, paa det at den Kant af Baadet ikke skal forrykkes fra Grunden. Floene ere større i Midten, end til begge Ender. Baadstagerne, som ere henved 2 Alen lange, staae skraae op, naar Baadet trækkes, formedelst en tung Blyring, som holder dem ned til Bunden. De, som have Raad at holde Heste, sætte dette Vaad ud med dem, hvorfor og Redskabet egentlig kaldes Hestevaad,

vaad, men andre betiene sig derimod af lange og smekre Stager dertil, og vade med dem ud i Havet saa langt som mueligt, for at føre den ene Ende af Baadet ud med, hvilket for saavidt gaaer an, endskjønt Fisken derved meer bliver affrækket, end som i første Tilfælde, medtager og længere Tid. Naar Natten begynder at blive mørk, er det først man begynder at trække med Hestevaad langs med Havsiden, og dermed er det at Fiskerne fornemmelig fange Aal i temmelig Mængde paa sine Tider. d) **Tobiisvaad.** Dette Vaad kaldes saaledes, fordi at det allene er indrettet til at fange Tobiiser med, der bruges til Aagn eller Madding for Kuller, som derefter ere meget begierlige, ligesom Torskene igien efter Kuller. Af Tobiiser falder ofte omkring Schagen en temmelig Mængde om Foraaret, og ligeledes paa sine Tider om Esteraaret, men Fiskerne have i nogle Aar fast aflagt at fange dem, og er det maaffee derfor tildels, at Kullefiskeriet er slaaet feil. Om Esteraaret især er Havet opfyldt med de bekiendte Molusca, nemlig *Medusa Aurita* og *Medusa Capillata* m. fl., hvoraf følger, at al Slags Vaadfiskerie til den Tid falder temmelig besværligt, men især det med Tobiisvaadet,

vaadet, hvorigennem Meduserne ikke kan komme, men maae følge i Land med Vaadet, som derved bliver ofte heel ilde beskadiget. Tobiisvaadet er ellers gjort af en særskilt Art hjemmegjort Lat eller Lærred, kaldet Tobiis-Lat, hvilket vel ikke er saa meget grovt i Traadene, men derhos omtrent saa tæt som en Filtererklud. Hver Dug af dette Slags Lærred er almindelig $1\frac{1}{4}$ Alen i Bredden, og af 2 det Slags Duge, sammensyede, bestaaer Tobiisvaadet til begge Ender, som kaldes Vaadarmer, men ved Kalven eller i Midten er Vaadet 12 Alen i Bredden, og 45 til 50 Favne i Længden. Det Lærred, som bruges til Kalven og den mellemste Deel af Vaadet, er noget tættere vævet, end det, som anvendes til Armene. Et nyt Tobiisvaad kommer, efter Fiskernes Beretning, paa 16 til 17 Rdlr., som vel er troligt. Ermeldte Tobiisvaad nedsænkes gemeentlig ikke med Blyringe, som de andre Vaadsorter, men med smaa Steene, saaledes afpassede, at der i Dybet er en Alen imellem hver Steen, men 2 Alen ud efter og ved Armene. Et Bartegn staaer over Haven, som sædvanlig paa andet Slags Vaad, hvorimod Floene paa et Tobiisvaad ere gjorte af Træ, og tættere anbragte i Midten,

end ud efter, saaledes nemlig, at 2 Allen skal være imellem hver Floe paa det første Sted og næsten 3 paa det sidste. Den, der er Eier af Baaden, maae, efter Beretning, selv allene anskaffe dette Slags Baad, og bekommer dog ikkun een Lod for Baadet, sig, og Baaden. Tobii-fer sættes paa Kullebækker, som forhen blev meldet, og spises undertiden ferske, men blive aldrig nedsaltede, tørrede eller røgede, og selgelig heller ikke anvendes i Handel. e) Flyndrevaad, er et Fiskeredskab, som er meest brugeligt paa Schagen det hele Aar igiennem, undtagen paa den Tid, som Dybsvaad Fiskeriet gaacr for sig. Baadstængerne, som ere runde, 3 Allen lange, og omtrent 3 Tommer i Gien-nemsnit, kaldes Jstav. Ligesom Flyndrevaadet er smallere henimod Armene, end i Midten, saa ere og Maskeerne mindre deri, end som paa det første Sted, saa at Forholdet bliver, naar en Maske er sammenlagt enkelt, som 1 imod 2. Et Flyndrevaad er sielden længere, end som 100 Favne, men undertiden kortere, hvorimod dets sædvanlige Brede henimod Armene er $2\frac{1}{2}$ Allen, og i Midten 11. Naar Prisen paa Hamp er middelmaadig, koster et Flyndrevaad 28 til 30 Rdlr., det dertil behøvende Lovverk

og Liner uindberegne. Kalven eller Haven bindes af tredobbel Garn af Hamp, men Resten af dette Vaad ikkun tolagt Garn, som det kaldes paa Stedet. Vlyringene sidde temmelig tæt paa hinanden, saa at imellem disse i Midten eller ved Kalven ikkun er en halv Alens Wiide, og henimod Armene een Alen, hvorimod imellem Floene i Midten ere 3 Alen og 4 paa andre Steder. Efter Beretning, medgaaer til et Flyndrevaad 1300 Favne Løv eller Linder i alt, for at trække det i Land med 2c. og denne Bekostning kan omtrent ansættes for 18 Rdlr., i Følge hvoraf Flyndrevaadet kan omtrent komme Eieren paa 50 Rdlr., hvilken Udgiwt er noget vel svær for en fattig Fisker, og er det ventelig i Anledning deraf at hele Selskabet, som almindelig bestaaer af 5 Mand, maae bekoste Flyndrevaadet, der dele Fangsten i 6 Dele, hvoraf Vaaden tilkommer een Deel og de 5 Mandspersoner hver sin Lod, som hver for sig have et Qvindemenneste med sig, eller saa kaldet Medhielp, der tilkommer igien en Qvindelod. Vaadbinderen faaer en Daler for at binde hvert *St.*, der medgaaer til Vaadet, og undertiden noget lidet over eller under. Det Hamp, som er bestemt til at binde Heste:

og Dybbvaad af, bankes først ud paa en Steen-
 men Hamp til Flyndrevaad: Kalven, eller
 Haven, bliver heglet paa Speger, og ansees
 i saa Maade at blive blødere, hvilket og Er-
 farenhed for længst siden har bekræftet. Resten
 af Vaadet bindes af uheglet Hamp. I sv-
 rigt forstaaer det sig selv, at ihvorvel Flyndre-
 vaadet har faaet Navn eller Benaevnelse af og
 ester Flyndre, som dem, der udgiøre som oftest
 den største Deel af dette Slags Vaadfiskerie,
 saa fanges dog jævnlig dermed tillige andre Fi-
 skeslægter og Arter, som f. Ex. smaa Torff,
 Fiesinger, Knurrer o. s. fr. og skal dette
 være nok sagt om Vaadbruget! Men betræf-
 fende Linedredskaberne, da komme f) de saa
 kaldede Torffebakker næst derefter i Betragt-
 ning, som ere en særskilt Sort af Lined, der
 sættes paa 10 til 20 Favne Vand fra Vaaske
 til Vindsedag, saavel som igien fra Michelsdag
 til Juul m. v., for Torff og andre slige Stor-
 fiske, som de kaldes paa Stedet, og hvorun-
 der forstaaes Langer, Koller &c. Naar dette
 Fiskeredskab ikke er i Brug, ere Krogene op-
 satte i trekantede Splitter, og 90 i hver Split.
 Den hele Besætning bestaaer almindelig af 3000
 Kroge, hvorom alle Selskabsbrødrene ere lige
 gode

gode eller fellebundne, og altsaa tilkommer enhver især at anskaffe 500 Stykket med Tilbehør. Krogenes Frastand er 2 Allen, men Angetømmerne eller Kiendselerne holde ikkun $\frac{2}{3}$ Allen i Længden, og ere Krogene noget større, end som Kullekroger, men mindre end de, som bruges til Torskebatter. Krage eller Krabe fastes ud ved hver 500 Krog af 2 til 3 Lis-punds Vægt, for at holde Linen fast til Bunden. Mandskabet bestaaer af 6 Mænd, hvis Forretninger saaledes ere inddelte, nemlig, at 4 med 2 Aarer roe Linen ud, naar den sættes, og ind igien, naar den trækkes op. Den 5te binder Kraberne paa, og den 6te kaster Linen ud; men naar Linen skal trækkes, hugger den Mand Fisken, som ser bandt Kraberne paa, under Udsætningen. Den Dreng, som er 18 Aar gammel, regnes for fuldbefaren Fisker. Paa Stedet ansees Lever af Slaqterhoveder og ligesaa af smaa Kræter for den bedste Madding for Kuller, men i Følge mange Aars Erfarenhed, findes intet bedre Agn for dem, end som blodige Sølhunde og Faarctarme smæigede paa Krogene, og overgaae dog de første meget de sidste, og synes Aarsagen dertil at være denne, nemlig, at da Naturen har forplantet imellem Sølh

Sælhundede og alle Torstearterne overhoved et uundskueligt Had i Livet, saa smage Levningerne af Rovet det overvindende Partie sødere og angennemmere, end som ellers, hvorpaa have ligesaa tydelige Exempler under Jagtens Forfremmelse iblandt Landdyrene. Men at Kulter ogsaa lade sig lokke til at bide paa Kroge, agnede med blodige nye og ikke gamle Lamme- eller Faaretarme, det synes at skee pr. Analogiam rei, eller i Trang af andre Levnetsmidler. Lever af Landdyrene er noget vel dunkel til Madding, men kan dog i Nødsfald nok gaae an! g) Kulle- eller Kuljebakker. Disse Bakker staaes af heglet eller banket, samt fint spunden og tvunden Hampetraad, og undertiden, efter Beretning, Hertraad, og bestaae gemeentlig i alt af 2400 Kroge, hvoraf de sex Mænd, som følge med Baaden, tilkommer, at forskaffe sin Andeel til Stede. Kiendelfernes Længde er almindelig $15\frac{2}{3}$ Tomme, og sidde disse saa tæt paa hinanden, at imellem hver ikke er mere Rum, end som i Alen og 8 Tommer. Bakkerne blive satte fra Michelsdag til Jul, og undertiden længer, i den Tid at Kullefiskeriet slog ind, ja endog midt i Fasten, men nu er den Sag forbi til videre, da Fløien, efter

de

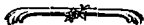
de svenske Fiskeres Beretning, har slaaet sig øster over, og løber ikke Inland nærmere, end til den saa kaldede Væssø=Åal, indtil Stimen atter kaster sig nord over, da der kan forventes ligesaa langt Ophold af Kuller paa denue som hiin Side. Kulicfiskeriet er og ofte i lang Tid slaaet feil i Everrig, og har jeg tidt anmerket paa andre Steder, i Henseende til smaa Kuller især, at endskjønt man paa een Dag har fanget med Liner 6 til 700 Stykker, have Fiskerne Dagen efter, og paa selvsamme Sted, ikke fanget, undtagen nogle faa. Saa ustadig er denne Fiskeart! Og endelig tilføies h) Vorebækker, som ere de betydeligste iblandt de paa Schagen brugelige Liner, og bestaae disse almindelig af 900 Kroge i alt, eller den hele Besætning, som bekostes forholdsmæssig af de 6 Fiskere, der tage Deel i Fangsten. Som disse Liner ere paa sin Maade større, end de andre, saa ere og de dertil hørende Kraber langt større, end hine. Paa Kiendslerne (hver 10de undtagen), som i alt ere 5 Qvarteer og 1 Tomme i Længden, hæstes en Floe eller Flotholt, omtrent af eel Qvarteers Længde, der tiener til at holde Floene op fra Bunden, og forebygge, at Raddingen ikke saa hastig, som ellers, kan blive

blive besudlet af Leer eller andre i Grunden for
 rekommende Ureenligheder, og kan denne Hensigt
 faa meget lettere erholdes, som man har gaaet
 forsigtigere tilverks, ikke at lade større Distance
 være imellem Anglerne og Floene, end 7 Tom-
 mer, hvoraf følger, at Krogene jo magelig maae
 kunde lettes op fra Bunden, ihvorvel at disse
 dog staae paa Linnen 2 Allen og 3 Qvartcer
 viidt fra hinanden. Formedelst Strømmens
 Styrke, og den vældige Magt, som Havet har,
 især paa den nordlige Side af Landet, behøve
 Borrebakkerne at være stærke, og er det i den
 Anledning at den Hør, som dertil forbruges,
 bliver spunden paa Rokke, og Linnerne slagne af
 24 til 30 Garn, men Kiendelserne ere langt
 smekrere, og ligne de hollandske, men ere ikke
 barlede brune, som er stor Skade. Lorskebak-
 kerne sættes fra November Maanedes Begyn-
 delse til Juul, undertiden før og undertiden
 længer, alt efter Veirliget, og andre Omstæn-
 digheder, eller eftersom man fornemmer, at Fi-
 sken er under Landet til. I øvrigt bekommer
 Baadseieren, efter Fiskernes Beretning af det,
 der fanges med Lorskebakker, ikkun $\frac{1}{2}$ Lod, med
 mindre at den selv forskaffer Fangsten aget hjem,
 da ham tilfalder 1 Lod. Hornfiskebakker
 ere

ere omtrent af samme Bestaffenhed, som paa andre Steder, og bruges undertiden om Sommeren med Fordeel, men ellers er dette Slags Fiskerie kun lidet agtet paa Schagen, da det dog der kunde havees ligesom fra første Haand, naar Stimene løbe forbi Rifet.

Niende Kapitel.

Om

Fiskevarenes

nærværende

Tilvirknings- og Behandlingsmaade
paa Schagen.

Jeg har i Forveien udi det syvende Kapitel givet en nøiagtig Fortegnelse over alle de Fiske-
slægter og Arter, som mig ere bekendte, eller
har faaet opspurgt, at falde omkring Schagen.
I det Kapitel, som berører Handelen, vil ty-
delig blive lagt for Dagen, at Flyndreslægten
er den fordeelagtigste af alle de Fiskeforter, som
fanges omkring denne Kyst, og altsaa er deres
redelige og retskafne Behandling og Tilvirkning
allermest magtpaaliggende, og fortiener først at
komme i Betragtning. Naar da, eller strax
efter, at Flyndrene ere braatte paa Land, og
underkastede den nærværende Behandlingsmaade,
om-

ombyrles deres forrige Navne, saavel de systematiske, som de man egentlig og daglig pleier at tillægge dem i levende Live, og inddeles ved denne Leilighed kun i 2 Klasser, hvoraf den ene har faaet Navn af lagede Flynndre, og den anden af Luudflynndre. Med lagede Flynndre drives Mellemrigs-, Mellemprovincial- og Provincial-Handel, at forstaae, fra første Haand, men de ludede Flynndre føres direkte fra Stedet til Lybel, og lande tilsidst i Italien og Polen, efter Beretning. Disse Flynndre betales godt i Lybel, naar de komme til Markedet i Tide, eller, rettere sagt, ved den Tid, at de polske Kjøbmænd indfinde sig paa Stedet, hvorimod de Lagede finde der ingen Afsetning, som synes noget sælsomt, da disse dog ere mindre Fare underkastede, end hine, i Tidens Længde. Polen maae altsaa ventelig ikke være synderlig Elsker af salte Sager! Naar Luudflynndrene, som ellers ere trakte paa en Snor hjemme, igien skal sælges til Polakkerne, da maae de ompakkes i nette smulle Krandsse, ventelig deels for Syns, og deels for Transportens Mageligheds-Skyld. Angaaende ellers a) Tilvirkningen eller Tilvirkningsmaaden af den første Klasse, eller de lagede Flynndre, da har den, til stor Skade,

N

ingen

ingen bestemte Regler til Formaal (og var det meget at ønske, at begge Kongeriger i Allmindelighed ikke vare befængte med selvsamme Sygdom!) Thi 1) Pleie nogle af Fiskerne strax at vaske Flyndrene med en Kist i fersk Vand, naar de ere komne i Vand, eller at rumppe dem, som det kaldes paa Stedet af nogle, hvilket betyder det samme som at ruppe, og uden Tvivl formenes rettere, og derefter at salte dem ned i et Kar eller Ballie med saa meget spansk Salt, at 2 Potter om Vinteren medgaae til 100 Stykker af middelmaadig store Flyndre, som f. Ex. Rødspetter, og 2½ Pot om Sommeren. De lagede Flyndre ligge i Salt i 3 Dage, og ruppes eller visses siden atter af i fersk Vand, inden at de hænges op i Hiellene, som bestaae af nogle opreiste Stolper for hver Fiskers Dør, med Lovvanter imellem, for at hænges radviis paa og tørres. Indretningen er nyttig, men seer temmelig komik ud i fremmede Tilskueres Øine, og allerhelst udi en Kjøbsted. For gaaende og kørende Folk ere disse Hieller farlige nok at passere ved Aftenstider, da der aldrig kan findes bedre Leilighed til i en Hast at blive ophøiet, end som paa sige Steder. Naar Regn eller Dug befrygtes,
 passe

passe Fiskerfolkene temmelig godt paa, at faae Flyndrene i Huus, og skeer det i en dertil indrettet Kurv. Alle Flyndre hænges op ved Rumpen, 2 og 2 ad gangen. Det forstaaer sig, at Nødvendigheden udfordrer, at Flyndre blive rensede, ligesom al anden Salt- og Ferskvandsfisk, og Taalknene, som Fiskefluen meest søger efter, for at bygge Rede i, blive affnittede, hvorved jeg med al Billighed bør giøre den Anmerkning, at det er en stor Fornøielse at see, hvor hurtig Fruentimmerne forrette dette Arbeide (Mandsfolkene kommer det ikke ved) og med Kniven i en Hast sille et Hul igiennem Rumpen, rense, kappe den nederste Deel af Hovedet af, skiere 2 til 3 Ridser i begge Sider af Kroppen, paa tværs og langs, og med det samme kaste Flyndrene hen i Saltkarret. Af Tsjingerne skieres det hele Hoved. Dette bør og erindres i Henseende til den ny Handels Smag, at de Flyndre, som ikke gives flere, end tvende Ridser, at forstaae, een paa hver Side, langs med Ryggen, finde flere Lysthævende, og betales 8 Sk. dyrere pr. Hundrede, end hine med de mange Ridser. 2) Skulle nogle hverken Flyndrene i fersk Vand, naar de komme op af Havet, eller naar de tages op af

Saltet; thi Fiskerne sige, at de derved tabe deres Saltdom, hvorved forstaaes den dem medfødre Saltbed, som synes rimeligt, og altsaa langt nyttigere, at bruge Havvand til Afkøllingen, end det ferske. 3) Lade andre sig nøie med $\frac{1}{2}$ Pot af spansk Salt til at saltte 1 *Lb.* Flyndre med, enten saa de ere smaa eller store, og naar de have lagt een Nat over i Salt og Vage, hænge dem først op paa Speed, det er, smaa Træpinde, og siden ud i Hiellene; men ikke saa tæt paa hinanden, som de vare paa Pindene. 4) Holde somme for, at 100 af middelmaadig store Flyndre ere rigelig saltede, enten saa det er koldt eller varmt i Veiret, naar derpaa anvendes en Pot Salt, og tillige, at de ikke ligge længer i Salt i første Tilfælde, end 2 Dage, og høit 6 i det sidste, af den Aarsag, at blive de længere liggende om Sommerdage, da blive Flyndrene reist og kasede, og ligge de længere om Vinteren, end som før er meldt, da bekomme de deraf en bitter Smag, og da kaldes slige Flyndre paa Stedet, at være bomsaltede. Af alt dette kan man da tydelig merke, at Flyndresalteriet staaer paa meget uvisse og svage Fødder, og at deraf umuelig andet kan stude med Tiden, end som

denne

denke endog ikke saa ubetydelige Handelsgrens Svækkelse, om ikke total Undergang; thi lader en Kysthaver sig en eller to gange binde noget paa Ermet, saa tager han sig visselig vare for, at blive oftere bestuffet. Vel er sandt, at Salt er dyrt paa sine Tider, som f. Ex. 1781 — 82, da Skieppen paa Stedet kostede 54 Sk. og derhos vanskeligt at bekomme, men alt dette burde ikke sige noget; thi er Saltet dyrt, stiger og Flyndreprisen gemeentlig forholdsmaessig derefter; thi ovenmeldte Aar galt 100 Flyndre 4 Mark, som tilforn, efter troværdige Mænds Beretning, er blevet solgt for 24 Sk., og ringere, naar Fiskeriet lykkes vel. At Saltets Indkøb altsaa, formedelst at de fattige Fiskere altid krympe sig ved det første Udlæg, er en Hovedaarsag til Flyndrenes mislige Behandling, ligesom ubestemte Regler, hvor meget Salt efter Omstændighederne, Aarets Tider og Flyndrenes Størrelse bør anvendes derpaa, det er noget, som ikke kan kaldes i Tvivl, men den første Hindring vilde magelig blive ryddet afveien, naar der bestandig var paa Stedet endog et maadeligt Oplag af Salt, ansat til de meest taalelige Priser, ligesom den anden, ved at igientage Prøver med saavel Flyndre som

alt andet Fiskefalterie, under adskillige Omstændigheder, for at man derefter tilsidst kunde med Nished bestemme det forbrugende Salts Mængde i Forhold til de raa Fiskevares Vægt, hvilken useilbarlig vil blive den sikkerste Rettesnor i saa Fald. Men skulde endelig Saltet udtages efter Flyndrenes Antal, da kan jeg med Nished sige, at det Salt, som dertil sædvanlig bruges paa Stedet, er for lidet; thi i Aaret 1781 midt i Junii Maaned lod jeg nedfalte 60 Stykker middelmaadig store Flyndre, eller et halvt Hundrede, efter Indbyggernes Regnemaade, og kom derpaa $1\frac{1}{2}$ Pot Salt, som er mere; end almindelig dertil forbruges, og befandtes dog Flyndrene ikke at have faaet for meget, uagtet at de havde lagt i Salt i 3 Nætter og Dage. 4) Erindres, at ihvorvel Indbyggerne som oftest ikke, uden at Nødvendighed og indfaldende Regnveit udfordrer det, tørre deres Flyndre over Kalkelovnen eller omkring Ildstederne, hvilket forarsager en ufordragelig Stank i Husene, saa følger dog af Fornødenhed, at slige huustørrede Flyndre deels maae tabe den naturlige Smag ved Røgen, og deels deres udvortes sædvanlige smukke Anseelse, og altsaa tillige Kredit i Handel, hvilket, saavidt

vidt mueligt, burde forebygges, allerhelst naar Varene skal føres udenrigs. Gid alle Kiøbmænd i saa Fald vilde ret betænke Enden!

5) Svælkes Flyndrehandelen, som er dette Steds Hovednæring, alt for meget ved urigtige Indpakninger, og Afsladernes urigtige Angivelser i Bunderne eller Knipperne, enten saa det skeer ved at putte de usle smaa Flyndre ind imellem de store, og dog sælge dem under selv samme Bilkaar og til samme Priser, som de alle vare store, da det ikke alletider er Kiøbersens Leilighed at opknippe ethvert Bundt, som sælges, men maae tage disse Vare bona fide, eller og ved at angive Tallet urigtig, hvorover underhaanden ofte bliver klaget, og som de Sælgende selv undertiden finde for godt at roese sig af, ligesom det var en Heltegierning, at bedrage sin Næste, og spilde Varenes offentlige Kredit i Handel og Wandel; men denne endda ikke saa ubetydelige Feil vilde magelig kunde afværges ved den omsorgfuldste og mildeste Regierings Foranstaltning, der ikkun bestod i den alernaadigste Befaling, at Flyndre, ligesom alle andre Fiskevare, skulde bestemmes ved Vægt i Kiøb og Salg, og ingenkunde beroe paa løse Angivelser i Henseende til Tal, som tilforn, alt

under vilkaarlig Mulkt til Angiveren, om anderledes befandtes, og da kunde hverken Consumptions-Bæsenet eller Kiøbmandsstanden blive saa let fixeret, som ellers. 6) Holder man for i Almindelighed, at Rødspetter og Isfinger ere de bedste til at salte, men Skrubber meest lækre til at koge ferske. Tidlig om Foraaret behøve Flynndre paa Stedet mindre Salt, end som om Efterhøsten, formedelst at de da jevnlig falde federe. I øvrigt er Omgangsmaaden med at salte Skrubber, som med at salte andre Flynndre, undtagen at til hvert 100 Skrubber forbruges, efter Fiskernes Beretning, 2 Potter spansk Salt om Vinteren og 3 om Sommeren, hvilket upaatvivlelig er alt for lidet. De Flynndre, som fanges ved den nordlige Side af Balslen og ved Rifet, ere gemeentlig større og federe, end de, der fanges ved den modsatte Side.

b) Komme, næst efter de lagede Flynndre, Luudflynndrene i Betragtning. Vel er sandt, at baade Rødspetter, Isfinger og Skrubber undertiden ogsaa anvendes til Luudflynndre-Birkning; men i Almindelighed udvælger man dog helst Skrubber dertil, og det fornemmelig dem, der fanges fra Kyndelmisse til henimod St. Hansdag; thi i den Tid staae de mindst Fare for
at

at angribes af Orme. Luudfhyndrene blive fverken ruppede eller saltede, men allene rensede, det halve Hoved paa langs affkaaret, og Fhyndrene derefter ophængte i Hiellene, for at tørres; altsaa er denne Sort langt mindre kostbar i Tilvirkningen, end de lagede Fhyndre, og dog meer fordeelagtig for Landet, naar den ikkun fandt overflødig Affætning udenrigs, hvilken endda i Lybet begynder at hælde, efter de Handelslendes Beretning. Om Schagens Fiskehandel med Sverrig o. s. v. vil blive anrørt noget paa et andet Sted. Ellers falder om Sommeren temmelig vanskeligt, formedelsst Warmens og Indsekters Skyld, at faae Fiskevarerne vel behandlede paa Stedet, allerhelst naar Saltet utidig spares, og er det deraf det kommer, at Skrutterne eller Skrubberne især tide blive til Rov for Orme og Radiker, og maae selgelig fastes ud paa Gaderne, som forarsager en hæslig Stank paa sine Tider. Oppe ved Vesterhavet berettes, at Luudfhyndrene blive gravne ned i Sand i nogle Dage, førend de hænges op til at tørres, hvorefter de siges at blive mere rene i Fisken, end som ellers. Ved Indpakningen iagttages, at alle Hovederne vende til een Side, og den hviide Side udad, men naar de komme

til Lybøl, lægges de om igien og pakkes i et-
kelrunde Knipper i Form af grønne Krands, som i Forveien er meldet. c) Vedkommende
Langes, Torff: og Kulle-Tilvirkningen, naar nemlig, at disse Sorter ere bestemte til Stok-
fisk, da flækkes de vel, som sædvanlig, med en
Kniv paa Bughsiden. Ryghenet udtages under-
tiden 1, og undertiden 3 Uged agten for Gads-
boret, men Hovedet bliver siddende ved Krop-
pen, adskilt eller opskaaet langs efter indtil
Snabelen, Laalkene undtagen, der gemeenlig
kastes bort. Derefter sprænges Fisken undertiden
med lidet Salt, men undertiden ikke, og
hænges op ved Rumpen i Hiellene, da den der
tager mindre Skade, end som ellers ved Sands-
flugten, og ingen anden beqoem Plads eller
Møl, ellers er til at lægge den paa. Fisken fal-
der saare maver overalt, og kan selgelig hastig
tørres, seer og tør, temmelig godt ud, og er
gjennemfsigtig, saa at derpaa er intet at udsætte,
men indtil dog alligevel, og inden at den bli-
ver skilt ved dens Hoved, og det strax imedens
at den endnu er fersk, er neppe at vente, at
den kan vinde nogen Anseelse i Handel, eller
kunde sættes i Vining med nogen anden god
nordisk Gadning, ja ikke engang veiet affattes;
thi

thi en Kiøbmand finder sig nok ikke ret vel ved, at lade sig tilveie til samme Priis Hovedet som Kroppen, og naar flig en Fisk desuden skal stuvves i Easten, falder Stuvningen heel besværlig, om ikke i Quantiteter især, ganske umuelig. De tilbragte Torskheadeder fra Finmarken s. Er. sælges for sig selv, og det bør saa være. Ved Klipfiskvirkningen begaaes ellers endnu langt større Feil, end som ved Stok- eller Torsk- virkningen, efter hvilken første nogle saa uvlige ere begyndt at lægge sig. Jeg vil da først beskrive Behandlingsmaaden, og dernæst anmerke Feilene. Til Klipfisk virkes ikkun Torsk og Langer, men ikke Kølker. Noget for Juul og hen imod Vindsedag gaaer Klipfiskvirkningen for sig, men ikke længere. Den Fisk, som fanges for og efter Juul, bliver liggende i Salt, enten saa Fisken er stor eller liden, indtil om Foraaret, og stille nogle sin Sag saaledes an, at til hver Fisk overhoved forbruges 1 Pot spansk Salt, men andre lade sig nøie med $\frac{1}{2}$ Pot til hver Fisk, eller og lade det forbrugende Salt komme an paa Slump. Om Foraaret tages Fisken op af Saltkarrene, og hverken files eller plukkes, men lægges under Persen, som bestaaer af nogle smaa Bræder, og saa at sige,

fige en Haandsuld Baglaststene, naar de ere at bekomme, eller, i Mangel deraf, noget andet Skramlerie, som sættes ovenpaa Fiskestakken. Under Torkningen, som skeer ved at hænge Fiske op paa Søm langs med Huusvæggene, eller op i Hiellene, bedækkes den aldrig med Haardækkener eller Matter om Matten, og meget mindre i Easten, hvilket forarsager, at Saltet nødvendig maae opløses af Luften i Uide og Fiske folgelig blive slattet. I Henseende til Feilene anmerkes, 1) at der tabes ved at Rokker ikke virkes til Kliproker, da dog disse ere dertil tiensige, ligesom Kuller paa sin Maade, hvis disse bleve fangede i nogen Mængde, endskjønt Rokkernes Udsalgspriser ikke veie op imod dem, der kan erholdes for Kliprorst eller Klipskablieau. 2) Kan det vel gaae an, at Fiske bliver liggende i Salt den hele Vinter, men jo mindre Frost den faaer i Saltet, jo gavnsligere er det siden for Virkningen. 3) Holder jeg for, at $\frac{1}{2}$ Pot Salt til hver Fiske overhøvedet er for lidet, og ligesaa 1 Pot, dersom Fiske er secd og stor. Naar Klipskablieau neppe kan oversaltes, gjør man vel under deslige Tilfælde ikke at spare paa Saltet, men bestandig lade Fiske være stult i Sage, hvilket siden

fsken betales i Vægten, og Fiskens Standhafsig-
tighed til Udsalg. 4) Er det en afgjort Sag,
at al Klipfisk bør kiles. At kile, bestaaer
i, at skære den Deel af Nakken bort, eller
Snippe, som gemeenlig pleier at hænge ved
Kroppen, naar Hovedet skilles fra Bugen. Ki-
lingen gaar for sig først, naar Fisken er halv
tør, og tjener deels til at gjøre den anseeligere,
end som før, i Handelsmandens Vine, og deels
til at forebygge den Røsenhed eller bittere Sny-
lighed, som alle Tider først ytrer sig paa dette
Sted, og derpaa angriber Fiskens øvrige Dele,
hvortil endnu kommer, at baade Klipfiskvirke-
ren og Kiobmanden vinde ved Kiilingen, og det
Fiskevirkeren, fordi at han faaar langt bedre
betalt Klipnakkerne eller de affkaarne Snips-
per, end som Klipfisken selv, og Kiobmanden,
fordi at Fisken just ved Kiilingen gøres han-
delsmæssig og anseelig, og altsaa beriger Puns-
gen med nogle Rigsdaler Procento meer, end
ellers. 5) Bliover al den Klipfisk uanseelig,
merkladen og knortret, om ikke just alle Tider
suur, som savner behørig Perøning, og den er
visselig ikke ringe, allerhelst naar det gaaer løs
paa Terraneus Gadning; men at afsaffe paa
dette Sted det Ord behørig, og dets udfor-
drende

drende Bemærkelse, er just ikke saa lige en Sag, endskjønt jeg ikke venter, at blive beskylde for nogen Hovedfeil, om jeg sætter, at til en behørig Personing af dansk Klipfisk-Gadning udfordres 1 *Skp.* Steen eller anden Ligevægt, imod 2 *Skp.* Fisk i det allerringeste, og *Skp.* imod *Skp.* naar man har med Terraneufs-Gadning at giøre. Om Lildækningen er mældet tilforn, og dens Nødvendighed baade til Lands og Vands (1). 6) Plukkes Klipfisken ikke op paa Schagen, og det er Feil; thi den sorte Hinde, som omgiver Fiskens Bug, item de Ureenlige heder, som sidde omkring Gadboret og Blodrevlene ved Ryggen, giøre Fisken suur, mørk og uanseelig, om de blive siddende, hvilket alt sætter Handelspriserne meer, end som man skulde tænke, til agters, især naar Varene skal debiteres

- (1) Formodentlig har ellers den brave Mand, Hr. Justitsraad Pontoppidan, lagt Merke til dette, som en Sag, der er af stor Betydning i Henseende til de Danske Fiskeriers Forstremmelse, der bør være bygget paa faste Regler og igientagen Erfarenhed, men ikke løse Indbildinger, da denne Næring er alt for betydelig til, at den skal anses med ligegyldige Øine, som dog i mange Henseender kan beviisliggjøres, at være skeet.

teres udenrigs. Den Danske Fiskehandel, som udgjør endeel af begge Rigers Næringer, fortjener visselig Opmerksomhed, inden den kan opnaae den Høide, som den bør! Overalt maae man ellers ikke undre sig over, endskjønt at denne ny og dog derhos meget fordeelig Næringsgreen endnu er i sin første Fødsel saavel paa Schagen, som ventelig paa andre Steder i Vensyssel, ja muelig i hele Nørre-Jylland; thi deels mangler Bedkommende den fornødne Øvelse efter mine Tanker i saa Fald, og deels holde nogle det ikke for tienligt, at sige Vare forædles eller udføres af Provindsen, foregivende, at al anden Fremavl derved kommer til at stige i Prisen, ligesom Landet at savne fornøden Understøttelse af Saltvandsfiske, og var det i den Anledning at en vis Mand Aaret 1781 blev indkaldet for en vis Ret, fordi at han ved Stranden havde tilkiøbt sig en Slump Fiske, og virket den til Klipfiske. Dommen faldt, og den Sigtede blev tilfunden at betale Landprangs Bøder, og miste Fiske for intet, samt at erstatte Processens Omkostninger. Men det heie Cancellie-Collegium, for hvilket Sagen blev andraget, i Anledning af den Sigtedes Ufornuethed m. v., indsaae udelig, hvor høist far-

farlige Følger flig en Kiendelse vilde have i Landets Handel og Fiskevarenes Forædling, og altsaa erklærede Gierningsmanden uskyldig, hvilket billig bør tie Landets Børn til et levende Exempel og en stor Opmuntring, og fornemmelig dem, der boe ved Strandkanten, efterdi disse have bedst Leilighed til at udvide ofteberørte Næringsgreet med en ikke ringe Fordeel. d) Betræffende Kollernes Tilvirkningsmaade, da Skieres, efterat Indvoldene og Leveren er udtagen, 4 til 5 dybe Ridser i Bladene paa tværs og langs, for at de desto hastigere kan tørres, men Hoved, Ring og Hale blive siddende. Ved de givne Indsnit krympe de sig sammen og see ud, som de vare rullede, hvilket, efter Beretning, skal befordre deres Affætning paa Markederne, og sandsynlig derhos er nyttigt for Torkningen. Paa den smaa Kollfiske anvende Indbyggerne i Schagen fielden noget Salt, men derimod binde Fiskerne i Almindelighed dem paa en Snoer, og kaste udi Havet ved Strandkanten, hvor Kollerne blive liggende i nogen Tid, for at trække Saltdommen eller Havsaltet til sig, og derefter ophænges til Torkning. Det er forudsat, at Havbunden bestaaer af fint Sand, som idelig optøres af Bølgerne, og altsaa følger

ger af Fornødenhed, at Kopperne dermed maae blive befængte i mindre eller større Grad, og sølgelig er denne Maade, at salte paa, ingenlunde saa sikker eller handelsmæssig, som den burde være, ligesom det og er farligt for dem, der skal føre Kopperne fra et Sted til andet, at Halerne med de skarpe Pigge paa blive siddende ved Kroppen, ikke at melde om, at Fiske saaledes tilberedt, aldrig vil komme til, under Vægt, at gaae omkring i Handel. Hoved, Rng og Hale bør derfor skrækkes og sælges for sig selv, eller spises hjemme, for ikke at spille Affsatsen. Tabes først Varenes Kredit i Handel, da er alting tabt. Den skidesløse Omgangsmaade med endeel af de prægtigste Danske Produkter, troer jeg, at kan bekræfte denne Sandhed, og hvorpaa jeg kunde anføre de betydeligste Exempler, om jeg torde eller vilde. Det, der er tabt, er tabt, men man bør ikke tabe paa denne Maade. Den utidige Bindsyge ophidser Folk uden foregaaende Overlæg, at gjøre sig selv Skade, som møder i Tiden, naar Varene ikke due, især paa fremmede Markeder. e) Bliver den Havaal, som fanges, enten nedsaltet i Træer, eller og udført røget. Af denne Fis^k falder sielden nogen betydelig Mængde ved Schagen, og

D

alt

altsaa kan Malen der, som et virkende eller opreisende Handelsmiddel, ikke komme i nogen Betragtning, men saa meget er dog vist, at det lidet, som deraf røges i Byen, maae røges ved Torv, i Mangel af anden Brændsel, hvoraf Malen ofte faaer Affmag. f) Er det roesværdigt, at Indbyggerne paa Schagen ikke, som jeg dog ellers ofte er bleven vaer i andre Fiskeleier, kaste Ritzterne, eller, som de paa anden Indsk kaldes, Terbenene, bort, men hænge dem, efterat Kieebenene, Indvoldene, og de Dele, som tilsdække de sidste, ere fraskilte op til Torkning, og deels anvende dem i Huusholdningen, og deels affætte dem i Provindsen, som endda ikke giver liden Fordeel, efterdi at deraf fanges en temmelig Mængde paa Schagen, men i Kiebenhavn finder denne Fiskesort ingen Affsats. g) Hvidlinger og Fiesinger tørres, ophængte paa Stager, de første med Hoved og Hale, men de sidste uden Hoved og flakte ved Rygbenet, siddende i, ved den ene Side, samt Piggerne affkrabede, da disse, imedens at Fisken er levende, og ventelig ligeledes efterat den er død, holdes for at foraarsage giftige Sting, og sælges saaledes, enten trakt ved Bugen og Halen paa en Snoer, eller indpakket i Fostager, saavel i Kiebenhavn, som paa andre Steder inden-

indentrigs. h) Skulde man neppe kunde ind-
bilde sig andet, end at ved og omkring Scha-
gen paa begge Sider faldt en Overflødighed af
de saa kaldte Helleflyndre, men Erfarenhed vit-
ser, især i de senere Tider, at dette ikke for-
holder sig saaledes, og kan jeg ingen anden
Aarsag udlede dertil, end at Fiskerne ikke drage
saa langt ud, som Helleflyndrefiskeriet udfor-
drer, eller og at Flyndrelegen maae have ta-
get en Slags Forandring; thi man veed jo me-
get vel, at dybt Vand og leeret Grund er be-
rørte Saltvandsaabningers egentlige Tilholds-
sted, endskjønt de og undertiden findes paa lave
Bande, menielden nær ved stenet Grund. Vel
stumpe Fiskerne til en eller anden gang, naar
Vinden har blæst nordlig, og Linerne sættes
paa 36 til 40 Favne dybt Vand, at fange
med Torskebatter paa den nordlige Side nogle
saa Stykker om Aaret, og er det ved den Lei-
lighed at Indbyggerne i Byen deraf lave Rab-
rikkel, omtrent paa norsk Maade, endskjønt kun
til egen Mundsmag og Huusbrug i kort Tid,
men fordem skal dette Fiskeerie have været langt
meer fordeelagtigt, fornemmelig ved Høien, hvor
dette Fiskeerie lykkedes bedst fra Juul til Kyn-
delmisse, efter Beretning, og som har Rime-
lighed, i Følge Fiskeestimenes sædvanlige Udvan-
drings-

drings= Tid. i) Steenbidere, koges ferske, saasnart de komme op af Vandet, og speges undertiden opflækkede i Ryggen, som er feil, da den fine Olie derved usformet og alt for hastig uddamper, Spegningen til Hinder. k) Den saa kaldte Havkat eller Havugle ligeledes; men ingen af disse sidste Sorter falde i nogen betydelig Mængde paa dette Sted, og ikke engang kan jeg sige, hvorledes Havtorffen smager, endskjønt den berømmes af andre. l) Dinsgaaes Folk med Makreel som med Stok= eller Tørfisk, det er at forstaae, at den enten bliver indsprængt med noget lidet spansk Salt, og saaledes ophængt, flækket, for at tørres, eller og uden at der kommer noget Salt paa, da den bliver ligesom speget, og affattes under begge Slags Omstændigheder i og uden Provindsen meget fordeelagtig. m) Haae= eller Haisfisk skal være temmelig begierlig paa Markederne, virket paa samme Maade, som Makreel, eller speget især ved Soel og Vind, uden nogen Tilfætning af Salt, men Skindet købes af Smedkere og andre Haandværksfolk, som lægge Vind paa at polere Metaller m. v. Jeg overlader Lægerne at bedømme, hvor sundt det spegede Haaefisk maae være, især for svage eller svækkede

bede Maber, men holder derimod for, at Haaeskind, at forstaae, af de smaa Haaer, kunde være ligesaa tienligt til at berede en Slags Sort Chagrin af, som Riedet er til Føde, eller i det mindste at være Umagen værd at sætte Prøver paa. Herr C. G. Ludovici i hans Kaufmans-Lexikon S. 1457 beretter, at den Chagrin, som føres fra Tauris i Persien, Constantinopel, Algier, Tripolis og Polen, og som er saa overmaade kostbar for Forbrugerne deraf i den nordlige Deel af Europa, bliver tilberedet af Muuleslers og Hestehuder paa samme Maade, som andre Huder, undtagen at, imedens de endnu ere bløde, da strøes paa dem, der ere bestemte til Chagrin, endeel smaa og fine Sennepskorn, lægges siden i Perse i lang Tid, hænges derpaa ud i Luften, tørres og endelig garves med sædvanlig Garverbark, som andet Læder, inden at det farves. Naar Sennepskornene ikke have giort overalt lige dybe Huller eller Indtryk i Huderne, da anses det for en Hovedfeil, og Chagrinen beskommer i saa Fald Navn af Spiegel eller Miroirs. Den polske Chagrin falder haard tør, og modtager sølgelig ikke vel Farvningen, som de andre Sorter. Bagdelen af Hudene

”skal være den beqvemteste Sort til sig en
 ”Beredning.” I øvrigt synes det noget sæl-
 somt iblandt andet, at ihvorvel i de Danske Ri-
 ger baade findes Hestehuder, Garverbarl og
 Sennepskorn i Overflødighed, saa forskrives dog
 ligesuldt Chagrin udenrigs fra, der neppe staaer
 til at løse ind med Penge, naar den først er
 bleven indbragt og ført i Arbeide udi Riget.
 I Anledning ellers af de fine Indtryk og Lige-
 nelser, som Haaeskindet affkrabet har med Cha-
 grin, har jeg faldt paa de Tanker, at det kunde
 lade sig berede til Chagrin, uden Hielp af Ind-
 persning ved Sennepskorn eller Frøe, hvilket
 staaer til at prøve. Men for at komme igien
 til det foresatte Maal, da er det n) Saare rart
 nuomstunder at Sild blive fangede, vindtørrede,
 røgede eller nedsaltede paa Schagen, uagtet at
 hele Skarer af den ofte sees at løbe forbi, som
 f. Ex. No. 1785 den 7de og 8de Maji, item
 den 16de, 17de og 22de i samme Maaned, da
 hele Læs bleve igien udlastede til Kov for Hæ-
 vet (m), som af Brislinger eller de saa kaldte
 Nader,

(m) Paa Landet fik nogle Bønder Tidender om
 denne Sildefangst, og kildte nogle Læs, ligesom
 en udenrigs født Kone hittede paa, at tilforhandle
 sig

Uader, og det i sidste Tilfælde lige paa tørt Land, hvilket iblandt andet hændte sig i Julii og Augusti Maaneder No. 1781, da langs ved begge Kyster laae en stor Mængde Uader anstødt, som ingen skjøttede om at opsamle, og meget mindre sølte eller nedsalte, efterdi at Mængden var og er af den Formening, at saadant Pilleværk ikke lønner Umagen. Et tydeligt Beviis paa dette Steds Strandbeboeres indskrænkede Begreb om Næringsvæsenet! Engelland, Holland, Frankerig og Naboeriget Sverrig glæder sig over denne Tænkemaade, og bør gjøre det. Dog maae jeg herved anmerke, at en vis Huusholderske paa Landet, der boede nær ved Strandkanten, ikke havde de samme Tanker eller Fordomme om denne Næringsgreen som andre, thi den tilkøbte sig eller lod samle den smaa Sild eller Uader, som ikke strax blev Havet til Nov igien, nedshyltede den i smaa Dunker, og brugte Silden til Foræring, efter

D 4

føl-

sig nogle Sild, lagde ned f. Ex. 10 Strk. i en Randers-Pot, eller Leerpot med Laurbærblade, lidet Peber og Eddike, og derpaa kogte dem i Bagerovnen, og kaldte Konen denne angennemte Ret: indkogt Sild. Resten fik noget Salt til- lige og forblev indtil videre.

følgende Forfkrivt nedlagt og behandlet. For-
 fkrivt! "Tag Silden, saasnart den er kommen
 af Havet, læg den strax i Luge, og lad den
 staae derudi i 24 Timer. Derefter oplægges
 Silden paa et Siefad eller udi en Hum-
 melstie, for at faae Blodlagen fraskilt, og siden
 nedlægges den i Dunker af samme Størrelse
 som Christiania, og dette med følgende Sor-
 ter, nemlig $\frac{1}{2}$ Pot Lyneborger Salt, $\frac{1}{4}$ \mathcal{L} spansk
 Humle, $\frac{1}{4}$ \mathcal{L} stødte Nellikker, og $\frac{1}{4}$ \mathcal{L} Laurbær-
 blade." Men efter mine Tanker er denne
 Komposition noget vel kostbar, og derhos saa
 stærk, at den synes at kunne betage Silden dens
 angemme medfødte Smag, hvilket ikke bør have
 Sted. Ellers findes ingen Redskaber paa Scha-
 gen, hvorved Sildefiskeriet kan blive befordret,
 undtagen det saa kaldte Dnbsvaad, hvorom til-
 forn er meldet, og meget mindre Østersfang-
 sten, da Schagen savner baade de dertil
 brugbare Skraber og tienlige Seil og Baade,
 som Halbellerne ere vel forsynede med. o) Vir-
 kes Graasei paa samme Maade som Stokfisk,
 naar deraf fanges noget med Torfkebakker eller
 paa Baadstrand, hvilket dogielden indtræffer,
 og har jeg ei kundet sporet andet, end at saa-
 vel Risling:lse af Makreelfangsten, undtagen
 naar

naar man slumper til at fange den med Dybsvaad, som Graasefiskeriet ved Schagen paa de Tider, som de talrige Stimer indfinde sig af begge Slags Fisk, jo forarsages deraf, at Fiskerne ikke veed den brugelige norske Maade, at fange berørte Fiskearter paa, og allermindst Graaseien, der er overmaade kræsen og ske, og altsaa udfordrer en egen Omgangsmaade, inden den lader sig fange enten med Vaad eller paa Kroege. Desuden ere Schagens Vaade alt for tunge, og Seiladsen heel ubeqvem til at krydse med i saa Tilfælde, naar deraf skulde høstes nogen betydelig Nytte, men ikke desto mindre kunde Fiskerne dog af og til seile udi Renden, for at forsøge Lykken, hvilket dog ikke skeer, undtagen nogle saa enkelte gange om Aaret, og saa at sige til Tidsfordriv, eller naar En eller anden er forlegen for en Ræt Fisk, og andre Fiskearter ikke vanke under Ballen. At ellers Graaseistimene have sin Gang forbi Schagen, det kan iblandt andet bevises af den store Graaseifangst med Vaad, som indfaldt baade ved Riset og Byen Sommeren No. 1785, da Graaseien nær havde ludkastet Vaadene og gjort Folk Skade tillige. Og endelig p) Kan med Sandhed til Slutning meldes, at Indbyggerne

gerne paa Schagen aldeles ikke flere sig efter Springere eller Marsviin-Fangsten, uagtet dertil dog ofte kunde gives meget god Anledning i Schagens, Albeks og Jerups Bugter, hvor disse Havdyr tidt indfinde sig, og som jeg kan bevidne s. Ex. at være fæet den 10de, 11te og 12te September Ao. 1781, ligesom den 13de og 15de Maji 1782, item i Januarii og Februarii Maaneder Aar 1785, da nogle af disse Dyr bleve baade ved Schagen og Albek indvillede i Isen, og hvoraf man kunde have faaet flere saarede og dræbte ved Schagen, end som fæde, dersom Fiskerne ikke havde gjort alt for stor Alarm ved Stranden, eller løbet for hastig paa Bøttet, som uvidende om, at Naturen har begavet disse Dyr med en overmaade fin Hørelse, ligesom Hvalfiskeflægten, og hvoraf det kom i samme Tid, at 2 svære Fiske, som havde stødt paa Grund, indvillede i Isen og opbragte ved det anraabte Glædekrig, brugte Magten inden at man kunde faae dem saarede, slog Isen i Stykker og gif sin Bei. Lente felicitus itur! Albekkerne siges ellers at have prøvet med Fordeel engang at sætte Garn for Marsviin Aar 1785, men hvorledes dette Garn er indrettet, veed jeg ikke. Min Formand i Embedet,

bedet, Herr Tolder Guldberg, formodentlig som den, der paa andre Steder havde seet paa Marsviin-Fangsten, eller og hørt noget talt derom, skal, efter Beretning, strax ved hans Ankomst til Stedet have havt i Sinde at anskaffe sig fornødne Redskaber til Marsviin-Fangstens Drivt, men da de nyttigste Forsæt som ofte trykkes ved Uformuenhed, af vrange Fordomme, eller andre Aarsager, der quæle den danske Næringsstands Opkomst under Fødselen, uagtet al den Flid, visse Folk af høi og lav Stand anvende paa at see Fædrelandet beriget ved dets egne af Gud og Naturen i Overflodighed nedlagde rare Sager, som aldrig staaer til at nægte, saa gik det og med dette, indtil at vels bemeldte Tolder, kort inden hans Afreise til Ribe var bleven bestemt, fik indkøbt nogle Fornødenheder til dette Brug, og havde bestilt en kynsig Mand til at bestyre Fangsten, da dette Forsæt ved hans Bortreise faldt omkuld og havde Ende. Jeg skulde vel have paataget mig, i Følge patriotisk Pligt, at fuldføre det Anlæg, som min Formand med god Grund havde tænkt saa vel om, at kunde tiene til hans Medborgeres Nytte, men hic Rhodus, hic salta! Billie og ingen Formue! En underlig sammensat Mas-

ffine!

fine! Ingen vilde støde til! S. T. Hr. Con-
 ferensraad J. Erichsen har ellers i det islandske
 Sprog og iblandt Rita þef Þslenska Lærd-
 omslista Felags, eller i det Islandske Litte-
 raturseffkabs Skriver Aar 1781 udgivet en
 meget smuk Afhandling vedkommende Marsviin-
 fangsten i Middelfart, paa Færøerne og i Sønd-
 mør, hvorudi findes adskillige særdeles nyttige
 Efterretninger, som velbemeldte Herre med Flid
 har faaet indsamlet, endskjønt de fleste ikke vi-
 des i det Danske Sprog at være bekiendtgjorte
 ved Trykken. Og da jeg er overbevist om, at
 denne patriotiske Forfatter ikke misunder det
 Danske Publikum, at høste tillige Frugten af
 dette hans Arbeide, saa meddeles herved den
 Danske Læser det Bigtigste af Afhandlingens
 Indhold, betræffende den brugelige Maade at
 fange Marsviin paa ved Middelfart, som er den sik-
 kerste, endskjønt derhos meer kostbar, end hine paa
 Færøerne og i Søndmør: "§. 2. Udi Byen Middels-
 fart i Fyn er et ordentligt Selskab, som driver
 " Marsviin Fangsten og Aar 1593 bestod af 36 Med-
 " lemmer, Formændene iberegne, men nu er det,
 " foruden Formanden, som er Stedets Byfoged,
 " 30 Mand stærk, og desuden en Oldemand,
 " som aarlig bliver udvalgt. Medlemmerne skal
 " bes

”bestaae af seebevante Folk og øvede ved Fiske-
”rie, og naar det hænder sig, at enten nogen
”ved Døden afgaaer, eller har Lyst til at for-
”lade Selskabet, eller og ikke formaaer, for Al-
”deroms eller Svagheds Skyld, at forrette det,
”ham i saa Fald tilkommer, da udvælger Sels-
”skabet en anden i hans Sted, som dertil fins-
”des beqvem, fremfor andre en af den Fratræ-
”dendes Søner, eller Slægtninger, hvis de
”ere vante til Søen. De saaledes uvevalgte
”Medlemmer tilstaaes enten et heelt eller et
”halvt Lod af Fangsten, alt i Forhold til des-
”res Duellighed, men de Gaulde og Skrobelige
”bliver tilladt, at skaffe duelige Mænd i sit
”Sted, hvis de ere at faae, og paa det at Sels-
”skabet kan være desto vissere paa, ikke at mangle
”Folk, indskrives altid nogle flere, end som Sels-
”skabet virkelig bestaaer af, og disse kaldes Res-
”servafolk. Naar Marsvinene fornemmes at
”komme ind i det lille Belt fra Østersøen, da
”begynder Jagten, og dette skeer almindelig fra
”Mortensdag til Kyndelmisse, til hvilken Tid
”diffe Dyr ere meest fede, men blive siden mavre.
”Fordum holdt Marsviinjagten op Helligtrekon-
”gers Dag. I al den ovenansførte Tid er en-
”hver Medlem af Selskabet hver Sognedag,
”Lovers

"Løverdagen, da Byttet deles, og de Dage,
 "som enten Taage, Sneefog eller Stormveir
 "indfalder, undtagen, pligtige til at bivaane Fang-
 "sten, alt under fastsatte Nulker, efter Selska-
 "bets Bedtægter, naar ingen lovlige Hindrin-
 "ger opgives. I de 3 første Uger efterat Fang-
 "sten begynder, pleier den ikke at lukkes med
 "det bedste, men giver derimod størst Fordeel
 "3 Uger for og efter Juul (n). Undertiden
 "kan

(n) Ved igientagen Erfarenhed har jeg anmerket,
 at Marvvinene løbe fornemmelig ind i de Is-
 landske Strandbredders Afstroge og Indviger i
 Flokketal i August og September Maaneder, da
 jeg ofte har seet dem der at parres med hinanden,
 men i den Tid ere Dyrene meget vilde, og dog
 under denne store Hidsighed lettere at faae fan-
 gede, end som ellers, da Avlelysten gaaer saa
 vidt, at Dyrene fast blive blinde, og forglemme,
 at tage sig vaere for Jægernes Overlast. Mar-
 vvinene ere ellers temmelig rolige under Vegetiden,
 med at gjøre Havet oprørt, men derimod ere de
 store Hvalfiske saa urolige i den Tid, at Baa-
 dene nsie maae tage sig vare for ikke at komme
 dem nærmere, end som paa 50 Favne, og dog
 flygte frem og tilbage. De bugfoldede Hval-
 fiske, som gemeenlig ere af 60 og høiest 90 Alens
 Længde, samt forholdsmæssig Tykkelse, at forstaae
 Hun-

”Kan det ogsaa hælde sig, at ikke et eeneste
”Marsviin er at see en heel Uge igiennem, men
”lige

Hunnen saa lang som meldt, og Hanfiskten siel-
den over 60 Alen, men derhos meget federe, end
som Hunnen, betiene sig af adskillige Optrin og
Omsvøb, inden at den bestemte Udvøvelse kan kom-
me i Rigtighed. Disse store Dyr rende da først
omkring hinanden meget hurtig, men saa tidt som
Halene støde an paa hinanden, vauker der Hug
paa begge Sider, og disse ikke af ringe Betyden-
hed, hvorpaa hver Fisk tager sin Wei, men søge
atter igien Samfund med hinanden inden en kort
Tid, og dette under samme Vilkaar 10 til 12
gange i Rad. Endelig stige begge op af Vandet
henved 2 Alen høit, 2, 3 til 4 gange, og der-
paa, naar Kopulationen synes beqvem, strax med
Brystfindene omspænde hinanden lodret, da For-
plantningen gaaer for sig, og bliver da Havet
omkring opfyldt i en Hast med en stor Mængde
Ekum eller Semen, som betegner den tilkommende
Frugtbarhed. (Denne Effluvis under Navn af
Svalambur, indsamles især ved Cap de Nord,
og forskrives og bruges som et berømt Brystmid-
del. Herr Landphysikus Svendsen i Island og
andre Naturkyndige levnes i øvrigt, at undersøge
Sagen næiere. Sperma Ceti kaldes paa visse
Steder Ambur, af Ambra. men det er ikke den
Sort, som her kommer i Betragtning.) Han-
nen

" ligesuldt skal dog hele Mandskabet af Selska-
 " bet ud hver Dag, som kaldes fuld Jagt.
 " Det er og paalagt, at, i hvor saa Marsvoien
 " man end bliver vaer ad gangen, saa skal disse
 " dog forfølges, ligesom de vare mange. §. 3.
 " Fuldt Selskab bestaaer af 10 Vaade, og ere
 " 3 Mænd i hver, hvilket overeensstemmer med
 " Medlemmernes Antal. Men for desto bedre
 " baade

nen følger ellers Hunnen troefast efter den Tid,
 da ingen Polygamie her finder Sted, og er det
 vist, at ingen af Forældrene forlader den harpu-
 neerte eller saarede Unge, inden at den er død, da
 de verelviis under Sygdommen understøtte og til-
 sidst tage Ungen op, og slæbe den paa Ryggen.
 Et Exempel paa en medfødt og naturlig Kierlig-
 hed hos umælende Dyr, som var at ønske, vi,
 som fornuftige Skabninger, stadig vilde følges
 Naar de gamle, store, uskyldige og fast de beha-
 geligste af alle Guds Skabninger ikke blive dræbte,
 som dog magelig kan skee, af en utidig Begierlig-
 hed, under ovenansførte Omstændigheder, da søge
 Fiskene deres Staber Nar efter andet, og er det
 i den Anledning at man lader Stammen slippe
 fri, for at erholde Yngelen Nar efter andet, som
 synes overmaade vel passende, og at sigte til den
 allerbedste Huusholding, endog iblandt Vanddyr-
 rene.

”baade at kunne faae Marsvinene i Sigte, ders
”næst jaget efter dem, og endelig lagt Dyrene
”øde, skal Baadene deles i 3 Klasser, hvoraf
”den første kaldes Udhold, den anden Søe-
”hold, og den tredie Fiordhold. Alle disse
”Hold sættes der, hvor man af Erfarenhed
”veed, at Svinene helst pleie at have deres
”Gang og Vandring, naar de komme fra Havet.
”§. 4. Udholdet bestaaer af 3 Baade, og er
”den yderste eller den nærmeste Vagt ved Havet,
”eller ligesom Forvagt for de andre, til hvilken
”Ende man og anstiller Udholds-vagten efter
”Landenes Beskaffenhed og Beliggenhed paa
”dette Sted, og det saaledes, at den kommer
”til at staae omtrent 2 Mile fra Middelfart,
”imellem Stendrupshage og Fanøe, men $\frac{1}{4}$ Mil
”fra Søeholdet. Egentlig er denne Vagt be-
”stemt til at give Agt paa Marsvinenes An-
”komst, som let fornemmes deraf, at de tunle
”sig flokkeviis om oven i Vandsskorpen, og un-
”dertiden stille Hovederne op, for at trække
”Aanden (o). Udholds- eller Forvagten lig-
P ger

(o) Hvalfisken trække deres Aand gemeenlig 5 gange
i Rad, og derefter blive temmelig længe borte i
Vandet, inden at Naturen igien udfordrer denne
vig-

"ger ganske stille, indtil at Marsvoinene ankom-
 "me, og ere passerede den forbi, da Jagten
 "strax begyndes, bestaaende allene deri, at de 3
 "Udholds-Baade ere lige bag efter Marsvoinene
 "og nær ind paa dem, som eragtes tienligt, samt
 "medens at dette skeer, skrige Folkene heit, item
 "flaae stærk og tidt i Vandet med Hesselstænger
 "eller andre smaa Træer af 5 til 6 Alens Længde,
 "og paa denne Maade jage og drive Marsvoinene,
 "indtil de ere forbi Søeholdsbvagten,
 "da Forvagtsbaadene begive sig igien til sit for-
 "rige Opholdssted, for paa ny at antaste Mars-
 "voinene, hvis flere skulde indfinde sig den Dag.
 "§. 5. De Baade, som udgiøre Søeholdsfels-
 "skabet, ligge ved Fanæsskov imellem Udholds-
 "og Fiordholds-bvagten, en $\frac{1}{2}$ Miil omtrent fra
 "den sidste, og er det deres Pligt, at fortsætte
 "Jagten, indtil de igien afløses af Fiordholdet,
 "da de vende tilbage til sit forrige Sted igien,
 "for paa ny at tage imod Marsvoinstokken, hvis
 "den skulde ankomme. §. 6. Med Resten af
 "Mand-

vigtige Forretning, alt ligesom Vandet er dybt
 til, men trække de ikke Landen meer end 3 gange,
 da agte de snart op igien, hvilket bør tiene dem
 til Regel; der jage efter disse Dyr! men Marsvoinenes
 Vandedræts Tid er heel ubestemt. O.

"Mandskabet, eller den femte Baad, besættes
"Fiordholdet, som ligger ved en Bugt, kaldet
"Gamborgesund, henved $\frac{3}{4}$ Miil Wei fra Mid-
"delfart, thi Landingen er bedre der, end ved
"Byen selv. Fiordholdets Pligt er, at tage
"imod Marsvinene ligesaa hastig, som de an-
"komme, og for det første drive dem ind i et
"stort Garn, som forhen er blevet sat i Weien
"for dem, og dernæst at sætte et andet eller
"mindre inden for det store, paa det at Dyrene
"desto hastigere kan vorde indsluttede, og endes
"lig, naar det er forbi, dræbe Svinene og slæbe
"dem paa Land, til hvilken Ende Mandskabet
"vader ud i Vandet med høie Støvler paa, stil-
"ker Marsvinene med Knive, ligesom andre
"Sviin, og trækker dem siden døde paa Land.
"Om Aftenen føres berorte døde Marsviin paa
"Baade til Middelfart, og forvares inde i Huus
"til om Leverdagen, da Spættet flenses af, og
"deles efter Bægt. §. 7. Marsviin-Garnene
"ere saaledes beskafne, nemlig: 1) Det første
"eller største Garn er 120 Favne i Længden,
"og 120 Masker i Bredden. Dette Garn sæt-
"tes ud fra Landet, skjønt ikke i lige Linie, men
"noget nær saa kroget, at det kommer til at
"formere en Halvmaane. Den ene Ende er

"immer fast paa Land, men den anden trækker
 "en af Baadene i Bet for Marsvinene, lige-
 "som de ankomme til, og saa immer nærmere
 "og nærmere Landet, indtil at Svinene ere
 "ganske indelukte. Maskerne ere omtrent $\frac{1}{2}$
 "Qvarteer i firkant af enkelt Seglgarn, ihvor-
 "vel at Fiskerne selv endog mene, at det var
 "bedre, hvis det, som Garnene bindes af, var saa
 "tykt som en Pennesfeder. Ellers bruges Garnene
 "ikke til at trække Marsvinene paa Land med;
 "thi dertil ere de alt for svage, men stærke nok
 "til at formene Svinene at undløbe, imedens
 "at der er Vand nok for dem til at svømme i,
 "eftersom at de saa længe ingen Modstand gjøre.
 "Naar dette store Garn engang er sat og ved-
 "børlig sættet, da bliver det staaende fra en
 "Dag til den anden, og indtil Jagten begyn-
 "der igien. 2) Det andet eller mindre Garn,
 "som bruges tilligemed det store, er 60 Favne
 "i Længden og 120 Masker dybt, og hver Maske
 "hæved $\frac{1}{2}$ Qvarteer i firkant. Dette Garn
 "sættes med en Baad inden for det store Garn,
 "saasnart som man har jaget Svinene ind i
 "Bugten. Nytten af og Hensigten med det
 "mindre Garn er, at indspærre Marsvinene dermed
 "endnu meer, end som før, og naar det er gjort,
 "trække

"trække Fisserne baade Garnet og Marsvoine
 "paa Land ved den Ende af det store Garn,
 "som Baaden No. 1 har fat paa, og lader
 "den siden løs igien. Men formedelt denne
 "Marsvag behøves det mindre Garn at være dob-
 "belt saa stærk, som det større, det er, bindes
 "af dobbelt tvundet Seglgarn. §. 8. Vedkom-
 "mende Fordelene, da regner man, at hvert
 "Sviin giver $2\frac{1}{2}$ Lb. Spæk, og hvert Lb. eller
 "16 Slaalpund 3 Kander, eller 6 Potter Tran.
 "Fangsten er ulige, og undertiden slet ingen,
 "undertiden fanges 10, og sielden 40 eller 50
 "i nogle Uger, som Jagten varer, men ikke
 "desto mindre høste alle Vedkommende en ikke
 "ringe Fordeel deraf; thi i det sidste Aar, som
 "dog gav middelmaadig Fordeel, fik enhver i
 "Selskabet 10 Rdr. til Mands til Udbytte,
 "naar alle Omkostninger vare fradragne. Ris-
 "det kastes ud for Sviin (p). §. 9. Alt, hvad

P 3

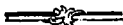
"ans

(p) At udkaste det Risd, som er befængt med
 Tran, for Sviin, er meget skadeligt, da Sviin,
 ligesom Fieberdyrene, deraf befinde sig ilde, og
 har slette Følger, og det ikko allene i Henseende
 til Risdets Smag, men og i Henseende til Sund-
 heden og Yngelens Forfremmelse tillige, Jeg kan
 be-

” angaaer denne Fangst, er let at efterfølge,
 ” naar man ikkun 1) giver Agt paa den Tid,
 ” som Marsvincene indfinde sig i, hvilken over-
 ” alt ikke er een og den samme. 2) Landets
 ” Beliggenhed og Landinger m. v. og derfor
 ” kunde vel paa visse Steder, hvor Veien er
 ” lang, behøves flere end 2 Hold, foruden Fiord-
 ” holdet, og selvfølgelig flere Baade, og flere Mænd
 ” paa hver Baad, end som sædvanlig, allerhelst
 ” der, hvor Søegangen er stærkere, end i det
 ” lille Belt. §. 10. Til begge Garnene med-
 ” gaae 19 *Lk.* Hamp, eller 11 *Lk.* til det største
 ” og 8 til det mindste; men Arbejdslønnen paa
 ” Stedet regnes for at beløbe sig til omtrent
 ” 17 a 18 Rdlr., og da dette Selskab i Mid-
 ” delfart saa meget roeses for dets Behændig-
 ” hed og gode Orden, i at iværksætte alt, hvad
 ” denne Fangst er anbelangende, da vil jeg til
 ” Slut-

bekræfte af Erfarenhed, at Sviin ingenlunde kan
 taale Tran; thi vil man give dem 2, 3 eller 4
 Fiskeleverer, da saae de ulidelige Knab i Maven,
 som er forbunden med Diarhee, der forarsager
 tilsidst Dyrenes Undergang, og som ikke er saa
 meget let at forebygge. Fiederdyrene tabe og al
 behagelig Smag, naar de underholdes ved denne
 Epise. O.

” Slutning, og endnu noiere Oplysning, anføre,
” et kort Udtog af de Vedtægter, som Selska-
” bets Medlemmer have indgaaet imellem sig
” selv, med Stedets verdslige og geistlige Øv-
” righeds Samtykke, og da 1) 14 Dage for
” Mortensdag, og hver Dag, naar Alderman-
” den tilfiger, skal enhver af Medlemmerne have
” sin Andeel Garn i Beredskab, og ligeledes
” samme Dag de Stager og Stænger opreiste,
” som Garnene skal hænges op paa, for at tør-
” res. 2) Dersom nogen af Baadenes Mand-
” skab, har lovligt Forsald den Dag, Fangsten
” skal gaae for sig, da tillades den, som For-
” sald haver, at skille en duelig Mand i sit
” Sted, og bekommer da, som før, hans fulde
” Lod. 3) Hver Baad, som med sit indeha-
” vende Redskab ikke forbliver paa sit Sted,
” hvilket i Forveien udvises og bestemmes ved
” Lodkastning, da mister den og det Mandskab
” sin Andeel i Fangsten den Dag, og giver des-
” uden Mulkt til Selskabet. De, der ikke
” indfinde sig betids nok om Morgen, naar
” det er paalagt, eller tage i Land, inden at
” Søebaadene ere ankomne til deres rette Sted,
” eller forlade den dem anviste Plads, eller og
” enten forsømme at holde Fiskeredskaberne i ved-

" børlig Orden og Stand, eller udsætte dem paa
 " uberettigede Steder, svare ogsaa Mulfter.
 " 4) Ingen maae antages til Medlem i Sels-
 " skabet, med mindre at han er en Borger i
 " Middelfart, og hvem deri eengang har ladet
 " sig indlemme, maae ikke udgaae af det igien,
 " uden gyldige Aarsager. 5) Naar Oldermans-
 " den befaler nogen af Medlemmerne, at rette
 " det, der er mangelfastig ved hans Fiskered-
 " skaber, og den samme ikke strax gior saa stort
 " Udlæg dertil, som han er pligtig, da har Ol-
 " dermanden Magt til at forevise det 4 af hans
 " Naboer, og høre den Mulkt, som han i saa
 " Fald er forfalden til at betale. 6) Een af
 " Medlemmerne, som kaldes Stoelsbroder,
 " skal i rette Tid føre hjem Fiskeredskaberne,
 " og holde dem vel rene og tørre, men forsøm-
 " mer han sine Pligter, da skal han erstatte
 " Skaden efter 4 af de ældste Mænds Sigelse.
 " 7) Naar denne Fangst gaar for sig, maae
 " ingen Baade opholde sig paa Fiorden, und-
 " tagen de, der bruges til dette Fiske. 8) Gar-
 " nene (hvori enhver Medlem har sin Andeel)
 " maae ikke sættes sammen, førend Selskabet
 " er samlet, og i Forsamlingen af 4 Mænd er-
 " kendte dygtige, ikke heller maae de igien ad-
 "

" skal

” Skilles, førend efter Kiendelse, men allene be-
” des med nyt Seglgarn, naar dem paakommer
” nogen Brøstfældighed, og skal Garnene være
” saa stærke, at de kan holde ud saa længe Fang-
” sten vedvarer. 9) Ingen af de Baade, som
” det tilfalder, at bivaane denne Fangst, maae,
” saa længe den varer, befatte sig med Snoer-,
” Lines eller Muslingefiskerie. 10) Dersom hele
” Selskabet forsømmer Marsvoinjagten nogen
” Dag eller Time, naar dertil gives beqvem Lei-
” lighed, da skal det svare Mulkt til de Gat-
” tige i Byen; og endelig 11) naar nogen af
” Medlemmerne ved Døden afgaaer, da tilkom-
” mer dog Enken næste Aar efter $\frac{1}{2}$ Lod, hvor-
” af følger, at den ny udvalgte Medlem ikkun
” bekommer $\frac{1}{2}$ Lod hans første Tilstræffes Aar.”
Dg seer man da heraf, at Eenighed og fælleds
Kræfter ere Drivehjulet i den hele Marsvoin-
fangst paa dette Sted, og var det meget at
ønske, at naar især om Hvalfiske-, Brygde-,
Haalkalle-, Silde- og Sælhundefangst m. v. er
at gjøre, Folk da vilde trofast følge Middelfarts
priisværdige Plan og Exempel. Laxorredet og
de saa kaldte Kronkrabber fanges undertiden
ved begge Sider af Schagen for og efter St.
Hansdag, men dette Fiskerie er af saa saare
P 5 ringe

ringe Betydighed, at det neppe fortjener at komme i Betragtning, hvilket tillige gielder om Reiefangsten, da iblandt dem, som indvikles i Garnene og sees ved Stranden, ere meget faa af Størrelse som Kiøbenhavns Reier, og forlade desuden ikke sin gule Farve ved Afkogning, med mindre man med en gloende Ildtang slaaer ned i Gryden, da de forandres og blive røde, som før er meldet.

Tiende Kapitel.

Om

Fuglefangsten.

At beskrive Fuglefangsten paa Schagen, kunde vel synes at være fast unødvendigt, da Stedet ikke forhen er bekiendt for at høste nogen Fordeel af denne Næringsvei, men da det i Følge langvarig Erfarenhed kan bekræftes, og er ligesom nedlagt i Naturen, at hvor der udgaaer især en Sandodde fra det faste Land, der samles Havfugle paa en af Siderne eller i Lø ved Udskallerne, alt efter Omstændighederne og Veirligets Beskaffenhed, sølgelig ogsaa paa Schagen. De Fugle da, som samles ved Rifet især til forskjellige Aarets Tider, ere fornemmelig Svartbager og Maager, item Ritzjer, der give Fordeel. Svartbagerne hngleielden hyppig, og derfor er deres Antal kun ringe, imod Maager og Ritzjer, der især indfinde sig om Foraaret, naar Sildes og andre Fiskestimer

stimer. løbe omkring Vesterkysten og forbi Rifet. At staae paa saa fordeeltige Poster med Agtsomhed, for at samle Føden, har Naturen vænnet disse Fugle til, og de følge og Tilskyndelsen trøstlig. Det unge Mandskab af Fiskerstanden paa Schagen og i Høien betiener sig derfor af denne Leilighed undertiden, og nu sætter Kammer for dem, og nu en saa kaldet Geirfloer. Ved Kammer forståes et lidet Redskab, sammensat af smekre Vinde, der ligge flade paa Jorden eller ved Havbredden, og blive overdækkede med Sand, naar de ere udspændte, men løbe op og samles i eet, naar Fuglen er besnæret, som skeer ved Løkkemad af Sild eller andet Agn. . . En lident Fortegnelse eller saa kaldet Beskrivelse er forfærdiget over denne Kamme, som ventelig, med en Tegning til, bliver indlemmet i det Islandske Litteraturselskabs Skrifter. Dette ringe Redskab eller Mittel kan ikke koste over 4 Skill., men er dog virkelig nyttigt til sit Brug, ja kan give en ikke ringe Fordeel, anvendt med vedborlig Flid. Derimod er Geirfloen saaledes beskaffen, at man binder sammen i en Klynge 6 til 7 Stykker smaa Kroge, med alle Spidserne eller Oddene udad, der beklædes over Stilkene med Fiskelever

ffelever allene. Ud fra disse Kroge gaaer en smækker Line, hvorpaa er hæftet et Stykke Flotsholt, af Størrelse som en Flaskeprop, og ikke længer fra Krogene, end 3 til 4 Tommer. Med dette Redskab vade Smaadrenge ud i Havet, og hæfte ved Steen og Line, som løber paa Land. Nitzene især lade sig lokke af Propagnet, og selgelig blive fangede, hvilket er noget sælsomt, og som mig tilforn ikke har været bekiendt enten ved Læsning eller Erfarenhed. Til Beskræftelse ellers paa, at Havfuglene samle sig især ved Landenes Udhukker og Odde, da findes derpaa tydelige Beviser i de gamle Oldsager, der bevidne, at Helsingøer n. v. som tilforn er meldet, har faaet sit Navn af Helsingøer, eller de vilde Graagies, der samledes forðum paa berørte Odde, inden at Skydekunsten kom i Brug, og blev Stedet derfor kaldet Helsingia-Eyre, just fordi at Wildgiessene, eller denne Fugleslægt's Forsamling, gav Anledning dertil, under Navn af Helsingøer, og hvorom i andre Skrifter er bleven tvistet, men Benaævnelserne ikke rigtig oplyst, som den Udelukkelse af g i Navnet og under de almindelige Skrivesmaader tydelig viser. I øvrigt lægges dette til, at uagtet Staten i Almindelighed, og enhver

hver Underfaat i Særdeleshed, der agter at nyde med tryk Vedvarenhed Kongens store Gode og Beskiernelse i Handel, bør lægge Bind af yderste Kræfter paa, at den indentigiske Fremavl, og især den, der føres udenrigs, for at undgaae Fædrelandets Skade, ikke ved Besdragerie og Underflab skal gaae den sande Synspunkt af Die, saa skeer det dog formodentlig, ja vist nok, under ovenanførte ringe Omfats, ved at blande Gaase- og Maagefedre sammen, hvilke saaledes blandede dog sælges til selsamme Priis. Begge Produkter ere overmaade nyttige i Huusholdingen, men disse ere dog af ulige Beskaffenhed: og da det falder mig ind, under Betragtning af de Fordele, som de danske Fugle kan tilvende Riget, at røre noget mere ved denne Sag, saa er det just at Anas mollissima havest i Sigte, der virkelig fortienet Rigerens, og især De- og Holmboernes største Opmerksomhed, fremfor alle andre Fugle, saa vidt vides, Svaner maaskee undtagen. I Anledning hvoraf Forsfatteren indtil videre seer nyttigt at afgive følgende Tanker: og da 1) Vederfuglen taaler ingen haard Omgang, og allermindst under den Tid, den parres, hvoraf virkelig følger, at Skud og Hundejagt ere disse

Fies

Fiederdyr ganske modbydelige Øvelser, og hvis
saa skeer, jage dem strax paa Flugten. 2) Un-
der Liggertiden især maae Hannerne omgaaes
meget varlig, for at de kan faae Leilighed til
at bringe Hunnen Føde, og Dril i Næbbet,
naar Hunnen især er svag, som tidt skeer. In-
gen af de vilde Fugle lade sig lættre skrælle,
end disse; men ingen vild Fugl er lettere at faae
tam, end som Uderfuglen. Huusfædrenes med-
lidende Omsorg er Drivehiulet i sidste Tilfælde!
3) Hunnerne bør bekvæmes for al Overlast af
Ræve, Hunde og alle Slags Rovfugle, saavidt
mueligt skee kan. 4) At løbe pludselig til den
Kede, hvor Hunnen ligger paa Æggene, er
heel skadeligt, da den af Frygt overgiver Æg-
gene med Pis og andre Ureenligheder, og for-
lader desaarfag ofte Yngelen, allerhelst naar
Hunnen er ung. 5) Dersom Hannerne ikke
faae Frihed til at besøge Hunnen under Ligger-
tiden saa ofte dem lyst, blive Hunnerne liede
af deres Liggeforretninger. Parringen gaer
for sig paa Havet, og sielden paa Landjorden,
da undertiden 2 til 3 Hanner samles om een
Hun, naar den er ung, og ellers neppe. Hun-
nens Alder kan kiendes af Fiedrenes Farver,
men Hannens ikke saa let. Hunnen søger Nar
efter

efter andet, og især imedens den er ung, den udvalgte Redestade, med mindre Fuglen bliver berøvet alle dens Unger og Æg, hvilket jeg ofte har erfaret og sat en Proba paa, ved at hæfte paa disse Fugle et Mærke, som f. Ex. A, B, C ic. bundet løselig under Halsen med en Snoer og været Papiet omkring med Mærkerne paa, der holder ud til næste Foraar igien, da Fuglene fra Sonden trække tilbage; og da denne uskyldige Yngel giver overmaade store Fordele, ja kunde give Million gange større, end som forhen, og det besynderlig i Grenland og Island, ikke at nævne flere Steder, saa var det meget at ønske, at den handlende Stat vilde med Alvorlighed tænke paa denne vigtige Sag! Fremmede Nationer høste iblandt andet for det meste al den Fordeel, som de Danske kunde tilkomme af Wederdunens Indsamling under Øer, Holme og Skier i Grenland, som troværdig nok er berettet af dem, der have boet i dette Land i mange Aar, og haft moden Forstand og Estertanke. Cartet viser desuden Yngelens Muelighed og Fremgang naturligviis paa mangfoldige Steder! men er det da Ret, at vi som danske, og, jeg tager ikke fejl, om jeg siger, skarpsindige og derhos velstænkende Folk

skal

skal lade os nogen af Fædrelandets Fordele frarive, eller ikke ville betiene os deraf, naar Naturen er saa meget gunstig? Ederfuglen gjør gemeenlig i det høieste 6 Æg, og disse bør ham skienkes i Auledning af Racens Tillæg, og den store Fordeel, som Ederdunens Litsagelse derved nødvendig maae forarsage. Bifaldes disse Tanker, som vel ikke andet kan være, da freder vel Kongen Fugl, Æg og Yngel overalt paa engang! 6) Hunnen gjør først et Æg og indhyller det i Duun, eller i et varmt Svøb, plukket af Kroppen. En Naade, hvorunder Guddommen endog virker, for at gjøre hans andre Skabninger meer lykkelige! Læger man dette Æg, som den første Fremavl, fra Hunnen, forlader den, og det naturligtviis, som elskende sit Afkom, gemeenlig dens Rede, men naar der ere 3 Æg i Reden, maae 1 Æg tages, uden synderlig Hinder, og noget af Dunen, da Hunnen lader sig drenke paa ny, og plukker derhos Dunen af sig nok engang. 7) Af de nylagte Æg maae tages et eller andet, om de ikke indeholde Unger, indtil at Hunnen beholder 2 tilbage, isald hele Racen ikke skal tillægges, men ingenlunde Dunen, da Æggene ikke kan taale at miste nogen

Varme under den øvrige Liggetid, og Fuglen
 dog er saa begierlig efter at faae Ungerne ud-
 klækkede, at den plukker sig lige indtil de in-
 derste Blodrevler af Fiedrene, ja doer og gjør
 sig, Yngelen og andre Skade. Feiler den til-
 bœrlige Varme, da klæde endog disse omhygges-
 lige Fugle Overkiolen af tilsidst, og staae saa
 godt som pilnøgne, hvilket er ynkeligt at see,
 hvorimod en Huusholder vinder meget ved at
 lade den sidste Duun ligge, som er temmelig
 vis, ja alle Eggene med, men Dunen maae
 eengang tages fra Dyret under Liggetiden, thi
 ellers plukker Hunnen sig ikke tilpas, eller giver
 den vedbœrlige Fordeel i Huusholdingen, som
 kan vœre overeensstemmende med Fuglens Na-
 tur, og uden dens Skade. 8) Væderfuglen
 parres helst i mildt Regnveir. 9) Hanegal
 trækker Væderfuglen til sig, og parres disse Dyr
 med hinanden, endskjønt meget sielden, og faaer
 da Yngelen Skabning efter Hanens Hoved,
 men Resten af Kroppen ligner Hunnen. Denne
 Yngel kan altsaa svømme. Væderfugls-Haner
 drenke ikke Høns, saavidt mig er bekendt, men
 tvertimod. Denne Blanding af Yngel vilde
 jeg ellers engang have skudt, men kunde ikke,
 da Fuglen dukkede under Vandet, sløi derefter bort,

og var ikke meer at see. Men betrøffende *Waders* dunen i sig selv og dens *Reengjørelse*, da bør man 10) Noie tage sig vare for, ikke at tørre den for stærk ved *Ild*, eller i varme *Grønder*, eller paa *Steen-* eller *Jernplader*; thi faaer den for meget af *slig Varme*, taber *Dunen* ikke allene den *smukke* og *naturlige blaagraae Farve*, og bliver *brunladen* og *uanselig*, men og derhos den *vedbørlige Elasticitet*, hvoraf følger *deels*, at *Dunen*, paa *sa* *Maade* behandles, falder *sammen* i *Klumper* i *Klæderne*, og *deels* af *Kiendene* vrages, og sættes ud af de *virkelige Priser* i *Handel*, som bør forebygges, da *Produkten* er *baade* *anseelig* i *Henseende* til *Mængden*, og *tillige* *nyttig* og *kostbar*. *Sols* *Varme* passer sig *allerbedst* paa *Waderdunens* *Tørkning*, som ikke gjør den *nogen Skade*, og bør al *Duun*, *saavidt* *mueltigt*, *indsamles* i *tørt Veir*. At *forfalske Waderduun*, som *ma* *gelig* kan *lade* sig *gøre*, *ligesom* *andre Vare*, er *høist* *skadeligt*, og *tiener* *ikkun* til at *man* *bedrager* *andre*, for til *Slutning* selv at *blive* *bedraget*. *Ellers* *veier* den *Duun* *mindre*, *der* er *fast* *sammenpakked*, end *som* den, *der* *løselig* *indpakked*, *hvilket* til *Jagttagelse* *fremføres*, og *som* ved *physiske Experimenter* er *stadsfæstet* for

længst siden. Paa Hirtzholmen, Lasse og Anholt, samt paa mangfoldig flere andre Steder kunde hestes stor Fordeel af Werdunen, ifflun at Folk vidste den rette Omgangsmaade; og lad være, at disse ringe Betragtninger over Werduglen ikke egentlig henhøre til Schagens Beskrivelse, saa formodes de dog i Tiden at give Anledning til Nytte, som er nok, og alt, hvad Forfatteren nogensinde kan ønske, da Afhandlingen er skreven i denne og ingen anden Henseende. Den, der kunde give Raad til at styrke Næringsstandens Vel, den maatte skatere sig meget lykkelig, da det uden Tvivl behøves!

Ellevte Kapitel.

Om

Schagens Kiøbstæds Handel.

Ligesom der mangler fast al skriftlig Oplysning om Schagens ældre politiske Forfatning, ja uden Tvivl ogsaa vedkommende andre Stæder, thi ellers kunde Historien blive meere akkurat, og bedre udarbejdet, end den i mange Henseender nu befindes, saa mangler og ved Toldstedet behørigte Dokumenter, Handelen bestående i de fremfarne Tider, som nu ved det Kongelige General Toldkammer viselig er forebygget. Det vil altsaa blive en puur Umuelighed for Forfatteren at give tilforladelige Efterretninger om, enten at Schagens Handel har til- eller aftaget i de senere Tider, og ligesaa vil det gaae til med Byens politiske Forfatning forhen, og Magistratens Foranstaltninger, da disse ere skinte for mine Øine. Imidlertid synes med Føie at kunne sluttes, at efterdi Indbyggerne tilforn ikke allene seilede paa Lybel, Kostol og Danzig, men og jevnlig paa

Sverrig, saa lader til, som den udenrigske Handel meget maade være svækket, men derimod den mellem- og indenrigske, og især den med Kjøbenhavn tilstaget. Og for da at Kæseren skal kunde gjøre sig et Slags Begreb om den Handel, som drives paa Schagen for nærværende Tid, vil jeg tilføie 3 alphabetiske Extrakter over ind- og udgaaende Vare for Aarene 1780 — 81 og 82, som alle ere grundede paa de forte Toldbøger ved Toldstedet i disse Aar.

Alphabetisk Extrakt
over indkomne Vare fra fremmede Steder
til Schagen No. 1780.

A) Fra Lybek:

	Rdtr.	Stk.
B.		
Blaar af Hamp, 10 Lisp. "	8	
Brod af Hvede, 1 Td. "	4	
H.		
Hamp, 1 Skpd. " " "	16	
Humle, 1 Skpd. 3 Lisp. "	37	
K.		
Kringler, 2 Tdr. " "	6	
S.		
Salt, 6 Tdr. " " "	12	
Steen til Lag, 1000 Sitr. "	10	
Steen til Muur, 600 Stk. "	3	
T.		
Tiere, 12 Tdr. " "	48	

Summa 144

B)

	Transport	Rdlr.	St.
B) Fra Sverrig:		144	
B.			
Bræder, 3½ Tult.	" "	3	48
Brænde, 2 Favne.	" "	2	
Begge Steders Summa		149	48

Alphabetisk Extract

over udgangne Vare fra Schagen til fremmede Steder No. 1780.

		Rdlr.	St.
A) Til Lybek:			
F.			
Flyndre, 227000	" "	1335	
G.			
Skind af Lam, 6 Døger.	" "	2	48
L.			
Torff, saltet, 2 Tdr.	" "	8	
— tør, 100 Stkr.	" "	3	
U.			
Uld, 22 Lisp.	" "	56	
Summa		1404	48
B) Til Sverrig:			
F.			
Flyndre, 5000.	" "	25	
D.			
Ost, indst, 5 Stk. 7 Lisp.	" "	86	
G.			
Smør, 4 Tdr.	" "	64	
Begge Steders Summa		1579	48

Alphabetisk Extract

over de mellemrigste eller fra Norge ankomne
Vare til Schagen No. 1780.

	Rdr.	St.
B.		
Baandstager, 700 Stkr. "	2	32
Birkeved, 1 Favn. "	1	
Bord, vragede, 660 Stkr. "	55	
J.		
Jernskælsøve, 8 Stk. 9 Sp.	58	
Jernstænger, 2 Stk. " "	20	
S.		
Salt, 6 Ldr. " "	12	
Straaelægter, 200 Stkr. "	4	16
T.		
Tobak, at røge, 550 Pund. "	135	
Tømmer, 7 Alen langt, 2 Tøster.	16	
Tøndestave, 960 Stkr. "	9	48
Summa	313	

Alphabetisk Extract

over de til Norge fra Schagen udførte
Vare No. 1780.

	Rdr.	St.
A.		
Al, $\frac{1}{4}$ Ld. " " "	7	
B.		
Byg, 50 Ldr. " "	66	64
Bateris	73	64
Trans		

	Transp.	Rdsr.	St.
		73	64
F. Fleff, 20 Skp. 12 Ep.		340	
Flyndre, 28500		143	48
H. Hamp, 8 Risp.		6	64
Havre, 100 Tdr.		66	64
Her, 2 Skp. 8 Ep.		40	48
Hoeleer, 6 Doffin.		36	
Hvergarn, hiemmegiort, 196 Men.		40	
K. Kied, 30 Tdr.		120	
L. Læred, hiemmegiort, 402 Men.		67	
Lys, 8 Risp. 8 Pd.		16	
D. Dste, jydffe, 8 Skipp. 8 Ep.		72	
P. Pølser, 2 Tdr.		12	
S. Skiereknive, 6 Sitr.		3	
Smør, 28½ Td.		456	
T. Talg, 4 Risp.		6	
Torff, ½ Td.		2	
Tovverf, gammelt, 1½ Skipd.		7	
V. Væg, 35 Dbl.		5	80
Udgaaende Summa		1513	80

Alphabetisk Extract

over de indgangne Vare imellem Provindserne
eller fra Sieland og især Kiøbenhavn
til Schagen Mar 1780.

	Rdlr.	St.
A.		
Allehaande, $\frac{1}{2}$ Pd.		3
Anis, 1 Pd.		12
B.		
Baad, 4 Stkr.	1	
Beslag til Dragkister, 5 P.	15	
Blaar, 6 Skp. 12 Sp. 8 Pd.	51	
Bouteiller, 100 Stkr.	3	12
Brøder, 4 Tnlter.	4	
Brøndeviin, 420 Potter.	60	
Bøger, trykte, 2 Pakker.	6	
C.		
Caffebønner, 220 Pd.	55	
Cameelgarn, 1 Pd.	5	
Cattun, 53 Al.	13	16
Coccineller, 2 Lod.		16
Citroner, 100 Stkr.	1	8
Corender, 1 Pd.		7
F.		
Filt, 14 Alen.	3	48
Flekk, 1 Skp. 16 Lisp.	16	48
Flotholt, 10 Pd.	2	16
G.		
Garn, 110 Pd.	27	48
Gingang, 2 Stkr.	3	
Gryn, 3 Tdr. 1 Skieppe.	8	32

Tateris 275 70
Transp.

	Transp.	Rdfr.	Sk.
		275	70
S.			
Hamp, 7 Skpd. 11 Lpd. 3 Pd.		150	
Hiortetaf, 2 Pd.	" "		48
Hude, 31 Stkr.	" "	65	
Humle, 16 Lpd. 2 Pd.	" "	21	48
Hvedemeel, 533 Pd.	" "	33	
Hør, 16 Skpd. 1 Lpd. 2 Pd.	" "	320	
J.			
Indigo, 4 Pd.	" "	12	
Ingefær, 4 Pd.	" " "	1	
K.			
Kaal, hviid, 58 Skolke 10 Stkr.		30	55
Kakkelovne, 1 Skpd. 15 Lpd.	" "	18	64
Kiød, saltet, 2½ Ld.	" "	9	48
Kirsebær, tørre, 1 Pd.	" "		24
Knapper, Cameelgarns, 3 Gros.		3	
Kride, hviidt, 1 Lde.	" "		24
L.			
Leerkar, Fade og Potter.	" "	1	
Linolie, 70 Potter.	" "	2	
Lysfestager, af Lin, 12 Stkr.	" "	8	
M.			
Malt, 71 Ldr.	" "	106	
Muursteen, 1400 Stkr.	" "	7	48
N.			
Nettelbug, 1 Stkr.	" "	2	
P.			
Papir, 47½ Bog.	" "	3	88

Rater. 1071 37

P.

	Transp.	Rdfr.	Sf.
		1071	37
P.			
Perlegryn, 2 Pd.	" " "		12
Potasse, 1 Pd.	" " "		8
Pudder, 1 Pd.	" " "		8
R.			
Rom, 2½ Anker.	" " "	36	
Rosiner, 1 Pd.	" " "		10
Rug, 45 Edr.	" " "	90	
Rodder, 1½ Ed.	" " "	1	
S.			
Safran, 1 Eod.	" " "		48
Sago, 4 Pd.	" " "	1	
Salt, 391 Edr.	" " "	800	
Sæbe, 6¼ Ed.	" " "	102	
Soelhatte, 2 Stkr.	" " "	2	
Sukker, 1577 Pd.	" " "	262	80
Sirup, 1587 Pd.	" " "	99	18
Smør, ¼ Ed.	" " "	4	
Skind, barkede, 6 Stkr.	" " "	3	
T.			
Theebo, 126 Pd.	" " "	63	
Tobak, 2395 Pd.	" " "	598	24
Tiere, 36 Edr.	" " "	108	
Tran, 3¼ Ed.	" " "	52	
Torklæder, ostindiske, 25 Stkr.	" " "	13	32
U.			
Utekrant, diverse, 817½ Pd.	" " "	408	

Tot. 3715 85

	Transp.	Rdlr.	Sfl.
		3715	85
B.			
Badmæl, 320 Men.	" "	350	32
Viinduer, gamle, 10 Stkr.	" "	3	32
C.			
Æbler, 2 Ldr.	" "	2	
D.			
Ol. og Viin-Eddike, 14 Potter.		3	32
Indgaaende Summa		4074	85

Alphabetisk Register

over de fra Schagen til Sieland, og især
Kjøbenhavn, udgangne Vare Aar 1780.

	Rdlr.	Sfl.	
A.			
Mal, saltet, $5\frac{1}{4}$ Ld.	" "	23	
B.			
Baade, 1 Stk.	" "	10	
Blokke til Skibe.	" "	16	
		64	
F.			
Flekk, 25 Skpd. 14 Lpd. 6 Pd.	411		
Flyndre, tørre, 736250 Stkr.	3690		
G.			
Garn, 2 Lpd. 10 Pd.	" "	10	
Gies, saltede, 11 Lpd.	" "	3	
Graasei, 1 Skpd. 13 Lpd.	" "	22	
H.			
Hvergarn, 96 Men.	" "	16	
Bat.		4201	64

	Transp.	Rdlr.	Sk.
		4201	64
^{H.} Huder, 30 Stkr.	'	60	
Høns, kalkunse, 4 Stkr.	'	1	32
— smaa dito, 2 Stkr.	'		16
^{J.} Jern, 221 Skpd. 10 Lpd.	'	1772	
^{R.} Kied, 16½ Ld.	'	67	
Klipfisk, 20 Skpd. 8 Lpd.	'	320	
Kobber, glt., 15 Pd.	'	4	
^{L.} Larred, jndsk, 1192 Alen.	'	198	64
Lin, 18 Lpd.	'	24	
^{M.} Master til Skibe, 1 Stk.	'	10	
Miod, 4½ Ld.	'	18	
^{D.} Oste, 11 Skpd. 13 Lpd. 11 Pd.	'	103	
^{P.} Pølser, saltede, 1 Ld.	'	4	
^{R.} Rokker, 1 Skpd. 3 Lpd.	'	11	
^{S.} Sennepsfrøe, 1 Skieppe.	'		6
Sild, tørrede, 1 Ld.	'	3	
Smør, 18 Skpd. 2 Lpd. 9 Pd.	'	410	
Skind, 21 Stkr.	'	3	48
Spil til Skibe, 1 Stk.	'	3	

Sat. 7214 38

L.

	Transp.	Rdlr.	Sk.
		7214	38
I.			
Talg, 4 Epd. 3 Pd.	" "	6	
Tin, glt., 2 Epd.	" "	8	
Tobak, 21 Matter.	" "	147	
Torff, 14½ Ed.	" "	84	
II.			
Uld, 1 Skpd. 4 Epd.	" "	96	
B.			
Badmæl, 304 Alen.	" "	50	64
Bandsfade, 4 Skfr.	" "	8	
E.			
Eg, 73 Dbl.	" "	48	
D.			
Osters, ½ Ed.	" "	2	
Udgaaende Summa		7664	6

Alphabetisk Extract

over de indkomne Vare til Schagen fra Provinsfen eller Jylland og fornemmelig
 Aalborg Aar 1780.

	Rdlr.	Sk.
B.		
Blaar, 2 Epd.	1	
Bræder, 4½ Tylt.	4	48
Brændeviin, 4 Edr.	64	
Bvg, 13 Edr.	19	48
F.		
Flyndre, tørre, 3300 Skfr.	15	48
Eater.		104 48
		G.

	Transp.	Rdlr.	Skr.
		741	64
E.			
Tvebakker, $\frac{1}{2}$ Td. =	"	1	48
Lømmer, 12 Stkr. 16 Alen lange,	"	8	
24 Stkr. 17 Al.	"	12	64
B.			
Viin, fransk, $1\frac{1}{2}$ Anker	"	5	
W.			
Æbler, 10 Tdr. 2 Skpr.	"	10	
Ærter, 1 Td. 2 Skpr.	"	2	48
Indgaaende Summa		781	32

Alphabetisk Register

over de udgangne Vare fra Schagen til Provinds-
sen eller Jylland, og fornemmelig Aalborg
og Randers Mar 1780.

	Rdlr.	Skr.
A.		
Mal, $\frac{1}{4}$ Td.	1	
F.		
Flyndre, 169520 Stkr.	847	48
G.		
Graasei, tørrede, 415 Stkr.	17	28
H.		
Hvidlinger, 440 Stkr.	1	14
J.		
Jern, indstrandet, 138 Skpd.	1104	
		Pat. 1970 90

	Transp.	Rdfr.	Sf.
		1970	90
R.			
Kied, saltet, $\frac{1}{2}$ Ed.	" "	2	
Kuller, 1200 Stkr.	" "	25	
L.			
Lammeskind, 8 Stkr.	" "	1	32
Langer, 5 Stkr.	" "		40
M.			
Mahognitræ, indstrandet, 2 Stkr.		26	
Dito Bræder, 10 Stkr.	" "	5	
Makrel, 80 Stkr.	" "	1	64
T.			
Torsf, tørrede, 226 Stkr.	" "	18	72
— saltet, $3\frac{1}{2}$ Ed.	" "	21	
N.			
Nokker, 617 Stkr.	" "	25	68
Udgaaende Summa		2097	78

Af disse Tabeller eller Fortegnelser kan da Læseren nogenledes slutte sig til, hvorledes Schagens Kjøbsteds Handel har været i Aaret 1780, endskiønt derhos vil blive at anmerke: a) At da Fiskeriet i dette Aar ingenlunde gik for sig efter Ønske, saa kunde og Fiskevarenes Udsørsel hverken svare til Stedets fordeeltige Besligning, eller det glimrende, skjønt ugrundede Ønske, at Schagen alle Tider besøges af saa talrige Fiskestimer, at Folk bestandig paa Ste-

det

det kan leve, og leve vel, og dette fast for intet, da dog alle Ting, paa fersk Fisk nær, ere i det mindste der $\frac{1}{4}$ dyrere, end som i Kiøbenhavn, ja ikke at faae for Penge, endskjønt man baade vil rigge og betale: kort sagt, et bedrøveligt Levested i de fleste Henseender! Men

b) Erfares ikke desto mindre, som før er erindret, at Flyndrefangsten er just den, som udgier den største og væsentligste Deel af Schagens Fiskerier. c) Bekræfte Tabellerne ligeledes, at Graasei- og Makreelfangsten m. v. mægtig forsømmes omkring Schagens Udhyk, ja ligger fast i Dvale for nærværende Tid, og vil ligesaa efterdags, med mindre at derpaa kan raades høilig Bod. d) Indsees tydelig, at Schagens Handel med Sverrig saa at sige ganske og aldeles er gaaet overstyr, enten saa dette virkelig er skeet ved den svenske Toldordonnances Forandring, og deraf flydende Forsheielse i Tolden ved Indgaaende, besynderlig for saavidt Fiskevarene angaaer, siden den Tid, at Sild- og Fiske-Kompagniet opstod i Gothenborg, som foregives, eller og Indvaanerne selv paa Schagen, der mangle saavel grundige theoretiske, som praktiske, ja især spekulativ Handels Indsigter, (naar Flyndre-Studseriet, hvilk

let dog ligeledes staaer paa svage Fødder, i
 Følge foregaaende rigtige Beretninger, for saa-
 vidt undtages) have frasældet denne Næringsvei,
 og underkastet sig ligesom i Blinde en saa kal-
 det terror panicus, naar de bleve underrettede
 om ovenanferte Forandring i den svenske Sold-
 rulle, som vel ikke, efter Omstændighederne,
 anses for urimeligt; thi lad være, at Tariffen
 var forhøiet i Sverrig paa de indgaaende Fi-
 skevare, al den Stund de ikke ganske vare for-
 budne, saa fandtes der dog vel Produkter i Sver-
 rig, og disse tilladelige, at indføre i Danmark,
 som sagte kunde erstatte, at man i en Tid af 10
 til 12 Dage gjorde en sliq Udvandring imellem,
 og dermed havde sin Reise fuldendt. Imidler-
 tid er det vist, og kan tiene Schagens Kiøb-
 mænd til nogenledes gyldig Undskylding, især
 efterdi Omgangsmaaden med udenrigske Væxler
 er de fleste af dem, saavidt mig er vitterligt,
 noget nær ubekjendt, ikke at tale om al Slags
 Bogholderie; at da de fast ikke have andet af
 Betændenhed at udfibe, end som Fjandre og an-
 dre smaa Fiskeforter, saa følger ventelig deraf,
 at naar disse beleures med alt for store Sold-
 udgifter, og de, hvorpaa kunde vindes noget
 flakkeligt ved Hiemkomsten, ere forbudne at ind-
 føres

føres af guldige Statsaarsager, saa falder hvers
 Ken for Schagen eller ventelig andre smaa Kiøbs-
 stæder, som dermed kan sættes i en Slags Lig-
 ning, saa let som man tænker, at udfinde ganske
 fikre Midler til den sande Balances Erholdelse,
 hvorpaa dog hele Sagen beroer. Men nu vil
 jeg lade Handelen for Aaret 1780 indtil videre
 saaledes passere, og henvende mig til Aaret
 1781, hvor Læseren efter Ekstrakterne kortelig
 forestilles Schagens Handels Tilstand, alt i
 Følge Lødbogens Medhold, og det saaledes
 som følger.

Alphabetisk Ekstrakt

over ud- og indgaaende Vare fra og til
 Schagen, samt ongefærlig Værdie,
 for Aar 1781.

Udgaaende Vare:

	Rdtr.	Gf.
A.		
Mal, saltet, $3\frac{1}{2}$ Td. til Kiøbenhavn.	14	
— — $\frac{1}{2}$ Td. til Norge	2	
B.		
Bernsteen, til Kiøbenhavn, samlet ved Vesterhavet	70	70
Byg, 90 Tdr. til Norge.	180	
	Lat. 266	70

	Transp.	Rdlr.	St.
		266	70
F			
Flyndre, til Lybel	74000	370	
— mellem Nagerne	49000	245	
— uden Provindsen	614500	3072	48
— i Provindsen	135100	675	48
I alt 872600			
G			
Flekk, 47 Epd. 7 Pd. til Norge.		757	
— 11 Epd. 14 Pd. uden Provindsen		187	64
H			
Gies, levende, 50 Stkr. til Norge.		8	32
— saltede, 8 Stkr.		4	
I			
Havre, 78 Tdr. til Kiøbenhavn		78	78
Hvidlinger, 3 Skpd. 4 Epd. til samme.		32	
— 2 Skpd. 1 Epd. udi Provindsen.		20	16
K			
Klipfisk, 20 Skpd. 6 Epd. til Kiøbenhavn.		336	80
Kiød, saltet, 62 Tdr. til Norge.		248	
— tørt eller reget, 6 Skpd. 7 Epd.		127	
L			
Lærred, 660 Al. til Norge.		55	
— 720 Al. til Kiøbenhavn.		60	
M			
Mied, $\frac{1}{2}$ Td. til Norge.		2	
— 2 Tdr. til Kiøbenhavn.		8	10
I alt 6554			62

	Rdlr.	Sk.
Transp.	6554	62
D.		
Oste, 6 Skpd. 4 Lpd. til Norge.	62	
— 7 Skpd. 13½ Lpd. til Kiøbenhavn.	72	72
P.		
Vøsser, saltede, 1½ Td. til Norge.	6	6
R.		
Køkker, 12 Lpd. 6 Pd. uden Provindsen.	16	
— 2 Skpd. 8 Lpd. i Provindsen.	20	
S.		
Sviin, levende, 30 Stkr. til Norge.	90	
Smer, 26½ Td. til Norge	530	
— 24½ Td. uden Provindsen.	495	
T.		
Talg, 3 Lpd. til Norge.	6	
— Lys, 4 Lpd.	10	16
Tørst, saltet, 7 Tdr.	28	28
U.		
Uld, 1 Skpd. 5 Lpd. til Lybel.	100	
— 4 Lpd. til Kiøbenhavn	16	
V.		
Vadmæl, 201 Alen, til Kiøbenh.	33	48
W.		
Weg, 4200 Stkr. til Kiøbenhavn.	70	
X.		
Xsters, 1800 Stkr. til Kiøbenh.	16	
Udgaende Vares Værdie		
	8126	40

Indgaaende fra udenrigske Stæder

1781.

Fra Lybek og Sverrig:

	Rdlr.	Sf.
B.		
Waad, 1 Last dr., fra Sverrig. "	40	
Blaar, 4 Skp. 10 Lpd. fra Lybek.	72	72
Brød af Hvede, 2 Ldr. fra sammest.	10	
H.		
Hamp, 1 Skpd. fra Lybek "	16	
Humle, 9 Lpd. fra sammest. "	18	
Hør, 1 Skpd. fra sammest. "	22	
M.		
Muursteen, 1000 Stkr. "	6	
L.		
Taaften, 1000 Stkr. fra Lybek.	12	
Tiere, 6 Ldr. fra sammest. "	24	
Summa	220	72

Indgaaende fra Norge:

B.		
Waandstager, 2000 Stkr. "	6	64
Birkebrænde, 3 Favne. " "	4	
Bord af Brag, 450 Stkr. " "	37	48
H.		
Honstave, 200 Stkr. "	16	
J.		
Jernstænger, 1 Skpd. 4 Lpd. "	11	
Later.	75	16

L.

	Transp.	Rdfr.	Stk.
		286	
H.			
Humle, 14 Epd. 8 Pd. =		28	
Hvedemeel, 1 Skpd. 8 Epd. =		20	
Hør, 14 Skpd, 5 Epd. =		285	
Hovedvand, 3 Dofin Flasker. =		2	48
K.			
Kaffeønner, 2 Skpd. 19 Epd. 9 Pd.		240	
Kaalhoveder, 19 Skok. =		19	
Kobbertiedler, 8 Epd. =		41	32
Kakkelovne, 1 Stk. =		10	
L.			
Linolie, 110 Potter. =		18	32
M.			
Malt, heelt, 61 Edr. =		122	
N.			
Naale i Pakker. =		1	
P.			
Papir, stemplet. =		596	48
— ustemplet, 3 Riis. =		4	
Piber til Tobak, $\frac{1}{2}$ Gros. =			80
R.			
Rug, 6 Edr. =		12	
Risengryn, 1 Epd. =		1	64
S.			
Sagogrøn, 6 Pd. =		1	
Sirup, 5 Skpd. 4 Epd. 12 Pd.		101	40
Silke, $\frac{1}{4}$ Pd. =		2	

Bater. 1792 56

	Rdlr.	Sk.
Transp.	1792	56
S.		
Sukker, 3 Skpd. 10 Epd. 12 Pd.	283	
Sæbe, 4½ Edr. " "	76	
Salt, 140 Edr. " "	280	
Steenkul, 776 Edr. 7 Skpr. "	776	84
L.		
Tobak at røge, 2 Skpd. 6 Epd. 1 Pd.	123	
Tiere, 33 Edr. " "	132	
Tørklæder, 16 Sktr. " "	18	
U.		
Urtekram, 2 Skpd. 6 Epd. "	200	
B.		
Wiin, fransk, ⅛ Ed. " "	3	
Summa	3684	44

Indgaaende Vare i Provindsen:

B.		
Bord, 4 Enster. " "	4	
Brændeviin, dansk, 1217 Potter.	152	
Boghvedegrøn, 1 Ed. " "	4	
Bvg, 6 Edr. " "	9	
H.		
Hamp, 4 Epd. " "	6	
Hor, 6 Epd. 8 Pd. " "	6	48
K.		
Kaalhoveder, 3 Skofke. " "	3	
Eater.	184	48

			Rdfr.	Sk.
		Transp.	184	48
	L.			
Beerlar.	"	"	6	48
	M.			
Malt, 143 Edr.	"	"	286	
	N.			
Rug, 39 Edr.	"	"	87	
Rødde, 3 Edr.	"	"	3	
	S.			
Salt, 2 Skpr.	"	"		64
Spinderocke, 10 Skfr.	"	"	10	
Sæbe, $\frac{3}{8}$ Ed.	"	"	5	
Summa			582	64

I alt indgaaende Summa 4508 Rd. 4 Sk.

Med denne saaledes rigtig opgivne Fortegnelse over de omløbende Vare i Schagens Handel Aar 1781, og den deri stikkende nogen, endskjønt saa at sige heel ubetydelige Kapital, synes nødvendigt at anmerke Følgende, nemlig, 1) At ligesom Fiskeriet mislingede Aar 1780, saa var det og heel maadeligt paa Schagen No. 1781, ihvorvel, relative betragtet, at man derhos maae tilstaae, at sige Vare fandt flere Lysthavere formedelst Krigsurolighederne i dette Aar, end i de foregaaende, uagtet at der ikke er bleven sat høiere Vurdering paa de ind- eller

ud-

udgaaende Sorter Vare, end som sædvanlig, og er dog ligesuldt mere vundet. 2) Wisser Fortegnelsen udtrykkelig, at Handelen med Sverrig, som foran er meldet, ganske er undergaaet, efterdi at i dette Aar ikkun indkom til Schagen fra hele Naboeriget een eneste Baad, som Bedkommende høiligen trængte til, for at faae et andet større Fartoi deraf forbygget i det forlisteres Sted. Om Aarsagerne til denne Handels Svækkelse eller Undergang har jeg vel givet mine Tanker tilkiende i Forvocien, Imen for dog noget tydeligere, end som før, at overtynde Læseren om, at disse ikke ere ganske ugrundede, vil jeg her indføre en liden Toldklarings-Regning, som trykt er udstædt fra Toldkammeret i Gothenborg, og mig er faldet i Hænder, saaledes Ord for andet lydende:

No. 283. Inkommande.

Herr Lorents Jensen med Lars Thomsen
Høier ifrån Schagen.

		Specie.	
		Rdlr.	Sk.
Tull och Umgålder	72 Rdl. 32 Sk. Fribeter afgår	72	32
Armpenningar	= = =		23
Licent. 35, 30 =	Tuldforhögl. 7 = 6 =	42	36
		Medi:	

			Rdlr.	Sk.
Medicinal Fond	=	=		
Manufaktur Fond	=	=		12
Fiskerie Fond	=	=	11	42
Tullforhøjning	=	=		
Summa			128	1

Søttenborgs store Sidtuls Kammere d. 16. Aug. 1779.

Betalt J. Thom.

igjennem C. O. Borgman. J. T. Darin.

Naar disse Toldklarings-Afgifter med en $7\frac{1}{2}$ Pæst drægtig Skude havde været mere taalelige, maatte nok det Herrenavn, som denne Toldregning medfører, have blevet udeladt, med mindre at en dansk Flyndrefører kunde leve af svenske Komplimenter allene. Ellers bestod denne gang, efter Bedkommendes Tilstaaelse, Lasten ikkun af 50000 tørre Flyndre, og deraf skulde jo ikke allene den udgaaende og paa Regningen ansatte Toldafgiwt udredes, men og Fartøiet derhos behørig klareres ved Udgaende, som beløb sig, efter Angivende, til henved 30 Rdlr. in Specie, samt alle andre medgaaende Omkostninger Indladeren, foruden Toldklareringen hiemme, desuden erstattes ved Omsættningen af dette ringe Quantum Flyndre, hvilket neppe synes mueligt at kunne skee, uden Forliis og Skade. Over Oprettelsen af de 3 nyttige og betydelige Fonds,

Fonds, der sigte til at ophielpe Medicinal-
Bæset, Manufakturverne og Fiskerierne
tillige, kan man i øvrigt ikke andet, end inder-
lig fornøie sig, og var det at ønske, at der vare
mange saadanne Fonds hos os i Danmark,
allerhelst for saavidt Fiskerierne angaaer, der
med enkelte Kræfter umuelig kan drives til no-
gen synderlig Hvide; og da Farten, som meldet,
under Gothenborgs Toldkammer er temmelig be-
lemret med Udgifter, saa er den det og paa
andre Steder i Sverrig, endog for saavidt de
indentrigske Fartsøier angaaer; thi naar en 2
Læster drægtig søenskt Fiskerbaad, som løber bag-
lastet ud til Nordsøen, for at fiske, maae er-
lægge henved 15 Mark Specie til Kronen, saa
følger af Fornødenhed, at de lastede Fartsøiers
Udgifter jo maae stige temmelig høit i Veiret,
hvilket enhver let synes at kunne falde i Pine,
naar der betragtes de mange Fonds, disse Af-
gifter ere bestemte til, og desuden under hvilke
Paaskud de høves, som f. Ex. 1) In- och
utgående Skeps-Umgålder. 2) In- och
utgående Båf- och Ammiralitetens-Pennin-
gar. 3) In- och utgående Lots-Pennin-
gar. 4) Stadens Hamm-Penningar. 5) Barlast-Penningar. 6) Watten-Rånnis
Pen-

Penningar. 7) Afskrift af Mærk · Kul · lan. 8) Sid · Tull · Passet. 9) Land · Tull · Passet. 10) Dokumenters Afko · piering. 11) Folks · passe. 12) Los · och · Lastruller. 13) Sid · Protest. 14) Re · kognition. 15) Måt · Bref. 16) Tull · Um · gælde. 17) Licent ·, og endelig 18) Wår · Provision. Videre falder mig ind ved denne Leilighed, til en Slags Afverling, at erindre, at jeg har anmerket i Auledning af en Angi · velse, som faldt mig i Hænder ved Skipper Carlsbergs Indstranding fra Carls · havn No. 1780, at de Svenske bruge den Forsigtighed, for at beskytme de indenrigske Sæbesh · detier, og forebygge i saa Fald det derved befrngtende Under · slæb, at de lade 1) en af Interessent ·erne paaregne Angivelsen, 2) af Sæbesh · detier · mesteren, og 3) en paa Hall · og Manu · faktur · Rettens Vegne, foruden vedkommende Tolder, der og endelig bekræfter Rigtigheden, og at den udskibende Sæbe virkelig i Landet er tilvirket. Dette Exempel, i hvor ringe det end kan ansees for at være, beviser tydelig, at det er den farligste Sag, at afgive indenrigske Pro · dukter til Fremmede især, med mindre at de ere virkelig gode, og kan staae sin Prøve allevegne.

Den

Den Sæbe, som er opfyldt med Tran, tvertimod Regler, kan neppe bruges.

3) Erfares tydelig, at Schagens Handel med Lybøl heller ikke har været af nogen Betydning indeværende Aar, og ligesaa lidet med Norge, men derimod uden Provindsen, eller især med Kiøbenhavn, ikke allene opnaaet, men og i visse Tilfælde overgaaet det forrige Aars Balance. Udaf den Handel, som Indbyggerne paa Schagen føre i Provindsen, eller med de andre Kiøbstæder i Jylland, kan ikke komme andet, end som den blotte Omstudsning af Fjlyndre, Masketel og Graasei, samt andre deslige Sager, imod Malt, Rug, Byg, Grøn, Brændeviin og andre sige Ting, som Huusholdingerne velviis trænge til.

Men betræffende Schagens Handels Tilstand Aar 1782, da, for at Læseren, og især den tænkende Statsmand, selv kan gjøre

fig et temmelig tydeligt Begreb derom og Betænkninger derover, efter Behag og i Forhold til Sagens rette Sammenhæng, vil jeg nok en gang tilføie en udførlig Fortegnelse over de i benævnte Aar ind- og udgaaende Sorter Vare ved Schagens Toldsted saaledes, som følger:

Indgaende Vare Mar 1782.

Til Schagen fra	Overrig.	Lybek.	Engelland.	Norge.	Søiland.	Provindsen.	Varenes Quantit.	Varde.
								Skilr. / ß.
A.								
Alleshaande.					2 Pund.		2 Pund.	64
Daandslager.				1000 Stfr.			1000 Stfr.	8
Blaar.		4 Sp. 10 Sp.			4 Sp. 5 Lp.		3 Stfr. 15 Lpd.	87
Bord.		1 Stykk.					1 Stfr.	64
Brøder af Brags				60 Tylter.			60 Tylter.	40
Brændeved.	2 Favne.			2 Favne.			4 Favne.	4
Brændevein.					194 Potter.	627 Potter.	821 Potter.	137
Brød, Hvedveibakker.		2 Tønder.					2 Tdr.	10
C.								
Caneel.					1 Lob.		1 Lob.	10
Cardemomme.					4 Lob.		4 Lob.	48
Corender.					2 Pund.		2 Pd.	24
Eter.					1 Tønde.		1 Tønde.	3
Fiskebeen.					8 Pund.		8 Pd.	16 64
Gryn af Vdg.					4 Tønder.		4 Tønder.	16
G.								
Hamp.		10 Lpd.			17 Lpd.	7 Lpd.	1 Stfr. 14 Lpd.	34
Hør.		10 Lpd.			14 Sp. 18 Lp.	5 Stfr. 3 Pd.	20 Sp. 8 Lp. 6 Pd.	81 72
Hvedemeel.					3 Lpd.		3 Lpd.	2
Humle.		10 Lpd.			11 Lpd. 8 Pd.		1 Lpd. 1 lpd. 8 pd.	2
J.								
Jernskælløve.				2 Stfr.			2 Stfr.	30
Jernstænger.				2 Stfr.			2 Stfr.	24
Jugst.					½ Pd.		½ Pund.	10
K.								
Kaffebønner.					105 l Pd.		105 l Pd.	263
Kalk.					3 Tdr. 4 Sp.	2 Tønder.	5 Tdr. 4 Sp.	1 64
Kaal.					9½ Stof.		9½ Stof.	5
Kirsebær, tørre.					18 Pund.		18 Pd.	2 24
L.								
Leder, smurt.					17 Huder.		17 Huder.	57
Leder af Vundt.					3 Huder.		3 Huder.	12
Lerred af Hør og Blaar.					200 Alen.		200 Alen.	20
Løsteraer.					4 Tylter.		4 Tylter.	4
Løstfar af Værdie.								10
Linolie.					37 Potter.		37 Potter.	9
M.								
Malt.					63 Tønder.	80 tdr. 4 Sp.	143 Tdr. 4 Sp.	382
Muursteen.		2000 Stfr.					2000 Stfr.	18
N.								
Papir, hemplet.					fra Riabenh.			4972
— uskemplet					1 Riis.		1 Riis.	3 64
Pøser.					1 Pund.		1 Pd.	40
R.								
Risengryn.					4 Pd.		4 Pd.	32
Rosiner.					2 Pd.		2 Pd.	20
Rug.					79 Tønder.	25 tdr. 4 Sp.	104 Tdr. 4 Sp.	313 48
Rødde, gule.					2 Tdr.	4 Stiepp.	2 Tdr. 4 Sp.	1 32
S.								
Sagagryn.					6 Pd.		6 Pd.	1 48
Sæbe.					5½ Ed.		5 Tdr. 1 Stierding.	104
Salt.				100 Tønder.	83½ Ed.	4 Tdr.	187 Tdr. 6 Sp.	751
Sandsteen.					12 Stfr.		12 Stfr.	24
— Fitteen.					4 Stfr.		4 Stfr.	8
Sirup.					27½ Pd.		2753 Pund.	229
Sitroner.					12 Stfr.		12 Stfr.	24
Sild, røgede.						1 Tønde.	1 Td.	4
Sild, fattede.					7 Tønder.	3 Stierding.	7½ Tønde.	14
Greenkalf.					7 Tønder.	3 Stierdgr.	7½ Ed.	2
Sukker.					1574½ Pd.		1574½ Pd.	393 48
Steenful, for Rgl. Regn.			1404 Tdr.				1404 Tdr.	1404
Straaelægter.				100 Stfr.			100 Stfr.	4
Stivels.					4 Pund.		4 Pd.	40
Svedstær.					4 Pund.		4 Pd.	24
T.								
Tægsteen.		4000 Stfr.					4000 Stfr.	40
Tiere.					29 Tønder.	1 Td.	30 Tønder.	150
Theebo.					33 Pd.		33 Pund.	20
Tobak at røge.					1244½ Pd.		1244½ Pd.	311
— Snuffobak.					10 Pd.		10 Pd.	3 32
Tørbakker.						1 Tønde.	1 Tønde.	64
Tøndeftær.					1400 Stfr.		1400 Stfr.	28
Tørklæder.					6 Stfr.		6 Stykker.	1 48
U.								
Urtekam.					615 Pund.		615 Pund.	202 48

Fra Schagen til	Sverrig.	Lybck.	Engelland.	Norge.	Sælland.	Provitindfen.	WarenesQuantit.	Værdi.	
								Rdlr.	ß.
A.									
Nal, saltede.				5ctr. 1 Herbd.	18½ Tønde.		23½ Tønde.	92	
— vagede.					2 Lpd.		2 Løspund.	1	24
Agerhøns.					1 Par.		1 Par.		48
B.									
Bernsteen.					til Riabenh.				8
Blaar af Hør.				10 Lpd.			10 Løspund.		48
C.									
Eg.				4 Ohl.	24½ Ohl.		28½ Ohl.		7
S.									
Klæst.				14 Skpd.	9 Skpd.		19 Skippund.	304	
Lyndre.		160000str.		36500 Str.	568408 Str.	54500 Str.	819408 Str.	2451	48
G.									
Gaaeskiad, saltet.					6 Løspund.		6 Løspund.		5
H.									
Hamp.				7½ Skpd.			7½ Skpd.	122	
Hvergar.				130 Men.			130 Men.	2	64
Hvidlinger.					10 Lpd. 8 Pd.	1 Løspund.	11 Lpd. 8 Pd.	5	48
Hør.				4 Lpd.			4 Lpd.		32
K.									
Kalkonke Høns.					2 Par.		2 Par.		2
Kiød, saltet.				80½ Tønde.	43 Tønder.		123½ Tønde.	638	32
— vøget.				2 Skp. 1 Lpd.	7 Skpd. 4 Lp.		27 Skpd. 5 Lpd.	560	
Klipfisk.					31 Skp. 4 Lp.	7 Løspund.	31 Skpd. 11 Lpd.	494	
L.									
Langer.						1 Løspund.	1 Løspund.		64
Lerred.				716 Men.	610 Men.		1326 Men.	221	
M.									
Makreel.					8½ Tønde.	½ Tønde.	8½ Tønde.	33	
— tørre.						3 Løspund.	3 Lpd.	2	16
Miød.					1½ Tønde.		1½ Tønde.		19
O.									
Olmerbug.					24 Men.		24 Men.	5	
Øste, jydsk.				2½ Skpd.	7 Skp. 8 Pd.		9 Skpd. 10 Lpd. 8 pd.	86	
P.									
Pølser.				1 Lpd.			1 Løspund.		4
R.									
Røkker.					2 Skp. 2 Lpd.	10 Løspund.	2 Skpd. 12 Lpd.	20	
Rørbølge.					3 Str.		3 Str.		64
S.									
Sild, saltede.					4 Tønder.		4 Tønder.		16
Skin af Faar og Lam, beredte.		10 Døger.			3 Døger.		13 Døger.	13	
Smør.				14 Tønder.	13 Tønder.		27 Tdr.	648	
T.									
Talg.					4 Løspund.		4 Løspund.	7	
Tællelyd.				28 Lpd.			28 Løspund.	51	32
Tiere, indstrandet tildeels.					34 Tønder.		34 Tdr.	170	
Torff, saltet.		1 Tønde.		13 Tønder.	17½ Tønde.	½ Tønde.	32 Tdr.	136	
— tør.						22 Løspund.	22 Løspund.	15	
Tørkløber.				18 Str.			18 Str.		9
U.									
Uld.		8 Lpd.			24 Løspund.		1 Skpd. 12 Lpd.	96	
V.									
Vfers, fangede, med Garn.					1½ Tønde.		1½ Tønde.	8	

Af denne Fortegnelse seer da Læseren, hvorledes det har været fat med Schagens Handel Aar 1782, og at ligesaa lidet, som det er kommet ud af den svenske Handel med Schagen i Aarene 1780 og — 81, ligesaa liden Omsætning har der og været, for saavidt den Post angaaer, i Aaret 1782, og ventelig fremdeles vil blive, og ligne Aarene 1783, 84, 85, og 86, i saa Naade de 2 foregaaende, nogle indstrandede Vares Omsats undtagen, som til Sverrig bleve overførte, og deels af de Svenske selv købte No. 1783, men med Kiebenhavn derimod har Omsatsen overgaaet de forrige Aar, og det fornemmelig af den Aarsag, at Fiskefangsten var noget meer fordeelig 1782, end som de foregaaende Aar, og Fiskevarene derhos mere begierlige, end tilforn, formedelst den vedvarende Krig. I Sæbne og Gladstrand m. v. berettes Folk at befinde sig vel ved, deels at lade afhente fersk Sild i Sverrig, og deels købe den tilført af de Svenske, men paa Schagen betiener ingen sig deraf. Det vilde maaskee lidet gavne, om jeg indlod mig i at forestille Urimeligheden af denne Handelsmaade, men imidlertid troer jeg, det var nok saa nyttigt, at øve de indfødte Landets Børn i, at

indsamle denne store Skat, end som at købe den med Kielens Mynt af Fremmede. Til denne Fangst er Dannemark fuldkommen ligesaa vel berettiget, som Sverrig, men hvorfor den forseemnes mere af den ene, end den anden Nation, er mig ubekendt. Mare est Commune omnibus! Den lybske Handel synes ellers ikke at kunne medføre synderlig Gevinst; thi fortienes der noget ved Glyndre-Uffatsen, saa blive ikke allene Fartøierne som oftest længe liggende i Lybck, og tære paa Lasten, men Kjøbmanden taber desuden i det mindste 6 Procent, efter Beretning, som f. Ex. i Marts 1782, og 13 Procent No. 1783 af danske Bankoscedler, som ombyttes med Vare, eller bruges til andre nødvendige Udgifter. Et skrækkeligt Forliis, hvis denne Kjøbmændenes Beretning er grundet paa Sandhed, som gid at kunde i Tide af den kloge og indsigtsfulde Statsmand forebygges, ligesom og Courant-Myntens Udsørsel, hvorpaa gives 5 til 10 Procent Opgiæld af omløbende Jøder og andre ligesaa vindehge og ildtænkende Kræmmere imod Staten, ja mere, naar Mynten bestaaer i Specie-Rigsdaler og Kroner allene, og har jeg ikke kundet undlade at tilføie denne Anmerkning, som i al Sandhed

er vel grundet, og er det i den Anledning at flige Svende, ligesom Grændserne ved Lydsland, hvortil Courant-Mynnten formenes især at udløbe, synes at behøve al Agtpaagivenhed af et alvorligt Stats-Vie. Det Kongelige Bestindiske Guineiske Rente- og General Toldkammer har indeligen indseet, at af Mynntens ulovlige Udførsel af Landet vilde følge en overmaade betydelig Skade. Sagen har den fuldkomne Rigtighed, som Berelkoursen i Forhold til Bankonoterne m. v. udtrykkelig kan bevise. For at forebygge denne statsffadelige Fare, har dette omsorgsfulde høie D:partement udstædet Ordre til alle Toldere i Riget, at de nøie skulde passe paa, at ingen dansk Mynnt blev udført af Landet. Hensigten er priselig: men om en Tolder, især ved Søestederne, havde 1000 Dine, som en Argus, saa kunde dog en Matros, ikke at nævne flere, udføre 1000 Rdl. trods for Tolderens Næse! Ellers anmerkes desuden, 1) at Speceriet og deslige fremmede Kiøllensager til dagligt Brug just ikke ødelægge Schagens Kiøbstæd, som ogsaa er unødvendigt i enhver Huusholding, da Rigerne frembringe alle de aromatiske Ting, som udfordres til Livets Opføld og Ganens Kræfthed, om ikke

langt derover. Forsynet har vidst, hvad der var os bedst tjenligt! Men til Giestebuder sees endeel af dette saa at kalde unødvendige Kram. I Sirup, denne saa nydelige Produkt, eller vice versa, synes som den gemene Mand finder stor Behag, hvilket kan erfares af Forbrugelsen, og de foregaaende Fortællinger over Indførselen; men da Melk, Smør, Ol, og kort sagt, alle diluentia eller Lubricantia, som Lægerne kalde det, ere meget kostbare og vanskelige at bekomme, saa maae jo Vand og Sirup holde for deels, efter Beretning, til at dyppe Brød i, og deels kogte Flyndre m. v., hvilket sidste jeg dog ikke har seet, men som en fattig Fiskermand ikke kan lægges til Last, om saa var. b) Hør Schagens Kjøbstad ingen dyr Tid paa Brændevod; thi uagtet at saavel Mar:, som Knub: og Sand Torv baade ere vanskelige at bekomme, og stige desuden aarlig i Prisen, saa indføres dog ikke mere Brænde til Schagen, end som Tabellerne udvise, nemlig 2, 3 til 4 Favne aarlig, som betyder saare lidet, men derimod falder noget af Skibsvrag af og til, og dette understøtter især de Fattige, saavidt det kan strække. c) Bestyrke Indførsels-Listerne m. v. den i et andet Kapitel givende

vende Beretning, nemlig, at der ikke kan herske i Schagens Bye nogen overdrevne Laster, for saavidt Misbrug af Drikkevare anbelanger; thi naar den til Søes indførte Summa af Brændeviin lægges til det, som brændes i Byen, og ved Formalingen vedbørlig konsumeres, da bliver det forbrngte Quantum, det ene Aar at ligne imod det andet, aarlig at anslaae for omtrent 12 til 13 Tønder. Den fast almindelige Mening, nemlig at Fiskere og Søefolk ikke kan erholde vedbørlig Helbred og Styrke, med mindre de jevnlig vederqvæges med denne Likør, synes mig ellers at kunde taale en ikke ringe Indskrænkning; thi Erfarenhed har jo saa ofte vlist og viser, at de, der aldrig smage eller have smagt Brændeviin et Par gange om Aaret maaskee undtagen, og dog næret sig ved Søen deres hele Levetid, have beholdt deres Helbred og Kræfter til det yderste, samt blevene gamle Folk, og disse Exempler ere ikke rare. Men jeg veed vel, at nogle have i Anledning af den ringe Brændeviins-Forbrugelse i Byen havt Tanker om slige Vares Indsnigelse landværts og ved Nattetider, og da tilstaaer jeg, i Følge Erfarenhed, efterdi Brændeviin endog er blevet anholdt til Confiskation i min Tid, at dette

intotum ikke kan blive at nægte, ihvorvel at
 Gierningsmændene sielden blive truene, formes
 delst at Vnen er aaben allevegne og paa alle
 Sider, samt over en $\frac{1}{4}$ Miils Wei i Om-
 kreds, naar alle 3 Vner tages i Betragt-
 ning, hvoraf følger, efter min Formening,
 at om Kongen end holdt et halvt Regiment
 Soldater paa Vagt, saa tvivler jeg høiligen
 paa, at de vare i Stand til, undtagen per
 Slumpelykke, at antræffe een eneste Dunk Bræn-
 deviin, og meget mindre flere, hvorpaa ere satte
 saa mange Prever. De høie Kornpriser og In-
 quistioner paa Landet forhindre og i øvrigt for
 nærværende Tid mere, end som tilforn, dette
 Misbrug. d) Bliver vel aldrig i nogen Kjøb-
 stad forbrugt mindre Hvedebrød, naar der
 er Rug at faae, end paa Schagen, som Ta-
 bellerne udvise, for saavidt at Indførselen deraf
 til Sees angaaer, og betragter man Sagen fra
 den anden Side, nemlig i Hensigt til Vagning
 i Vnen selv, da er det sielden, til Giestebuder
 undtagen, at andet fiint Brød bliver bagt, end
 som gode Raad, hvorudi Høie og Lave ere
 ligesom forgabte paa Stedet. e) Er det vel
 sandt, at der forbruges ikkun lidet af Fiskebeen
 til Enorliver og deslige Fruentimmersager paa
 Scha-

Schagen om Aaret; men ikke desto mindre sees dog af Prisen i Forregnelserne, der dog er sat 2 Rdlr. lavere, end som den virkelig tilfaldt blev Ao. 1782, hvor ublue Kiøbmandsstanden er i at tage Fordele paa de hjembragte Varc, der undertiden endda ere heel maadelige, og gaer det saaledes til i Almindelighed og med de fleste Sorter, nemlig at naar der ikke kan vindes Skilling paa Skilling, og langt derover, naar det lakker imod Foraaret, synes alting at være omsonst, hvilket røber en usel og høkeragtig Handel. f) Kan det med Sandhed siges, at ligesom Fruentimmere især og almindelig paa andre Steder, siges at være begierlige efter Kaffe, saa finde de ogsaa paa Schagen ikke en ringe Behag deri, ja Fiskerne miste heller et Maaltid Mad, end de ville undvære denne Modens Drik, naar den er at bekomme, ligemeget, hvor heit Kiøbmanden end opskruer hans Bønner. g) Betræffende den Bernsteen eller Rav, som udfæres fra Schagen, da falder den ikke deromkring, men høiere oppe ved Strandkanten af Vesterhavet, som s. Ex. ved Kiulen, Blokhuset og saa fremdeles. Ved Asdal berettes Bernsteen at findes udi en Bæk, og var det derhen jeg vilde have reist med Jordboeret, men usorbi-

giengelige Embedsforretninger holdt mig derfra tilbage, da jeg dog havde lavet alting i Stand. Den Rav, som falder ved Besterhavet, er ikke just af nogen synderlig Godhed, da den deels har saa mange Ridsler i sig, og deels i Almindelighed er mørkladen af Farve og ligesom forbrændt, men dog med Forskiel. Prisen paa Rav til Røgelse er gemeenlig 8 Skill. pr. Lod, men 3 Mark pr. Lod af den Berusteen, som nogenlunde ansees tienlig til Arbeide, og er giennemsigtig, samt falder i det Gule. Herr Pors Munch, Eier af Oddens Gods, arbejder jierlig i Rav, som iblandt andre Fortienester bør lægges ham til Roes! Store Stykker findesielden af denne Produkt, men gemeenlig af 3, 4 til 5 Lods Vægt. h) At Fjyndrene ellers ere den fordeelaetigste Fiskesort, som falder ved Schagen, viser saavel dette, som foregaaende Aars Udsørsels-Lister, ja kunde og tydeligere vise det for Aaret 1785, dersom Ekstrakterne derover vare ved Haanden, da dette Slags Fiskerie ret lykledes for Alvor dette Aar, og endelig i) anmerkes, at fast alt det Lærred og Hvergarn, hvilket sidste bestaaer af godt og stærk Løi som oftest, er indbragt fra Landet; thi med slike Sager befatte Schagens Fruentimmer

mer

mer sig ikke ret meget, undtagen til Huusholdings Brug, ja neppe det eengang, uagtet at endeel af dem dog kan forestaae en Vævestoel temmelig godt; men ere derimod nok saa raske som Mandfolkene, naar de komme paa og følge Baadstranden, ja jeg har lagt Merke til, at der ere kun saa i Schagens eller Raabierge Sogn, der forslaae eller have lagt sig efter at binde Stremper m. v. ligesom og at de, der binde Garn, baade lade sig vel betale, og ere paa sine Tider vanskelige at bekomme. I Hornsherred skal det desuden være en fast almindelig Sædvane, at Tienestekarlene slunte erkesløse alle de lange Winterastener, uden at være deres Forsatte til allermindste Nytte, hvilket er et usigeligt stort Tab for Landet, og altsaa burde alvorlig forebygges, saavidt mueligt; men da en Huusbond eller Madmoder ikke kan eller tør komme Tienestefolkene nær paa et Skridt, saa blive de nødsagede indtil videre at tabe og tage alting til Takke med Taalmodighed. Mig synes ellers for at faae Tienestefolkene vante til vedbørlig Stræbsomhed, at enhver Huusfader i Førstningen loffede dem dertil med smaa Præmiers Uddelelse, indtil at Flittigheden blev ligesom til en Pligt og indgroet Vane. Regieringen kunde
og

og meget hielp til paa sin Side: og da mange, i Tanke om at vinde, bruge Kneb i deres Næringer, Staten og sig selv til Slutning til Skade, saa har jeg fornummet paa visse Steder, at Folk, under at væve farvet hiemmegiort Løi til Salgs, har varmet Farvesuppen i en Potte, og smurt efterhaanden med en Pensel paa Kændegarnet og Isletten, hvilken Maade Farvekunstens Grundregler aabenbar bevise at være uefterrettelig, og selgelig sigtende til at degradere de indenlandske Fabrikvare, som ingenlunde bør finde Sted, dersom man nogenlunde værdig agter at lappes om Fortrin med Fremmede. Disse ere mine ringe Tanker, men Resten henstilles til den gunstige Læsers egne Betænkninger.

Dg efterdi at Told- og Konsumtionsvæsenet staae saa nøie i Sammenhæng med hinanden, vil jeg med nogle faa Ord endnu røre noget derved, erindrende, at hvis der var en flik Havn ved Schagen, da havde man ikke nødig at kalde i Tvivl, at jo Schagens Told nok skulde erholde Fortrin for de fleste Kiøbsteder i Jylland, men da denne fattes, og er umueligt at faae indrettet, saa lide og Toldindkomsterne

sterne saare meget, ligesom Handelen, derunder, hvilket iblandt andet kan sees deraf, at Tolds Annuum for Schagen ved Cirkulair: Ordre af 13. Maji 1780 indtil videre er bestemt til 250 Rdlr., og var det vel saa, at Afgivterne nogenlunde kunde svare dertil, ja gif endda som oftest noget lidet over, indtil at Ghyndre: Tolden naadigst ved cirkulaire Ordre af 13. Marti 1781 blev estergivet, men siden den Tid har den hverken steget, eller nogenfinde kan ventes at stige, og meget mindre at overgaae Annuum; thi naar Ghyndrene ere frie for Tolds Erleggelse, som udgiøre det største Quantum af Udsørfels: Varene, saa indrenter Resten ikkun saare lidet, og allermindst, siden ingen Accise, i Folge Toldrullens Bydende, maae høves af udgaaende Vare. Strandings: Tolden, som undertiden kan give brav til Skillingen, men undertiden lidet, alt efter Indstrandingernes Forstkiellighed, Mængde og Natur, kan ikke siges egentlig at vedkomme Toldstedets faste Toldindtrader! Kort sagt, en Tolder paa Schagen, formedelst Havnens Banskelighed, maae være betænk paa, at reise sig midt om Natten, for at skrive en Toldseddell paa 5, 6 til 800 Ghyndre, sig selv til Vergelse, og Kongen til ingen Nytte,

Nytte, undtagen for saavidt at holde Orden! Naar det altsaa ikke var, for at hæmme Tolds sviig og koutrebande Bares Indforsel og Indsnigelse, samt for at passe paa de Kongelige Rettigheder under Strandings = Tilfælde, saa synes neppe Umagen værd, at Hans Majestæt skulde holde nogen Tolder paa Schagen; thi den virkelige Told, som erhværes, eller kan erhværes ved Schagens Handel under nærværende Forfatning, udgjør neppe meer, end den Løn, som Tolderen allernaadigst er tilstaaet, nemlig 100 Rdlr. aarlig. Nærværende Byfoged er Byt skriver, Kommissionær, Veier og Maaler, og Eier af Byens Mølle m. v. Konsumtionsvæsenet eller Bestyrelsen deraf er afhængiggjort Toldertienesten for nærværende Tid, hvorfor Tolderen som Forvalter og Inkassator tillige nyder 30 Rdlr. aarlig, og 10 til 12 Rdlr. til Skrivermaterialier; men Konsumtions-Kontrolløren er tilstaaet 80 Rdlr. aarlig i Løn, og er den nu værende den første, som har tient paa Stedet i den Charge. - Konsumtions-Annuum var tilforn 750 Rdlr., men er nu paa nogen Tid allernaadigst nedsat til 500 Rdlr. i Følge Bekjendtgørelse ved Cirkulair-Ordre af 13. April 1782. Konsumtionen af den Bye

Høien

Høien kan imellem Aar og Dag beløbe sig til 25 til 30 Rdlr. og derunder, men i alles af det hele konsumtionspligtige Gred, eller alle 3 Byer, circa 1000 Rdlr., inden at Udgiiverne blive fradragne; og er dette alt, hvad jeg har fundet fornødent at erindre om Schagens Handel og Næringsstand.

Tolste Kapitel.

Om

Baade og Fartsøernes Bygningsmaade,

samt

nogle Jagttagelser,

Søefarten vedkommende.

I Schagen og Østerbøe findes for nærværende Tid ikkun 24 virkelige Fiskerbaade, og 3 i Høien, samt desuden nogle faa øverst oppe i Schagens Sogn. Disse Baade bestyres af det dertil behøvende Mandskab, som har slaaet sig sammen i ligesaa mange Selskaber, som Baadene ere. Enhver af disse Baade ere ansatte til $\frac{1}{2}$ Løst, svare og nogenledes dertil i alle Tilfælde, og kaldes under Toldexpeditionerne aabne Koers Fiskerbaade. I de senere Tider skal saavel Selskabernes som Baadenes Antal have aftaget, og det fornemmelig i Høien, ligesom Byens væsentlige Næringer, saa at der nu ikke findes flere tilbage, end som foran er meldet,

meldet, og skal være knap nok, allerhelst, naar denne liden Fiskerflette, thi andet bør den nu ikke med Rette kaldes, ved Udskrivning berøves nogle af dens ellers svage Mandskab, at de overblevne Baade kan holdes ude paa Fiskerie, med mindre der søges Hjelp hos Landmanden, der, fornemmelig i Pleinings- og Høstetiden, ikke just ere af de allerbarmhertigste i saa Fald, hvilket heller ikke er at fortænke dem for, da der i den Tid falder Arbeide i Overflødighed hjemme. Indbyggerne paa Stedet bygge ellers selv deres Fiskerbaade, eller rettere sagt, de iblandt dem, som have havt Lyst til at øve sig i dette nyttige Haandværk, og kan ikke nægtes, at Arbeidet jo baade bliver troefast gjort, og seer derhos temmelig ziirligt ud, men for sin Hurtigheds Skyld synes dette Arbeidsfolk ikke at fortiene nogen synderlig Berømmelse, ihvorvel det dog er Skade, at flige uundværlige Arbeidere paa dette Sted begynde efterhaanden at formindskes, saa Vedkommende desaaarsag ofte sættes i stor Forlegenhed, som burde forebygges i Tide, deels for at Næringerne ikke skal standse, og deels Arbeidslønnen ikke stige alt for høit, Handels- og Fiskerstanden til Skade. I Kiebens havn kan allerede en Lemmermand have læt-

F

tere,

tere, end paa Schagen, naar alting tages i Betragtning. At Jernarbeide iligemaade maae falde temmelig dyrt paa Schagen, følger af Fornødenhed, da der saa at sige ikkun er een Kleinsmed, som med Nytte, naar han finder for godt, kan gaae Folk tilhaande, og er desuden beskæftiget med andre Forretninger. Saaledes er og Schagen fast blottet for alle andre Haandværksfolk; thi det opholde sig ingen Smedkere, hvoraf følger, at naar nogen doer f. Ex. maae der affærdiges et Bud 4 til 5 Mile, inden en Liigliste kan gøres i Stand; ingen Bedler, som dog synes utroeligt paa et Sted, hvor der drives Handel: Løndegodsset bliver og flaaet til derefter; ingen virkelig udlært Keeflager, ingen Blokkdreier, ingen Kompas, Hatter, Potte, Dug, Værk eller Stolemager; ikke een eneste Haarstrierer, som kan være ligemeget; ingen Muurmester, Glarmester, Kemmesnider eller Hiulmænd; ingen Huustømmermænd, kort sagt! ingen Haandværksfolk, undtagen een eneste udlevet Skræder, og en Skomager = Svend, og dog skal Stedet forrestille en Kiøbsted, ja en af de ældste Kiøbstæder i Riget! Gid kun ingen af de andre smaa Kiøbstæder befandtes i samme Tilstand,

stand, og at de ikke behøvede at forskrive alle dem fra Landet eller andre Steder, som skal forrette noget borgerligt Arbeide, lige indtil Tællemanden, hvortil Schagens Bys er nødsaget, og det ikke uden ringe Tab, da udenbyses Folk nok forstaae baade at lade sig tigge og betale, naar de fornemme, at en eller anden er forlegen, og kommer det deels deraf s. Ex. at Huusbygningen paa Schagen er saa kostbar, og deels at Kjøbmændeneielden føre andet hjem, end Bragstømmer, for hvilket de kan forlange og faae det, dem selv lyst; thi ellers lade de det ligge, vidende, at Folk tilsidst bliver nødsaget til at krybe til Korset, og har saaledes denne Sag sin fuldkomne Rigtighed. Men for at komme til Baadebygningen igien, da har jeg givet Agt paa, at de fleste af Schagens Fisserbaade ere indvendig imellem Fortogten og Agterstavnen kun $10\frac{1}{2}$ Allen lange, og i Bredden ved Seilstovten $3\frac{3}{4}$ Allen, samt ved Skudstovten $4\frac{1}{2}$, og tværs over Skuden, eller det Rum, som er agter for Skudstovten, alt overshøved at beregne indvendig $3\frac{3}{4}$ Allen $3\frac{1}{2}$ Tomme, hvor Baadene ere meest brede. Men derimod foran ved Pigtæstet (saaledes kaldes Rummet imellem Fortogten og Forstavnen) udgjør Bredden

den ikke meer end som 3 Alen 2 Tommer. Fra Forstavnen til Stevnestovten ere $3\frac{1}{4}$ Al., men Skuden 2 Alen $14\frac{1}{2}$ Tomme, hvoraf læt falder at bedømme saavel Forrummets, Seilrummets, som Fisserummets Længde, naar ikkun dette lægges til, at Kielstræet i disse Baade udgier $8\frac{1}{4}$ Alen i Almindelighed. Ugterstavnen er $\frac{1}{3}$ tyndere indvendig, end udvendig, og altsaa paa det sidste Sted $7\frac{1}{2}$ Tomme i Tykkelsen oventil, men forneden $5\frac{1}{2}$ Tomme, samt i Længden $22\frac{1}{2}$ Tomme, og kun lidet krumbøiet, hvorimod Forstavnen er 2 Alen $16\frac{1}{2}$ Tomme lang, meget meer bøiet, end som den anden, og i øvrigt i alle Henseender dannet som Ugterstavnen. Paa Roeret, som oventil er $8\frac{1}{2}$ Tomme i Bredden, og nedent, Fiffen iberegnet, 14 Tommer, sidder en 2 Al. 12 Tommer lang Roerpind, som paa Stedet kaldes Dræb, men hoon de Bræder, som række ovenfor den virkelige Kelling, og ere 5 Tommer brede. Eßing er enhver Baadebygger bekendt, ligesom Hielmholstene, der ere af Skikkelse, som paa andre Baade. Men betræffende Dybden eller Høiden, da er den i Fisserummet fra Kielstiden, og op til Tovten 1 Alen 4 Tommer, og ved Seiltovten 21 Tommer, men ved Fortovten 25, og maalte

maalte langs med Hovnene 11 $\frac{1}{2}$ Al. 1 Tomme. Koerblæggene paa en saadan Fisserbaad ere gemeenslig 4, siddende paa Kraaes, fordi at Aarerne ere 11 til 12 Alen lange, der fornemmelig i ondt Veir ikke kan bestyres af mindre, end 2 Mænd. Piktælt, Stafntælt, Masttælt og Fisketælt, kaldes nogle sammennaglede Bræder, der lægges ned i ethvert Rum, ligesom i For- og Agterrummet, for at Fisserne, og medhavende Sager, ikke skal blive vaade, og formoder jeg da, at en erfaren Baadebygger ved Hielp af ovenansførte Beretning, magelig vil kunne veilede sig til at kiende Grunden af Schagens Baadebygningskonst. Men nu hører ogsaa til, at der gives tillige nogen Oplysning om de brugelige Seil paa disse Baade. Det er brugeligt overalt, at slige Baade ere forsynede med 2 Master, hvoraf den ene kaldes Stormast, og den anden Fokkemast. Begge disse kan tages ud, og reises eller sættes op, naar det behøves. Stormasten er 8 Alen høi, og 13 Tommer i Runddeel ved Seiltovten, men Fokkemasten 5 $\frac{1}{2}$ Alen lang, og 7 $\frac{1}{2}$ Tomme tyk omkring nedentil. Storfeilet bestaaer af 4 Duge, hvilke, naar de alle ere sammensyede, knap holde 5 Alen, og disse udgier dog Seilets Brede

Kaaen, men nedentil er det 6 Alen, og $6\frac{1}{2}$ i Høiden. Fokken gøres af 2 Duge, 5 Nvar: teer brede, og bredere er den ikke oventil, men derimod nedentil 2 Alen, og $4\frac{1}{2}$ Alen høi. Nu vil jeg da til Slutning give mine ringe Betænkninger tilkiende over disse Schagens Baade, som synes at bør være følgende: a) I Henseende til Egnens Beskaffenhed, og den meget sandagtige Grund ved Havkanten, saa ansees disse Baade for at være alt for svære i Lømsmeret til at slæbe frem og tilbage fra Havet af et svagt Mandskab, allerhelst naar Underdelen af Baadene er bygget af Eeg, og Folkene ikke have indrettet smaa Windespil paa Stranden, eller bruge de saa kaldede Lommer, for at trække Baadene op eller ned paa, hvilket dog magelig kunde skee, og hvoraf i manglende Fald, ligesom af det, at Fisserneielden betiene sig af Kuller, eller hjælpe hinanden, følger, at Folkene ofte slæbe over deres Kræfter, og paadrage sig ikkeielden Brok, og andre flige skadelige Sygdomme, som tilforn er meldet. Men paa alt dette kunde den simpleste Mechanik raade Bod, dersom Bedkommende selv vilde. b) Er det en afgiort Sag, at dersom flige Baade skulde bruges paa de Steder, hvor der
falder

falder huul eller krap Brænding, saa vare de alt for korte i Kiolen, men paa Schagen gaae de for saavidt an, efterdi at Revlene saa meget formindske Søebrudet, hvortil i al Sandhed relative kan søies, at Fisserne paa dette Sted (uden at dable deres Handlinger uden Marsag) ikke vove sig saa yderlig i Henseende til Fiskesøgningen, at nogen er ude paa Havet, naar det for Alvor begynder at bruse, men tog de 3, 4 til 5 Mile ud til Søes, som tidt skeer paa andre Steder, maatte det visselig give betydelig Forandring. At styre en nupret og retskaffen Brænding af, der dog sielden bestaaer af flere ved denne Odde, end 9 Reed, troer jeg ikkun saa paa Stedet forstaae sig paa, og er det en stor Lykke for Mandskabets Bedligholdelse, at Revlene dæmpe Havet saa meget, som bekendt er. Naar en Baad skal løbe lykkelig igiennem et Søebrud ved Landet, bestaaende af 18 til 24 Reed, og Havet er ret i sin fulde Kraft, da hedder det, at Koergiengeren passer vel paa, og har den Kommando, Hurtighed og Mod, som dertil hører; thi ellers er Mandskabet tabt i en Hast, og i slige Tilfælde gavne kun lidet Schagens svære Baadsaare, der vilde trække Mandskabet, under Belgernes Reisning,

over Borde. c) Synes Seiladsen at være heel maadelig, allerhelst for saavidt Fokken anbelanger, der ikkun er at ansee som et Bernes værk i Relation til de store Elementer, man har med at gjøre, for at bierge Liv og Gods, og i Forhold til andre Søefolks Indretninger, som jeg noie har betragtet, besynderlig i Sverrig og Norge. Nordmændene have og indrettet deres Søevæsen paa en anden Fod, forstaae ogsaa deres Sager anderledes, end de, der boe paa og nær ved Schagen, enhver derfor især ulastet. Ved den sydlige Side have Fiskerne Fokken forbruset, naar de lande, men fielden ved den modsatte, eller opefter ved Vesterhavet, som maae have sin Marsag i Brændingernes ulige Handling paa denne og hine Kyster. Men angoaende Fartøierne, da ere de, som tilhøre Schagens Kiøbstad, for nærværende Tid 15 i Tallet, og af 1 til $7\frac{1}{2}$ Læsters Drægtighed, alle skarp byggede, og med eet Dæk i. Naar nogen enten forliser sit Fartøi, eller vil have et nyt anskaffet, da lise Skipperne gemeenlig en ny Baad fra Sverrig, af 1 til 2 Læsters Drægtighed, og lade den siden forbygge paa Stedet, hvilket falder mindre kostbart end ellers, eftersom de Svenske aflade deres Baade for en me-

get

get let og taalelig Priis. Den saa kaldte Klinkebygningmaade er meest almindelig paa Schyagen, ligesom paa de fleste andre Steder i Provindserne, hvoraf let er at slutte Kesten. Schyagens Fartøier ere ellers temmelig gode Seilere, og gaae nok saa vel til Vinden, som Naboeskuderne, ere og derhos lette og magelige at vende og dreie for indehavende svagt Mandskab, som gemeenlig bestaaer af een Matros og een Dreng, foruden Skipperen, som er Styrmand tillige. De mindste Fartøier seres af Skipperen og en Dreng, eller en Matros i Drengens Sted. Om Sommeren, eller saa længe Farten varer, sættes Schyagens Skuderielden paa Land, da det falder alt for bekosteligt, efter hver fuldendt Reise, at iværksætte sige Foranstaltninger; Fartøierne blive altsaa imidlertid bragte inden for de 2 yderste Reyle, og der lagte til Ankers i de saa kaldede Kiise, eller paa saadanne Steder, hvor Vandet er dybest, og følgerig mindst Brud er at vente. Een Mand maae stedse ligge om Borde, for at lændse og klare Lovene, i Tilfælde af at Vinden springer om, eller Strømmen vender sig, og er dette en ikke mindre bekostelig end ubehagelig Forretning for de Matroses, som have paataget sig dette Ar-

beide; thi det hændte sig ofte, at ingen kan gaae til eller fra Borde i samfulde 4, 5 til 6 Dage, og kan deraf sluttes, at disse Fartøier maae paa sine Lider være underkastede megen Fare i slige Tilfælde, ihvorvel at de dog sielden drive i Land, efterdi at Bedkommende ikke allene forstaae, men og tillige ere omhyggelige for at forsyne dem med de Sager, som Stedet og Omstændighederne nødvendig udfordre. At lære den rette Maade, at sætte Ankere forsvarlig for Revlene, og det store Søebrud, har jeg ikke saa nøie, som jeg ønskede, kundet komme efter, og altsaa vover jeg ikke at beskrive, eller med nogen Nøjsøhed indlade mig i den Sag: nok at Bedkommende deri ere ret vel øvede, og kunde dette endog sigte til fremmede smaa Fartøiers Redning i paakommende Tilfælde. Tilførn skal Skipperne have lastet Anker imellem den yderste og mellemste Revel, og da hændte det sig, efter Beretning, at Fartøierne oftere kom til Skade, end som nuomstunder, hvilket synes falde af Fornødenhed, efterdi at 2 Sandbanker, beliggende inden for hinanden, altid tage meer Søebrud af, end som een eneste. At ligge inden for den tredie Revel, gaaer ikke an formedelst Vandets Lavhed under Søebruddene.

Kæer, Mas-
ster

ster og Stænger bringes i Land, naar Fartøierne saaledes, som foran er meldet, skal blive liggende i nogen Tid. I øvrigt ansees sli­gen Ankerplads ganske usikker for store Skibe, ja, om der end inden for berørte Revle var tilstrækkelig dybt Vand nok. Men derimod indsees ingenlunde, at uden for alle Revlene, eller paa de Steder, hvor der falder Vand af 5, 8 til 10 Favnes Dybde, med fast tiltagende Leersgrund imod Landet, kan være saa meget i Veien, som deels indenrigske og deels udenrigske Folk mene, og ere bange for, naar de ved en eller anden Leilighed skal søge Fragt ved Schagen, og bestræbes denne Beretning ikke lidet ved 6 Aars egen Erfarenhed, efterdi at det tidt i den Tid er indtruffet, at de Forbiseilende ikke allene om Sommerdage, men og ved Høstetider i Himmelform og Veir, ere bleve­ne nødsagede til at kaste Anker paa Schagens Bugt, og det undertiden midt i Farvandet, men undertiden nærmere Nisfet, end Gladstrand, alt efter Omstændighederne, og dog riet Stormen af, uden, saavidt bekiendt er, at have kommet til nogen Skade: og da jeg ofte selv har været med danske Søfolk, der, i Mangel af dem bekiendte Havne og Ankerpladse, have taget den

Ve.

Beslutning, i Nødstilfælde og naar Skibene ikke længer kunde føre Seil eller bierge sig i Nordøen, at lændse lige fra Rifet af, eller gjøre en Wendereise til Helsingøer, som baade er høist farligt, især i de mørke og lange Høstesnætter, og derhos forsinker Handelens Løb overmaade meget, saa tør jeg med temmelig Visshed, og paa Grund af ovenansførte, forsikre den handlende Stat om, at naar Fartøierne ere forsynede, som de altid bør være, med gode Tov og Ankere, da er Ankergrunden fast nok til at holde. Men at lægge sig paa dette Sted især med sydlige Vinde, til Ankers, og være slet forsynet med Ankere og Tove, tilraades Handelsmanden eller de Søefarende ikke, og ligesaa lidet, at et Fartøi af stor Last og Drægtighed lægger sig nærmere Landet, end som paa 7, 8 til 9 Favne dybt Vand. Men kastes Anker paa Østersbankerne, da staae Ankertovene Føre for at skamfiles. Det er ellers i Forveien meldet, at uden for begge Sider af Schægen ligge 3 Banker eller Revler, nemlig den saa kaldte store, mellemste og inderste Revler. Disse Revler ere i Freds- og Krigstider en Formuur for Landet, men farlige nok for Søefarten, naar den ikke ret kender dem. De findes

findes og ikke aflagte i noget Søe eller Land-
kort, saavidt mig er bekiendt, hvorfor jeg har
holdt det fornødent, at lade en Stump af Lan-
det aftegne, der strækker sig indtil det blinde
Rif, og ikke længere, med alle 3 Revler ved
Siden. See Tab. IV. I stille Veir
sees disse Revle ikke, men jo meer Havet rei-
ser sig, jo tydeligere lade de sig tilshyne. Først
støde Bølgerne an paa den store Revel, siden
den anden, tredie, og endelig paa Landet. Van-
dets Dybde imellem disse Revle er noget afvæ-
lende, ligesom Grunden affylles eller tiltager
ved Havets Omtumling; men i Almindelighed
er dog Vandet ovenfor den største eller yderste
Banke 5, 6 til 7 Fod, og lavere oven for de
andre. De Banker, som ligge omkring Scha-
gen, bestaae ikke af Steen, men af haard og
kompakt Sand, hvorpaa Skibene hugge sig i
Stykker, saasnart som Havet bliver noget vel
uroeligt, men imellem Revlerne, fornemmelig
paa den sydlige Side, er Grunden saa blød,
at Skibene i en kort Tid male sig ned i San-
det, og komme aldrig fra Stedet siden, med
mindre at en svær Brænding med høie Bølge
indsalder. No. 1776 kom jeg fra Island med
en Skipper, hjemmehørende i Holstein, hvis
Navn

Navn jeg nu ikke erindrer, men som sandelig var en erfaren, haardsøer og duelig Søemand. Kort uden for Schagen i Nordsoen paakom en hæftig Storm af Nordvest med Lynning og Taage. Natten stundede til, og Fartøiet blev dreiet hi til Kl. 6 Sl. F. M., da Skipperen resolvede, at seile ind paa Loddet, forvissat om, at være vel frie for Schagens Rif, naar han fik Loddskud af 25 Favne, og derpaa holdt han af. Men det varede ikke længe, inden man blev vaer, at Fartøiet var kommet ind i Kløvsten imellem Nordost- og Sydostnalken af Rifet, og gjordes da al Kunst nedig i at prange Seil forbi den sidste. Heraf slutter jeg da sikkert, saavel som af egen Erfarenhed paa Stedet, at en Søemand, som kommer fra Nordhavet, ikke maae stole paa hans Loddskud af 25 Favne, for at være frie for Rifet, men derimod upaatvivelig, naar Fartøierne komme fra Sundet, ja indtil 17 Favne, da de endog ere frie, med mindre at Vinden skulde være alt for kontrær, eller og ingen Seil kunde føres. Ligesom Revlene bestaae af haard Sandgrund, saa bestaae og begge Floie af Rifet af samme Materie. Vel forandres ikke, saavidt mig er bekiendt, Hovedsituationen af Schagens Rif, men ders

imod

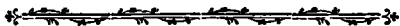
imod ere Udgrundene eller Udfanterne idelige Forandringer underkastede, som foraarsages deels ved de stærke Strømme, og deels den gruelig svære Brænding, som indfalder paa dette farlige Sted, hvoraf følger, at Vandets Dybde paa og ved Siderne af Rifet er noget afværlende, og altsaa ikke lokaliter som ubevægelig kan bestemmes. Imidlertid, da Grundene ere sagte opgaaende, saavel i Kløvten, som paa begge Sider af begge Nakker, saa følger af Fornødenhed, at Vandets Dybde i Forhold dertil maae til- og aftage. Inderst imellem Fløiene fra A til B Tab. V. er Vandet 5, 6, 8 til 10 Fod dybt, da det siden udester temmelig hastig forandres, og bliver 13, 14, 20 til 25 Favne dybt m. v. Ved den sydlige Side voxer Vandet efterhaanden til 6, 7, 8 Favne, ja vel 10 til 11 i Linie med Østersbankerne. Den Tegning, som her forestilles, er tagen Aar 1785, da Rifet stod i Baal og Brand, og Havet var opirret af N. V. Storm. Paa den nordlige Side af Schagen er fast Ankergrund, med passende dybt Vand for alle Slags Skibe; thi Vandet afværler f. Ex. fra 3 til 10 Favne, og falder derefter i Dybet. Disse store Fordele lader til, som Landets egne Børn endnu

endnu ikke ret kiende; thi naar hele Flaader af forskjellige Slags Nationer lægge sig til Ankers paa dette Søetterie fra April Maanedes Udgang til omtrent midt i August, saa findes meget fielden Dauske Undersaatter deriblandt, nogle Abentraaer undtagne. Naar et Fartoi kommer fra Nordhavet, og Binden falder alt for sydlig under Forbiseiling af Riset, som er meget almindeligt, med mindre at en stiv N. V. eller N. O. Mersseils Kuling trækker igiennem, da er det stor Fordeel for Farten at vide, at den trygt kan blive bestiermet ved den modsatte Side, indtil beqvem Leilighed falder, og Binden springer om til N. V. eller N. Erfarenhed har lært i min Betieningstid 1784 og 85, at Skibe paa dette Søetterie, og paa et andet Sted i Schagens Fouldistrikt under Bestervallen, have riet de meest rasende Storme af i Maji, Juni og Julii Maaneder, uden at komme til mindste Skade. Men Ankere og Løve maae være virkelig gode. Naar September Maaned begynder, og Havet fordobler, ja mangfoldiggjør sin vældige Styrke, tilraades alle, at skye Ballen, saavidt mueligt. Ellers bør paa dette Sted, som en hovedmagtpaaliggende Sag for Søefarten, erindres, der ellers

uag-

magelig Kunde og kan gaae de kommanderende Skippere og Styrmand af glemme, at, i Folge Forordningen af 21. Marti 1705 og den Kgl. Plakat af 1. Februari 1779, er allernaadigst strikte befaleet, at Fyrene i Danmark og Norge skal staae i fuld Blus om Sommeren, eller fra Paaske til Michelsdag, fra een Time efter Solens Nedgang, indtil dens Opgang: og om Vinteren, eller fra Michelsdag til Paaske, fra en halv Time efter Solens Nedgang indtil dens Opgang. En vel indrettet Havn i Gladstrand vilde i øvrigt meget formilde Søemandens haarde Vilskaar, ja uden Tvivl blive Landmanden og ligesledes Kongen til Nytte, efter min ringe Formening, som har betragtet dette Sted temmelig nøie, og indseer jeg ikke andet, end at det Forskud, som bliver gjort, rigelig i Tiden vil bes tale sig, da Situationen i mange Tilfælde er meget favorabel.

Trettende Kapitel.

Om

Strandings . Tilfælde.

Det var meget at ønske, at ligesaa mange Skridt, som den hele Strand udgjør fra Kisten af og indtil de yderste Grændser af det Danske Rige, ligesaa mange samvittighedsfulde Betragtninger enhver, som boer ved Havsiden især, vilde gjøre sig over de elendige Mennekkers Tilstand, som deels sætte Liv og deels Guds til ved denne farlige Kunst, ja undertiden, som ikke er rart, baade Liv og den timelige Belsærd tillige, alt paa eengang. Haardere, end som Flint, haardere, end Staal, ja, som er meget mere, haardere, end som nogen Diamant, maatte det Hierte være, der torde vove sig til at forøge disse Ulykkeliges Sorg og Jammer! Dersom Folk allene gav sig Stunder til under slige høist ynkværdige Omstændigheder, at sætte dem selv i de Forulykkedes Sted, troer jeg visse-
 felig,

vestre og nordre Kant af Landet Benschys-
 sel: 1) "For Raabierg Sogn og Bye — en
 "Strækning af omtrent 1 Miil fra Raabierg
 "Schive, eller Tornbakken, og øster paa ind-
 "til Starholms Strand. 2) For Starholms
 "Eiendom, for saavidt Hans Majestæt udi For-
 "strands-Rettigheden med Usdals Eier er lods-
 "tagen." Uden Tvivl vil denne Lodtagelse i
 Tiden give nogle Disputer, med mindre at Kam-
 meret i Tide bekiendtgjør, paa hvad Fundament
 imellem Hans Majestæt og Eierherren af Us-
 dal Lodtagelsen er grundet, og er jeg foranles-
 diget til disse Tanker i Anledning af at Kon-
 gejagten Laxen Anno 1783 just satte til ved
 denne Forstrand, over hvilken, i Fald Fartsiet
 havde været indladt med Handelsvare, vedkom-
 mende Usdals Fuldmægtig uden Tvivl vilde
 have havt fri Disposition, som aldrig her have
 Sted, naar Hans Majestæt virkelig er lodta-
 gen, og hans tiltagne Betientere have noget
 Esterretteligt at fremvise til at beskierme de
 Kongelige Rettigheder med. Vist nok er det
 ellers, at Skielle- eller Strandmerkerne, ja
 Sognemerkerne tillige, ere saaledes ukiendelige,
 at de ældste Folk med Bished ikke kan erindre
 sig, hvor disse have staaet i fordum Tider.

De,

De, som tilhøre Usdals Gods, siige derfor og giette sig til, at saa og saaledes maae den Sag have været beskaffen i forrige Tider, men de, der holde Kongestrandens Partie, have andre Tanker, men hvilke der ere de retteste, skal jeg lade usagt. Maaskee at Uddelingen af det Inddrøevne herudinden kan give nogen Oplysning, og at Folk kan faae at vide, enten Kongen tilhører $\frac{2}{3}$ Part, eller og mindre eller mere i disse Forstrands-Rettigheder, samt hvor Skielene ligge, der er om at gjøre, enten saa Kongestranden er under Forpagtning, eller ikke.

3) "Fra Starholms Strand i Raabierg Sogn, øster paa, forbi gammel Schagen, og indtil det yderste af Landstrækningen paa den anden Side, som er omtrent $2\frac{1}{2}$ Mil." Videre. Fra Schagens Rif eller Green paa den søndre og østre Kant af Benschysse. a) "Fra Landpynten sønden for Landet og vester forbi Schagen, indtil Steensbeks-Gaards Forstrand i Raabierge Sogn, som er en Strækning af omtrent 3 Mile. b) Sønden eller vesten for Raabierge Sogn, fra Steensbeks-Gaards Forstrand og indtil Usdals Eiers Forstrand i samme Sogn, som strækker sig

U 3 "om-

”omtrent (a) $\frac{1}{4}$ Miil.” Og da Eieren af Steensbells Hovedgaard nu er privilegeret, saa tilhøre Strandrettighederne ham for den saa kaldede Karretstrand saa længe, som en Uprivilegeret ikke faaer Gaarden i Hænder, alt i Følge af sagte Høiesterets Dom, hvortil Tvistighederne i forrige Tider have givet Anledning. B) Fortiener det Noes, at Fiskerne med deres Jernstænger forstaae behændig at optage nedstunkt Jern i Havet, og det lige indtil de sværeste Jernstænger, som enten maae frem for en Dag, eller og gaae i Stykker, dersom Jernet er skørt; men er det blødt Jern, kan Stængerne holde saa fast deri, at Jernet tilsidst bliver krumbeiet. Kasser, Gade, Løvværk og andre svære Sager kan ligeledes optages dermed, og hænder det sig tidt, at 4, 5 til 6 Baade, der slaas sig sammen

- (a) I Formening om, at ingen Fornuftig med nogen god Grund vil kunde støde sig derover, anmerkes paa dette Sted, at der ere Eieendoms Afkomster og Skidder, samt den matematiske Cirkel lagt ved Siden af disse, der udrette alle Omtrenter, og skaffe Vedkommende en fuldkommen Ret, enten saa de ere Høie eller Lave, men ikke en omtrent Ret, der selden adskiller eller forebygger nogen vigtige Trætter.

men i Selskab, dog maae give tabt, for ikke aldeles at vindes ned under Bandet. Paa Læssøe berettes ellers, at være langt bedre og kraftigere Anstalter i saa Fald, men disse har jeg ikke seet. Dog er en Tegning af de Tænger, som der bruges til at opbierge Kanoner især, og andet svært Gods med, nyliq faldt mig i Hænder, og ere disse af massiv Jern, samt dannede saaledes, som sees paa Tab. VI. Fig. 1. At Hans Majestæt Kongen har modereret Tolden af opfisket Jern af Havet, der ellers maaskee aldrig kom til Nytte, synes at være i alle Dele vel betænk, og at befordre og opmuntre Flittighed, sigtende til fælleds Bedste. Forliste Skibsankere ere Biergerne, som Elskere af alt Slags Jern, ligesledes serme nok til at faae Bugt med; men aldrig ere de saa modige eller stræbsomme under nogen Stranding, som naar der indstrande Kornskibe, da de fast kan være uden Opsigt, og Arbeidet dog gaaer for sig hurtig og i al Stilhed. Waade Kornvare opbierges med Kasser, giorte af gammel Seildug med en Bøile omkring, og langt Skast paa. Tab. VI. Fig. 2 forestiller en af disse virkelig nyttige Kasser: Og ere Bedkommende utroelige enige i, at faae disse Kornvare i en Hast konserverede,

som foraarsages af den ofte indfaldende Brød-
 trang paa Stedet, og slige Vares overdrevne
 Priser paa sine Lider. At foranstalte stran-
 dede Skibe udsatte paa Schagen m. v., ansees
 hoist nyttigt for Handelen, og vilde en Mand,
 der havde mekaniske Indsigter, og Øvelse i saa
 Fald, samt derhos nogle Midler, uden Tvivl
 baade kunde gjøre sig og andre lykkelige derved.
 Indretningen skal, efter Beretning, ikke koste
 synderlig meget. Lemmerlast, som indstrander,
 ere Biergerne ikke meget villige til at give sig
 af med, og især, naar noget Fiskerie enten
 indfalder, eller forventes i den Tid. Alle de
 Vare, som opbierges, og som maae forblive i
 Landet, blive nu for Tiden bortsolgte ved of-
 fentlig Auktion, med mindre at Rederierne agte
 at afhente deres Andeel igien, og synes denne
 Maade at sigte til alle Vedkommendes Fordeel.
 At samle Biergerne, som man siger for et gam-
 melt Ordsprog, alle under een Hat i adskillige
 Tilfælde, er ikke aldeles saa let giort, som sagt,
 hvilket især synes at hidrøre af den Årsag, at
 Mængden ikke indseer sit eget Bedste, og har
 levet, saa at sige, og lever ligesom i selvraa-
 dige Indbildinger, da ingen faste Forbindelser
 imellem Biergerne indbyrdes ere oprettede, hvil-

ket

ket ansees for at være feil, og sigtende til Uorden og fælleds Skade. At Folkene bleve menstrede s. Ex. Morgen og Aften, efter at Væggene ere lagte, af deres Foresatte, kunde aldrig andet, end medføre god Orden i Biergningsvæsenet o. s. fr. d. Det knækker Fiskerierne, og skader selgelig den borgerlige Hovednæring, at det hele Mandskab, og det ofte aldeles unedvendig, stormer endog til en ubetydelig Strandning, gamle Kierlinger og Børn end ikke undtagne, der ikke have ved Stranden noget at forrette, men burde være ved deres Huusforretninger hjemme, spinde, tvinde o. s. fr. d. Efter mine Tanker er Strandfogdernes Pligt, der strække Bagpenge, i egen Person at forblive paa deres Poster, og at svare til det, som dem er anbetroet; men at Dreng og Piger, under et saa betydeligt Ansvar, skal betros en saa vigtig Forretning, holder jeg ikke for at sigte til nogen af Bedkommendes Nytte. Strandfogdernes Instruktioner m. v. synes for en stor Deel at burde dependere af det høie General Toldkammer, der har den første Influence i Toldvæsenet, og al Uorden, saavidt mueligt, endog i saa Fald ved dets naadige Bistand forebygges, ikke at nævne flere Ting, der maaffee kunde

taale at rettes, til alle Vedkommendes Fordeel, og især Biergernes Lættelse m. v. under Arbejdet, men som Tiden ikke tillader mig, i en Hast at faae fremsat i vedborlig Orden. C) Er det visselig roesværdigt, at Biergerne tidt og ofte vove deres eget Liv, for at redde andres, endskjønt med stor Forskiel.

Anno 1784 for Gy. Ratten imellem den 6. og 7. December tildrog det sig, at et stort tremastet Skib stødte an i en overmaade stærk Storm paa den nordosflige Nakke af Rifet. Dette Skib, kaldet Argo, ført af Herr Kapitain Friend, kommet fra Memel, og destineret til Levepool eller London, hvor Fartøiet hørte hjemme, kunde ingen blive vaer, førend om Morgenen den 8de, da Havet saa noie havde forenet sig med det rasende Sneefog, at disse ikke engang ret kunde skilles fra hinanden. Lasten, der bestod af Bieler, og hvoraf noget inddrev, og noget gik forbi, røbede ellers, at der maatte være noget usædvanligt forefaldet. Noie Tæmer gik forbi, inden man kunde ret blive overbeviist om, enten at der stod et Skib, eller

eller ikke, og imidlertid vare Biergerne be-
skieftigede med, for at holde Barmen, at
slæbe paa Land de inddrevne Stokke. En-
delig fik man et Skimt af Braget at see.
Natten tilstundede, Kulden tiltog, og Ha-
vet ved Kulden blev meer og meer uroe-
ligt. Ingen Baad var nu ved Haanden
omtrent paa $\frac{1}{2}$ Miil nær, men Strandens
Forsatte forskaffede i en Hast med Bogue
nogle Baade forte til Stedet. 30 Rdlr.
bleve udsatte for den første Baad, der
kunde komme ud og erkjendige sig om Bra-
gets Tilstand m. v., men Havet afflog
den gang alle Konditioner, og ingen vidste
endnu, enten at der vare levende Folk paa
Braget, eller ikke, hvorfor der maatte gøres
flere Forsøg i en Hast, og da der paa den søn-
dre Side ogsaa manglede Baade i Nærhe-
den, blev en afhentet fra Besterbye, over
 $\frac{1}{4}$ Miil fra Rifet. Søren Christensen
Skibbygger, en Selskabsformand, paatog
sig at føre den an. Baaden foer mandig
frem, men da den ikke saa lettelig kunde
merke Havbrudets Styrke forud, saa blev
der med Hattene givet Signal fra Braget
om at forandre Koursen. Nu var der
først

først Livstegn at fornemme, og hvor maatte
 da ikke det givne Vink fra Bragets Side
 fordoble de Biergendes Mod i at spænde
 alle Aarer an, for at vinde en stolt Seier?
 Baaden, der var at regne som en Flue imod
 en Elefant, i Hensigt til det modige Hav,
 opkastede sig derpaa ved Siden af Braget,
 og med megen Nøie fik 13 Engelskmænd i
 sin Bærg, hvoraf nogle vare næsten af
 Kuld og Sult omkomne, men Styrman-
 den og 2 Matroser bleve et Offer for Ha-
 vet, og da Baaden med Folkene var Lan-
 det, faldt Bragsstumperne i Havet, efterdi
 Skibet var flækket ad i Midten i For-
 veien. En lykkelig Tidspunkt, der foran-
 drede de Elendiges mørkeste Aspekter til en
 sand og søelig Glæde! Denne Tildragelse,
 som visselig ikke er ubetydelig, blev ellers
 tilkiendegivet det Kongelige Bestindiske,
 Guineiske Rente- og General Toldkammer,
 som, efter at have indhentet vedkommende
 Øvrigheds Erklæring om Tingenes Rig-
 tighed, naadigst lod sig gefalde at indgaae
 med en allerunderdanigst Forestilling til
 Hans Majestæt Kongen, og derpaa under
 25. Januari 1786 udvirkede, "at Søren
 "Skib:

"Skibbygger af Schagen, for hans ud-
"viste uforkædede Mod til Menneſkenes
"Livs Frelſe i ovenmeldte og mange andre
"Tilfælde, ſamt især ved Fregatten Cron-
"borgs Indſtranding 1780, allernaadigſt
"blev forundt og tillagt af Fondet ad uſus
"publicos en Gratifikation af 100 Rdlr. og
"derforuden, til et ærefuldt Minde, Me-
"dailen pro Meritis i Solv," hvilket alt
blev tilſendt Hans Excellence Herr Geheimeraad og Stiftbefalingsmand von Levetzau til offentlig Uddeling, hvilket og ſkede i Schagen, i Folge dertil givne høie Fuldmagt; og da heraf tydelig ſees, at Hans Majestæts omme faderlige Hierte bær lige ſaa ſtor Omſorg for at ſee Udlændingers Liv reddet i Havsnød o. ſ. fr. d. ſom hans egne Underſaatters, ſaa vil uden Tvivl dette allernaadigſt udstædte Opmuntringsmiddel ved Kyſterne i Tiden have de onſkeligſte Folger. (Vel findes dette Exempel anført i de Berlinſke, Alborgſke og Altonaiſke Tidender pro No. 1786, men da det angaaer Schagen, og denne Beſkrivelse maaſkee læſes af andre, end dem, der læſe bemeldte Tidender,

der, saa har jeg ikke holdt det overflødigt, at igien tage det paa dette Sted.)

En Engellskmand, der hængte paa et Brag af en Schaanert, ved den nordlige Side af Udhullen for nogle Aar siden, midt under Vinterens Hierte, som var uden Maal og Sandser, da han kom i Land, blev ligeledes ved sliig Leilighed reddet imod al Formodning, hvorved jeg lærte at kiende denne snilde Adfærd, ikke at nævne flere Tilfælde, hvortil visselig ikke allene udfordres usvækket Mod, men og den største Forsigtighed til at kunne komme Bragene saa nær, som behøves med Baadene og vel i Land igien, allerhelst naar sliige Tilfælde indtræffe ved den nordvestlige og nordlige Side af Ballen, eller paa et saa farligt Sted som Rifet, hvor det sielden lykkes, at nogen Ladning bliver bierget til synderlig Nytte, og undertiden ikke Folkene engang, da saasnart Vinden rører sig det mindste, lige meget fra hvilken Kant, og Strømmene tillige opirre Havet, Greenen inden saa Minuter kan staae i Baal og Brand, og er det i den Anledning at alle Seefarende, som have den Valcur, at støde an paa dette Sted især, tilraades, ikke at blive for længe om Borde, da Mandskabet magelig

der

derved kan komme i største Fare, om ikke satte Livet til. I øvrigt kunde slige Tilfælde give et smukt Thema til en rørende Tragi-Comædie, for dem, der besad en Ewalds Geist til at udføre det i Pennen, og især, hvis de havde selv været Tilskuere af deslige traurige Scener. Det allerubehageligste, som kan møde under slige Tilfælde iblandt andet, er ellers, naar det indtræffer, at Baadene ikke ere ved Haanden, da disse maae føres til Strandings-Stederne paa Bogne lange Veie, og imidlertid kan det være ude med de Nødlidende, og en efter anden af Mandskabet dratte ned i Havet, som er et høist rørende og ynkeligt Syn, og er det virkelig en Sandhed, at det kommer meget, ja fast allene an paa, at Strandens Foresatte gjøre hurtige og kraftige Anstalter herudinden i Særdeleshed. Skibet Geheimeraad Steeman, og de, der vandrende paa Dækket ved min Ankomst til Risfet, 2 Mennesker, zittrende og slaaende Hænderne sammen, midt i det grusommeligste Uveir, Baal og Brand, kan aldrig gaae mig af glemme, da ingen menneskelig Hielp der kunde være at forvente.

Til Slutning anmerkes, i Følge ofte igientagne Erfaringer, at Skibbrudsmænd, bespændte

spændte af Dødens Angest i hei Grad, gemeenlig pleie at spænde Hænder og Arme saa fast omkring en Kran, Bielle eller andre Ting, som de have faaet fat paa, imedens at Forstanden endnu og Kræfterne tilfagde dem et Slags Haab om Livet, at Biergerne ikke ere i Stand til, uagtet de, der skal bierges, endog ere maalkese, at faae dem fra Stedet, uden største Noie, da det er meget vanskeligt i slige Tilfælde at komme dem til Hielp, besynderlig naar de have faaet fat omkring et Stykke svært Lemmer, og ikke kan give noget Livstegn fra sig, endskjønt de dog virkelig ere levende. En smækker Trosse eller Keed, kastet især om Underlivet, hvis nogensinde mueligt, pleier gierne at sætte dem i Bevægelse, og maae man noie tage sig vare for, ikke at kappe Fingrene, for end alle andre Redningsmidler ere forgieves; thi baade for og efter Døden, i Folge Exemppler paa Stedet i første Tilfælde, og ligesaa paa andre i det sidste, kan et Menneske holde sig saa fast til et Stykke Bragstømmer, at Fingrene ikke vil lade sig tvinge detsfra, uden ved en særdeles overdreven Magt.

Fiortende Kapitel.

Om

den saa kaldte

Martorb, og anden Ildbrand,

Schagens Kiøbsteds Røinger betræffende.

Jugen Ting kan quæle og trykke en borgerlig Huusholding saa estertrykkelig, som Mangel af fornøden Ildbrand. Schagens Borgere, og især de fattige Fiskere, ere blevte indviklede iblandt andet i disse modbydelige Omstændigheder. Inden ellers at Martorven blev opdaget (Aarsallet vides ikke) berettes, at Indbyggerne, til Understøttelse og Hielp i Huusholdingen, maatte forskrive Steenkul fra Kiøbenhavn, som vel er rimeligt, men denne Ildbrand maae visselig have været temmelig kostbar, og vil ligesaa blive det fremdeles, naar Martorven slipper. Schagens Ildbrand, foruden lidet af Steenkul og Bragstømmer, kan inddeles i 4 Klasser, nemlig 1) Martorb. 2) Heiboetorb.

3

3) Sand-

3) Sandtorv. Og 4) Lyng. Angaaende 1) Martorven, da er mig velbekendt, at afgangne Herr Procansler Pontoppidan og flere Lærde have givet deres Betænkninger over dens Oprindelse m. v., men ikke desto mindre maatte mig gunstig tillades, til næiere Oplysning, at yttre desangaaende følgende Tanker. a) Det er ingenlunde noget sælsomt, som Forfatterne i Anledning af denne Produkt have formeent, nemlig, at Naturen frembringer Martorv ved Vesterhavet i Island; thi jeg har ofte fundet den selvsamme Sort ved Strandkanten i Island, og besynderlig neden for Gaarden Brautarholt paa Senderlandet, hvor Havet, da Stedet ligger lavt, brækker Torven op, som Indbyggerne efterhaanden samle til Huusførsødenhed. Tilsvarende findes oven for Gaarden Eyre i Eydisfjorden paa Vesterlandet, og i den dertil hørende Griotdal, høit oppe til Fields en stor Overflodighed af selvsamme Torvart og Beskaffenhed, som den jydskke Martorv, paa Stedet kaldet Svartatorv, til Forskiel fra andre Torvarter, ikke at nævne flere Steder, hvor disse Sager findes i Mængde. Imidlertid er det unægteligt, at den jydskke Martorv, og den islandskke Svartatorv, imodstaaer Ilden fast lige-

ligesaa godt, om ikke bedre, end Egeetømmer, og følgelig giver saa stadig og stærk Varme fra sig, som alle Huusholdere meget vel kan være tient med, ja lige indtil Forbrugelse af Steenskul, der dog undertiden har sine Vanskeligheder, formedelst de stinkende og store Uddunstninger, der angribe Brystet især paa hektisk svage Folk, som Martørven i alle Dele befindes at være fri for. Martørven ved Vesterhavet i Inland har ligesom en Slags ordentlig Berggang, og sit Faldende der, hvor Bakkerne ere lave nedad, men stiger op efter igien, hvor disse ere høie. Lagene løbe gemeenlig imod Nordvest, og atter igien til Ost, eller saa om trent, alt efter Landets Afvigelse. Ved Roden af Bakkerne findes ingen Martørv, men altid ovenpaa disse, med et Lag af Sand og Grønsvær over, tykt eller tyndt efter Omstændighederne og Straternes Gang eller Stigen og Falden. Undertiden findes Kograv under Martørven, endskjønt fielden af nogen Betydning, udi Naabierge eller Schagens Sogne. Det tykkeste Lag ved Udkanterne, som jeg har seet og maalt, ved den saa kaldte Nørrestrand, bestod af $3\frac{1}{4}$ Alen, men svandt gradatim ost og sydst efter, da Jordboeret tilsidst viste, at in-

tet af Laget var tilbage. Undertiden løbe Lagene ind i Landet omtrent $\frac{1}{8}$ Meil, og undertiden holde de op længe før, uagtet at Stammen eller Matrix er tyk nok uden paa til Anseende. Underneden findes vvenpaa Martørven en rødladen og jernhaltig Sand eller Gruus, som Magnetsnaalen trækker, ligesom det derfra flydende Vand, inden det bliver filtreret, og ellers ikke. Mange Hundrede Pæs, om ikke Tusinde, om Aaret falde ned i Havet af Martørven, som aldrig komme noget Menneſke til Nytte, og findes deriblandt, endſkiønt ſielden, forraadnede Trærødder, formodentlig af Piiil og Bøg, men ikke Feg, ſaavidt mig er bekiendt, og ſom dog bekræfter, at Landet tilforn maae have været forſhuet med Skove. Martørven er ſtærk igiennemtrukken af Bergſit. Afſken, ſom er guul af Farve, er den bedste Gødning, og ſaa feed og klæbrende, at den hænger faſt ved Benene. Videre har jeg ofte eſtertænkt, paa hvad Maade den nedſtyrtede Martørv bedſt kunde komme Beboerne til Nytte, men alle diſſe Tanker ere løbne ganſke frugtesløs af, og de deſſ angaaende gjorde Forſlag for Vedkommende, da Afhentelſen af den bedste og længſtborteliggende Sort ikke kan betale Umagen, eller de derpaa

anvendende Omkostninger. Men at brænde Salt ved berorte Tørv, tænker jeg visselig, at Grundeierne, Kongen eller andre, der havde Raad og Evne til at bestride denne Indretning, vilde befinde sig vel beholden ved. Den største Deel af den Egn, hvor Martørven findes, tilhører Asdals høie Herfskab, men da det befrygtes Mangel af Ildbrand i Tiden for vedkommende Bønder, er det andre forbudet at betiene sig deraf, som uden Tvivl vil forvoalde den Uleilighed, at naar dette Forbud virkelig kommer i Kraft, bliver Schagen og Høien meer og meer forlegen med at anskaffe det nødvendige af Tørv til Ildbrand, der Aar efter andet bliver dyrere og dyrere, og det saaledes, at et Læs, som Bønderne føre med til Byen, og gemeenlig bestaaer af 75 til 80 Stykker eller Billinger, allerede kan koste Borgerflabet og andre 32 Skilling, og under hvilket Kiøbmandskab dog den ene vil gaac den anden i Forkiøbet, som Leverandeurerne finde godt deres Regning ved. b) Betræffende den anden Sort af Ildbrand, eller den saa kaldede Heibøetørv, da falder den ikkun oppe i Landet ved Jerup Kanten og saa fremdeles, beliggende omtrent $3\frac{1}{2}$ Miil fra Stedet. Et Bondelæs

af denne Tørv koster gemeenlig 3 til 4 Mark, som f. Ex. den strænge Vinter No. 1785, og indeholder omtrent saa meget, som en jevn Huusholding kan bage ved i det høieste 3 gange. Denne Tørv er antændelig i en hei Grad, da den bestaaer for den største Deel af Vegetabilier, men giver ingen stærk Varme fra sig, og erielden at bekomme, med mindre den betinges i Forvelen. c) Sandtørv er en maadelig Ildbrand, og bruges ifkun til at lægge omkring Gryder og Potter, eller at dække den anden Ildbrand med. Sandtørv er ellers ikke andet, end Grønsvær, der skieres op med Spader, og har dette iblandt andet gjort megen Skade paa Schagens Egn, og især da deraf er blevet skaaet i de senere Tider aarlig meere, end som nogensinde bliver ført til Nytte. Nu er det saa at sige forbi. d) L yng falder ikke for nærværende Tid omkring Schagen, og altsaa ere Bedkommende nødsagede til, ligeledes at tage denne Sort Ildbrand enten i Jerup eller paa andre nærgrændsende Steder, og er dog paa sine Tider neppe at faae, men naar et lidet Bondelæs af L yng ankommer, gielder det 2 Mk. og undertiden mere. Paa sin Maade er Skibsbrugs-Brænde ligeledes temmelig dyrt, da Kiørselen

selen falder besværlig, og Hestenes Underholdning løber umaadelig høit op. Levestedet er altsaa i de fleste Henseender meget usfordrageligt og heel besværligt at bestride en Huusholding fast i alle Dele. I øvrigt lægges til, endskient som dette Kapitels Indhold noget uvedkommende, at jeg ikke har fornummet Ebbe og Flod ulige at tiltage, eller paa forskjellige Tider ved den nordlige og sydlige Side af denne Odde, hvilket nogle, uden Grund, ventelig have angivet for afgangne Herr Procansler Pontoppidan, og som i hans Danmarks og Norges Beskrivelse findes anført.

Femtende Kapitel.

Om

Gudsdyrkelsen, Sæderne

og

overtroiske Lævninger m. v.

Under det Navn af Schagen indbefatte fremmede Søefolk ikke allene den med Rette saa kaldede Schage, eller den yderste Punt af Norges Jylland, men og en heel lang Strækning af Landet op efter med Vesterhavet, ligesom og et temmelig stort Stykke, beliggende ved den sydlige Side. Om altsaa et eller andet Skib forliser 15 til 16 Mile fra Schagen ved den vestre Side, saa hedder det dog, hos Fremmede især, at det er forliist paa Schagen. Det kan ellers ikke være ubekiendt, at Schagen har været underkastet, og er endnu ikke alt for fri for usordeelagtige Domme, især i Henseende til ublu Medfart af indstrandede Folk, Skibe

og

og Guds, hvilket ikke allene synes at have vansæret de offentlige Gudsords-Lærere og Stedets verdslige Betientere, men og ligesom sat Klif paa Lovgiveren selv, og det mueligen meest i fremmede Lande, som den, der enten ikke vilde eller kunde hømme de Uordener, der gaae i Svang i hans Stater, uagtet alle viselig udgivne Anordninger har efter andet, sigtende til Søefartens Bedste. Jeg paatager mig ikke, at udgive ForsvarsSkript for Schagen og Naaboestederne i saa Fald, men paastaaer derimod: at hvor den sande Gudsdyrkelse hersker, der kan i Almindelighed overdrevne Laster ikke gaae i Svang i høi Grad, og følgerlig ikke paa Schagen. I Anledning heraf vil jeg da først henvende mig til Religionen, og sandfærdig bekræfte, at den offentlige Gudstieneste forrettes paa Schagen, som sædvanlig paa andre Steder, og har jeg endog ikke kunnet undgaae, at lægge Merke til en besynderlig Andagt under Gudstienesten paa Stedet, hvilket synes at tilintetgiøre Røgtet og Mængdens ubillige Fordomme. Hverken i Schagen eller Østerbøe holdes nogen offentlige Værtshuse, egentlig at kalde, langt mindre Spillehuse og Dandsboder, som skal være meget

rart at finde Mage til i nogen anden Riobsted udi begge Kongeriger, men hvoraf dog nødvendig maae følge, at Drukkenskab, Slagsmaal, Forbandelser, Horerie, og andre deraf flydende skændige Laster, ingenlunde ved saadan Anledning kan have faaet Overhaand paa denne Udhul, men tværtimod er det saare rart, at see endog en gemeen Fisker besværet, ihvorvel at dertil dog kunde gives Leilighed og en Slags Anledning ved det, at nogle faa af de Færende og jevne Fiskerfolk, der boe nærmest ved Havsiden, (thi de, som indbilde sig at være noget større paa Straaet, end andre, ansee det for en Art af Haandom eller Forhaanelse, at holde med *Ol* og Brændevin for Fiskere og Bønder, og ikke andre) hvor disse da undertiden samles om Aftenen, for at spille Kort om Søm, Analet, Fiskerkroge, Knappenaale m. v. hvilket tydelig giver tilkiende, at den franske og engelske Smag i saa Fald just ikke har særstet nogen Rødder paa Schagen. Trætter imellem de Gemene afgiores ved Mundkrig eller Ordvekslinger, og ikke Slagsmaal; thi i en Tid af 6 Aar, som jeg var paa Schagen, hørte man aldrig til flige Optøier, hvoraf følger, at Bysfogden, som der er Politimester, og den

eneste

eneste Magistratsperson, faaer alisaa i saa Fald kun lidet at fortiene. At Løbsagtighed ingenlunde gaaer i Svang i Schagens Kjøbsted eller Sogn, det bevises af næstafvigte 10 Aars Lister eller Fortegnelser over Fødde og Døde, hvor der ikkun findes 1, 2 og høiest 3 uagte Børn fødte i hele Menigheden Aaret omkring, ja undertiden slet ingen, som i Aaret 1781, da der og heller ikke blev givet, uden een eneste, som er saft utroeligt i en heel Kjøbsted og Sogn, thi lad være, at Mængden er fattig, saa pleier dog gierne Naturen i saa Fald at gaae over Opsugtelsen. Med Lyverie gaaer det og meget taaleligt til i Almindelighed, uagtet at Byen er uden Bægtere og Indtæller, saa at ingensteds kunde gives bedre Leilighed til at synde imod det syvende Bud, end som i sli en Bye, da Lømmer, Fiskeredskaber, Fiskevare, og mange andre Sager, som i en Hast ikke kan bringes i Hus, ligge mange Nætter og Dage under aaben Himmel og ved Stranden, uden at blive borttagne, enkelte gange maaskee undtagen; men da der ere braadne Potter i alle Lande, som Ordsproget lyder, da kunne Strandboerne (og hvor i Verden ere de vel rene?) efter Forskydende, ikke tages i Forsvar i Henseende til inddrevet

drevet eller indstrandet Gods fra Havet, at de jo maaffee rappe noget imellem, dog at forstaae i sidste Tilfælde, inden at Bagterne af Øvrigheden kunne blive besatte. Men ellers medfører den gemene Mands Tænkemaade denne falske og urigtige Sætning, nemlig: det inddrevne Gods er lige saavel mit, som dit; eller: det er ligesaa godt, at jeg beholder det, jeg finder, som en anden; og er det vel mueligt, at mangen en ved denne vrangte Indbildning bliver forledet. Det forstaaer sig, at saasnart som Strandfogderne have indberettet vedkommende Kongelige Betiente Strandingerne, da forsøe disse sig usfortøvet til Strandingsstedet, hvor de bestikke 2 eller flere eedsvorne Strandfogder til Raad, efter Omstændighederne, tilligemed nogle af Skibsfolkene, og da er Eiermanden temmelig sikker og vis paa, at han ikke bliver forurettet; men skarp Opsigt behøves visseligen ved de fleste Strandinger, og at de øverste Befalingsmænd paa Stedet række de Forliste Haanden, uden mindste Egennytte eller Personers Ansæelse; thi at see i slige Tilfælde igiennem Fingre med nogen, betyder intet andet, end at vedligeholde den gemene Mands galne Tænkemaade, hvilken ved afpasset Straf og uden Slaansel

ber

bør ændres, men som dog maaskee ikke just alle Tider eller allevegne er skeet. De Geistliges Erindringer ere visselig gode, men de virke undertiden mindre, end de burde. I øvrigt er det uden Tvivl et ugrundet og usandsfærdigt Rygte, at nogen forulykket Søefarende for nærværende Tid, i hvad der end maatte være skeet tilforn, enten bliver plyndret eller ihjelslaaet ved denne Kyst; men meget meere er det roesværdigt, at Folk ligesom kappes om at vedersvæge, hver efter deres Omstændigheder, de nedlidende Skibbrudne, ja Strandboerne vove ofte det yderste, især naar de ansøres fornuftig, for at frelse dem, der ere i Livsfare, og har jeg nogle gange med ikke liden Fornøielse været Tilskuer af, hvor usforsagt de i slige Tilfælde have gaaet det skumhvide og brusende Hav i Møde deels af egen Medlidenhed, og deels opmuntrede ved Belønninger, som en retsaffæren Befalingsmand ved Stranden under slige Vilkaar ingenlunde bør vægre sig ved at udlove, og siden uvægerlig at udbetale, efter Omstændighederne, da det baade er og maae være en af de sødeste Fornøielser, at have været Middel til at redde nogle Mennesker fra Døden. Rederierne pleie desuden gemeenlig at
være

være villige til at acceptere deøslige Udgiøts-Regninger. Den Eenighed ellers, som hersker i Schagen iblandt de Indsødte i mange Dele, er fast uden Eige, og kan jeg ikke indsee andet, end at Grunden dertil deels nedstammer fra et indviklet Svogerskab, undtagen naar det gaaer til Skillingen, og deels Magistratens Fredelighed, med hvilken og Byens fattige Tilstand bedst kan være tient, da unyttige Processer desuden aabenbare skade alle Næringer. Til al Lykke opholde her sig ingen Prokuratorer, som vel er; thi ellers bleve Fiskerne snart satte i Bevægelse, hvor ubetydeligt der end var at trætte om. I Hensigt til Sabbaten, da var det høiligen at ønske, at den ingensteds i Rigerne blev meer vanhelliget, end paa Schagen, efter al udvortes Anseelse, thi da der ikke gives synderlig Anledning til at fordrive Hviledagen i Kroer, Spille- eller Dandsehuse, som før blev meldet, saa bliver den Afværling fra de daglige Forretninger, nemlig at gaae i Kirke, Indvaanerne desto kierere, ja man har antaget det for en fast Regel, at have Fiskeredskaberne optrukne tidlig om Loverdags Aften, og siden ikke at sætte dem igien, førend efter Aftensang om Søndagen, hvilken prisværdige Skik Stads

dens

dens Geistlige og Verdslige vældigen haandhæve, behørigen formanende Vedkommende, ikke at gjøre derimod, i hvor meget derved end maatte være at vinde, men til at losse og lade om hellige Dage under truende Omstændigheder, og formedelst Ankerpladsens Usikkerhed, har jeg selv givet nogle gange Tilladelse, uden at det er blevet af nogen paaanket. Vil man nu ellers fremdeles henvende sig til den saa kaldede Tids, fordriv, eller sandselige udvortes Fornøielser, da ere de saare ubetydelige paa Schagen, saa at en Elsker af Lystligheder aldrig kunde suarere see sig forvandlet til en Eremit, end just paa dette Sted. Egnen er bleven aflædt dens grønne Prindelser ved Sandflugten, og seer ud som et forstyrret Sted: Havet, som omgiver denne Dide, bruser og raser, nogle faa Eider af Maret undtagne; Byen trues med Undergang, snart af Sand, og snart af tilløbende Vandstrømme, hvori de Gaaende maae føle og tradske op til Knæerne; kort sagt! man er omgiven fast allevegne med idel Ubehageligheder, der sætte Sindet i overordentlig traurig Forsatning hos de fleste, som ikke ere indfødte. Den gemene Mand paa Stedet finder Smag og tager Deel i Fornøielser, som svare til hans

Op:

Opdragelse. Havets Buldren og Tumlen anseer han som Musik og Dands, og dets Roelighed er Fiskerens Glæde. Ved indbyrdes Samtaler om Fjyndrefangst, Strandinger m. v. har jeg som oftest erindret Poetens: *Navita de ventis, de tauris, narrat arator.* Kjøbmænd og Fiskere ere ellers alle af een Slags Herkomst, een Opdragelse, og i Almindelighed noget nær af een Tænkemaade. De finde altsaa tilhøbe Fornøielse i det sædvanlige Samme, og er det en afgjort Sag, at en galant Levemaade og forfinede Sæder trykke dem vist ikke, hvilket og neppe er at vente, escerdi deres Fødselssted savner og rimelig længe har savnet retskafne Anledninger dertil. Af dem, der fare, og længe have faret til Søes, kunde dette vel formodes, men Forskiellen imellem disse og hine i daglig Dmgang er neppe kiendelig, som baade jeg og andre have faldet i Forundring over. De Fornemmere paa Stedet samles hos hinanden om Søndag, Eftermiddag vechselviis, og leve paa det tarveligste. Man fornøier sig da med at læse Aviserne, og derpaa om Altsenen med uskyldige Spil. Ungaaende Brylluper og Barselgilder, da var man i saa Henseende her temmelig overdaadig, førend Forordningen af 20. Jan. 1783

udkom, da man endog ved simple Folks Brylsuper kunde have 10 til 12 Rætter Mad. Med Drikkevare gaaer det under slige Omstændigheder meget sparsommelig og anstændig til. Ellers er det en Maade, ved slige Leiligheder at slaae en Dands af; ligesledes og nogle gange om Julen; men Julelege ere her gaaet for det meste af Brug, og forvandlede til sømmelige Dandse. I forrige Tider vare adskillige Julelege meget almindelige, f. Ex. at slaae Palles Die ud, at spæ Skoe, at giemme Bælte, at stikke sin Gaas m. v. Endelig maae jeg med et Par Ord igiendrive den søgnagtige Snak, skiont fast almindelige Rhyt, angaaende den Last, som Præstestanden her tillægges, at der af Prædikestolene skulde bedes om Søfarendes Forsulkelse, hvilket er en høist usandsfærdig Opsigtelse; men at den gemene Mand jo nok heler ønskede sig selv, end sine Naboer, Deeltagelse i Biergelodder ved en riig Indstranding, om Ulukken ellers skulde ramme nogen Søesmand, det er noget, som ligesaa lidet kan nægtes i Hensigt til Schagens Beboere, som andre Strandboere i Verden. De usordeelagtige Tanker, som man uden al Grund har i den Henseende gjort sig om disse Beboere og deres

Karakter, kan jeg derfor, efter 6 Aars Erfaring, erklære for høist ugrundede, især siden jeg i denne min Embeds-Tid har havt Leilighed til at omgaaes baade Rige og Fattige, Høie og Lave paa Stedet, og i Stilhed stræbt at gjøre de Anmerkninger, hvorpaa denne min upartiske Dom grunder sig. Net! Schagen er ikke bleven ilde udraabt, fordi Laster herske mere der, end paa andre Steder, men snarere for Beboernes Opførsels Mangel, Ukyndighed i mange D.le, Fattigdom og Næringernes daglige Aftagelse ved Sandflugten m. v. Ellers vil den gemene Mand paa Stedet, saavel i Hensigt til Klæder, som daglig Levemaade, leve noget høiere, end ellers, naar der fortienes vel ved de uviste og afværlende Næringer, hvorfor og tildeels Fiskeren maae sætte sig i Gield baade i og uden Byen, og betiene da især de smaa Kjøbmænd i Byen sig af denne Leilighed, tagende en ublu Fordeel af de Fattige, som for Exempel, i Oktober Maaned 1784, da Farten endnu ikke havde ophørt, for 1 Pot maaedelig Ølledike 8 Skill., Biineddike 20 Skill., 1 Londe Byggryn 16 Rigsdaler, eller 1 Pot 12 Skill., og var dog ikke at faae anderledes, end potteviis udmaalt, 1 Pot Brændeviin, eller, som

som det kan kaldes med Rette, Rummenvand, holdende neppe $\frac{1}{2}$ Grad, for 20 Skill., og saaledes alle andre Sorter forholdsmæssig, hvilket kan give Ubekjendte Anledning til at lære at Kiende, hvor let Levemaaden er paa dette Sted, og fornemmelig for dem, der ingen borgerlig Næring maae drive. Schagens Beboere roses ellers for at være redelige Betalere, naar de have noget at betale med, og har jeg, som Oppebørselsbetient paa Stedet, ikke andet fornummet. Til Slutning kan man med god Samvittighed bevidne, at de Gudsords-Lærere, som for Tiden forestaae Schagens Menighed, lære Guds Ord usforfalsket, og ved pruisværdigt Levnet og Omgjængelse med alle og enhver give sin Menighed gode Exempler. Hvorpaa ellers den Sædvane grunder sig, at naar enten Manden eller Konen, eller og nogen anden dør i et Huus, da besøger ingen Kirken dersfra, inden at den Døde er begravet, vides ikke tilviffe, endskjønt man kunde tænke, at slike Ceremonier maatte have sin Grund i det gamle Testaments Bydende og Forskrevet om de Urene; og er det merkeligt, ja en meget stor Lykke for Næringsstandens Opkomst m. v. at Religionen, endog paa de yderste Kanter af Kongens Lande

i Norden har fæstet saa dybe Rødder, som den virkelig har, og som af mig saa ofte er blevet erfaret, hvorimod Næringsvæsenet, især ved Udhullerne, alle Tider synes at have savnet det retskafne Liv og blomstrende Tilstand, fordi Næringerne gjerne pleie der at være saa meget ustadige, og hidrører saadant for en stor Deel af Kommunikations Mangel, efter mine Tanker, og tillige deraf, at Omsatsen ikke er levende nok, men Gudsdyrkelsen kan desuagtet vinde den fuldkomne Seier paa slige eenlige Steder, ja uden Tvivl fuldkomnere, end paa andre. Bedkommende ellers nogle Huusraad m. v. som Læseren bedømmer, hvorvidt under Udvøvelsen kan holde Stil, eller ei, da har jeg ikke villet holde mig fra, at lægge Merke til og optegne følgende, nemlig: 1) Naar Børn græde, og have ondt i Maven, giver Moderen dem et Cataplasma eller Omslag, at lægge over Mavnen, af varmgjort Malurt, item Vand, hvorudi har lagt forrustede Jernsøm, og hvori dryppes et Einklæde, og lægges over Mavnen. Det sidste Middele især holder den gemene Mand for at være probat. Lægerne kiende denne Sygdom meget godt, og sikre Midler derimod. 2) Naar et Menneske usformodentlig kommer til

af

at slugge et Been ned i Halsen, da tager man det samme Slags Been igien, og piller paa Panden af den Syge med, da Venet i Halsen derved siges at løsnes. Dette Middel har vidtløftige Udsigter i visse Henseender, og bliver at tiltraade dem, der ikke finde andre sikrere Udveie. 3) Holdes Skorpionolie for at være det bedste Middel til at uddrive af Legemet saavel udvortes, som indvortes Edder og Forgift. 4) Indbilde Folk sig, at naar et Fruentimmer, som har tabt sit Nøedom, bruger et Sølvsmykke, eller seer i et Speil, Sølvsmykket da skal anløbe, og Speilet bekomme Pletter, som aldrig siden kan borttages. 5) Udgives for godt Middel for dem, som ikke kan sove, at man lægger den bagerste Harefod stiltiende, og den Syge uafvidende, neden under dens Hovedpude om Natten 7 gange i Råd. Pulveriseret Harespænd, eller Bagbenene af en Hare, skal og være godt Forløsningsmiddel for Barselkoner, indtaget i en Taar gammel Franskvinn. Pionrod, hængt om Halsen et heelt Aar omkring, holdes for at kunne læge Slag, men falder den af imidlertid, berettes Kuren at være omsonst. Ligeledes bruge nogle den Maade, at tigge en Smule Sølv hos 9 Fru-

entimmere, som have født Drengbørn, og lade deraf forfærdige et Kors, som hænges paa Brystet af den med Slag besængte Person, hvilket skal kunde hjælpe, og gjør det vist nok, om ikke andre, saa dog dem, der beholde Korset.

6) Møesot kaldes en Sygdom, som bestaaer fornemmelig i Mathed i Kroppen overalt, og tabt Mad og Drickelyst. Sygdommen gaaer over i Gullst, og forvandles derpaa igien til Svindsot, efter den gemeene Mands Beretning, naar den ikke forekommes i Tide. For at dæmpe denne Sygdom, som er heel almindelig, bruger Folk *Grafum album*, som formodentlig skal betyde *Album græcum*, opløst i fransk Brændeviin, med Safran i, hvoraf, naar det kan hjælpe, en fornuftig Læge let kan slutte sig til, hvori den saa kaldede Møesot bestaaer.

7) Berettes, Suurdei, lagt omkring Navlen paa Børn, at kunne fordrive Orme. Svitzgalkorn holdes for meget skadeligt i denne Egn, i Anledning af at Folk skal have erfaret, at det Brændeviin, som deraf brændes, gjør Mennesker rasende.

8) Bruges til at afværge Stikken og Drikken under Fodsaalerne, at lægge derpaa et Stykke af nylig fangede Suder 4 Dage efter hinanden.

9) Læges Forstoppelse

hos Mennesker ved at blande eller røre Æg og Salt sammen, som vikles inden i en smal Lærredstrimmel, og puttes ind i Endetarmen.

10) I Modersyge eller i hysteriske Tilfælde bruges iblandt Bønderne paa Landet følgende Middel, nemlig: "Tag Brændeviin for 6 Sk., "Moes, som vover paa Kirkegaard og Kirke- "vægge af 3 Slags Farve (som uden Tvivl er "Muscus parietinus) imellem 3 Fingre, af Nels- "liker, Safran, Anis og Kummen ligesaa me- "get, item 3 Luus. Lad dette staae i 24 Ti- "mer, og ikke længere: brug siden deraf i 3 "Dage, om Morgenen tidlig før Solens Op- "gang, i Portion hver Dag, saa skal Syg- "dommen blive lægt." Det er ellers bekiendt

af lærde engelske og andre Skrifter i Medicinen, at Luus er bleven optaget iblandt de Mid-ler, som kan læge Guulsoet, og derfor er ikke at undre over, at Bønderne ogsaa falde paa at bruge dem iblandt deres Kompositioner, men hvad Nytte deraf sthyder under hysteriske Om- stændigheder, maae Recipienterne selv bedst vide.

11) Siges Dressfarn at være godt for sthydende og røde Dine. 12) Brugte Bønderfolk, for at trække Høvelse og anden Usundhed af Venene, den saa kaldte Arb alline, media som paa Tydske kals-

des Ur, lagt raa under Fodsaalerne, og har jeg selv prøvet, at dette Middel gjør meget gode Virkninger. 13) Blev jeg engang vaer, at en Kone tog i Haanden koghede Gulerødder, hvoraf Haanden og Armen i en Hast blev næsten magtesløs. Ved at røre ved eller holde paa alt for varmt Tin, har jeg og anmerket, at kan forarsage selvsamme Tilfælde. Og endelig 14) Er mig ved Reilighed faldet i Hænder følgende Recept, hvoraf de saa kaldede Floge Koner paa Landet og andre omløbende Quakksalvere betiene sig, for at optrække den eensfoldige Almue:

”R. Cyp. Univ.

”I Jesu Navn gaaer jeg ud, gaaer jeg ind. Herren er med mig paa alle mine Weie. Fri er jeg Anne Zensdotter fra Trolddom, Forgjørelse, Colika, Mave-Moer, onde Vinde, alt Ondt, baade indvortes og udvortes, ja al Spøgerie og Fandens List, min Frelser er Jesus Christ.”

Amen. Amen. Amen.
 ††† ††† †††

Si Deus pro nobis, opis Coutianos.

Naar

Maar de Syge have sovet paa denne Ordination, og betalt skikkelig derfor forlods ud, forsikres de om, at alting skal have sin Rigtighed, og imidlertid reiser Afladskræmmeren, for at affætte flere Recepter af samme Suurdei, og sætter slige og andre Ting den virkelige Lægekunst ikke i en liden Mistillid blandt Bondestanden. Korsene betyde ventelig Locus Sigilli, eller andre Hjemmeligheder, som Udstyrerne ventelig ikke engang selv forstaae sig paa. Opis Courtianos tilkiendegiver ellers omtrent Oprindelsen til slige Folk. Hornqvæg og fornemmelig Stude pleie desuden ofte at blive angrebne af den svære Sygdom, at aale, eller pisse Blod. Denne Sygdom, berettes af Bønderne, at blive lægt ved, at tage en Egepind stiltiende og opgrave med den, den Løv eller Grønsvær, hvorpaa Studen har alet, da Løvkumpen siden vendes om, og derpaa skal Sygdommen ophøre. Ved Køer bruges samme Middel. Dette som sympatetisk Raad kan lade sig prøve. Men Marsagerne ere ellers Lægerne vel bekendte. Videre, Hest at gjøre lam, uden at nogen rører ved den. "Tag et Søm af en Liigliste" og staae ned i Jorden, hvor Hesten nylig har trædt paa, saa skal Hesten blive lam, hvis

Y 5

"det

"det skeer om en Torsdag." Naar en Hest
 bliver syg af Gæbel, der sidder under Dinene
 som en Pose, "da lader man en fastende 12
 "Aars gammel Dreng staae op paa Krybben,
 "og lade sit Band i begge Hestens Øren, og
 "skal man da med Forundring skulde kunde see,
 "at Hesten bliver frisk, i hvor vanskelig denne
 "Sygdom end er for Hestelægerne at faae ku-
 "reret." At fange Ræve med Kransklager,
 gaaer saaledes til: "Man sætter et Studehorn
 "eller Koehorn ned i Jorden, hvor Ræven har
 "sin Gang, og naar Hornet er frosset saa fast,
 "at Ræven ikke kan rive det løs med Kløerne,
 "fyldes Hornet med Fidt og finrevne Krans-
 "klager, som blandes vel med hverandre. Ræ-
 "ven kan ikke komme til at æde det hele Qvan-
 "tum paa eengang, ligger altsaa ved Hornet og
 "stikker deraf, indtil den døer og dratter om-
 "kuld. I Følge Dyrets Natur synes denne
 Maade at være meget beqvem. Ovenstaaende
 smaa Anmerkninger vilde Læseren i øvrigt
 tilgive, at ere anhängiggjorte dette Kapitel,
 da de ikke syntes at kunde finde beqvemere
 Sted.

Sextende Kapitel.

Om

Forsøg med Jordboeret.

Jænkter om at kunde opdage noget nyttigt enten i en eller anden Henseende, anholdt jeg kort for min Afreise fra Kiøbenhavn til Schagen hos da værende S. T. Herr Conferenceraad Holm, men nu Geheimeraad Holmskiold, en Mand, der besidder uforlignelig store Indsigter i de fineste Dele af Naturhistorien, ja, er besætt med de Gaver i saa Fald, som visselig mange savne, og som Esterlægten taknemmelig vil erkjende i sin Tid, hvis jeg ikke tager feil, om at faae et Jordboer gratis meddeelt og forfærdiget paa den Kongelige Porcellainsfabriks Beløftning, hvilket naadigst strax blev bevilget, og i Aaret 1782 og ved andre foresaldende Leiligheder følgende Forsøg dermed gjorde, fornemmelig i den Henseende, om mueligt, enten
at

at kunde finde en Art af Porcellainsjord, eller og ildfast Leer m. v., som Fabriken i sin Tid kunde have Haab om at hælde sig til, hvis de allerede opdagede Sorter paa Bornholm og udi Island usformodentlig skulde slippe og blive forbrugte, men uagtet at det ikke lykkedes mig, at opdage ovenmeldte Jord- eller Leer- Arter, saa har jeg dog gjort Undersøgelser paa adskillige Steder, om hvis Udfald Læseren herved meddeles en sandfærdig Efterretning, nemlig:

1) Det første Forsøg med Jordboeret skede tværs ud og norden for Weirmøllen paa Schagen i en sidlænd Egn, kaldet Hans Hanses Eng, hvor Folk, naar tørre Sommer indfalde, pleie at skiere Sandtorv, og hvorom tilforn er gjort behørig Forklaring. Men uagtet at baade Bukkeblade og Engesild, som pleie at være temmelig sikre Kiendetegn paa, at Lerv findes der, hvor disse vore, enten i mindre eller større Mængde, saa udviste dog Jordboeret, at $3\frac{1}{2}$ Qvarteer neden for Dagen, bestod Grunden af tør Sand, hvorpaa fulgte Vand, blandet med Qvæksand, indtil $1\frac{1}{2}$ Alens Dybde, da Borehullet siden blev opfyldt med klart Vand, saasnart som Boret blev optrukket. Intet kunde være mere rimeligt, da Boeret trak det klare Vand

Vand op til Slutning, og af sig selv var vilsligt til at falde ned, end at slutte, at Afgrunden snart vilde møde, men intet har jeg saa ilde forfømt, i Mangel af vedbørlig Estertanke, som at jeg ikke lod et lidet Lod falde strax efter at Boeret blev optrukket. Mine Tanker ere ellers, og jeg har Aarsag til at tænke saaledes, at f. Ex. ved de saa kaldede Broevande ingen Bund findes meer, naar man er kommen nogle saa Lagter forbi. 2) Blev atter gjort Forsøg paa den nordlige Side af foremeldte Eng paa det Sted, hvor Indbyggerne nylig havde opkastet Graver, for at lede efter Løv, og hvorefter af Laget ikkun var $\frac{1}{4}$ Alen i Tykkelsen, samt Løven løs og ligesom støvet, og sølgelig til saare liden Nytte, med mindre at Laget havde stukket dybere, som ved Jordboeret dog ikke foresandtes, da det, efterat have løbet igiennem 10 Qvarteret Dvælsand, endelig antraf det klare Vand. 3) Da Rygtet foregav, at bag om Schagens Bye og omkring Broevandene formodentlig var Løvjord at finde, blev Jordboeret paa adskillige Steder og langs ved begge Sider af Vandene nedlagt, skjønt forgieves; thi Grunden bestod først af 5 til 6 Qvarteret grov Sand, dernæst $\frac{1}{2}$ Lagt muddret Sand, og

ender

endelig berunder vandblandet Kvæk, men hversken Leer eller Tørvjord. 4) Blev Jordboeret nedskruet paa et lidet Overdrev bag om Østerbøe, der, hvor de saa kaldede Sibier eller Sefskal have været tilforn i en ikke ringe Mængde, men der fandtes heller ikke andet, end som en død, rød og ufrugtbar Sandjord. 5) Giorde jeg adskillige Forsøg paa og imellem de tilbageblevne Agre, tilhørende Schagens Bøe; men der fandtes ingensteds det, man søgte efter, nemlig fine Jordarter, Tørv eller Leer, der alt tilhøbe savnes paa dette Sted, ja Forsøgene overhoved fandede tydelig det almindelige Ordsprog, at Schagen er et Land, der flyder med Vand og Sand; thi naar Jordboeret paa de fleste, om ikke alle Steder, var nedsynket omtrent $\frac{1}{2}$ Alen, vældede strax Vand og Kvæk sand op ved alle Sider af Boeret, og saaledes er Egnens Bessaffenhed i og omkring Schagens Bøe, ligesom i de dertil hørende Marker og Sogn, om hvis sidste Bessaffenhed ellers i Forveien tydelig er bleven meldet. 6) Gik Forsøgene for sig paa Nørre Eskiers Gods, og da a) Kort østen for Herregaarden paa det Sted, som kaldes Dyfig (det er, Dreck eller, Morads) hvor Boeret sanktes ned, og først med:

medbragte en Kridchvid, let, feed, fin og ligesom støvet Leerart af 1 Alens Tykkelse, og derefter den selvsamme Jordart noget blandet med Sand 7 Qvarteer i Dybden, som siden afveledes med Dvælsand. Denne Jord brusede ikke med Skedevand, og kan selvfølgelig hverken henføres til Kride eller Kalkarterne, uagtet at den af udvortes Anseende meget ligner den saa kaldede Maanemell eller Lærkesvamp. I Begyndelsen bliver denne Fremavl haard i Ilden, og smelter som Smør i Munden, endskjønt noget langvarig. Under en skarp Ild flyder Jorden til Glas. Vi vil kalde den indtil videre Sediummentum maris. Bønderne hviidte dermed deres Stadsestuer indvendig, som derved see ret nydelige ud. I øvrigt formodes, at denne Sort kunde anvendes til samme Nytte, som den Florentinske hvide Bolus, naar deraf fandtes Forraad, som der og for saavidt gjør, da Jorden arten af og til i tykkere og tyndere Lag lod sig ved Boeret optrække paa en Strækning af omtrent $\frac{1}{2}$ Miil i Runddeel. Dersom Bedkommende ansee de smaa afgivne Prøver nyttige under Udarbejdelsen til nogen Slags oekonomisk Brug, da skal deraf vorde forskaffet behørig Mængde, og som bedst kunde skee ved Udførsel fra

fra Fladstrand. b) Falder i Dyfigmosen en anden Prøve, mere guulagtig, end den forrige; men Farven uagtet, og den deraf stundende udvortes superficielle Forandring, indeholdt den dog ikke andet, end den hvide, og er altsaa en Variation deraf. c) Blev end videre gjort Forsøg med Jordboeret i den saa kaldede Buebakke, beliggende ved Tværstedes Aae og udi Tværstedes Sogn. Sammesteds er det at Bønderne opgrave Leer, for at kline deres Huse med; men da den hele Bakke bestaaer af og til af guulagtig Sandmergel, 2 til 3 Alen tyk, burde den anvendes til Giedning, og ingenlunde til Bæggearbejds Forbrugelse, efterdi Luften opløser al Slags Leer, som bruser med Sledes vand, følgerig ogsaa Mergelen, og hvoraf flyder for alle Bedkommende et betydeligt stort Tab og Arbejds Spilde, som alle Proprietærer i Tide burde forebygge, og vanne Bønderne til at betiene sig af de behørigte Leerarter til Bygninger, hvor intet Teglblænderie kan lade sig indrette, og ellers ikke. Denne Mergelart indeholder i øvrigt Svovelskis, endskjønt ikke i nogen betydelig Mængde. d) Falder ved Østerbakken af Tværstedes Aabred, som er temmelig høi, en meget fin og fed Jordart, omtrent

erent $\frac{1}{2}$ Miil fra Havfiden, beblandet fast oversalt med Østers og Muslingeskaller (b). Laget

3

paa

(b) Fiskerne paa Schagen have fortalt mig, og desuden nogle andre, som have været med paa Fiskerie, for 12 Aar siden, at i Nord fra Fyrtaarnet, omtrent $\frac{1}{2}$ Miil til Søs, og paa 16 Favne dybt Vand skal være en Østersbanke, hvorefter paa de fiskede med Borrebakker Østers, langt større, end de, der falde ved den sydlige Side, og ere dog disse heel anseelige og store paa sine Tider, men ikke kunde disse Folk med Visshed berette, eller havde prøvet, hvor lang eller bred at denne Østersbanke er. Tilgemaade er mig bleven berettet, at Fiskerne oppe ved Lyngbye, Kiulen og saa fremdeles, ligeledes af og til, blive Østers vaer, og opfiske dem med deres Fiskerfroe, saa at man, i Analogie med disse paa særskilte Steder samlede Beretninger, med temmelig god Grund kan slutte, at Banken maae løbe fra Niset af langs med Landet, eller i det mindste 9 til 10 Mile op efter, om ikke langt længere, og at der have faldet i forrige Tider, og ventelig falde endnu ligeledes Østers uden for Lværsted især, det synes ovenmeldte med Jordbocret gjorde Forsøg temmelig tydelig at kunne bevise, foruden at man af og til, og især henimod Niset, finder opdrevne, endskjønt tomme Østersskaller, der ikke formodes og allermindst op til disse Lværsteds Bakker,

paa den nordøstlige Side, som vender til Aaen, var noget nær lodret ud til Dagen i Aalen i Tykkelsen, og bestod af lutter blaat Mergel, men Resten underneden og ovenpaa af Sand. Dette Mergel er ligesaa lidet, som det forrige, fri for Kiiepartikler. e) Berettede Bønderne, at vesten for, og kort fra Tværstedts Aaen, skulde i Klitten falde hviidbleg klæbrende Leer, som og befandtes rigtig, endskjønt neden for i Aalen tykt Sandlag, da der først mødte 2 Aalen tyk blegghvid, og dernæst Inseblaa Leerart af i Kvarteers Tykkelse, der endtes med Svælsand: og da ingen af ermeldte Leerarter sættes i Giering med Syrene, ere disse just de, som virkelig ere tienlige, deels til Teglsbrænderier,

der, der ligge omtrent 4 Miil fra Niset, at kunne være forflyttede, og er det min Pligt iblandt andet, at bekiendtgjøre disse Jagttagelser til næiere Eftertanke; men at gaae videre i saa Fald, strakte hverken Tiden eller mine Vilkaar sig til. Fangsten vil ellers i Tiden bedst kunde drives med smaa Byser eller Jagter, naar Vanken var aflagt, der kunde løbe og flygte til Søes, naar det gjordes fornødent, og ikke med aabne Waade, som paa den sydlige Side. Huc usque ego & non ultra!

rier, og deels til at opføre Bygninger med paa Herre- og Bøndergaarde, i Mangel af ordentlig brændt Muur- og Tagsteen, hvilket sidste det Kongelige Danske Landhuusholdings-Selskab, og det vist ikke uden Grund, har ønsket, at maatte komme i almindelig Brug paa Landet, og i den Henseende, til Beviisning for Landmanden, uddeelt en trykt Afhandling, som anses folgeværdig i alle Dele, og især, da Indretningen koster saa lidet. f) Foresandtes vestre Ellebakken, saaledes kaldet af Eller, det er, underjordiske Folk, beliggende norden for Bollhøy ved Havsiden, og østen for Ugerbye Aae, at bestaae af den foranførte blegghvide Leerart, hvoraf undertiden føres noget til Heien og Schagen, endskjønt Weiens Længde er henved 5 Mile. Denne Ellebakke maae ellers have været meget behagelig, og anderledes, end som Naboestedet ved Odden østen for, at beboe, for de Ellerske Familier tilforn, efterdi at denne Bakke bestandig er bevoren med Klittorne, der give et behageligt Syn, og især, naar de røde Bær ere modne. I øvrigt maae slige underjordiske Familier vuntelig rangere temmelig høit, eller lavt, siden de aldrig ere at saae i Tale. g) Sandtes lige-

ledes ved Høbet, en imellem Wollhøj og Riisager beliggende Gaard, et temmelig tykt Lag, der deels bestod af Blaaleer og deels blaat Mergel, som baade er fint og feedt. h) Kom mig for, som hele Aabredden op og ned efter, fra det saa kaldede Skidenva paa Elkers Grund henved $\frac{1}{3}$ Miil i Længden bestod af guulagtigt Mergel, men Skedevandet udviste, at dette Lag ikke tykkere, end som $1\frac{1}{2}$ Alen imellem Sand og Grønsvær havde kun inde at holde et grovt gruusblandet og guulagtigt Leer. i) Havde Bønderne opkastet Leergrave norden for en Bøndegaard i Tværstedes Sogn, Slottet kaldet, hvori befandtes et lidet Lag af grov hvidegraae Sand, og gruusblandet, som neppe kan bruges til Bygninger, uagtet at denne ringe Fremavl dog ofte dertil anvendes. k) Anmerkes, at i Bløden, et sumpigt Sted, beliggende i den saa kaldede vester Tværstedes-Hede, som er meget stor, og dog mestendeels overalt udyrket, blev Jordboeret nedsat 18 Qvarteer dybt, som, naar det blev optrakt igien ved Hielp af en Bul og dobbelt Thalie bevidnede, at den øverste Deel under Jordskorpen indeholdt 6 Qvarteer tyk Lag af blegghviidt Mergel, og 12 Qvarteer derneden for ligeledes Mergel, som
dog

dog endda ikke havde Ende, eller man kunde trænge igiennem, da det medhavende Mandſkab var for ſvagt til længer at kunne omdreie Boeret paa dette Sted. Vel grave de omkring liggende Bønder det Leer op, ſom de bruge til Huusbygning, i Bløden, men ſig kun ſelv til Skade, ſom før blev meldet, da den hele Hede med ſtorſte Nytte kunde optages og bemergles, i Mangel af anden Giøde, og beſynderlig den Deel deraf, ſom er ſuur og fugtig, ja de der næſt tilgrændſende Bøndermarker tillige, da Bløden frembringer en ſtor Overflødighed af denne koſtbare Materie, ſom uſkyldig har paadraget ſig Folks Miſtanke, Landet til en ikke ringe Skade, allene i Anledning af Misbrug og vrange Fordomme. Alting kan misbruges, og ſølgelig ligeledes Mergel, ſom er en hidſig Giøde, hvormed Jorden kan udpines ſaaledes, at naar der i Klod og uden Hvile blive tagne 6, 7 til 8 Kierrer, den da aldrig vil bære meer, og er ſølgelig ikke at undre over, at Mergel kan gjøre Faderen rig, og Sønnen fattig; men dert er Mergellet aldrig Skyld, men uforſigtig Brug af Mergel allene. Denne Gulbgrube, ſom Danmark har i ſin Børge baade fiern og nær, er ſaa uſkatteerlig, at jeg ſnart ikke

Kiender nogen Metal, som dermed kan sættes
 i Ligning. 1) Befandtes kort fra den Huns-
 mands Waaning, som kaldes Kallehauge eller
 Kallehove, beliggende i Tversted Sogn, un-
 der et 3 Qvarteer tykt Sandlag, 5 Qvarteer
 tyk blegghviid fin Leerart, som, for dens Feed-
 mes Skyld, meget roeses af Bønderne, ligesom
 den og bruges af dem til Udspækning, deels
 allene, og deels blandet med Kalk, (endskjønt
 denne er meget dyr nu paa Stedet) efterdi deraf fin-
 des en ikke ringe Forraad. Denne Leerart brus-
 ser ikke med nogen Slags Syrer, og er altsaa
 tielig til det Brug, som den af Bønderne anvens-
 des, ligesom til Teglstene og Pottemagerarbeide.
 7) Blev følgende Forsøg giorte paa Steenbøks
 Gods og Eiendom, nemlig: a) Læt ved Herre-
 gaarden selv i Møllendammen, hvor man strax
 imod Dagen antraf et blegghviidt, fint, feedt
 Leer, 1 Qvarteer af Tykkelse, og af samme Art,
 som den næst foregaaende, samt siden derneden
 for et 7 Qvarteer tykt Lag af graaeagtig Mer-
 gel (Marga Cinerea Vallerii, S. 23), og endelig til-
 sidst mørkeblaat Leer. b) Kom den hvidegraae
 Leerart, som en Brink, beliggende ved Enden
 af den saa kaldede Leergravs-Ager, kort fra
 Gaarden Barkholt, frembringer i Mængde,
 lige

ligesom formodentlig hele Brinken øster efter af og til, ganske overeens med det under No. 6 Litt. L. ommeldte Leer, undtagen for saavidt at dette falder mørkere, hvorfor Stedets Eier og Beboer har i Sinde, at anvende det til at brænde Teglsteen af. c) Blevne giorte adskillige Undersøgelser med Jordboeret, langs op og ned ved Siden af den Aae, som paa den vestre Side løber imellem Elliers og Steensbeks Herregaarde, men Grundens Besskaffenhed var af selvsamme Forhold, som paa den modsatte Side No. 6 Litt. h. d) Udviste Forsøgene ved det saa kaldede Steensbeks Rier often Bekken, at Grunden der heller ikke bestod af andet, end grovt grunsblandet Blaaleer, uagtet at jeg dog der havde tænkt, at finde Mergel. e) Lod jeg Boeret stille ned ved den saa kaldede Ladefogeds-Mark paa Steensbeks Gods, hvor det opraf først graaeagtig 3 Qvarter og siden blaaagtig $2\frac{1}{2}$ Qvarter tykt Mergel, meget fint og feedt, som, da Brinken, hvori Mergellaget ligger, har fordeelagtig Direktion i Henseende til Naturens vedtagne Orden, upaatvilelig maac falde i Mængde, og blive Godset til stor Nytte, især efterdi Stedet ligger beleiligt for Udkiørselen paa Agrene, og den oplastende Grube har

et vel passet Affald, dog med behørigte Forbyngninger, saaledes at den ikke skal kunde giøre Indbrud eller Arbeiderne Skade. f) Falder midt inde paa Nørre Bindslevs Byes Gader der, hvor Bønderne opgrave Leer til deres Huusvægge, graat og mørkeblaat seedt Mergel i Oversflodighed, hvilket sidste og er blandet med Müsslingeskaller, uagtet at denne Bye ligger temmelig langt fra Havet. Stedet har Affald, og ligger meget beqvemt, for derfra at udføre Mergelen paa den i Nærheden beliggende og udnyttede Hedejord. Jeg fortalte disse Bønder, at der og der fandtes Mergel tienligt til fordelagtig Gødning, hvorpaa er stor Mangel paa sine Steder, men de studsede ved denne Fortælling, frygtende for deraf flydende alt for svart Hovorie, som jeg dog ikke har fornummet i Inghland at overgaae de almindelige Grændser, men snarere under, som vel er, da Folk begynder at indsee, hvad Skade et overdrevet Hovorie medfører. Om Fælledsskabets Ophævelse har jeg derimod ikke hørt nogen snyderlig opmuntrende Taler. Imidlertid begyndte Bønderne i Bindslev af sig selv at opgrave No. 1785 og udføre Mergel paa deres Sædeland, og var det at ønske, at Bestyrerne af Godserne vilde holde

holde Opsigt med, og underrette Bønderne om, paa hvad Maade med Nytte, og ikke Unytte, Mergel kan bruges; thi da Mergel giver som oftest overflødig Afgrøde, saa blive Bønderne saa hidfige paa dets idelige Brug, at de til sidst udtømme Jordens egen naturlige, medskabte og frugtbariggørende Feedme, med mindre at de holdes i Lemme af deres Foresatte. Der kan ikke forlanges af en Bonde andet, end Bonde-Forstand, og denne er undertiden nok saa underholdende, som andres, for medelst den lange Erfarenhed de have, men at indprente dem noget Nyt, endskjønt til Nytte, falder heel vanskeligt, og derfor maae de føres ved Haanden til Maalet med al Sagtmodighed, samt Fornuft og Overlæg, som synes at være deres Foresattes Pligt, sigtende til sælles Nytte. g) Laae paa den vestre Side af Nørre Bindslevs Broe og den søndre Side af Aaen et stort Lag af sandblandet og svovellugtende sort Leer, samt derovenpaa et andet gulagtigt opfyldt med Gruus. h) Stak ligeledes frem ved den nordlige Abred paa det Sted, som man kalder Karen Hals Hul, eller Hals-hull, et Lag sort Leer, som i Jlden blev middelmaadig haardt, og bekom en gul Farve.

8) Gik jeg over med Jordboeret til Bøgstæds Herregaard og Gods, og gjorde dermed iblandt andre et Forsøg i det saa kaldte Skidensige, beliggende kort fra Herregaarden, hvor Godssets Eier S. T. Herr Ritmester Bolvig havde ladet opkaste en heel stor Mergelgrav, og til at opnaae hans Hensigter først skurvet Jorden 3 Al. dybt, indtil at Mergellaget begyndte, og dernæst besæret deraf udført 3 Alen tykt Stratum; men da hans eget Boer var alt for svagt til at undersøge, hvor vidt Mergellet stak ned i Jorden, fik jeg mit eget til at falde 5 Alen dybere end hans, og kunde dog ikke trænge igiennem Mergellaget, formedelst Vand i Gruben af uøstlig indfalder Regnveir, der betog Arbeiderne den behøvende Omdreiningss-Force, tilføjede med den Glathed, der var i Gruben. Nok alligevel, at paa dette Sted var betydelig stor Forraad, og, om ikke en Guldmine, saa dog noget, som dermed kan sættes i en Slags Elgning, hvilket og denne Patriot og opmerksomme Landmand virkelig har indseet, og i Folge deraf ført en stor Deel af Gaardens fra Arilds Tid udrykede og sure Marker i Brug, til Hvile for den anden Jord, og som nu bemergede fast overgaae sine giedede Marker, saavel i Hensigt

figt til Rug, Byg, som Havresæd. Fremgangsmåden er mig ikke ganske bekendt, men at Flid altid fortjener en passende Belønning, er noget, som jeg ikke behøver at kalde i Tvivl. Tæt omkring Herregaarden selv falder ogsaa Mergel, item ved den Herregaard Odden, hvis Eier, nemlig Herr Pors Munch, deraf skal have høstet ikke en ringe Nytte, endskjønt det Mergel, som der falder, lader til at være mærrere, end det ved Bøgstæd, som kan have sine Aarsager, da dette sidste stikker mere op imod Dagen, end som det første. 9) Blev Forsøgene fortsatte paa Schaarup Gaards Eiendom tilhørende Herregaarden Leerbek, men forgieves, da Egnen bestaaer meest af lynchbevorne Sandbakker, som for en stor Deel ligge udhyrkede, og følgelig reiste jeg længer frem til Bondegaarden Overgetvee, og fandt a) I en stor og lang Brink, beliggende kort østen for ommeldte Gaard, under et 5 Qvarteer tykt Sandlag og hvidgraae Leer, et kompakt Stratum af luseblaat Mergel, der skal 7 Qvarteer dybt i Jorden, og hvoraf hele Brinken eller Bakken efter al Rimelighed bestaaer. b) Var mig blevet forebragt, at i den saa kaldede Overgetveemose, som ligger, nedeu og østen for

nyb.

nysommeldte Brink, og hvor Folk for nogle Aar siden ere begyndte med at grave Løv (c), skulde falde en særdeles fin Jordart, hvorfor jeg paa 6 forskjellige Steder i Rosen estersøgte den, men fandt ikke det mindste Spor dertil, undtagen paa et eeneste Sted, hvor Jordarten forrestilte sig ligesom smaa Grøn, indsprængt i Løvten, og var lyseblaa af Farve. Bønderne berettede ellers, at Lagene undertiden kunde være af 2 til 3 Tommers Tykkelse, og omtrent 1 Alens Længde og Brede, hvoraf følger, at Mængden maae være heel ubetydelig, om den end med Nytte kunde anvendes til den Slags Huusforbrødenhed, som Bondestanden bruger den til, nemlig at male et og andet blaat med,

- (c) Iblandt andet tilkommer den veltænkende, vitsige og i Praxi viede Landmand, Herr Jørgen Bragaard, Herre til Leerbek, den Ære med Rette, at have først opfundet denne store Løvmose, som siden er bleven anvendt alle Bedkommende til Nytte. Ikke at tale om, at han, som et Mønster for mange andre paa denne Kant af Landet, paa egen Bekostning har indgrøvet alle Godset tilhørende Skove, til en ikke ringe Nytte for ham og Efterlægten.

med, efterat Jorden er reven og meleret med Melk eller Gløde, i Steden for med Linolie. I øvrigt forandres denne lyseblaa Farve strax, naar Jordarten enten bliver kogt med Melk eller Gløde, og bliver mørk eller sortebrun. Denne Efflorescent, som saaledes opskyder sig i Mosen, er intet andet, end Berlinerblaat, indeholder omtrent $\frac{1}{4}$ Procent Jern, og var meget nyttig, naar deraf fandtes Mængde. Bønderne formeente ellers, her at have opdaget en Indigomine, holdende for, at Indigo bliver opgravet af Jorden, som et Minerale.

10) Forsknyttedes Louren til Veerbeks Herregaards Eiendom, hvor Jordboeret paa adskillige Steder blev nedladt, men dog forstemmelig ved Enden af det paa den sydlige Side til Gaarden grændsende Agerland, som helst syntes at vilde spaae et godt Udfald, uagtet dette staae feil; thi hele Grunden bestod først af et tyndt Lag Sand, derefter $\frac{1}{2}$ Allen tykt Lag hviidguult Leer, siden fint hvidt Strandsand, og endelig Kvæksand, undtagen udi een Bakke, som adskiller Veerbeks og Ellinggaards Eiendom,

og

og ligger ved en Bæk, der løber imellem begge Gaarde, dog paa Leerbøks Side, hvor der fandtes et Lag af lyseblaat fint Leer, blandet med Muslingeskaller, og som sølgelig brusede der, ligesom Mergel, med Skedevandet, hvor Vandet blev slaaet paa disse, som indeholdende et Alkali, og ere det formodentligen de, som have bevæget Eieren af Ellinggaards Gods Herr Møldrups til at ansee, som let kan skee, det af ham fundne Leer for Mergel, uagtet at det ikke skal have gjort den behørigte Virkning paa Agrene, som det og ikke kunde i saa Fald, men derfor taber det virkelige Mergel ikke noget af dets sande Priis og berømmelige Egenskaber. Findes ellers ikke Mergel en Steds i bemeldte Balle, vil det ventelig falde vanskeligt at faae det opdaget paa andre Steder i en saa sandig Egn; og da jeg i Anledning af Grundens Besskaffenhed, der fast overalt bestaaer af sandagtige Dele, ikke havde Haab om, at kunne fyldestgiøre Fabrikens Hensigter, maatte og derhos ile hjem igien, saa frastod jeg aldeles, at have videre med den Sag at giøre.

giøre. Imidlertid sees af Forsøgene, at Insland uden Tvivl, som vel er, maae besidde Mergel i Mængde, ligesom og, at derhos berettes, at ved Bagerbøgnis Herregaard, eller kort dervfra, skal findes en rød Jordart, eller formodentlig Bolus, hvoraf jeg endnu ikke har fundet erholdt Prøver, uagtet ifrivtlig Anmodning derom til Bedkommende.

Syttende Kapitel.

Om

Besunderlige Ord og Talemaader i denne Egn.

Ingen bær vel Tvivl om, at der jo endnu findes, især iblandt Bondestanden, endeel gode Ord og Talemaader af det gamle nordiske Sprog i Jylland, og især i denne Egn, hvis simple Beboere leve som for dem selv, paa den nødvendigste Omgang med Naboerne og især de Besøg nær, som fremmede Nationers Søefarende ugierne gjøre dem, og derfor desmere have bevaret deres Fædres Sprog. De Ord og Talemaader, som jeg, medens jeg opholdt mig her, har under høiere Pligter kundt lægge Merke til, deels som meget sieldne, deels noget afvigende fra det almindelige Sprog enten i Udtale eller en og anden Bemærkelse, har jeg troet at kunne finde her et ikke ubeqvemt Sted. I Hensende til Rettskrivningen i disse Ord har jeg,

jeg, saavidt mueligt, fulgt Udtalen, endskjønt samme ofte er heel vanskelig at udtrykke. Desuden anmerkes, at Døbenavnene gemeenlig forandres og forkortes af gemeen Mand, s. Ex. Karen til Køyen, Johanne til John, Rasmus til Ras, Mette Andersdatter til Medast m. v.

A.

Kasse, Aske.

Uffe, Uffe.

Alle, pisse Blod (om Dvæg).

Altqvast, Kognbælger af Kognekelsen, som opdrive af Havet (rimelig af det nordiske Ord:

Alt, Snavs, og Kvast, Knippe eller Klase).

B.

Baus, Burer.

Beise, bisse, være uroelig (om Dvæget, naar det plages af Insekter).

Bels, en Kuss paa 16 eller 17 Aar.

Betændelse, stærk Forkølelse. Ellers faae snart alle Sygdomme paa Stedet og omkring i Egnen Navn af Betændelse, især naar de paa komme pludselig.

Bise, vugge.

Bolke, Fiskeline.

Bollinform, Melonform.

Borst, Børste.

Byndse, giøre et Kar lækfræ, item
varme sig.

D.

Degneluus, en Skilling (ironice).

Demle, mynle om.

Dobber, Middagsmad. (Paa sine Ste-
der betynder det Frokost.)

Dreng, ugiot Mandsperson, som tiener en
privat Mand.

Drotte, drenke (især om Hauer og An-
driker).

Drob, Avlelyst (om Læver).

Dvalt, ækkelt (om Mad).

F.

Fæder, Fædder.

Fændsel, Troelovelse.

Fi! Fy!

Fidde med en Pige, sove hos.

Fidena, Wilderede.

Fiig, Fnug.

Fim, raff.

Fiolter, Drog, Stakkel.

Fliuse,

Fluse, Flue.

Fog, en Halvaars gammel Griis.

Foldbænk, Slagbænk.

Framers, Kiokken.

Frynnet, angrebet af, eller, som har ansat Forraadnelse.

Fumren, klosset.

Funke, ugift Fruentimmer, som har faaet Barn.

G.

Geed, (i denne ironiske Talemaade: Hun er saa hellig, som Peder Hedes Geed).

Genster, strax.

Gild, pyntet, smuk.

Giusen, avlelystig (egentlig om Køer).

Granfoged, Oldemand.

Greishoppe, Græshoppe.

Grille, Skind paa Melk.

Groben, og

Grobing, Grevt.

Guffe, at giøe.

H.

Hoeser, v. Hoeser, Høns.

Hambriit, Hase.

- Hammel, grim.
 Havguse, Taage fra Havet.
 Hægen, behagelig (om Mad).
 Hæff, krasen (han er ikke hæff).
 Hellemesse, Allehelgen.
 Hente, lette, reise.
 Hestestader, Spiilstov.
 Hiamst, flygtig, levende.
 Hiel, Viel, Huus, hvori Fisk tørres.
 Hielt, Klid af Byg.
 Hiump, lam, halt.
 Hoel, (i denne Talemaade: slaae Hoel i
 Band,) slaae op med En.
 Hoffom, maadelig, stille.
 Hovlad, Grime.
 Hvaan, oeren (om Korn).
 Hvonig, Orne.
 Hvonø, hvorledes (andre sige, Huns).
 Hugg, Drebel i Halsen.
 Huus-Egener, Indtømmer.
 Hylie, Ee.
 Hoes, Hoved (om Sviin).
 Hoes, hees.
 Hvid, stivt Torklade, som Pigerne binde
 over Dinene om Sommerdage.

J.

Jaen, Fork.

Jel, løbe jell, rippes (om Katte).

Jerntyd, Høefork. (NB. Jern og Staal omveksle ofte Bemerkelsen, for Ex. Staal: Gryde, Jør: Jern.)

Jibangel, Jistap.

Jont, jevnt, sagte, for Ex. vi skal løse eller løse jont, d. e. sagte.

Jsterad, Stuehuus.

K.

Kaarer, Karder.

Kakkel, Kakkellovn.

Kantler, liden Hest.

Karum, Vallie.

Kiap, Stol, Kiep.

Kieling, Killing.

Kiendelse, Angelstømmer.

Kiol, Brønd.

Kiormisse, Kyndelmisse.

Kleg, Gedeham.

Klit, Sandhavre.

Klithor, Rodder af Sandhavre.

Kloj, Plag (om Heste).

Klod, idem.

- Kneb, Knøv, ferm.
 Knobring, Kulde og' Knuen i Kroppen,
 Skotring, it. Ende af et Lov.
 Knuspjød, Mars gammelt Nød.
 Knyste, nyse.
 Komp, gammel Hest.
 Kompeien, ligeledes.
 Krogel, Snække med Dyret udi.
 Kruk, Hane.
 Krøbing, Krybbe.
 Krygler, alle Slags smaa Snækker, især
 af Merit-Arterne.
 Krytte, knurre.
 Kul, Lampe.
 Kulle, ælte (om Dei).
 Kvæge, være med Lam.
 Køjter, Hoben Penge.
 Køje, Gronkaalspire.
 Kvan, Dværn.

L.

- Læs, Genitivus, af Lat.
 Lat, Lærred.
 Legg, Kal paa Venet.
 Lejle, Planker, item Legen, en Dunt af
 Træ.

Lemmelse, Lambed.
 Lod, Faar.
 Lode, farve blaaf.
 Loe, være med Kalv.
 Lulak, Skiul, Giemme.

M.

Mandboren, mandolm, som søger Folk,
 (om Tyre).
 Melder, Mellemad.
 Minke, Sting under Skuldrebladet.
 Miserel, min santen.
 Mirringe-Haar, Kindhaar, Valkenbart.
 Miserei, færdig.
 Misig, færdig.
 Mogg, Møg.
 Moge, skuffe Møg ud.
 Molløse, Nygaas, Menning.
 Muse, gribe En i sin Tale.
 Myff, suur.
 Monne, takke det Øverste af Taget.

N.

Nebre, pille, rulle.
 Nodest, Koestald.
 Nøst, Koe-Baas.

O.

Oplod, den øvre Deel af en Sørf, naar den er syet af to Slags Lærred, Overbul (islandsk Uphlutur).

Ostling, Østers.

P.

Pain, Pande.

Piuse, Hare.

Poleje, vild Krusemynte.

Pransf, net og peen i Klæder.

Prantse, være ferm.

Pras, Skum paa omrørt Fløde eller Mælk.

Pynke, pykke, lave til Barsel.

Q.

Qvader, Qisfum.

R.

Raa, hastigen.

Rajs, Randers.

Ragtov, grov Uld.

Rams, gammelt overstaaet stort Græs,
it. det samme som Havguse.

Ramse, staae med Havguser.

Ram-

Kamsfet, blandet med Havguser, (om
Beiret).

Katte sig, pusle sig, rælle sig.

Keen, Stang; som Høns sidde paa.

Kidt, løsagtig Qvinde.

Kundier, løbe (om Bædre).

Kust, Kar, man kommer Malt i.

S.

Sanmænd, Giær, som samles paa D,
naar det ikke er vel proppet. (Nogle kalde
det Hvalp.)

+ Sax, Vølse, et ældgammelt godt Ord,
it. Sax, et Slags Uldentzi.

Særfiel, Bundfiel i Vogn.

Særing enkelt Ting, Individuum.

Segedokke, og

Seger, lad og doven Krabat.

Selsoet, Soelsort (en Fugl).

Silkemaag, Meduserne overhoved, især
medusa aurita. Si, Silkemaag! I seer
ud, som jen Snat. Sn, du Skidne!
du seer snottet ud.

Søj, Suppe.

Skieghat, Fruentimmers Hovedklappe.

- Skoffin, sæt Dyr eller Skabning, op-
drevet af Havet.
- Skraade, og
- Skraadekorn, Hanekam, Kassel.
- Slee, at tæe.
- Sleeveir, Loeveir.
- Smutte, Nabning ved Taget, hvorigiennem
Høet indkastes.
- Snat, Snot.
- Snip, Koroklade.
- Soeg, lummervarm.
- Spaa, Spade.
- Spielsom, vild, lystig.
- Steigersø, Bryghuus.
- Stiat, Stiert paa en Bogn.
- Stol, Yver paa Hopper.
- Stole, være med Føl.
- Strag, smuk.
- Strendetræ, Haspetræ, Binde.
- Svalehul, see Smutte.
- Svingel, Insekt, som i Sieland skal
kaldes Skralle.
- Solbstof, Solvtomling.
- Somm, stille, ærbar.

I.

Lader, Green, Arm.

Laderfisk, Blækfisk, Blæksprute.

Lælle, Line, hvormed Flyndregarn omfattes.

Lanser, Angelstømmer.

Lege, Faarelus.

Leiger, Rødder i Jorden.

Lisse, tæsse (om Uld).

Lommerkrak, Falkonst Hane.

Lrændeboer, Rændegarn.

Lrudne, svolme.

Lroves, trives.

Lvistiert, Dretvist.

U.

Ugen, fremmed, ulige (om Hoveder).

V.

Vag, svag.

Vaghed, Svaghed.

Vingle bort, bytte bort, tuske.

Vinkel, Sneglehuus, Snælle uden Dyr.

Viper, hurtig, levende.

Vogn,

Bognsæt, Bognsfading.

Brae, Avlelyst hos Sviin, løbe brae.

Brant, overløbet (om Faar).

D.

Dven, Dine.

D.

Dghoved, enkelt Hoved.

Dgsfelled, Falledskab med Bogn og Heste.

Giore Dgsfalled med en Yige, sove hos.

Dn, Koepande.

Dgkræter, Heste i Almindelighed. (De Ud-
levede kaldes Hellemysser.)

Attende Kapitel.

Om

Wind og Veirligt,

samt

deraf flydende Følger,

saavidt Schagen især

og de tilgrændsende Egne angaaer.

Fra den 1. Septbr. Ao. 1780 til Augusti Maa-
neds Udgang Aar 1785, har jeg, ved Hielp af et
Barometer og tvende Thermometre, indrettede
af Herr Lerra i Kiøbenhavn, efter Herr Reaus
mour's Inddeling, antegnet og gjort stadige
Iagttagelser med disse Glas Kl. 12 Middag
og Kl. 10 Eftermiddag, nogle faa Dage und-
tagen, udi Værelser, hvor ingen Kaffelovns-
varme kunde have Indflydelse paa Dvægsølvet,
og Solen direkte ligesaa liden; men i fri Luft
kunde Observationerne ikke skee, formedelst at
Wind

Bind og Sandflugt snart i saa Fald havde ødelagt Instrumenterne. At indføre disse Jagttagelses-Lister Ord for andet i denne Beskrivelse, der beløbe sig til kompres skrevne 12 Ark, holder jeg for, at ikke allene vilde have forarsaget Læseren Reedsommelighed, men og derhos blive anseet for heel unødvendigt, da et kort og rigtigt Udtog deraf, samt upartisk forfattede Betænkninger derover, synes at kunne giare en og den samme Nytte til fornøden Oplysning. Vedkommende A) de barometriske Jagttagelser, erindres 1) At i September Maaned Anno 1780 holdt Barometret sig jevnlig og som oftest ved 27. 10½ Gr., men ikke under 27 — 2. Vindene blæste i denne Maaned meest fra Sydost, Nordost og Nordvest, med nogenledes smukt Veir. 2) Blev Barometret ved i Oktober Maaned at stige og falde fra 27. 10. til 27. 0. med afvejlende sydlige, nordostlige og vestlige Vinde. 3) Viste Barometret Stigen og Falden fra 28. 0. til 27. 9. i November Maaned, med Afvejling af meest nordostlige og nordvestlige Vinde, med Nordlys og Sneefog af og til. 4) Indfaldt i December Maaned temmelig godt og stille Veir, under Barometrets Anviisning fra 28. 9. til

27. 5. 5) Var Veirliget i Januari Maaned No. 1781 afveklende med Regn og Sneefog, men derhos stille imellem, da Barometret løb ned til 27 Gr. og op undertiden til 28. 10., og det som oftest med nordøstlige og nordvestlige Vinde, hvilken første, i December, Januari og Februari Maaneder pleier at vise sin Styrke, og har jeg aldrig fornummet paa Stedet, at Dvægsølvet i Barometret er kommet over eller under ovenansførte Grader, hvorfor jeg ikke finder fornødent, at melde videre desangaaende; men erindrer ikkun, at et Barometer synes at være et ganske umisteligt Instrument, saavel i en stor, som liden Huusholding, og saavel i Kiøbstæderne som paa Landet; thi naar Barometret viser 28 Grader, eller saa omtrent, kan man være temmelig vis paa godt stille og tørt Veir i nogle Dage, hvilket kan tiene 1) En Huusholder ske, og især den, som forestaaer stor Bask og andre meer betydelige Huusholdingsforretninger, til en fast ubedragelig Beviisning. 2) Handelsmanden og de Søfarende, under den foretagende Seilads, samt Ind- og Udskibning m. v. Viser Barometret derimod 27 Grader og derunder, er Luften anspændt med Uveir og forestaaende Uroeligheder enten paa
en

en eller anden Maade, hvilket jeg saa ofte har lagt Merke til. 3) Er Barometret iligemaade umisteligt for de Rejsende, som deraf kan have en fortræffelig Nytte, i Henseende til at reise, eller ikke reise; thi reise de imod ouden Veir, forestaaer dem Fare, og reise de ikke imod tilstundende godt Veir, tabes alt for meget under Expeditionernes Løb. Den blotte Fornuft og Sandser, uden Hielp, kan ikke veilede os saa sikkert, som var at ønske, til dette vigtige Skridt; men den bevægelige Vand, som er nedlagt i Dværgsølvvet, kan bane den Veir, som fører temmelig sikker til Maalet, naar man ikkun vil give nogle Afgt derpaa. End videre viser Barometret for Ex. 26 Grader og derunder, naar en Mand vil tage ud at fiske, eller reise til Vands, især paa de Steder, som betyde noget, da udfordres visselig gode Redskaber, Mandskab, og en passende Afgpaagivenhed, om at bierge, om ikke andet, saa dog Livet, under de fleste Tilfælde; og endelig 4) Er Barometret saavel for den ene, som for den anden Landmand, af høi og lav Stand, ganske uundværligt, og det saavel i Henseende til Korn og Høe, som Ildbrands Indhøstning og Indsamling, ja nyttigt for Fiskevirkningen tillige; thi

Baro:

Barometret viser ved Grader, hvad Veirligt der vil blive en, to eller flere Dage i Forveien, besynderlig for saavidt Regn og Storm angaaer, og er dette ikke lidet for en Land- og Søemand, at være vel underrettet om i Tide. Men hvad der B) angaaer de Thermometriske Jagttagelser, da meldes a) At i September Maaned No. 1780 befandtes Varmen paa Stedet at stige høiest ved Middagsstunden til 15 Grader, og falde om Aftenen især jævnlig til 12 a 7 Grader, besynderlig naar taaget Veir indfaldt, men ikke derunder. b) Betegnede Instrumenterne i Oktober Maaned den stærkeste Kuld ved 2 Grader, og den største Varme ved 10., men som oftest 7, 8 til 9. c) Kom Thermometret i November til at vise den stærkeste Kuld af 3 Grader, og den høieste Varme af 5 til $5\frac{1}{2}$ Grad, samt derimellem. d) Befandtes i December Maaned, at Kulden jævnlig holdt sig til Frysepunkten, og naar nogen Afvevling skede, da steg dog Varmen ikke høiere, end som til 2, 3 a 5 Grader. e) Faldt Januarii Maaned ved No. 1781 med Kulden fra 5 til $0\frac{1}{2}$, men f) Februarii Maaned derimod med 2 Graders Kuld, og gav ikke høiere Varme, end som 2 Grader. g) Var Varmen

i Marti Maaned samme Aar 6 Grader i nogle Dage, og for Resten mindre, men ingen Grader af Kuld. h) Kom April Maaned jevnlig frem med 3, 4 a 5 Graders Varme, undtagen den 29de, da den steg til 9 Grader. I denne Maaned var ellers Veirliget temmelig roeligt. i) Blev Varmen i Maji Maaned anmerket, høiest at løbe op til 13 Grader, som var den 30te Dag i Maaneden ved Middagsstunden, men den mindste Varme var 3 Grader. Den 6te faldt Sne og Hagel paa Jorden, og den 9de ligesaa. k) Medførte den 27. og 28. Junii 17 Graders Varme, og ingen anden Dag i Maaneden ringere end 12. Veiret var jevnlig stille, men ved denne Varme og Torke toge Bærterne i den sandige Jord megen Skade, og ligesaa l) I Julii Maaned, som lignede den forrige, endskiont meer almindelig varm, det er at forstaae, at Varmen som oftest steg over 12 Grader, og indtil 17. m) Holdt Varmen endnu ved i Augusti Maaned, som oven meldt, den 9de undtagen, da Thermometrene viste 19 Grader ved Middagsstunden. Den 15de var Veirliget roeligt, med Jordensfrald, som er temmelig usædvanligt paa Schagen, da de sammenstødende Have der saa meget formindske deslige

lige Luftvirkninger. n) I September Maaned nemlig den 4de og 6te, var Varmen 16 Grader, og de øvrige Dage derunder indtil 10 Grader. o) Havde man i Oktober Maaned høiest 13 Graders Varme, som f. Ex. den 2den og mindst $5\frac{1}{2}$ Grad, som den 30te og 31te. p) Bestod November Maanedes Varme af 2, 3, 4 til 5 Grader, som i sidste Tilfælde den 10de, 19de og 23de Ejusdem. q) Løb Nøgelsøvet i Varmmaalings-Glassene under en jevnlig Afveksling i December Maaned fra 3 Grader supra og til 2 a $3\frac{1}{2}$ Grad infra Vegetations-Punkten, og da jeg saa kort, som mueligt, har givet Efterretning om Luftens Tilstand m. v. sidst i Aaret 1780 og i Aaret 1781 paa dette Sted, grundet paa faste Jagttagelser, saa synes iligemaade nødvendigt, at der og bliver noget meldt om den efterfølgende Tid, indtil at Observationerne ophørte, og deraf følgende Sviter, for saavidt at Næringsveiene anqaær; og var da a) Aaret 1782 ligesaa ufrugtbart af Regn i den Tid, det helst kunde have giortes nedigt, for at vederqvæge og affjæle den varme og skarpe Sandegn, som det foregaaende, hvorfor og Tabet i det Hele blev anseeligt. b) Forholdt Kuld og Varme sig omtrent, som foregaaende

B b 2

gaaende Aar, nogle faae Dage og paa $1\frac{1}{2}$ Gr. nær undragen. De skarpe vestlige og nordostlige Vinde pinde, efter Sædvane, Egnen ud, men Sandflugten fik dog ikke saa stærk Overhaand i dette Aar, som siden. Den 24. November 1781 Kl. 9 36 Minuter Eftermiddag var Vinden sydlig og sagte Blæst med klart Veir, da i en Hast opstod omkring Maanen et stort Blus eller Ildfakter, der vare lysere, end som Maanen selv, og faldt ned imod Jorden kugleviis, og med adskillige Farver, i en utroelig Hastighed, dog uden synderlig Bragen eller Knagen i Luften, men spredte sig derimod overmaade vidt ud, og gav Knal, især der tilsidst, hvor Skuddet stødte imod Havet; og ansaae Almuen dette Lustsyn ikke med ligegyldige Øine, men som Forvarsel for Krig, dyre Tider eller nye Paalæg, som gierne pleier at skee under slige Tilfælde. Stjerneskud var at see hist og her paa samme Tid, og siden faldt stærk Niimfrost ovenpaa om Natten, med taaget Veir paafølgende Dage. Aar 1782 den 17. September Kl. 8 Eftermiddag var halv tykt og ruffet Veir med S. S. O. Wind, da Maanen atter gav fra sig et stort Blus, der fordelte sig i Skyerne, og var at see omtrent i 1

Mi

Minut. Ved en hastig Omverling af Vinde fornemmes undertiden svære Kastvinde, især af Nordvest, paa Schagen, som f. Ex. Matten imellem den 19. og 20. November 1782, da Blæsten foer frem brølende, og ligesom geleidet med Torden, ja havde noget nær onvæltet nogle Huse. c) Gav Sommeren Ao. 1783 ikkun liden Grøde fra sig paa Stedet, da der mangede Regn, og Solens Varme betog Sædens Styrke og Kræfter. Varmen gik i Augusti Maaned til 19 Grader, og holdt sig ellers jevnlig imellem 10 og 16 (d). Vinterkulden i Aaret 1783 holdt sig jevnlig til 6 a 8 Grader, undtagen i Januarii og Februari Maaned, da den som oftest blev ved 10. i Middagsstunden, og nogle Dage faldt Nvægsølvet til 13 Grader, med Storm, Sne, og fast ondt Veir hver Dag, lige indtil Foraaret. Denne Vinter og Sommer forbedrede ikke Schagens ringe endnu i Behold værende Markjord, men Sneen især, blandet med Sand, efterlod sig

B b 3

meget

- (d) I dette Aar saæde jeg 5 Lønder Havre, og fik igien een Trave og nogle Neger, og andre i Byen efter Proportion, hvoraf kan sluttes, at Agerdyrkningen paa Schagen giver som oftest maadelig Forkeel i disse Tider.

meget ubehagelige Folger. d) Var vel Sommeren No. 1784, i Henseende til Regn, ikke saa meget at klage paa, som de forrige, men saa snart det har regnet s. Ex. fra S. S. V. eller N. O. i 1 til 2 Dage eller kortere, da opsluges gemeentlig disse ædle Safter af en hæftig Storm fra N. V. og da ryger Sandet igien inden saa Minuter, uagtet det synes at være vel igiennemblødt, ligesom Støv og Aske (c).

Denne

(e) Denne Sommer fik og Schagen og Schagens Sogn deraf en fiakkelig Portion, og hvad Bedkommende ikke fik om Sommeren, det tilveiebragte den ineesfulde og haarde Vinter ganske troefast, endskiont til liden Fromme for Næringsvæsenet. Heste især paaføres ofte ved slige Leiligheder den visse Død; thi at æde og drikke Sand i sig bestandig, er Naturen en Vederstyggelighed, og renser man endog Brønde 2 eller 3 gange om Ugen, ere de atter strax opfyldte med samme Saurdei som forher, ikke at nævne, hvad Creaturene maae bære paa Marken, da Tønderne endog tilsidst salde ud af Munden. Leiekjerne maae ikke, men blive syge, og fast ingen vil laane dem til Byen, med mindre at deraf gives en overdreven Leie, og Underpant tillige, hvis Koen dør, hvilket Borgerne med Veemodighed maae gaar i Møde. No. 1785

kostede

Denne Odde er og, som andre Udhuller ved Havet, udsat for Havguser, som jeg har fornummet, at være saa bidende paa dette Sted, og andre tillige, der boe ved Vesterhavet, at de ikke allene i en Hast komme Løv og Bark til at forsvinde, men og udtære saavel Mark som Kiøkkenurter, naar de være længe, ja ere desuden saa skarpe, at de inden en seie Tid angribe Brystet, naar Munden ikke er tillukket, eller Folk bære i Munden Angelika eller andre aromatiske Ting, som Antidotum imod Luftens deslige Giftigheder. Kulden i dette Aar, eller rettere sagt, Wintermaanederne, og fornemmelig i Januari, Februari og Marti Maaneder, var jevnlig ved Middagsstunden 10, 11 til 13 Grader med nordvest, nord og nordøstlige Binde og Sne i Overflødighed, (der gierne er Rugen en Bedervægelse, og medfører frugtbare Tider) saa at Havet ved den Leilighed paa begge Sider blev tillagt med Is saa langt ud, som man kunde see, hvilket dog

B b 4

ikke

Kostede Leien af en goldmalket Koe 4 Rdlr., hvilket tilforn skal være u hørt, og er langt fra, at Nyttten kan svare til disse Udgifter; men Nød bryder alle Love!

ikke er ret almindeligt paa Stedet, da Isen, formedelst Uroe af Storm, Strøm og Havbrud, ikke saa lettelig kan faae Veilighed til at hæfte fast ved denne Udhuf. Imidlertid er det vist, at uagtet Kulden Norden for har langt flere Grader, end som i Nørre Jylland, saa har jeg dog aldrig seet der de Følger deraf eller Virkninger, som her, og allermindst paa de fireføddede Dyr, samt flere Creature, hvortil Aarsagerne magelig kan udledes, og som nedstamme fra den idelige Blanding af Sand og Vand, der er saa skadelig i alle Dele. For saavidt ellers at Næringsvæsenets Bedligholdelse eller Fremvæxt anbelanger, da kan de, der boe paa Stedet, med en Slags Misfornøielse see paa at der 4 til 5 Mil fra Schagen falder Regn over Landet i mange Dage, og dog ikke en Draabe paa Schagen, hvilket i Folge Oddens Beliggenhed vel ikke kan kaldes noet usædvanligt, men er dog til en overmaade stor Skade for det lidet overblevne Agerbrug paa Stedet, hvor Jorden om Sommeren er meget trængende til Vand. Og endelig e) Bliver at erindre ved Aaret 1785, 1) at paa Schagen fast den hele Vinter, som ellers ikke er almindeligt, var passende Kaneføre, og følgelig Odden i en lang Tid

Tid tildækket med Snee, men Kanerne mangede, og altsaa blev ogsaa denne uskyldige Sindsforneielse og vederbørgende Udvandring til intet. De unge Mennesker derfor, som ere overgivne af alt for stor Munterhed, tilraades ikkun, at flytte til Schagen, da de der vist nok skal finde et tilstrækkeligt kielende Middel imod denne Sygdom. Imidlertid laae ellers Naturen ikke stille; thi i denne Vinter og paa følgende Foraar beskadigede Sand og Blæst de Eiendomme, som siden har været begrædeligt at see paa, og dette for dem især, der havde gjort sig størst Flid, og anvendt meget paa, at sætte sig in Salvo for Sandflugten; men fergieves; hvorpaa om Sommeren 1785 til al Uheld paafulgte jævnlig Varme af 12 til 20 Grader, som den 28. Julii og følgende Dage i Maaned, samt først i Augusti Maaned, uden at der faldt Regn paa Jorden, nogle saa Dage undtagen, og dog ikke, førend Grøden allerede var bleven undertrykket, og ikke igien kunde erholde dens naturlige Styrke og Kræfter, hvorfra fulgte, at der kom Antændelse i Havren paa Marken, uagtet al den derpaa anvendte Giøde og videre Bekostning. Kort sagt, Agerdyrkningen paa Schagen begyndes og endes nuomstunder med

idel Tab og lutter Fortredeligheder! Men i forrige Tidder maae det have været en stor Glæde, at see alle Schagens Marker i fuld Flor, og hvorom troeværdige Folk af Stand og Alder have afgivet deres neiagtige Forklaring, som tilførn er meldet. Winterkulden Aar 1785 lignede den i Aaret 1709; thi d. 4 Marti 1785 var Kulden $11\frac{1}{2}$ Grad, den 5. Dito, da Jorden og Klitbakkerne begyndte at revne, $12\frac{1}{2}$ Gr., item d. 10. Dito $10\frac{1}{2}$ Gr. og saa fremdeles, endskiønt med nogen Forskiel. Barometret vedblev dets 28 Grader i den strængeste Frost. Men fra den 19. til den 25. var det fremfor ellers overmaade ustadigt, saa at det i en Tid af 5 Qvarter spaacde smukt Veir, og i lige lang Tid det modsatte. Wind og Luft vare og meget foranderliae en heel Uge i denne Tid, saa at Dvægsølvvet snart ikke kunde være sig selv mægtig. Ao. 1787, efterat jeg var bortreist, skal Sandflugten have giort endnu større Glæde paa Dverdrevet, Huse, Haver og Markjord, end nogensinde tilførn.

Mittende: Kapitel.

Om

F o r s l a g

til

Schagens Riøbstæds og Sogns
Opkomst og Forbedringer.

Naar man betragter ikke allene den store Skade, som Byen og omkringliggende Egn har lidt ved Sandflugten, der tiltager Dag fra Dag i Folge foregaaende udførlige Anmeldelser, men og at hele Raabierge Sogn, noget af Ellinges Sogn, og derhos en stor Deel af Elliers Gods er samme Ueilighed underkastet, endskjønt paa de sidst benævnte Steder i meget mindre Grad, saa vil falde temmelig vanskeligt, at give fuldkommen sikre Raad, hvorved denne store Skade kan afhielpes, og følgelig Schagens Opkomst, for saavidt Landvæsenet angaaer, igien kan lade sig forbedre, da Naturen er bleven tilladt, at
gøre

giøre alt for stor Vold i Forveien. Nogle fornuftige og erfarne Mænd, som jeg har talt med, ere ellers af de Tanker, at et General Forbud om Klittens og de sandstillende Urters Udelæggelse, alt under taalelig og formildet Straf, men derhos kraftigen haandhævet af bestandig Patrol nogle Aar i Råd i den hele Omkreds, snart vilde blive det eneste Middel til at quæle Sandflugten, eller i det mindste forhale noget dens hyppigere Fremgang, og synes dette Forslag ikke at være ilde grundet, naar ikkun Patrollen udviste Troeskab blev understøttet troefast af Øvrigheden, og Planen lagt fornuftig, især for saavidt Udviisning til Kreaturer m. v. angik. Til Udgiivternes Bestyrelse maatte hvert Sogn og Grundeier contribuere forholdsmæssig. Ikke at nævne flere Bestemmelser, som Værksættelsen og Udøvelsen af Planen vilde giøre høist nødvendige, og som efterhaanden vilde blive at indsee, naar der først blev lagt Haand paa Værket; men dog synes derhos høist nødvendigt, at man ved klyn- dige Mænd blev vel forsynet, deels fra Engeland, deels Sverrig, og deels fra andre Steder, med de sanddæmpende Urters Frøe, som under ovenmeldte Patrolls Beskiærmelse kunde faae

faae Leilighed til at sætte Rodder. Kort sagt, skulde dette vigtige Arbejde nogensinde blive foretaget, da udfordres dertil 1) Folk, som have udstrakte Begreber om Væsteriget og Væsterernes Forplanningsmaade m. v. og 2) Ikke en ringe Kundskab i Lov og Politic, hvorhos synes nødvendigt, at en passende Haardhed og Mildhed bleve blandede imellem hinanden under Forretningernes Løb. Men nu vender jeg mig igien til nogle af Sandflugten flydende og ligesom uformerkte Felger, som ere: a) At i Anledning af at Landnæringen, Schagens Kiøbstæd tilhørende, noget nær intotum er den betaget, saa følger deraf, at ikke allene de faae faa kaldede Kiøbmænd, som boe i Byen, og Nabobønderne tillige; men og de nærmeste Fordegodsseiere ligesom kappes om, at forheie Levnetsmidlerne for den fattige Fiskerstand, der dog udgjør Mængden. Til at forebygge Væsterens utidige og skadelige Optingelse paa Landet af Kiøbmandsstanden, saavel som Landmandens heie Priser paa sine Tider, de Fattige især til Undertrykkelse, synes raadeligt, at der to gange om Ugen, nemlig Onsdag og Løverdage, allernaadigst blev befalet, at Torvedage bleve holdte midt i Væsterbye, og at de Fattige, samt andre,

dre, der ikke handle, blev forundt Forløbs-
 Rettighed indtil Kl. 12 Middag eller Kl. 2
 Eftermiddag, alt under anbefalende Opsigt; og
 troer jeg, at Konsumtionen under en saa or-
 dentlig Fremgangsmaade heller vilde til- end
 aftage, lad være at de Egennyttige vist nok vil
 sætte sig derimod. b) Synes Markedet tvende
 gange om Aaret offentlig holdte paa Schagen,
 nemlig For- og Efteraar, at vilde give Omfæt-
 sen meer levende Afveerling, til Borgerne og
 især de Kongelige Intraders Nytte, som staaer
 til at prøve, uagtet at nogle ogsaa have villet
 sat dette Forflag iblandt andet overstyr, men hvis
 Indvendinger jeg ikke har kundet anseet grundede;
 i det mindste gjøre slige Markeder Byen ingen
 Skade. c) Deels til at understøtte de Fattige,
 og deels til at holde Kornvarerne i taalelig Priis,
 som indføres saavel til Lands som Vands, synes
 ganske umisteligt, at der bliver paa Schagen
 oprettet et lidet Kornmagazin, bestaaende, om
 ikke af meer, saa dog af eet Hundrede Ton-
 der eller to. d) Smaa Manufacturer eller
 i det mindste Spinderier, hvor fattige Folk
 kunde erhverve Brødet ved. e) At Hundres-
 tolden blev oppebaaren som tilforn, og denne
 anvendt til Belønninger for Fiskerne, og Fiske-
 rierne

rierne opmuntrede i andre Maader paa det kras-
tigste, da disse ere just Stedets rette og fast eeneste
Næringsvei for Tiden. f) Vilde det blive Vnen
gavnligt, og forebygge Sildens utilbørlige Ud-
styrning, Undergang og Forraadnelse, at der
ikke allene bleve forfattede og uddeelte paalide-
lige, sikre og trykte Efterretninger om Maaden,
at fange, røge, spege og salte Sild paa m. v.
men og at virke eller brænde Tran deraf paa
svensk Maade, som jeg har merket, at Indbyg-
gerne helst vil bekvemme sig til, naar de ikkun
havde ret Begreb om dette sidste Foretagende
og Fremgangsmaade, vel vidende, at Tran er
en almeennyttig og kostbar Produkt, og at Lys-
ning paa Schagen just ikke alle Tider er saa
let at bekomme, eller til ringe Priser. Den
Sild, som væltes ud af Vaadet paa Sand-
stranden, især naar det er varmt i Veiret, er
ikke at lide paa, at er duelig til Nedsaltning,
enten saa den er feed eller maver, da den mis-
ter derved Skiellen som oftest, men Silden
bør tages lige af Vaadet, behandles vel, og
nedsaltes strax paa Stedet eller Stranden, og
er dette visselig giørligt, naar ikkun 3 til 4
Interessentere med og ved fornuftige Anstalters
Indretning, vilde passe paa og lade alle Baa-
dene

dene møde med Silden paa 2 Stæder under Afvekslingerne, som f. Ex. ved Riset i første Tilfælde, og ved Enden af Vesterbøye i det andet, hvor Salterehytterne maageligst synes at kunne staae. g) Endskjønt der ikke i Mandø Minde, efter Beretning, ere antrufne saa svære Stimer af Graasei tæt inde ved Strandbredden paa begge Sider af Schagens Udhufl, som i Junii Maaned No. 1785, da denne Fiske var færdig, under dens sædvanlige hastige Fart, og jagende efter Silden, at omkaste Baadene, som tilforn er meldet, og hvoraf med Dybsvaad en stor Hob blev fanget, endskjønt med stor Forski af Baadene, som vare alt for svage i slige Tilfælde, saa sees dog deraf, at denne Fangst endog fortjener at komme i Betragtning, og behøver kraftige og opmuntrende Midler, samt stærke Redskaber, der ere brugelige paa andre Stæder, efterdi at Stimene altid løbe Udhuflken forbi om Foraaret, endskjønt ulige langt fra Landet og i ulige Mængde. I forberorte Skynning blev ellers Graaseien deels sprængt og tørret, og deels virket til Klipsfisk, da der var nok af Salt at faae paa Stedet, hvorhos Leveren og ikke gav en retne Fordeel. Overalt bestaaer ellers Hovedsagen fornemmelig i at hæmme Sandflugten,

flugten, og kunde dette mageligere lade sig gjøre, end ellers, dersom man havde Forraad nok af Grænsvar til at bedække de sandbedærvede Steder med; men derpaa er ingenlunde at tænke, da fast hele Overfladen af Schagen, Schagens og Raabierge Sogne er noget nær underlagt. Ved den nordlige Side af Landet kunde vel samles 1 eller 2 Læs Tang om Dagen, som er af ingen Betændighed. Om Efterhøsten især falder ved den sydlige Havbred af og til en temmelig Mængde af Zostera Marina, men naar den er tør, føres den bort af Vindene nok saa hastig som Lovblade, eller og tildækkes af Sand. Mine Tanker ere derfor, efter at have betragtet Sagen fra alle Sider, saavidt min ringe Forstand tillod, at de Hovedmidler, som bør bruges, allene blive at finde i Planteriget. Hvad Raad der ere bleve brugte til at stille Flyvesandet i Sielland, udvise Kommissions-Alterne, som væntelig ligge bevarede i det Kongelige Kæntekammer, og som her kunde tages til Hielp, endskjønt Sagen upaatvivlelig er af ulige Beskaffenhed. Flyvesandet har paa adskillige Steder udenrigs gjort stor Skade, ligesaavel som her, og Folk været beskiefstige med at stille det. Den lærde og ædelstænkende Herr Professor
E c
Abra

Abraham Hall har været af den Godhed, at laane mig en Disputats, angaaende Flyvesandet i Skaane, som skal være rar at bekomme, og da den indeholder saare vigtige Ting i flige Henseender, og kan give Bedkommende Udgang til adskillige med Forsigtighed prøvede sandstillende Midler, saa har jeg holdt det nødvendigt, at indføre den i denne Beskrivelse, som et Tillæg, Ord for andet; thi jo flere Midler der kan optænkes, jo lettere kan man siden med fælleds Overlæg gaae denne store Skade i Møde. At jeg ikke oversatte denne efter mine Tanker nyttige Disputats, kom deels deraf, at Tiden ikke tillod det, og deels at jeg formodede, at hvis der skulde blive gjort noget ved Sandflugten, dertil da vilde blive brugte studerte Folk fornemmelig. Man lærer ellers 1) Iblandt andet af denne Disputats, at der ikkun er 10 Daler S. M. Mulk fastsat for dem, som angribe de sandstillende Værter. §. IV. 2) At Elymus Arenarius lader sig baade saae og forplante, som er meget nyttigt for Jylland. 3) Wiset §. V. Hollændernes Fremgangsmaade og Flitighed i at dæmpe Flyvesandet, ligesom §. VI. de Svenskes. Og 4) Sees af §. VII., at *Salix alba* &c. ogsaa er nyttig i flige Tilfælde,

ikke

ikke at nævne Anis og Fennikelfrøe m. v. saa det er troeligt, at naar Regieringen allernaas digst vilde tage sig af denne Sag alvorlig, meget da med Forsigtighed kunde udrettes. I de saa kaldede Leipziger Sammlungen, VIII. B. S. 256 ic. tilraades fornemmelig Afs og Birskeplantning, ikke saa meget for at stille Sandet, men meer til Skytning for de mindre sandstillende Væxter, som vil blive nedvendigt. Flere Skrifter, som handle om Sandflugten, og siden kunde tiene til ydermere Beviisning, forbigaaes paa dette Sted; men imidlertid er vist, at skal Landet ikke ødelægges, da er det hei Tid for Bedkommende, at faae denne forfkrækelige store Skade afværget jo fer jo heler, hvortil ønskes megen Lykke! Store Saar behøve en god Læge! Endelig bliver det en urygkelig Sandhed, som baade Erfarenhed og troeværdige Skrifter bekræfte, at i alle de Landsskaber, hvor Sandflugten har giort Skade, der ere Folk meest begierlige efter at indsamle de Ting, som egentlig høre til at hæmme Sandflugten, og kommer dette ikke deraf, at nogen med fri Villie i Almindelighed vil overtræde Lovgivernes hellige Forskrifter, men alleens af Nød og Trang paa slige Steder, da enhver

Familie søger at bierge det Nødvendige til Si, veds Ophold saa længe den kan. Saaledes er det tilgaaet i Scaane *ic. ic.*

Endelig tilkommer Schagens Beboere den Roes med Rette, at de ere særdeles godgiørende imod Fattige; thi Winteren No. 1784, 85, da der kun vare saare ringe Levnetsmidler i Byen og de Fattige fra Landgodserne strømmede ind i Flokketal, saa deelte endog de fattigste Familier den sidste Skiero med disse deres nødlidende Medborgere.

Ællæg.

B. t. D.
DISSERTATIO GRADUALIS
DE
ARENA VOLATILI
SCANENSI,
EJUSQUE
COHIBITIONE,
QUAM
DIVINA AFFULGENTE GRATIA,
CONSENTIENTE AMPLISSIMA
FACULTATE PHILOSOPHICA,
SUB PRÆSIDIO
VIRI AMPLISSIMI ATQUE CELEBERRIMI
D. Mag. ERICI G. LIDBECK,
HIST. NAT. PROF. REG. ET ORD. DIRECT. PLANT
SCAN. PRÆF. HORT. BOT. REG. ACAD. SC. SVEC.
MEMBR. ATQUE FAC. PHIL. h. s. DECANI
PUBLICO EXAMINI SUBMITTIT
OLOF BRING,
AD DIEM XX. MAJI MDCCLX.
HOR- ET LOC. CONS.

VIRO
Admodum Reverendo & Præclarissimo
DOMINO
Mag. JÖNS BRING,
Præposito atque Pastori Ecclesiarum,
Ausaabé & Strömsvellsorp.
Meritissimo.

PATER CARISSIME!

Quibus verbis mentem meam erga Te gratissimam exprimam? Pater Carissime, quo praeconio Tua in me merita extollam? Quando enim Paterna Tua beneficia, mihi ab ineunte aetate praestita, mecum reputo, amoris Tui Paterni, quo semper me tibi devinxisti, tot ac tanta existunt documenta, ut verba certe apta, meae in Te pietate testandae, desint. Ne autem indecore partes meas negligere videar, opusculum hoc quaecumque Tibi submisit offero. Suscipis, Pater Indulgentissime, juvenile specimen, ut testimonium animi mei gratissimi, consueti Tua benevolentia, supplex rogo atque obrestor. De cetero Supremum Numen calidissimis sollicitare votis nunquam desistam, velit, in meum omniumque nostrorum commodum ac emolumentum, Te in Pylam usque senectam Salvum Sospitemque conservare; sic vovet vovebitque

CARISSIMI PATRIS

Filius Obsequentissimus
OLOF BRING.

§. I.

Omnes qui systemata mineralogica composuerunt, Arenam inter illas sic dictas terras (*Jordarter*) enumeraverunt (*), hæcque terra omnium terrarum maximam certe sibi partem orbis nostri vindicat, eamque ob causam Celebrerrimus LINNÆUS, Arenam circa principium mundi unicam fuisse terram (a), dicere ausus est; Unde deinde adjumento Elementorum totum Regnum Lapideum vel Minerale originem suam ducere, se posse demonstrare existimat. Hypothelin vero hanc aliis dijudicandam relinquimus, quoniam ad nostrum non pertinet scopum; ex dictis satis esse apertum comperimus, Arenam copia & abundantia ceteras omnes terras superare (b), cum enim strata terræ consideramus, humum atram proximam superficiem telluris, postea strata alternantia Arenosa, Argillacea & Terrestria animadvertimus; Cum vero, quoad ejus fieri potest, terræ nostræ

(*) Cfr. Valler. Mineralog. pag. 29.

(a) Cfr. Linnæi Syst. Nat. Holm. 1748. p. 219.

(b) Cfr. Leibnitii Protogæa, pag. 86.

viscera montiumque ac telluris strata lustramus, Arenam invenimus, ex qua Helmontius, aliique intima terræ ipsumque Antrum constare verisimili conjectura crediderunt. Observamus porro, quomodo Arena integra & propria strata, composita juga, colles & montes formet, quare jure meritoque primum principium Cotis & pars quædam Montium nostrorum petrosorum & saxosorum vocatur. Omnis Arena & præcipue Arena Volatilis habet vim unice auzilio venti componendi ejusmodi colles & juga; (c) qualia hodierno quoque die in ipsa continenti terra longius ab oceano maribusque sejuncta colligi videmus, hosce eventus, qui hypothesein de diminutione aquæ amplectuntur, viribus & vehementiæ non venti sed aquæ tribuunt, quamvis utraque hæc Elementa dissimili modo hos efficiant, & cum unum tum alterum ejusmodi Phænomenon naturæ producere valeant. (d) Species Arenæ dantur variæ; Omnes autem in eo consentiunt, quod nullam vim elasticam habeant. Arenæ in aqua conjectæ, nec ibi solvuntur, nec emolliuntur, nec conglutinantur, atque quando palpantur, asperæ & aridæ sentiuntur, ac solæ & per se consideratæ, minus fertiles minusque aptæ plantis nutriendis reperiuntur. Plurimæ, ut nuperrime diximus, Arenæ sunt species, quædam tam tenues subtilesque, ut eas vix ac ne vix quidem perspicere queamus, utrum particulis terrestribus an lapideis consent, e. g. *Arena subfarinacea*,

(c) Cfr. Linnæi *Iter Scanense* pag. 309. 348.

(d) Cfr. Bar. *Hårlemans Itinerar.* pag. 57. 167.

cea, quædam variis particulis heterogeneis, atque respectu magnitudinis inæqualibus, quædam variis particulis Metallicis, aliæ iterum illa proprietate gaudent, ut a vento dispergantur, circumvolent, & in magnos tumulos convolvantur, quam speciem Arenarum Arenam Volatilem, Svec. *flygsand*, vocamus. Tenuissima hæc Arena triplici (e) modo sese nobis potissimum offert. Primum occupat locum, *qvållen*, Arena sive glareæ impalpabilis, mobilissima, albicans atque fluida, quæ in terra, ubi nullum adest impedimentum, sicut aqua fluit, & cum baculus in eandem demittitur, est quasi nullus esset fundus, & si pondus quoddam in illam cadit, tanquam in aqua demergitur, Arena hæc etjam sæpe supra superficiem telluris quasi ebullit ex fontibus & scaturiginibus, & dum arida & sicca evadit, a vento facile circumducitur. (f) Secunda pestiferæ hujus Arenæ species, *qvållsand*, aut *isfur-sand*, Svec. audit, quæ quartzosa ac tenuior est, particulis fere æqualibus & interdum coloribus albis rubris & flavis variat. Tertio denique nobis sese offert Arena illa præcipue sic dicta Volatilis, interea tamen omnem illam Arenam, quæ a vento ducitur, & in colles & tumulos conjicitur, seseque dispergit, atque instar gangrænæ campum corrodit, uno verbo Arenam Volatilem vocare possumus.

E c 5

§. II.

(e) Cfr. Linnæi Syst. Nat. Edit. Nominat. p. 208.

n. 2. 3. 4.

(f) Cfr. Wallerii Mineralogia. pag. 131.

§. II.

Arena Volatilis, quæ non solum ad littora marina reperitur, & ejicitur ex abyſſo maris, ſed etjam in ipſa terra eſt obvia; §. I. majorem minoremque perniciem infert, utut loca plus atque minus ventis ſunt expoſita. Arabia Arabiæque Deſerta & Ægyptus ſatis ſuperque vehementiam Arenæ Volatilis probant, ſcimus enim ex Hiſtoria, illos, qui per tractus hoſce arenofos iter faciunt, ſibi dorſo Cameli (a) quaſi domum ædificare, & Pyxidem Nauticam illis ad iter ſuum conficiendum inſervire (b). Interdum enim ſæva Arena tanta violentia circumvolat, ut vix loca decem paſſibus a ſe remota videre liceat, & ſub itinere contingat, ut aquæ inopia laborantes, Camelos ſuos maſtare & ſitim compeſcere cogantur aqua illa, quæ in qua-

(a) Cfr. ap. Bochart. Hieroz. T. I. L. II. Cap II. pag. 81. Dorſo ſuo, inquit, geſtat domum, in quæ degit homo cum cibo & potu & veſtibus & vaſis & pulvinariſus ſuis, & ſupra domum tectum, & hiſ omnibus onuſtis iter facit.

(b) Hadrianus Romanus in Theatro urbium pag. 244. Prope hanc civitatem, *Panchalin*, urbem *Arabie felicitis*, ait, eſt mare Arenotum ſive Sabuloſum, juxta quod Mercatores proficiſcentes utuntur pyxide nautica, tanquam ſi per mare periculoſum proficiſcerentur & revera patiuntur pericula plurima, debentque ſupra Camelos, certis ciſtellis incluſis vehi, in quibus exiſtentes ærem hauriunt per foraminula. Quod ſi ventos habeant adverſos, ſubmerguntur omnes homines Arena.

quatuor illius ventriculis, & præsertim secundo reperitur (c). Accidit etiam itinere nondum ad finem perducto, ut hæc aqua deficiat, & Arena Volatilis effrænato ventorum impetu adeo moveatur, ut nullo vitæ conservandi Viatoribus relicto refugio, morteque imminente, sub Arena sepeliantur; ubi deinde inventa exsiccata ac velut balsamo peruncta horum cadavera nomen Mumiarum humanarum accipiunt (d). Quibusdam etiam locis domos, arbores & ipsas silvas ab Arena Volatili reclusas reperimus, quod in perfodienda terra ad viginti & plurimum ulnarum profunditatem observatum est. Magni illi Montes Belgicorum arenosi Belg. *Duy-suar*, in littoribus Lacus australis Belg. *Zuydersee*, ad

(c) Cfr. Linnæi Syst. Nat. Edit. Holm. 1758 Tom. I. pag. 6^r. Ventriculus secundus Cellulosus pro aqua pura diutius asservanda per Siticulosa Decerta.

(d) Cfr. Description de L' Egypte T. II. pag. 366. Il s' est trouvé quelques fois des Caravanes entières ensevelies sous les pois des sables, dont ce vent est souvent chargé, & on n'a decouvert les cadavres de tant d' hommes & d'animeaux, engloutis par ces deluges de poussiere, que lorsqu' apres plusieurs années, un vent opposé avoit repoussé les Sables d' une autre coté. It. Thevenotius Gallus perhibet an. 1658 in itinere ad Meccam, una nocte occisa esse duo hominum millia, Vid. Collection of curious Travels and voyages. Vol. II. pag. 471. Plura qui cupit, conferat Kortens Reise dem gelobtem lande. Henr. Bluntz Morgenländsche Reise Dappers Beschreibung von Sina; Voyage du P. Philippe Lib. II. etc. etc.

ad urbem Harlem siti, ex Arena Volatili congregati sunt, ipsaque terra Belgica hisce montibus quasi vallo septa tenetur, & Plantationibus arte institutis ad Arenæ hujus cohibitionem impediunt mare, quo minus terram submergat depressiorem. Arena Volatilis etjam nobis Boream hanc regionem, incolentibus est molesta, præcipue tamen locis illis, quos mare alluit, e. g. Oelandia, (e) Gotthlandia, Scania, & Hallandia, & his plus atque minus affert incommodi, utur loca magis atque minus ventis periculosis sunt exposita.

§. III.

- (e) Linnæus in Itin. Oelandiæ & Gotthlandiæ pag. 138. talar således hårom: Flygsanden drifs up utur hafwet, genom en stark Sunnanwind, flygandes åt Norden, låggandes sig öfwer hela feltet han passerade, men stants doch intet förr ån han kom till Skogens lugn, där stormens wåld intet ågde vidare kraft; heraf såg man de stora Sanddrifwor ligga likasom stora snödrifwor wid sidorna af Skogen, i sig begrafwande de stora Surutråden, at ofte nåppeligen $\frac{1}{2}$ del af Tall-toppen kunde kora up utur sanden, på sanddrifworned inre sida. Således förqwasdes efter hand tråden, då sanden intet lemnade någodt regnwaten eller fuktighet igenom sig till trådets föda. Åltså förfallnade efter hand de yttersta tråd, och snödrifwan flyttade sig årligen alt mer och mer inåt Skogen, der war artigt löpa på dessa sanddrifwor, at Botanicera emellan Talltopparna. I. pag. 204. Item Linnæi Iter Scanens. 334. & Bar. Hårleman in suo Itiner. pag. 57. 86. & 167.

§. III.

Ostensis itaque locis ubi dira hæc lues occurrat, nostrum erit, detrimentum quod natale hoc nostrum solum Scanicum ex illa capit vivis coloribus depingere, mediaque indigitare, quibus facilimo cohibeatur negotio etc. etc. Loca sub Prefectura Christianсандensi hac Arena maxime cruciata, sunt inter alia Engelholm, ubi tamen laudanda solertia adeo huic malo obicem posuerunt, ut ejus Arena Volatilis nihil fere detrimenti civibus jam inferat. (a) Åhus, ubi ad littora fluvii cujusdam est ejecta, (b) qui locus una cum tractibus ad Orientem a *Swittsköfle & Esveröd*, (c) plagam sitis cum aliis in Territorio Villandiæ & *Vårtö*, etiam addebitam sui curam & auxilium cupit & expectat. In Satrapia Malmogiensi noxia hæc Arena ad *Wäm, Blentarp, Eöfde, Esverlöf, Stora & Lilla Rödde* occurrit, præcipue autem tractibus circa urbem *Ystadæ Sandhammar* scilicet & *Ewinabäck*, (d) maxima tamen locis ad *Scanör, Falsterbo & Kämpinge* infesta ac prope funesta comperitur, quæ posteriora loca præ aliis attentionem nostram merentur. Regio inter *Kämpinge & Falsterbo*, quæ ad quartam partem milliaris sese extendit, magnis Arenæ tumulis & collibus onusta jacet, coniectis in terram ex mari, ad orientem a *Falsterbo* usque ad *Kämpinge* sinum formante; Alioquin

- (a) Lin. Iter Scanens. pag. 340.
 (b) Lin. Iter Scanens. pag. 76.
 (c) Lin. Iter Scanens. pag. 108.
 (d) Lin. Iter Scanens. pag. 264.

quin tota hæc terrarum pars circa Scanör, Kämpinge, Falsterbo, Vissa hammar, usque ad Rågn Arena hæc Volatili restata est, Ericeta vel pascua Scanöræ vocata, Scanörs ljunq, qui maximus Arenæ campus longitudine ad unum fere milliare & latitudine ad dimidiam quibusdam vero locis non magis quam ad quartam partem miliaris se extendit. Terra tamen inter Kämpinge & Falsterbo, ut antea dictum, Arena Volatili maxime laborat, quod Incolæ vici Kämpinge haud exiguo cum damno maxime sentiunt; Mensibus enim Aprilis & Martii, priusquam teneræ plantæ, quæ in arenosis crescunt, e terræ gremio proveniunt, Vulturum præsertim furore evellitur Arena, & nivis ad instar circumvolat, nec cessat, priusquam colles vel alia quedam impedimenta illi obviam veniant, ubi in magnos montes congregatur. Interdum etiam usque ad vicum Kämpinge sævit Arena, Incolarumque domos tegit tanta copia, ut magno suo labore aratro, asseribus factis, & ab equis vecto ingratis tollere hospitem coguntur, vel etiam penates suos in alium transferre locum. Tempore hiemali eodem Incolæ periculo subiecti sunt, præcipue terra gelu obrigente, plerumque Euronoto Circioque sævientibus: Indolem illam quam nivi tribuimus, maxima etiam ex parte Arenæ vindicare possumus hæc enim quasi nix circumfertur apud tubera, sepimenta, ipsasque domos in magnos tumulos, qui apice attenuati & quasi crusta quadam restati duriterque coagmentati fiunt; Quare de tumulis Arenæ facile ferat iudicium, quicumque cumulatam nivem ante oculos ponit. Tumuli hi
Are-

Arenæ partim ad venti flatum cursum suum dirigunt, partim ad situationem loci sese adcommo-
dant, interdum etiam in agros & prata conjici-
untur, qui per aliquod tempus inutiles redduntur,
donec illos Laboriosa Natura in pristinum suum
statum restituerit. Quotidie etiam vidimus fatales
hosce Arenæ Volatilis progressus, ubi vis parvum
illud supremum humi atræ stratum tollitur, vel
plantæ, quæ luctuosa Arenæ Volatilis incrementa
impedirent, auferuntur, vel jumentis & suis
liber patet aditus terram pedibus proterendi & fo-
diendi, Arena enim teterrimi canceris in modum
magis magisque dilatatur secundum ventorum vio-
lentiam ac humi atræ earumque herbarum inopiam,
quas Natura ad luctuosam hanc pestem sedandam
plantavit. De cetero notatu dignum est, quomo-
do ad Kämpinge sub ipsa Arena Volatili integra
strata humi atræ usque 3, 4, 5 a 6 ulnarum pro-
fundum inveniuntur, eamque ob causam arbores
quædam ætate provectæ & præcipue Ulmus ibi vi-
gent ac crescunt, quando ad illud stratum humi
atræ pervenerunt; quod satis superque demonstrat,
quomodo Natura cum nostris tum antiquis tempo-
ribus iterumque reædificaverat, ac nobis ansam
considerandi præbet, mutationes, quas orbis no-
ster terrarum in his aliisque rebus subit, si ad scopum
nostrum propositum pertineret.

§. IV.

Cum tractum circa Scanör una cum locis illis
in antecedenti paragrapho nominatis, & præcipue
illum

illum ita dictum Ericetum (Scanörs ljunq) ante oculos ponimus. Reperimus Imo, ubi terra circa Scanör exulta, & ab Arena Volatili sit liberata, varias arbores crescere, e. g. Tilia, Ulmi proceritate & pulchritudine conspicuæ, variæ arbores frugiferæ, Salix, Fraxinus, glandifera Quercus, Sambucus, Corylus, Sorbus, Populus, Rosa Canina, Fagus & Hippocastanum, etc. etc. 2do Salices & præcipue Salicem albam Ulmumque lætam & vegetam agere vitam in reliquis locis nimirum Falsterbo, Kämpinge & Pissa Hammar. Observamus 3tio, quod in magno illo Ericeto circa Scanör, ubi parvum quoddam stratum humi atræ ad 1, 2, raro plures digitos Arenam hanc Volatilem tegit & constringit, variæ plantæ, ut *Erica vulgaris* & *Tetralix*, *Salix Arenarea*, *Empetrum nigrum*, *Myrica Gale* crescant; Illi autem detestandum facinus committunt, qui, ut sæpissime contingit, privata utilitate ducti una cum radicibus plantas hæc evellunt, Arena Volatilis sic liberiolem nacta campum, agros & prata vicinia miserum in modum vastat licetque Supremus Magistratus jusserit, omnes, scelus hocce perpetrantes, decem thalerorum Argent. Mulcta puniri, teneris tamen utillissimisque hæc plantis parcere nequeunt. Incolæ currentis anni hieme diuturna & frigoribus infesta coacti, nimia crudelitate terram hanc tractaverunt, quia cespites & glebas terræ, superius stratum in hæc arenosis constituentes, loco lignorum contra hyemalia frigora adhibuerunt, ita ut non sine causa luctuosum illud fatum timeremus, quod huic provinciæ contigit anno 1709, quo Incolæ eadam

eadem ferocitate terram nimis fauciverunt, unde Arena magnum afferre damnum cœpit, cujus stragis perquam lugenda sunt documenta tumuli illi magni Arenæ adhuc superstites. 4to Omnibus hisce in locis nulla sunt stagna turfionibus apta, defunt silvæ, quibus ad furnos calefaciendos, aliasque necessitates domesticas uti poterant, ipsamque humum atram in Ericeto hoc aggrediuntur Incolæ circa Scanör, Falsterboe, Kämpinge, Lilla Hammar & Råqn, quæ ab illis Lapporf vocata, lignorum vices sustinebit, illis erjam ad sepiendos agros & ad rectorum cacumina tegenda inservit, atque quo humo huic parcant, fîmus Svec: kofas for in focus Vulcano immolatur (a). Quis miserum

D D

hunc

- (a) Cfr. Prof. E. G. Lidbëchs Inträdes Tal, hållet för Wett. Acad. 1755. pag. 11. 12. som således till en del lyder: Utom des, är skadan för Landtmannen ganska kånbar på många ställen, i det, at matjorden, som är den bästa södan för värtterna, ofta genom torfskärande borttages, hwaraf händer, at flygsanden, som följer på svartmylla hwarfwet, börjar utwidga sig, och göra det ena stycket efter thet andra ostruktbart och mindre nyttigt. Den som sedt Scanörs och Falsterbos hushållning härutinnan, kan ej annat, än rysa derwid, huru gödslen, som borde nyttias till åckers och plantagers upodlande, uppbrännes och användes til bröds bakande og annat dylikt; ty torfgrawar äro icke at tillgå, och det lilla hwarfwet af svartmylla, som är 1, 2 sällan flere tum och täcker flygsanden, samt årligen till landets största skada aflås, är knapt tillräkeligit till deras jordwallar, som almånt brukas till stångsel. m. m.

hunc statum Incolarum non lugeat, quo etiam malum adhuc magis irreparabile posteris imminet, quando enim ejusmodi turfones, *Lappdårfs*, nimis imprudenter suis usibus adcommo-
dant, hostem hunc periculosum paratum ad quameunque violentiam inferendam esse persentiunt. 5to In his aliisque Scaniae locis Arena Volatili cruciatis, præter antea dictas, hæ etiam plantæ solum exornant, *Elymus* nempe *arenarius* in locis arenosis circa Falsterbo, ubi indigenis *Casf* audit, quem hic olim plantatum narrant, licet præsentis tempore rarus & parva in copia occurrat: *Spartium scoparium*, *Arundo arenaria*, *Stæchas citrina*, *Festuca ovina*, *Medicago falcata*, *Astragalus arenarius*, *Phleum arenarium*, *Dianthus arenarius*, *Carex arenaria*, una cum pluribus alijs arenosa hac patria læta capiunt incrementa.

§. V.

Hicce allatis, ad ea, quæ ad Arenæ Volatilis cohibitionem, viriumque ejus imminutionem pertinent, pedem promovemus; Quare in hac paragrapho ostendere volumus, quomodo sedulitate & prudentia clarus Hollandiæ Incola sibi ad Arenam Volatilem sedandam viam patefecit, cujus in paragrapho secunda mentionem fecimus. *Elymus Arenarius* & *Arundo Arenaria*, præcipue tamen posterior Belgice vocata *Helm*, illæ sunt plantæ, quibus Belgicus utitur æque ac nos Engelholmiæ ad Arenam Volatilem plantationibus cohibendam, in eo tamen differunt, ut radices solum Belgicis infer-

inserviant suis in plantationibus, aut primo vere mense Martii aut Autumno mensibus Octobris & Novembris institutis; Posterior tamen plantatio est omnium optima, licet multi illi Cuniculi cinerei montes hosce arenosos habitantes, radices hujus plantæ lubenter edant, atque ita magnum plantationibus eorum afferant damnum; hisce capiendis Hollandi Mustelam quandam instruxerunt, Latine *furo* dictam, Gallice *furet*, Belgice *freet*, quæ cuniculos fossis suis in campum expellit, unde eos jaculando extinguere possunt, quem modum venandi in deliciis summopere habent; *Arundo arenaria*, Belg. *Helm*, radicibus fortissimis atque terram ingredientibus instructa, evellitur, ubi nimis dense crescit, ut cetera melius vigeant & augeantur. Ubicunque tempestatis impetu ac violentia agitata Arena per late diffusas terras vagatur, ita instituuntur plantationes, versus plagam illam, quæ montibus hisce Arenosis maximum apportat damnum, linea recta in fossis ad hunc usum ejectis 5 a 6 digitorum altis, deponuntur fascies stramentorum Tritici & potissimum Secalis, 2 fere pedes inter unamque amque; atque inter hos fascium ordines tres pedes circiter a se invicem sejunctos radices evulsa foveis in terra ad dimidium pedis effossis plantantur; singulis in foveis manipulus *Arundinum* imponitur, deinde Arena ejecta pedibus compingitur, (a), atque hoc modo 3 personæ dimidium jugeri, tunnaland, unius diei spatio facile conferere valent, dum unus fossam eicit, alteri duo plantationi sedulam dant operam.

D d 2

§. VI.

(a) Cfr. Act. Holm. 1759. pag. 136.

§. VI.

Arundo arinarea, Svet. *Margrås*, radicibus altioribus perpendicularibus, atque *Elymus Arenarius*, Svet. *Sandhafre*, radicibus inclinatis horizontalibus gaudent, utrique folia sunt mucronato pungentia, & uterque prima subsellia occupat inter plantas in Arena Volatili præcipue crescentes, quibus omnibus in locis utuntur ad cohibendam Arenam tum apud Belgicos tum apud nos, ea tamen differentia, ut Belgici radicibus, nos autem feminibus ad urbem Engelholmiam plantationes instituimus. Quem usitatum modum plantandi Incltyti Viri Liber Baro HÅRLEMAN in suo Itinerario pag. 172, Archiat. LINNÆUS in Itiner. suo Scanensi pag. 337 & Dnus. Præses in Actis Acad. Scient. Holmens. anno 1759 pag. 133 antea locuti sunt, quorum ex scriptis ac succincta illa relatione, quam mihi Direct. Frich Egelholmiaë communicavit, qui circa præsens tempus in hac re laudanda solertia est occupatus, nostrum erit in hac paragrapho ostendere, quomodo plantationis negotium Engelholmiaë succedat. Imo exstruuntur sepimenta versus plagam illam, unde Arena Volatilis venti directione venit; atque cum ad hanc sepem in mediocrem tumulum plurium ulnarum altitudine collecta est, (tamen observandum est, quod quo magis hic tumulus augetur, eo altius sepimentum erigendum est, donec tumulus desideratam eam nanciscatur magnitudinem, quam campus ipse postulat,) 2 alia sepimenta ad situm cum primo parallela, & quidem unum a singulo ejus latere, ad mille ulnarum

rum distantiam struuntur, quæ impediunt, quo minus ad primum nominatum vel medium sepi-mentum aditus Arenæ Volatilis pateat. 2do Tumuli hi Arenæ hoc modo congregati adæquantur, sed non citius, quam feminibus conferi simul possunt, alias enim magno labore collectos tumulos ventorum impetus dispergunt. 3tio Hoc modo deinde ex Operariis instituitur plantatio, unusquisque nimirum eorum, in foveis 3 vel 4 digitorum altitudine calce pedis fossis, a se invicem dimidium ulnæ distantibus, ferit tres vel quatuor spicas mixtas *Arundinis* & *Elymi*, quæ illi ad manus in faculo quodam sunt corpori alligato; quo peracto altero pede iterum fossam complet, atque ita usque ad finem pergit. 4to Tam cito quam plantationis opus procedit, quotidie etiam unum erigitur sepi-mentum ad conservanda ea, quæ plantata sunt, ne vehemens procella quibusdam horis præterlapsis diei operam destruere queat. 5to Torus sic factus campus, straminibus, virgultis, præcipue tamen *fuco serrato* & *fuco vesiculoso*, *Zosteraque marina* adeo obtegitur, ut nulla terræ pars nuda appareat, quæ omnia & potissimum *fucus* illam afferunt utilitatem, ut Arena non iterum a vento circumducatur, humor conservetur, calorque solis impediatur, ne fervente æstu semina comburantur, terraque inde fertilior evadat, ac tantum efficit, ut semina undique radices spargant, & vires Arenæ Volatilis hoc modo frangant. 6to Tempus sationis a mense Martio usque ad Autumnum durat, Optimum tamen est mensibus Aprili & Majo, cum spicæ illæ *Arundinis* atque *Elymi Arenarii* hoc

tempore satæ, experientia teste, ex terra mense Augusto vel Septemb. progerminant, priores autem mense Septembri terræ commissæ Julio vel Augusto anni sequentis demum genitricis terræ e gremio nascuntur. 7mo Varii fecerunt periculum ferendi ipsa semina terendo excussa, compertum autem est, plantas illas ex semine provenientes non tam spatiosè fruticare quam plantæ ex spicis enatæ, eamque ob causam potissimum spicis utimur. 8vo A pecorum insultibus immunes erunt ejusmodi plantationes, ne Arena Volatilis iterum evellatur atque noceat: Posteaquam plantationes hoc modo sunt ad finem perductæ, sepimenta tamen 6 vel 8 annos plerumque permanent; tribus vero annis præterlapsis folia *Arundinis* & *Elymi* abscondi possunt, & pecoribus ad victum servire. Engelholmæ tentarunt semina Alni & Betulæ mensibus Novembri & Martio una cum furculis Populi tremulæ Arenæ committere, quod etiam ex sententia successit. Hæ plantationes *Elymi Arenarii* & *Arundinis Arenariæ* anno 1749 duce Domino Lieut. Sivers iterum institutæ sunt (a).

§ VII.

Nobis videtur, ex hoc quod dictum est, merito posse concludi, quod imò omnes illi tractus Scaniæ arenosi, §§. 3, 4. & præsertim loca circa Scanor & Falsterbo, ubi multa centena jugerorum agri quasi deserta inveniuntur, ubi quotidie Arena regioni majus malum minatur, & Incolæ ad maximum

(a) Cfr. Linn. it. Sc. p. 339.

mum detrimentum regni paululum a censu suo liberari expetiverunt, & in posterum procul omni dubio majorem desiderant liberationem, vigili cura radicibus *Elymi Arenarii*, & *Arundinis Arenariæ* Belgicorum modo plantari debeant; § 5, & quid utilius? tot enim sepimenta erigere opus non est, & quod reliquum est, citius etjam plantationes per radices, quam semina perficiuntur &c. &c. 2do Salix alba, quæ lubenter in Arena crescit, 3 vel 4 duplici ordine contra Arenam Volatilem plantaretur, eo modo, ut unaquæque arbor in una linea medium occuparet locum inter duas alias arbores in altera linea; intra quas lineas aliæ arbores ac herbæ, plantari possunt, ut *Elymus arenarius*, Rosa canina, &c.; nec magnam illam utilitatem reticeamus, quam Salix alba suis cultoribus affert, suppeditat enim ligna ad focos & Brafei confectionem, nec minus quibusdam necessitatibus domesticis inservit, & ex ea fabricari possunt Axes, Temones; & sic porro Plantationes Ulmi præcipue suscipiantur; hæc enim arbor Arena delectatur, cujus rei sufficiens exemplum præbet Vicus Kämpinge, ut etjam plantationes variorum aliorum seminum, quæ terra ipsa sæpe sine adjumento producit; §. 4, nec plantationem Pini negligemus, quæ una cum aliis jam est incepta (a) cura

D d 4

&

(a) Cfr. *Swänsta Mercurius* 5te årgången, månaden Januarius pag. 57. 58. Dårest Prof. E. G. Lidbeck ingifwit berättelse om *Stånsta Plantagerne* för år 1759. Orden därutur åro dessa: Med wid *Sandtraften* hort emot *Scanör* låt jag i wåras utgå allahanda sorter frö af wilda trån och buskar,

& *Vigilantia* *Celeb. Dom. Præsidis* (b). *Plus de plantationibus silvarum tum locis Arenosis, cum aliis per Provinciam nostram qui legere cupit, per-*
spiciat

samt Sandhafre; men förmedelst den ofta nämde torfan hafwa inga flera upkommit, än *Suru* och sandhafre, doch torde några wisa sig till wåren, som *Ust* og *dylifa*, hwars frö året öfwer ligga uti jorden; emedlertid wisat detta lilla försök möjligheten, at göra dessa widtlostiga och eländiga Sandfält nyttiga och fruktbara.

Wera nytta har man ordsak framdeles at wånta sig, sedan genom *Lands-Höfdinge* *Ämbetets* i *Malmö* berömmwårda omsorg flere tunneland ned wid *Stora Hammar* blifwit instängde, och en del redan besådde, samt sedan *Högbemelte* *Lands-Höfdinge* *Ämbetet* på *Herr Prof. E. G. Lidbecks* förordning förordnat en till sina mognare år kommen och af bemälte *Herr Prof.* uti plantering tillöfwad *Student* wid namn *Mathias Solberg*, såsom *Plan-teur* nedre wid *Scanörs* trakten.

- (b) Till widare wedermåle af *Prof. E. G. Lidbecks* omtänka, att genom plantering dämpa flygsanden, införes här des till *Lands-Höfdinge-Ämbetet* i *Malmö* ingifwone *Ämbets Memorial*, angående påyrkande af flygsandens hämmande ned wid *Scanör* *Falsterbo*, etc. etc.

Jag tackar *allerödmjukast* för *Tic. Höggunstiga* *Skrifwelse* under d. 30 i förl. *Mars* månad, samt för *underrättelserna* om hwad, som blifwit i wårket stält angående *skog* planteringen m. m. och det i anledning af mitt *Memorial* under d. 23 *April* 1757.

J hånsende så wäl hærtill, som de *anmärkingar*, jag under min resa nu i förl. *Augusti* månad, öfwer *Skånes* söder slätt giordt, torde jag i ödmjukhet följande puncter så andraga. 1mo *Näm-*

spiciat Dom. Adjunct. Ebbe Bring Disp. de Silvi-
cultura Scaniae; habitam Lundæ die XIV. Maj.
1757 sub præsidio Dom. Præsidis. 4to Observan-
dum

D d 5

nes i Tit. berättelse under nämde dato, såsom swar på min 3die punct af mitt nyfåberopade Memorial af d. 23 April 1757. dels at de ställen på slätten, hwarest Alm växer, hwarken åro Tit eller Herr Osverjågmästaren Hammarberg bekante, dels at Jägeribetjenterna icke weta, huru Almfrön böra, samlas, eller handteras, och ändteligen at hwarken Tit. eller Herr Osverjågmästaren Hammarberg tro, att med Almfrön på Sandtrakterna någon synnerlig nytta göras kan; Härwid torde jag i ödmjukhet få erindra, att hwad det första eller okunnigheten af Almtråns frödigas och myckna warande på Eddra slätten angår, bör jag berätta, at ingen by, som jag reste igenom sågs där icke nog Alm växte, således finnes stora och wakra Almar wid Daffentorp, Tygelsid, Gekie, Wålinge, Norra Horslöf, Någn, Scanör, Falsterbo och Kämpinge, där flygsanden gör måsta skaden, med ett ord, wid alla byar på slätten. Hwad åter okunnigheten af Jägeribetjenterna wid dessa fröns samlande widkommer, lyda orden i mitt Memorial af d. 23 April 1757 och des 2dra punct sålunda: Som jag funnit, at på många ställen på slätten finnes sköna Almar, hwars frö åro mogna litet för midsommaren, och hwilka på sandjord och i synnerhet på Skånska slätten wilja fort, tyckes nyttigt wara, at genom Jägeribetjenterna låta samla flere tunnor frö, som till en del 8 a 14 dagar efter samlandet kunna utsås, och en del till en annan wår, m. m. Hworas mig tyckes nogsamnt kunna indtagas, så wål fröns samlande, som handterande, och hwad det 3die eller sista i denna puncten angår, så blir jag i min förre tancka, att Alm med nytta kan planteras; ty af

dum est, quod nobis quotannis, conferente Regis
Regnique Colleg. Comm. Indice mercium, 30000
libræ Anisi afferantur, unaquæque libra l. thal.
monet

erfarenheten ser man, at han trives wäl i starkaste
Glysganden wid Råmpinge, Scanör och Fallterbo,
jag wet och at Almsfrö på sand blifwit uppdragne,
och är detta träd utomdes ganska nyttigt, så till
flögs winnande, som allehanda flögder, och hwil-
ket ingen obekant är: i anledning häraf synes nö-
digt wara, att i små planter hagar wid Eddra
flätrens byar urfå des frö 8 o 14 dagar efter sam-
landet eller och om efterhösten eller wären, doch har
jag funnit den första tiden wara den bästa; Frön
sås i början på smärre fångar och ofwermyllas till
en tunn djupt, då de merendels efter 14 dagar eller
3 veckor uppkomma, och böra dessa plantor stän-
digt hållas frie ifrån ogräs, i'rån det frön utsås,
til des de om 2ne år ufluttas, som bör ske i första
kållåfningen, ut på större fält, där de äfwen i bör-
jan böra hållas frie för Boskapen och alt ogräs; på
ett sådant sätt tror jag ausenliga Almplanteringar
skola winnas wid alla byar på slätten, wära efter-
kommande, hwars wälfärd bör wara wära tiders
medborgare om hjertat, till en owärderlig skatt.
2do Wilplanteringen hwad angår, så är den Slätt
Bondens endaste plantering, och hade i synnerhet
Norra Hørslöfs samt Råmpinge-boarne giordt an-
senliga planteringar, och synes för min del nyttigt
wara, om utom de almånna Wilbagarna, Wil
planterades i jorddiken til 7 eller 8 alnars distance,
då korn sås i wängen, hållt den året därpå besås
med råg, och således för Wilen 2ne åhrs tid at rota
sig på, og alifaa bättre kunna emotstå Boskapens
ofredande. 3tio Synes nödigt wara, at de 5 tun-
neland jord, som ligga ett litet stycke ifrån Stora
Hammar, på Nordwästra sidan af stranden, och
genom Tir, berömwärda omjorg till trädplantering

monet cupr., efficit summa 30000 thal. cupr. at-
que 12000 libræ Fœniculi, unaquæque l. $\frac{1}{2}$ thal.
cupr. 18000 thal. cupr. & fere 6000 libræ seminis

blifwit upförde, nu ofördröjeligen blifwa inhång-
nade, och delte imellan Åboarne i Kämpinge och
Stora Hammar, som nu härpå gordt första kōstnar-
den, samt till wåren helt tidigt med frö af Furu,
Ek, Alm, Ålf och Lönn besäddes; Furu frö kunde
genom tidig anstalt fås ifrån Skogsbygden, och kunde
samlas i Februarii och Martii månader, samt strax
derpå utsås; Almfrö, eswen Furu och Gran har
jag något at meddela, Lönnfrö äro redan särdfiga
at hämta, och wid denna tiden framåt Ålf och Ek,
ursåningen synes wara Jägeribotningen bekant,
och jemte Furu fröden kunde på några ställen försö-
kas at så hafre, som ved bärgringstiden ej får för
nära wid roten aflås, utan lemna temmelig hög
stubbs: Plantorna kunna antingen utgallias, där de
stå för rått, eller efter 2ne år, just då, när win-
teren om wåren will gå bort, tagas jemte jord wid
roten, och widare utflyttas. Kunde insåddningen
kring dessa tunnaland nu i höst ske, så kunde på
sina ställen eswen i efterhöst Skollon, Lönn och
Ålfefrö utsås, hwilka frö nu i år äro att i mycken-
het bekomma, och som jag suunit, det Ålfefrö ofta
ligga året om innan de wisa sig, så får man ut-
märka stället, hwar hwar sort säs, och blir som jag
tillsäna nämdt, angelägit, att hålla de besadda
ställen fri från ogräs. 4to Worde wid hwarje by
på slätten små råppor intagas och besås med alle-
handa af sagda frö, och på samma sätt handteras,
med widlöftigare utflyttning kring gårdarna, sedan
de wunnit 2, 3 eller 4 år i denna lilla Planter-
schola, och ingen lärer neka, at ju arbetet betalar
sig i längden. 5to Worde de strångaste mått och
steg tagas till at förekomma, det den sa kallade
Scaudis ljung, som består af en med ljung, pors,

nis Coriandri 2 thal. cupr., 12000 thal. cupr.
 Conjunctim 6000 thal cupr. Quæ plantæ & præ-
 fertim Fœniculum lubenter in terra Arenosa cre-
 scunt,

marwide, kråkebårtris och andre wårter öfwer-
 wuxen trakt, och håller widbas 1 mil i längden,
 och $\frac{1}{2}$ samt på sina ställen allenast $\frac{1}{4}$ i bredden, icke
 så oförsvarligt handterades, ty ehuru wid 10 Dal.
 Sm. witi år förbudet, at med rötter upraga por-
 sen, marwiden med de flera wårter, som binda
 flygsanden, så sågs likwål sådant wara skedd, och
 fo'ch deromkring wiste åfwen at berättat det samma;
 blifwer försarandet framdelas sådant, så hotas hela
 landet med en swår påföljd, och wet man, att 1709
 wid den starka winteren borttogs dessa wårter med
 rötter och alt, då flygsanden först ifrån den tiden
 började göra största skadan, och synes ännu wid
 Falsterbo och Råmpinge de hårdaste spår och lem-
 ningar häraf, där Sandbergen ligga stora som hus.
 Sto Worde Swin Creaturen, på dessa flygsands-
 trakter ej-så, som allmänt sker på slätten, gå orin-
 gade, och rota up wårterna, hwarigenom, så snart
 flygsanden får luft och öppning, strax förorsakas
 skada. 7mo Worde Scanörs och Falster boarne i sina
 råppor utså oftanämde frö, och i synnerhet wårda de
 sina telningar af Aln, som af de många Almar,
 som wåxa på dessa ställen, uppsticka, dessa frö på sin
 tid samla, åfwen sätta och plantera Ekollon, af
 de fruktbarande Ekar, som jag såg därstädes, ja frö
 af Åst och dylifa, och i öfrigit wore wål, om dessa
 Ståders Borgerskap uppmuntrades till plantering
 af särjegräs och mulbårs-trad, med hwilka frö jag
 wil förse Borgerskapet, enår det sig i tid hertil an-
 målder, och torde fördenksfull, om det icke redan
 skedd, nödigt vara, at meddela dessa Ståder Rik-
 sens Högloflige Ståders Manaf. Cont. tryckte
 Rundgibreller af d. 1 Dec. 1753. och 19 Octobr.
 1757. angående de hederliga premier som bestås för

scunt, quare Incolæ Scanöræ ejusmodi plantationum curam agerent. Poscunt hæc omnia itaque repentinum auxilium & ex dictis nemini non cognitum

dyliska wårters plantering. Af de Furu och Granfrön jag lemnat Borgmäst. de la Rose för några år sedan at utså, sågs någon enda qwar, men mig syntes de samma af ogrås vara förqwafde, och som bemålte Borgmästare sådt, som jag menar, tillstånd, at intage en häjda till försök af allehanda fröns utsående, så borde den dertill i synnerhet nytjas. 8. På Östra och Öddra sidan om Falsterbo går alltid flygsanden största skadan, och där ligger ett fält af 60 eller flere tunnland, som i fall de blefwo instångde, kunde göras fruktbara, och är denna kostnad så mycket drågeligare, som denna tract icke behöfwer at instångas på flera, än 2ne sidor, om icke Sidsidan blefwe den tredje, hwilket jag för min del hållar nödigt, hållt i annor händelsa Sjön uti Mars och April månader bryter sig in öfwer desha Sandfåten, och förderfwar alt det Arbete, som blifwit gördt. Denna instångning, som Herr Borgmäst. de la Rose berättade vara tillämnad, är ganska nödig och nyttig och med tiden lönande, och hwilka efter mitt tycka till en del borde besås med Furu och andre trådsfrön, samt med frö af Sandhafre, som här och där finnes wara wildt; men eljest kan nog ses ifrån Engelholm, och tänkes, hwarom jag ödmjukast anhåller, Tit. draga den försorg, at 1 och $\frac{1}{2}$ tunna Sandhafre genom Lands-Höfdinge Ämbetet i Christianstad blefwo i Engelholm upköpt och Scanörs boarne tillstånd, att till näste wår med den samma kunna göra försök, och will jag af de så anslagne Plantage penningar denna bekostnad bestå, i fall Tit. så skulla befalla. Wid denna nämde instångning gorde jag redan 1753 påminnelse hos Magistrar. i Scanör under d. 22 Augusti, och kan 1 och 2dra slutsatsen af mitt då inlämnade Memorial tjena Scanörs och Falsterbo-

nirum esse oportet, summam, quam hæ antea nominatæ Plantationes afferunt utilitatem. Vigeant itaque & floreat Plantationes, loca deserta in prata

arne till underrettelse, huru denna trakt bör skötas och handhafwas, åtminstone i anseende til första början, sedermera will jag gerna såga mina tankar, huru härmed bör försaras, enär jag får weta tiden då wederbörande åska mitt råd. Wlefwu nu denna trakt wederbörigen instånad, så kunde hela Sandfåltan ända uppföra ät Råmpinge sedermer efter hand gdras nyttige, och hward båtnad det wore så för det almånna, som Fåltter boarne i synnerhet, är så tydligt, som bewisligt. 9. Worde i min oförgräpelig tanka en Jågeribetjent eller Söknerds gårdsmåstare ståndigt uppehålla sig wid Scanör, Fåltterho, Råmpinge, Rågn och Stora Hammar, för att jemt kunna tilse planteringarne, hwilka fordra en ståndig tillsyn af någon, som har insigt och förstår dylika saker; ty eljest kan man plantera i alla tider och ingen ting ändå blifwa deraf. 10. På andra puncten af mitt Memorial under d. 23 April 1757 nämner Tit. i sin höggunstiga berättelse, at wid de uti 2dra puncten onämnde ställen, planterings hagar blifwit inhångnade, hwilka förledit år och åfwen i år skola blifwit med Furufrö besådde; men jag har hört efter och til en del sjelf sedt, at allenast wid Wåfwered, Krutladan, och Haslamålla början blifwit gorde, fast dessa planteringar icke ännu hunnit långt, dock har jag sedt af de planteringar af Furu och Gran, som Hejdesridaren Årberg i Valsaholin gorde, och til hwilka jag lemnat honom frö, at Fure Planteringen på Sandtrakten däromkring tyckliken åsköper; Det är således angelåget, at enwisas med saken, och synes mig, at de ställen, som i synnerhet fordra bot för flygsanden, hwilket åfwen är ett angelågit ämne, äro Våm, Blentarp, Låverlöf samt Stora och Lilla

prata viridia & fructuosa commutantes; crescat
 in dies singulos Civium solertia, culmen omni-
 genæ felicitatis attingat carissima Patria, ut grata
 ali-

Rådde, og som en hel hop frö ätgå så till dese, som Scanörs trakterne, Råmpinge och Stora Hammars nya tillåmnade intäppningar, så torde Tit. göra den berömliga anstalt, at Furufrodn blefwo hämtade från Skogsbygden uti Februarii eller Martii månader, samt udsådde då strax, i synnerhet fördrar Scanörs jord tidigt utsåde, håst där nedre är gerua 14 dagar före vår, än på andra ställen, och vill jag äfwen meddela en hop goda Furu och andra Frö, allenast wederbörande selswa i rättan tid dem afhämta låta. I öfrigit tror jag med Tit. at det är swårt, förmå Bonden til intäppningar eller planterings hagar wid byarne, och i anledning hvaraf Tit. förmenar säkraste och allerbästa plantering til skog är, at hjelpa naturen med intäppningar på skogsöpande mark, häremit har jag icke det ringaste at påminna; Men som quæstion både nu, och i mina förra Memorialer varit, at så skog, åtminstone före skogs-lundar kring alla slättens byar, där ingen skogsöpande mark wore, så blir jag wid min fattade mening, at sinä intäppningar kunde ske wid byarne, uti hwilka alla Byamännen borde taga del, där updraga frön på små sångar, där rånsa och sköta de samma, och efter några år af dem gifra kring alla gårdar utflytningar, härigenom wunno de med tiden lugn, och mycken besparing af halmens och på sina ställen gödflens uppbrännande, de förlora genom sådanna intäppningar intet af sin åker, som kan swara emot den fördel landet i framtiden har här af; och i anledning af hwad nys sagt är om skogsöpande mark, så synes för det i. nödigt wara, at alla sådanna ställen, där så kallat kratt eller porre växer, blefwo från Boskapen några år fredade, samt kratten och porren ärligen uppröstad, hvar-

aliquando posteritas majorum suorum prudentiam dignis celebret encomiis & nostri temporis memoriam pia & venerabunda mente recolat.

igenom på kort tid waker skog skulla winnas och Landtmannen ärligen så en myckenhet sagoter eller knippor af sönder huggna qwistar till bråune och dylika behof. Detta ömma ämnet, som endast har affcende på Framtiden, fordrar en ömsint åtgärd, och skal jag för min lilla del aldrig undandraga mig, at hårtill bidrage så mycket jag kan och förmår, och som jag ärligen här wid Lund til försök uppdrager allehanda träd och buskar af frö, och hwilket alt lyckeligen aflöper, så wore icke utur wägen, om de Jägeribetjenter, som hafwa tilfälle, at bese dessa försöket, wille göra sig den mödan; och tillika då göra sig kunnige om det sättet jag brukar, och emottaga mina tankar samt nyttja gemensam öfwerläggning i ett så granlaga, och detta landets hushållning så nära rörande mål. m. m.

Lund d. 5. Octobr. 1758.

E. G. LIDBECK.

TANTUM.

Trykfeil.

- Side 11, Lin. 2. Scgl, läs Scil.
 — 13, — 5. befordre, läs befordres.
 — 45, — 22. Foranstaltning, läs Foranstaltning.
 — 55, — 18. fra, läs for.
 — 61, — 1. dyb, läs dybt.
 — 110, — 26. armeria, läs armeria.
 — 117, — 9. maritima, läs marina.
 — 26. ꝛ. Elimus, läs Elymus.
 — 119, — 4. fastuusa, läs fastuosa.
 — 157, — 3. spids, läs spidsere.
 — 313, — 25. utroellige, läs utroelig.

Robberstykkerne indheftes bag i Bogen.

Tab. I.

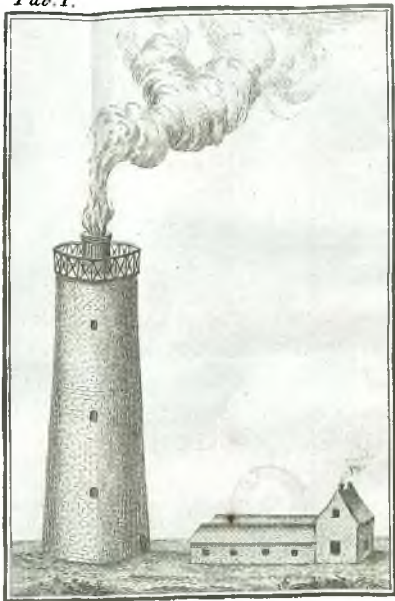

Fig. 1.

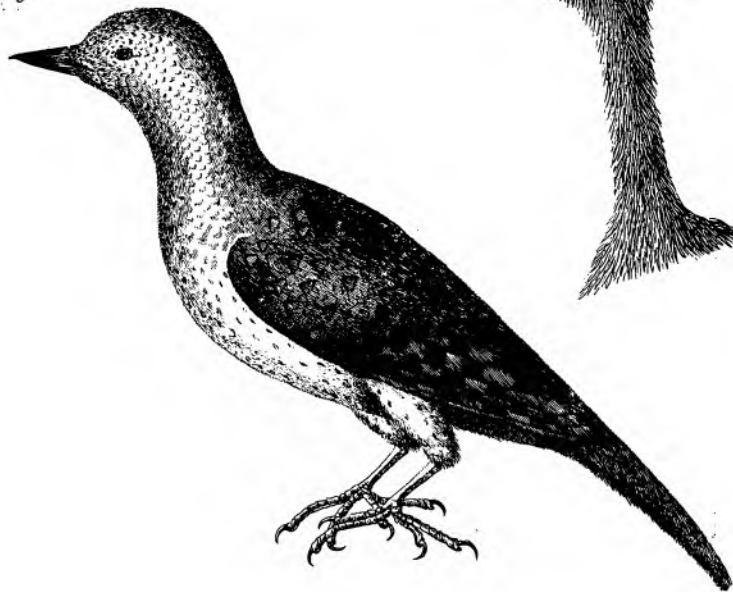

Fig. 2.

Tab. III.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

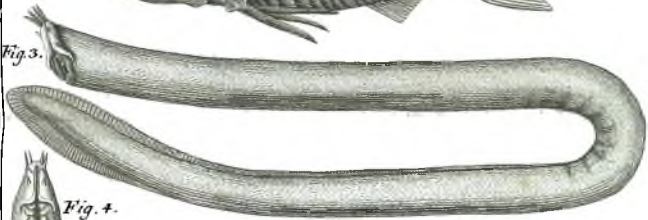

Fig. 4.

Tab. IV. & V.

Tab. VI.

